

Ngaahi Fatongia mo e Tāpuaki
'o e Lakanga Fakataula'eikí

Tohi Lēsoni Maá e Kau Ma'u Lakanga Fakataula'eikí, Konga A

Ngaahi Fatongia mo e Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Tohi Lēsoni Ma'á e Kau Ma'u Lakanga Fakataula'eikí, Konga A

Pulusi 'e

he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'onī'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Sōleki Siti, 'Ituā

© 1979, 1980, 1986, 1993, 1996 'e he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau
Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē
Tali ke liliu 'i he lea fakañPilitāniá: 4/86
Fakangofua ke liliú: 9/96
Liliu 'o e *Duties and Blessings of the Priesthood, Part A*

Fakahokohoko 'o e Tohi

Talateú	v
'Oku kau ki ai 'a e Kau Mēmipa 'oku nau Faingata'āia Fakaesino	vii

Hisitōlia pea mo e Fokotu'utu'u 'o e Lakanga Fakataula'eikí

1. Ko e Lakanga Fakataula'eikí	1
2. Ko e Lakanga Fakataula'eikí meia 'Ātama ki Hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongoleleí	9
3. Ko Hono Toe Fakafoki mai 'o e Lakanga Fakataula'eikí	17
4. Ko e Kōlomu 'o e Lakanga Fakataula'eikí	26
5. Ngaahi Fatongia 'o e Tikoní	35
6. Ngaahi Fatongia 'o e Akonakí	45
7. Ngaahi Fatongia 'o e Taula'eikí	53
8. Ngaahi Fatongia 'o e Kau Pīsopé pea mo e Kau Palesiteni Fakakoló	63
9. Ngaahi Fatongia 'o e Kau Mātu'á, mo e Taula'eiki Lahí	69
10. Kau Pēteliaké mo e Tāpuaki Fakapēteliaké	76
11. Ko e Fiemā'u Ke 'i ai ha Kau Taki Mā'olunga	85

Ngaahi Fatongia Fakatāutaha pea mo Fakafāmilí

12. Ko e Fatongia 'o e Tamaí ki he Fiemā'u 'a Hono Fāmilí Ngaahi Fatongia 'o e Tamaí ki Hono Fāmilí	94
13. Fale'í mo e Kau Mēmipa 'o e Fāmilí	101
14. Lotu Fakafāmilí	110
15. Ko e 'Apí: Ke Ako'í ai 'a e Ongoongoleleí	117
16. Teuteu ke Faiako	125
17. Faiako mei he Folofolá	135
18. Faiako 'aki 'a e Laumālie Mā'oní'oní	143
19. Ako'í 'a e Angama'á 'i 'Api	150
20. Fakaleleí 'o e Ngaahi Palōpalema Fakafāmilí	158
21. Tokanga'í 'o e Ngaahi Me'a Fakapa'anga 'a e Fāmilí	165
22. Fua mo e Ola 'o e Ngāue 'a e Fāmilí pea mo Hono Tokanga'í	173
23. Fa'ufa'u mo Fakaleleí 'o e Taukei Fakangāué	181
24. Fakamālohisino	191
25. Ngāue Ma'á e Koló mo e Fonuá	199

Ko e Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Tokāteline 'o e Ongoongolelei

26. Ko ha Fakamo'oni ki he Ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí	207
27. Tui kia Sīsū Kalaisi.....	213
28. Fakatomala	222
29. Ko e Papitaisó, ko he Fuakava ke Tauhi.....	230
30. Me'a-foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni'	238
31. Lotu mo e 'Aukai.....	246
32. Loto 'Apasia mo Angamalū.....	254
33. 'Ofa mo e Ngāue	261
34. 'Ulungāanga Ma'a.....	269
35. Fāmili Ta'engatá.....	276
Ma'u'anga Tokoní.....	285
Fakahokohoko 'o e Tohí	286
Ngaahi Temipale pea mo e Ngaahi Fale.....	296

Fakahinohinó

Fōtunga ‘o e Lēsoní

Na'e fakataumu'a hono fa'u 'o e ngaahi lēsoni ko 'ení ke fakatoungāue'aki 'e he Lakanga Taulá'eiki Faka-Ēloné mo e Taulá'eiki Faka-Melekisētekí. Ko e ngaahi kolo ko ē 'oku nau kaungātamaki pea tokosi'i ai 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'e lelei ange kiate kinautolu ke nau fakataha ki ha kulupu pē 'e taha. 'I he ngaahi feitu'u ko ē 'oku kaungamālié pea toe tokolahi ai mo e kau ma'u lakanga fakataula'eikí, pea lahi mo e ngaahi loki akó, 'e lelei ange ki he faiakó kapau te ne vahevahe 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'o fakataha ki honau ta'u motu'á koe'uhí ke lava 'a e lēsoní 'o ako'i kiate kinautolu 'o fakafekau'aki pea mo e anga 'o 'enau ngaahi fiema'u 'o fakataha ki honau ta'u motu'á.

Ako Fakafō'ituituí

Na'e fakatautefito hono fa'u 'o e lēsoni ko 'ení ki he tokotaha kotoa pē. 'Oku tu'unga mei heni 'a e totonu ke hanga 'e he tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'o lau 'i he lolotonga 'o e uiké 'a 'ene lēsoní pea ha'u ki he kalasí mo 'ene tohi lēsoní pea mo 'ene ngaahi Tohi Tapú, kuó ne 'osi mateuteu ke kau 'i hono alea'i 'o e lēsoní. Ko e founga lelei ke ngāue'aki 'e he faiakó ke ne tomu'a vahe ki ha ni'hi 'i he kalasí ha ngaahi talanoa pē ngaahi konga 'i he lēsoní ke nau teuteu pea ke nau ha'u ki he kalasí 'o fai ha fakamatala. 'Oku matu'aki 'aonga 'aupito ke ha'u 'a e tokotaha kotoa pē ki he kalasí pea mo 'ene 'ū Tohi Tapú, pea 'e lelei 'aupito ki he faiakó ke ne fa'a toutou fakamanatu'i ki he kau mēmipa 'i he kōlomú ke nau ha'u mo 'enau ngaahi Tohi Tapú kae 'oua kuo hoko 'a e me'á ni ko honau 'ulungāanga.

Tokoni ki he Faiakó

'Oku taipe'i mata iiki 'a e ngaahi tokoni ki he faiakó 'i he'ene 'asi 'i he tohi lēsoní. 'Oku kau 'i he ngaahi tokoni ko 'ení 'a e ngaahi fehu'i ke ngāue'aki 'e he faiakó, ngaahi fokotu'u ke lava 'a e kalasí 'o kau 'i hono fai 'o e lēsoní, pea mo e ngaahi fakahinohino 'o fekau'aki pea mo hono ngāue'aki 'o e ngaahi fakatātā pea mo e ngaahi sātí. 'E 'i ai foki ha kau faiako 'a ia te nau fie ma'u ke nau ngāue'aki 'ekinautolu ha ngaahi founga kehe mo toe lelei ange 'o fakalahi atu ki he ngaahi fehu'i pea mo e ngaahi fokotu'u kuo fai 'o hangē ko 'ene ha 'i he tohi lēsoní. 'Oku meimei ko e lēsoni kotoa pē 'e fie ma'u ki ai ha palakipoe pea 'i he'ene peheé 'e fie ma'u ke hanga 'e he faiako takitaha 'o teuteu ha palakipoe pea mo ha sioka 'i he taimi kotoa pē 'e fai ha lēsoní.

Lahi 'o e Lēsoni

'Oku 'i ai ha lēsoni 'e tolungofulu mā nima. 'E 'i ai leva 'a e taimi ki he kau taki lakanga fakataula'eikí ke nau alea'i ha ngaahi fakakaukau pea mo ha ngaahi palōpalema 'a ia 'oku nau ongo'i 'e lelei ke alea'i 'i he'enau ngaahi kulupu takitaha. 'E lava foki 'a e taimi ko 'ení ke—

1. Alea'i pea mo palani'i ha ngaahi 'ekitiviti fakalotofonua pē ko ha ngāue pe ko hano ako'i 'o ha ngaahi taumu'a makehe 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e taki lakanga fakataula'eikí.
2. Alea'i 'a e ngaahi malanga 'a e kau Taki Mā'olungá 'oku fai 'i he ngaahi Konifelenisi Lahí 'a ē 'oku pulusi 'i he ngaahi makasiní pe ko e *Tūhulú*.
3. Fakamoleki ha taimi lahi ange 'i he ngaahi tefito 'oku fie ma'u ke lahi ange hono ako'i.
4. Faka'aonga'i 'a e taimi 'o fakatatau pea mo e tataki 'a e Laumālié koe'uhí ke 'aonga ki he kau ma'u lakanga fakataula'eikí.

Ngaahi Fakahinohino ki Hono Ngāue‘aki ‘a e Kau Mēmipa ‘oku Faingata‘a‘ia Fakaesinó

‘I he taimi na‘e ‘i māmani ai ‘a Sisuú, na‘á ne hāele ki ha mo‘unga ofi ki he tahi Kālelí.

“Pea ha‘u ‘a e kakai tokolahi kiate ia, pea nau ‘omi ‘a e pipikí, mo e kuí, mo e noá, mo e laveá, mo e tokolahi kehe, ‘o tuku ‘akinautolu ki he va‘e ‘o Sisuú, pea fakamo‘ui ‘e ia ‘akinautolu:

“Ko ia na‘e ofo lahi ai ‘a e kakai, ‘i he‘enau mamata kuo fakalea ‘a e noá, pea fakahaohaoa ‘a e laveá, pea faka‘eve‘eva ‘a e pipikí, pea faka‘ā ‘a e kuí: pea nau fakamālō ki he ‘Otua ‘o ‘Isilelí.” (Mātiu 15:30–31.)

Na‘e hanga ‘e he Fakamo‘ui ‘o tā ha sippinga kiate kitautolu ‘i he ‘ene ‘ofa ki he kakai ‘oku faingata‘a‘ia. Hili ‘a ‘ene toetu‘ú na‘á ne ‘āahi ki he kau Nīfai pea na‘á ne folofola ai ‘o pehē:

“Vakai, ‘oku fonu hoku lotó ‘i he ‘ofa kiate kimoutolu.

“ ‘Oku ‘i ai ha mou ni‘ihi ‘oku mahaki? Mou ‘omi ‘a kinautolu ki heni. ‘Oku ‘i ai ha mou ni‘ihi ‘oku ketu, pe kui, pe pipiki, pe mutu, pe kilia, pe mate, honau kupú, pe tuli, pe puke ‘i ha mahaki ‘e taha? ‘Omi ‘a kinautolu ki heni, pea te u fakamo‘ui ‘a kinautolu, he ‘oku ou ‘ofa kiate kimoutolu, ‘oku fonu hoku lotó ‘i he ‘ofa.” (3 Nīfai 17:6–7.)

‘Oku mā‘u ‘e he faiako ‘i he Siasí ha faingamālie ke ne ‘ofa ki he mēmipa ‘oku faingata‘a‘ia fakaesino. ‘Oku totonu ke lahi ange ‘a ‘ene mahinó pea mo ‘ene faka‘amu ke ne ngāue‘aki ha fa‘ahinga peheni ‘i he‘ene kalasí. Pea ka ‘i he kalasi ha tokotaha ‘oku faingata‘a‘ia peheni ‘oku totonu ke mahino ko e fa‘ahinga ia ‘oku pau ke fai ki ai ha tokanga makehe. ‘I he ‘uhingá ni kuo ‘oatu ai ha ngaahi fakahinohino ke tokoni ki he kau faiakó ke nau lava ‘o fai ai ha tokoni ki he kau faingata‘a‘ia:

- ‘Ilo‘i ‘a e ngaahi fiema‘u pea mo e ngaahi me‘a ‘oku lava ‘e he tokotaha takitaha ‘i he kalasí.
- Tomu‘a vakai‘i ‘a e kau faingata‘a‘ia fakaesinó ki mu‘a ke ui kinautolu ke nau laukonga, lotu, pe ko ha fa‘ahinga ‘ekitiviti pē ‘i he kalasí. To mu‘a fakahoko ange ‘a e fehu‘i ‘o hangē ko e, “Ko e hā e ongo te ke mā‘u kapau ‘e tuku atu ke ke laukonga ‘i he kalasí? “Te ke fie fai nai ha lotu ‘i he kalasí?
- Fakafetu‘utaki ki he kau taki lakanga fakataula‘eikí, kau mēmipa ‘o e fāmili, ki ha taimi faingamālie, ke fili ‘a e kau faingata‘a‘ia ki ha ngaahi me‘a makehe ‘oku nau fie mā‘u.
- Feinga ke fakatupulaki mo fakalahi ‘a e ako ‘a e tokotaha ‘oku faingata‘a‘ia fakaesinó.

-
- Fakapapau'i 'oku fefaka'apa'apa'aki 'a e kau mēmipa 'o e kalasí.
  - Anga maau, anga fakakaume'a, pea mo fakamaheni ngofua. Ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau ia 'a e 'Otuá, 'oku 'i ai foki mo 'ene ngaahi fiema'u 'o tatau ai pē pe ko e hā hono fa'ahinga mahaki pe faingata'aia. 'Oku tatau pē 'etau ngaahi fiema'ú, 'ofa pea mo e femahino'aki.

'Oku totonu ke manatu'i 'e he faiako kotoa pē 'i he Siasí ko e mēmipa kotoa pē, 'o tatau ai pē pe 'oku mo'ui lelei, 'atamai, fakaelotó, pea mo 'ene fakakaukau 'okú ne lava ke ngāue ke ma'u hono hakeaki'i. 'I he 'ene peheé 'oku totonu leva ke matu'aki fakapapau'i 'e he faiakó 'oku ako 'e he mēmipa takitaha 'a e lahi taha 'o e me'a te ne lava ke akó. Manatu'i ange mu'a 'a e folofola 'a e Fakamo'uí 'a ia na'a ne pehē:

"Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihii si'i hifo 'i hoku kaingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú." (Mātiu 25:40).

Lakanga Fakataula'eikí

Lēsoni 1

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokonií kitautolu ke tau lava 'o 'ilo 'a e 'uhinga 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'ikai ngata aí ka ke tau lava foki 'o ngāue faivelenga 'i hotau ngaahi uuiuí pe fatongia lakanga fakataula'eikí (T&F 84:33).

Talateú

Fakakaukau ki he taimi na'á ke ma'u ai ho lakanga fakataula'eikí. 'I he taimi ne hilifaki nima ai kimoutolu ko ha kau lakanga fakataula'eikí, pea nau lea'aki ha ngaahi lea ko e mo'oni na'e 'i ai 'a e Laumālie 'o e 'Otuá. He ko e kau tangata na'a nau fai 'a e ouaú ni ko ha kakai ia kuo nau 'osi ma'u mafai. Ko e taha foki 'eni ha me'a fakafiefia. Pea 'i ho'o fakalaulauloto ki he me'a ni fakakaukau angé ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā koā 'a e me'a totonu na'e hoko kiate au 'i he 'aho ko iá?
- Ne 'i ai ha liliu 'iate au hili 'eku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí?
- 'Oku ou hoko nai 'o kehe ange 'i he 'ahó ni, koe'uhí ko 'eku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí?
- Kuó u lava nai 'o fai ha tokoni ki he nīhi kehe 'o makatu'unga 'i he lakanga fakataula'eikí 'oku ou ma'ú?
- 'Oku hōifua nai 'a e Tamai Hēvani 'i he founa 'o 'eku ngāue'aki 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku ou ma'ú?

Ko e Lakanga Fakataula'eikí ko e Mālohi ia 'o e 'Otuá

"Ko e taimi 'oku tau [ngāue] ai 'i he huafa 'o e 'Otuá, ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí, 'oku tau fakahoko 'a e ngāue ko iá 'i he huafa 'o e Tamai Hēvani. Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi 'oku ngāue'aki 'e he 'Otuá 'i he tangatá." (Hāloti B. Lī, "Muimui 'i he kau Takimua 'o e Siasí," *Tūhulu*, Siulai 1973, p. 98.)

Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi ia 'o e 'Otuá. 'Oku fakakakato 'e he 'Eikí 'a 'ene ngāue tu'unga 'i he lakanga fakataula'eikí 'okú ne ma'ú. Na'a ne fakatupu 'a e me'a kotoa pē, peá ne pule'i 'a e māmaní pea mo e langí 'aki hono mālohí. 'Oku ta'engata 'a e lakanga fakataula'eikí he ko e mālohi ia 'o e 'Otuá. 'Oku tau lau 'i he Mata'itofe Mahu'inga ko e lakanga fakataula'eikí, "na'e 'i he kamata'anga, 'e 'i he ngata'anga foki ia 'o māmaní" (Mōsese 6:7).

Ne foaki 'a e lakanga fakataula'eikí 'e he 'Otuá pea mo Sisū Kalaisi ki he fa'hinga 'o e Tangatá koe'uhí ke nau lava 'o fakahoko 'a e mo'ui

---

ta'e-maté mo e mo'ui ta'e ngata 'a e tangatá. (Mōsese 1:39). 'Oku mahino mei heni tā ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi faka-Otuá ia kuo foaki ki he fa'ahinga 'o e tangatá ke nau ngāue'aki 'i he me'a kotoa pē ke lava ai 'o fakahaofi 'a kinautolu.

'Oku tau ma'u 'a e mālohi ke ngāue'aki 'a e huafa 'o e 'Otuá, koe'uhí he 'oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí. Na'e 'i ai ha lea 'a Siosefa Filitingi Sāmita, ko e palōfita 'a e 'Otuá, ki he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'o pehē: "Ko e kau fakafongā kitautolu 'o e 'Otuá; 'oku tau fakafongā ia; kuo ne foaki mai kiate kitautolu 'a e mālohí ni, koe'uhí pē ke tau lava 'o fai 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke tau fai koe'uhí ke tau lava 'o fakahaofi mo hakeaki'i ai kitautolu pea mo 'etau fānaú 'oku 'i māmaní.

"Ko e kau talafekau kinautolu 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Pea ko hotau fatongia ke fakafongā ia. Kuo 'osi fakahinohino'i kitautolu. . . .ke tau fai 'a e me'a kotoa pē 'o hangē 'okú ne 'afio mai ki he me'a 'oku tau fai" ("Ko Hotau Ngaahi Fatongia 'i He'etau ma'u 'a e Lakanga Fakataula'eikí," *Tūhulu*, Sune 1971, p. 49.)

Laine e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku totonu ke lava 'e he tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'o 'ilo 'a e "laine 'o e mafai" 'o a'u kia Sīsū Kalaisi. 'Oku 'uhinga 'eni ke te 'ilo 'a e tokotaha na'a ne fakanofa kita ki he lakanga fakataula'eikí, pea pehē ki he taha na'a ne fakanofa ia ki he lakanga fakataula'eiki. 'Oku totonu ke tau lava 'o fakatotoloi 'a e ngaahi fakanofa ko 'eni 'o a'u kia Siosefa Sāmita, ko hai na'e fakanofa 'e Pita, Sēmisi pea mo Sioné, pea ko hai na'e fakanofa 'e Sīsū Kalaisí. Pea 'oku ui 'a e hokohoko ko 'eni ko hotau "laine 'o e mafai." Pea kapau 'oku 'ikai ke ma'u 'e ha taha hono fakahokohoko 'o e mafai, 'oku totonu ke ne lava 'o ma'u ia mei he tokotaha na'a ne hanga 'o fakanofa ia.

Tuku ange ki he ma'u lakanga fakataula'eiki na'e 'osi vahe'i, ke ne fakahā ange ki he kalasi 'a hono "laine 'o e mafai" ke ne fakahokohoko 'a hono mafai 'o a'u kia Sīsū Kalaisi.

'Oku Ma'u 'a e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí Tu'unga 'i he Mo'ui Mā'onioní

"Ko kitautolu ko ia 'oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke ngāue ma'a e 'Eiki, ka ko e 'aonga 'o e mafai ko iá—pē ko hono fakalea 'e tahá, ko e mālohi 'oku fakafou mai 'i he mafai ko iá—'e makatu'unga pē ia 'i he'etau tō'onga mo'ui; pea 'e fakatautefito pe ia 'i he'etau mo'ui mā'onioní" (H. Peeki Pitasoni, "Lakanga Fakataula'eikí—Mafai pea mo e Mālohi," *Tūhulu*, Mē 1976, p. 33).

Kuo 'osi fakamahino mai 'e he 'Eiki 'i he ngaahi Tohi Tapú, kuo pau ke tau mo'ui mā'onioní koe'uhí ke tau ma'u 'a e ngaahi me'a ni, pea 'ikai ngata pē 'i he mafai ko iá, ka ke tau ma'u foki mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. "He vakai, 'oku ui 'a e tokolahi, ka 'oku fili pē 'a e tokosi'. Pea ko e hā 'oku 'ikai fili ai 'akitautolú?"

“Koe’uhí, he ‘oku mālohi pehē fau hono tuku ‘a honau lotó ki he ngaahi me’a ‘o e māmaní, pea nau holi ki he faka’apa’apa ‘a e kakaí, ‘oku ‘ikai ai te nau ‘iloí ‘a e mo’ui ‘e taha ko ‘ení—

“Ko e ngaahi totonu ‘o e lakanga fakataula’eikí kuo fakama’u ta’e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi ‘o e langí, pea ‘oku ‘ikai lava ke mapule’i pē ngāue’aki ‘a e ngaahi mālohi ‘o e langí, kae ngata pē ‘i he ngaahi founda ‘o e māonioní.

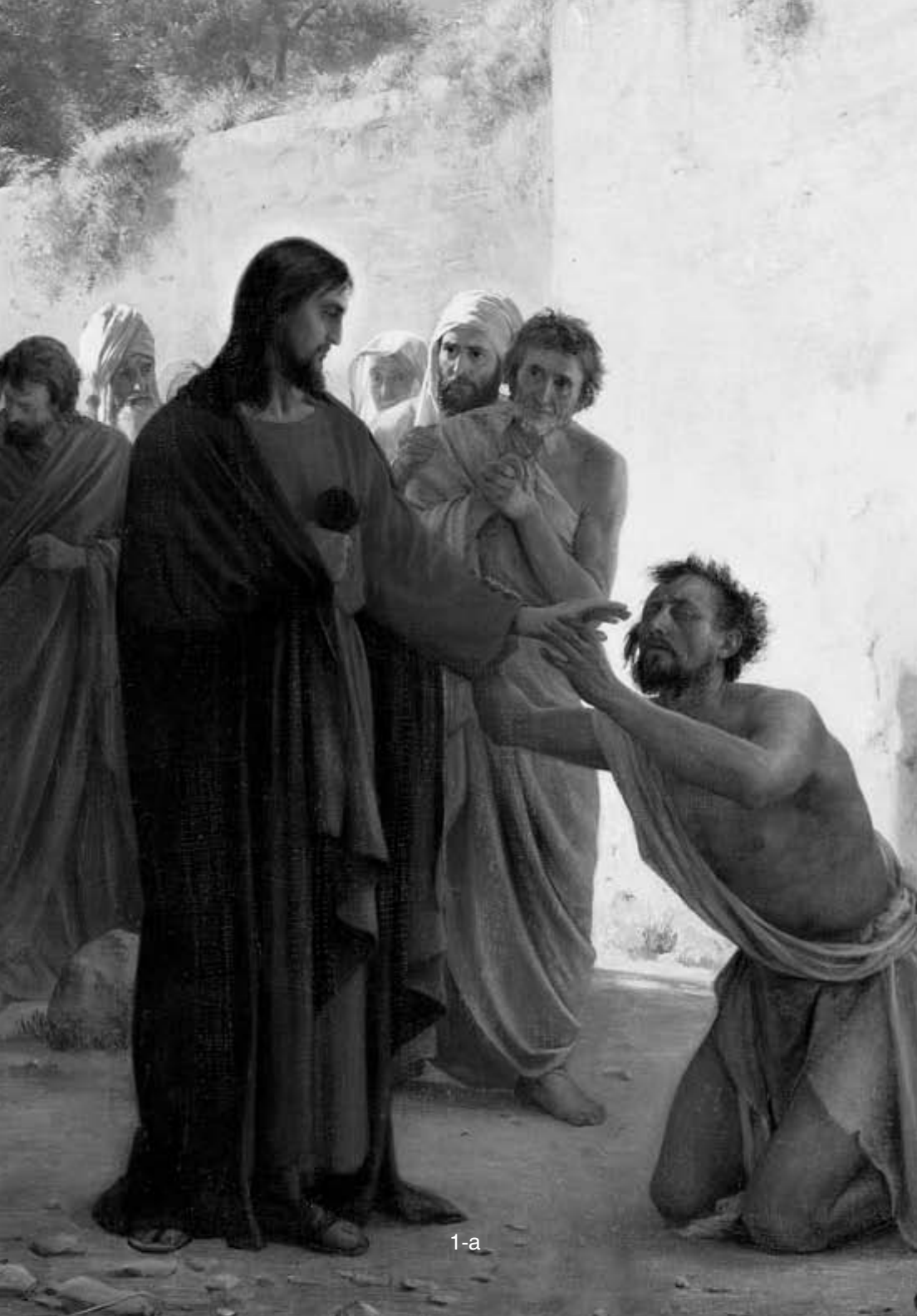
“ ‘Oku mo’oni pē ‘oku lava ke foaki ia kiate kitautolu; ‘o ka tau feinga ke ‘ufi’ufi ‘etau ngaahi angahalá pē fakafiemālie’i ‘etau fielahí pe ko ‘etau kakapa ta’e ‘aongá pe ngāue’aki ha fakakouna pe pule’i pe fakamālohí ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá ‘i ha kihii momoi founda ta’e māonioní, vakai, ‘oku mahu’i atu leva ‘a e ngaahi langí; ‘oku mamahi mo e Laumālie ‘o e ‘Eikí; pea ‘o ka to’o atu ia, ko e ‘Ēmeni ia ki he lakanga taula’eikí pe ko e mafai ‘o e tangata ko iá.” (T&F 121:35–37).

Ko e hā ‘oku hanga ai ‘e he ngaahi me’a ni ‘o ta’ofi kitautolu mei he ‘etau ma’u ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí?

‘Oku mei he ‘Otuá ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí, ‘a ia ‘oku fakafou mai ‘i he ngāue ‘a e Laumālie Māonioní. Kapau ‘oku tau fiema’u ‘a e Laumālie Māonioní ke ne tataki kitautolu ‘i he’etau ngāue’aki hotau lakanga fakataula’eikí, kuo pau ke tau tomu’a tauhi ‘a e ngaahi fekaú pea tau mo’ui angatonu. ‘Oku tau ma’u ‘a e fakahokohoko ‘o e laine ‘o e mafai mei he fa’ahinga ku nau ma’u ‘a e lakanga fakataula’eikí pea fakahokohoko pehē ai pē ‘o a’u kia Sisū Kalaisi. Ka ko e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘oku tau ma’u ia mei he ‘Otuá ‘o fou mai kiate kitautolu ‘i he Laumālie Māonioní. ‘Oku tau toki lava pē ke fai ‘a e ngāue ‘a e ‘Otuá ‘i he’etau ma’u ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí; kapau ‘oku ‘ikai ke tau ma’u ‘a e mālohí ni ‘e ‘ikai ke tau lava ha me’a.

Hulu’i ‘a e foí vitiō 1–a, “Priesthood holders administer to the sick just as Christ did anciently.”

“Kapau te tau mo’ui’aki ‘a hotau lakanga fakataula’eikí, te tau ma’u ‘a e fu’u mālohi lahi mei he’etau Tamai Hēvaní ke ‘ave ‘a e melinó ki hotau ngaahi ‘apí. Te tau ma’u ‘a e mālohi ke tāpuakii pea fakafiemālie’i ‘a e fānau, ke fakanonga ‘a e ngaahi fofonga mamahí ‘a ia ‘oku hā mei he fānau ‘i he kamata’anga ‘o e ‘ahí’ahi takitaha. Te tau ma’u ‘a e mālohi ke ‘omi ‘a e fiefiá ki he efiáfi fakafāmili, ‘a e mālohi ke fakatōli’a ‘a e hela’ia ‘a e fa’eé. ‘E tatau ai pē foki pea mo e mālohi ke fakanonga mo tatakí’aki ‘a e loto–hoha’á mo vela ngofua ‘a e talavou pe finemui. ‘Io, ‘oku tau ma’u ‘a e mafai ke ‘oange ha tāpuaki ki ha ‘ōfefine ‘i he taimi te ne ‘alu ai mo hono kaume’á pē ‘i he ‘ene mali ‘i he tempalé, pe ki hono tāpuakii ‘o ha foha ki mu’a peá ne ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau pe ako ‘i he ‘univēsiti. Ko e mālohi ‘oku tau ma’u, kau talavou, ko ha ivi ia ke tau ta’ofi’aki ‘a e ngaahi fakakaukau ‘uli ‘a ha ni’ihi ‘oku nau femo’ekina ke fai ‘o ha ngaahi talanoa fakalielia. ‘Oku tau ma’u ‘a e mālohi ke fakamo’ui mahaki pea fakanonga ‘akinautolu ‘oku paeá.

Ko e ngaahi tefito mahu'inga 'eni 'o 'etau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí." (H. Peeki Pitasoni, "Lakanga Fakataula'eikí—Mafai pea mo ha Mālohi," *Tūhulu*, Mē 1976, p. 33).

Kole ange ki he lakanga fakataula'eiki nā'e 'osi vahe'i angé ke ne vahevahe mai 'a e me'a kuó ne a'usia 'i he'ene mo'ui, tu'unga 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Fakatupulaki 'a e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki

'Oku lahi ha ngaahi founa te tau lava ke fakatupulaki 'aki 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí:

HOLI

Kuo pau ke tau tomu'a holi mo faka'amu ke tau lava 'o fakatupulaki 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ha 'i he folofolá 'oku tau ma'u 'a e foaki mei he 'Otuá 'o fakatatau ki he'etau ngaahi holí (Alamā 29:4; T&F 4:3; T&F 6:8; T&F 7:1–3).

MO'UI MĀ'ON'I'ONI

'Oku totonu ke tau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní. 'I he taimi 'oku tau mo'ui angatonu aí, 'oku hoko leva 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko hotau kaume'a mo'oni, pea te ne tataki kitautolu ki he ngaahi me'a 'oku totonu ke tau faí (2 Nifai 32:5).

LOTO MĀ'ULALO

"Ko ia, 'okú ne fakavaivai'i mo'oni ia 'e ia mo fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá pea 'okú ne tu'u—ma'u 'o a'u ki he ngata'angá, 'e tāpuaki'i ia" (Alamā 32:15). 'Oku totonu ke tua loto'aki pea tali fiemālie mo muimui ki he ngaahi akonaki pea fakakakato 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo tu'utu'uni kiate kitautolu 'e hotau kau takí, ke tau loto'aki 'a hono fai 'o e ngaahi me'a 'a ia 'oku fie ma'u ke faí, ko'euhí ke lelei ai ha ni'ihi kehé, pea 'ikai ngata aí ka ke tau fakafanongo mo muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié.

AKO

Kuo pau ke tau fekumi mo fakalaulaloto ki he ngaahi folofolá. He 'ikai lava ke tau 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Otuá kae ngata pē 'i he'etau ako fakatāutaha 'a e folofolá, pea kapau 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'e 'ikai ke tau teitei lava ke mo'ui 'o fakatatau mo e ongoongolelé. Pea 'i he 'uhinga tatau pē, kuo pau ke tau lau 'a e ngaahi tohi lēsoni 'a e lakanga fakataula'eikí, ko'euhí ke tau lava 'o 'ilo'i hotau fatongia ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki.

1–a, 'Oku faingāue 'a e kau lakanga fakataula'eikí ki he mahakí 'o hangē pē ko Sīsū 'i he kuonga mu'a.

Ko hono fakamo'ui 'e Kalaisi 'a e Kuí, fai 'e Kalo Poloti (Carl Bloch) Sea Fakatuí 'i he falelotu 'i he kāsolo 'o Feletilikipoki (Frederiksborg), 'i Tenima'aké. Fakangofua 'e he Hisitōlia 'o e Musiume 'o Feletilikipoki.

LOTU

Kuo pau ke tau kole ki he Tamai Hēvaní ke tau 'ilo'í 'a e me'a 'okú ne finangalo ke tau faí. 'Oku totonu ke tau lotu ke ma'u ha fakahinohino fekau'aki mo 'etau ngāue totonu'aki hotau lakanga fakataula'eikí. " 'Oku totonu ke mou vakavakai pea lotu ma'u ai pē telia na'a mou tō ki he fakatauvelé, he 'oku fie ma'u 'akimoutolu 'e Sētane" (3 Nifai 18:18).

'OFA KI HE NI'IHI KEHÉ

Na'e akonekina kitautolu 'e Sisū Kalaisi ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku makatu'unga ia 'i he 'ofa pea 'oku totonu ke tau 'ofa ki he kakai kotoa pē. (T&F 121:41–42, 45–46). 'Oku kamata 'a e 'ofá 'i 'api. 'Oku totonu ke tau 'ofa 'i hotau ngaahi malí pea 'etau fānaú pea pehē ki he'enua ngaahi fiema'ú. Ko e founga 'e taha ke fakahā'aki 'a e 'ofa 'oku tau ma'u ki he kau mēmipa hotau fāmilí ko 'etau faka'aonga'i hotau mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke fakahinohino'i pea mo tāpuaki'i 'enua ngaahi mo'uí.

NGĀUE'AKI 'A E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

'I he'etau ngāue'aki hotau lakanga fakataula'eikí, 'oku hoko ko e fa'ifa'itaki'anga ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē, pea ki māmani foki kae 'uma'ā hotau ngaahi fāmilí. 'I he vakai mai hotau ngaahi fāmilí kiate kitautolú pea mo 'etau ngāue'aki hotau lakanga fakataula'eikí 'e mahino ange ai kiate kinautolu ko e me'a ngaue kitautolu 'a e 'Otuá, pea te nau ha'u kiate kitautolu 'i he taimi te nau fie ma'u ai ha tokoní. Ko ha toki me'a fakamamahi ia 'a e 'ikai lava 'e ha ni'ihi 'o 'ilo 'a e tāpuaki 'oku ma'u mei he tamaí pe foha 'i he taimi te na ngāue'aki ai hona lakanga fakataula'eikí ke mau ai ha tu'umālie 'a e fāmilí.

'E 'i ai ha fu'u faikehekehe lahi 'i he nofo 'apí kapau te tau ngāue'aki 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'e pehē 'e Tēvita 'O Makei: " 'Oku liliu 'a e 'apí tu'unga he 'oku ma'u pea faka'apa'apa'i 'e he tamaí 'a hono lakanga fakataula'eikí." ("Lakanga Fakataula'eikí," *Instructor*, 'Okatopa 1968, p. 378).

Kapau 'oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí pea tau mo'ui mā'on'i'oni, te tau fai 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

- Fakakaukau'i fakamātoato 'a e ngaahi holi mā'on'i'oni 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí, neongo pē he 'ikai tatau 'enua ngaahi fakakaukau' mo 'etau ngaahi fiema'ú.
- Fakafanongo—'o tatau ai pē ki he fie ma'u 'a e si'isi'i tahá.
- Fakamu'omu'a 'a e fie ma'u 'a e fāmilí 'i he'ete fiema'u 'a'atá.
- Ako ke mapule'i kitautolu.
- Faka'aonga'i ha ngaahi lea 'a ia 'e lava ke ne fakahā 'etau 'ofa mo 'etau tokanga ki he ni'ihi kehé.

Ko e hā ha ngaahi toe founga kehe 'e lava ke tau ngāue'i ai hotau lakanga fakataula'eikí?

Faka'osi

“'Oku totonu ke tau 'ilo'i 'oku 'ikai mo ha toe me'a 'e mālohi ange 'i he māman'i 'i he lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá” (N. 'Eletoni Tena, “Are You Taking Your Priesthood for Granted?” *Tūhulu*, Mē 1976, p. 41).

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni N. 'Eletoni Tena 'a e mahu'inga 'o 'etau taau ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'i he talanoa ko 'en'i:

“Na'e 'i ai ha kau talavou 'e toko ono 'i hoku uōt'i na'a nau ta'u fe'unga ke ma'u 'a e kaumātu'á. Ko e toko nima pē na'a nau tāu, koe'uhí na'e te'eki ai ke mateuteu honau tokotaha. Na'e tu'o lahi 'emau pōtalanoa mo e tokotahá ni, ka na'á ne talamai 'oku 'Te'eki ai pē ke u taau.' Na'á ne ongo'i ta'efiemālie ki he me'á ni, pea na'e 'ikai foki ke ne 'amanaki ke ne ma'u ha fakaongoongolelei. . .Na'e ha'u 'ene fa'ē tangatá 'o pehē mai kiate au, “Okú ke pehē te ke kei ta'ofi pē 'a e tamasi'i ni kae tuku ange 'a e toko nima kehé ke nau fakalakalaka ki mu'a.' Na'á ne kole kiate au ke faka'atá mu'a 'a e tokotahá ni ke ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki. Na'á ne pehē, 'Te ke tukuange ia ke ne hē mei he Siasí 'o kapau he 'ikai te ke fakangofua ange ia.'

“Na'á ku fakamatala'i ange ki he tangatá ni, 'Ko e lakanga fakataula'eiki ko ha me'a mahu'inga taha ia te tau lava ke 'oange ki he tamasi'i ni. 'Oku 'ikai ke foaki noa'ia 'a e lakanga fakataula'eiki. . . .Kuó ma 'osi femahino'aki mo e tamasi'i ni, pea 'oku te'eki ai ke ne fe'unga ke fakanogo ia ki he kaumātu'á.' Pea na'e 'ikai ke ne ma'u ha fakaongoongolelei.

“Hili mei ai ha ngaahi ta'u si'i, na'á ku 'alu ki he Konifelenisi Lahi 'a e Siasí. . . .pea na'e fakafe'iloaki mai kiate au ha ki'i talavou, 'Palesiteni 'okú ke kei manatu'i au. Ko e tokotaha au 'a ia na'e 'ikai te ke fakaongoongolelei ke u hoko ko e Kaumātu'á.” Na'á ne ala mai leva 'o ma lulululu pea ne pehē mai: “Mālō 'aupito pea 'oku ou fiefia he me'a na'á ke fa'i. 'Oku ou lolotonga hoko ko e pīsope 'i Kalefōnia. Kapau na'á ke fakaongoongolelei au lolotonga 'oku ou kei ta'efe'ungá, 'oku ou 'ilo pau 'e 'ikai mahu'inga kiate au 'a e lakanga fakataula'eiki pea 'e 'ikai mamafa kiate au 'a e me'a ke fai 'e ha taha 'oku ma'u lakanga fakataula'eiki, pea kuó u tui 'e 'ikai te u a'usia 'a e tāpuaki ke u hoko ko e pīsope 'o hangē ko ia 'oku ou ma'u he 'ahó ni.” (*Tūhulu*, 'o Tisema 1973, palakalafi 20–22.)

Ako 'a e tefito mahu'inga ko 'en'i ke tau lava 'o faka'aonga'i lelei hotau lakanga fakataula'eiki. Tau 'ilo'i 'i he 'ahó ni “Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí pea 'oku 'ikai lava ke mapule'i pea ngāue'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he founa 'o e mā'oni'oni.” (T&F 121:36). Ke tau ma'u ha mafai mei he 'Otua, kuo pau ke tau tomu'a fe'unga pea toki lava ke ma'u ia.

‘Oku totonu ke tau manatu’i ma’u pē ‘oku tau ma’u ‘a e mālohi mo e mafai mei he ‘Otuá pea ‘oku tau fakafongāi ia. ‘I he’etau ngāue’aki ‘a e lakanga fakataula’eikí tau fehu’i kiate kitautolu, “Ko e hā nai ‘a e me’a ko ‘eni? ‘Oku ou fai nai ‘o fakatatau mo e me’a ‘okú ne finangalo ke u fai?”

Ngaahi Tukupā

1. Fakatukupaa’i koe ke ke tokanga lelei ‘o ako ‘a e ngaahi fakahinohino ‘i he tohi lēsoni ko ‘eni pea te ke tali ‘a e ngaahi tukupā ‘i he lēsoni takitaha. ‘I hono fakakakato ‘a e ngaahi tukupaá ni, te ke hoko ai ‘o mālohi ‘i ho fatongia fakapuletapú, toe ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní, pea ke lava ai ‘o fai aha ngāue lahi ange ki ha ni’ihi kehe.
2. Tauhi ha lekooti ‘o ho mafai he lakanga fakataula’eikí. ‘Oku totonu ke ke lava ‘o fakahokohoko ho laine mafai ke a’u kia Sisū Kalaisi.
3. Hiki ha la’i pepa pē ha kīi kaati ‘a e laine mafai ‘o ho lakanga fakataula’eikí pea ‘oange ‘eni ki he tokotaha kotoa pē, na’a ke fakanofa ki he lakanga fakataula’eikí.

Ngaahi Folofola ‘oku Tānaki Atu

T&F 107:1–14 (faikehekehe ‘o e Lakanga Taula’eiki Fakamelekisēteki mo e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné)

Teuteu ‘a e Faiakó

Ki mu’a pea fai ‘a e lēsoni ko ‘eni:

1. Lau ‘a e vahe 13 ‘o e “Ko e Lakanga Fakataula’eikí” mo e vahe 14 “Ko e Fokotu’utu’u ‘o e Lakanga Fakataula’eikí” ‘i he tohi lēsoni ‘o e Ngaahi Tefito’i Mo’oni ‘o e Ongoongolelei.
2. Lau ‘a e T&F 121:34–46.
3. Vahe’i ha taha ke na fakamatala ki he hokohoko ‘o hono lakanga fakataula’eikí pea ke ne fai ia ‘o a’u kia Sisū Kalaisi.
4. Vahe’i ha taha ke ne fakamatala ki ha me’a ne hoko kiate ia ‘o lava ke ne ngāue’aki ai ‘a e ivi mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí.
5. Tala ki he kalasí ke nau ha’u ma’u pē mo ‘enau ngaahi Tohi Tapú pea ke nau faka’ilonga’i ‘a e ngaahi veesi ‘oku mahū’inga ‘i he lēsoni takitaha.
6. Manatu’i ‘e lava pē ke fai ‘a e ngaahi talanoa pe lau ‘a e ngaahi potu folofola ‘e ha taha mei he kalasí.

Ko e Lakanga Fakataula'eikí meia 'Ātama 'o a'u mai ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé

Lēsoni 2

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke mahino kiate kitautolu ko e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'u ko e lakanga tatau pē ia na'e ma'u 'e 'Ātama pea mo e kau tangata angatonu 'i he ngaahi kuonga takitaha.

Talateú

Ko 'Ātama 'a e tangata na'á ne fuofua ma'u 'a e lakanga taula'eiki fakapēteliaké. 'Oku 'uhinga 'eni ko e pehē ko e fuofua tangata 'eni ne hanga 'e he 'Otuá 'o foaki ki ai 'a e mafai ke ne tataki hono fāmilí pea fai mo e ngaahi ouau 'a ia 'oku totonu ke fai kiate kinautolú, koe'uhí ke lava ai 'a e fāmilí 'o 'Ātamá 'o ma'u ha faingamālie ke nau 'i he 'afio'anga 'o e 'Otuá. Ko e fuofua palōfita foki 'eni ne ne ma'u 'a e ngaahi kī ki hono tataki 'a e Siasí 'o e 'Otuá 'i māmaní. Na'e lava foki 'e 'Ātama tu'unga mei he 'ene ma'u 'a e mafai ko 'ení 'o foaki 'a e lakanga fakataula'eikí ki ha kau tangata tokolahi pea na'á ne fakahinohino'i kimautilu ki he founa totonu 'o hono ngāue'akí. Ko e mafai ko 'ení ne ma'u ia 'e 'Ātama pea pehē foki ki he kau palesiteni 'o e Siasí 'o 'au mai ki he 'ahó ni.

Ko e mafai ko iá ke fakahinohino'i 'a e kau lakanga fakataula'eiki 'i he Siasí 'i honau ngaahi fatongia kehekehe 'i he lakanga fakataula'eiki 'oku 'i he tangatá pē ia 'e taha 'i he taimi pe to'utangata takitaha. . . .ko e Palesiteni pē 'o e Siasí (vakai, T&F 81:1–2, T&F 132:7). Neongo ko e ngaahi 'ahó ni, ko e tokolahi foki 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, pea ko e lakanga fakataula'eiki tatau pē ia pea mo e fakamatala lahi ange kau ki he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí pea sio ki he lēsoni 11).

Ko Hono Ma'u 'e 'Ātama 'a e Lakanga Fakataula'eikí

Hili pē hono kapusi 'o 'Ātama mo 'lvi mei he Ngoue ko 'Ītení, ne hā mai leva ha 'āngelo 'o ako'i kiate kinaua 'a e ongoongolelé (Mōsese 5:4–9). Na'e fokotu'u leva mo e Siasí pea na'e papitaiso 'a 'Ātama 'i he founa tatau mo e founa papitaiso 'a ia 'oku ako'i 'aki kitautolu he ngaahi 'ahó ni (Mōsese 6:64–65). Na'e foaki ange leva mo e lakanga fakataula'eikí kia 'Ātama koe'uhí ke ne lava 'o ma'u 'a e mafai ke fai 'a e ngaahi ouau kotoa pē ki hono fāmilí. 'I he mafai ko 'ení ne lava ai 'e

Ko e Lakanga Fakataula'eikí 'i he To'utangata Kotoa pē

Nāe mā'u 'e he kau pāiōfita 'i he to'utangata kotoa pē 'a e lakanga fakataula'eikí (Vakai T&F 84:17.)

<p>Tāu nai 'e 4000 b.c.</p> <p>To'utangata 'o 'Ātamā</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>(T&F 107:40, 41)</p> 	<p>Tāu nai 'e 3765 b.c.</p> <p>To'utangata 'o 'Īnoke</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>(T&F 107:48, 53)</p> 	<p>Tāu nai 'e 3000 b.c.</p> <p>To'utangata 'o Noa</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>Ko e Lōmakí</p> <p>(T&F 107:52, 53)</p> 	<p>Tāu nai 'e 2000 b.c.</p> <p>To'utangata 'o 'Ēpalahamé</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>(T&F 84:14; 'Ēpalahame 1:16, 18)</p> 	<p>Tāu nai 'e 1500 b.c.</p> <p>To'utangata 'o Mōsesé</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>(T&F 84:6)</p> 	<p>Tāu nai 'e 600 b.c.</p> <p>Kuanga 'o Lihai</p> <p>He me'i he Mo'oni</p> <p>(Mōsala 6:3; 'Alamā 13:1-2, 8-9)</p> 	<p>Tāu nai 'e 400 a.d.</p> <p>Kuanga 'o Māui 'o Taimi</p> <p>He Fakāaurūi mei he Mo'oni</p> <p>(Hepelū 5:9, 10; Mātu 16:19; 3 Nī'ai 11:21, 22; 12:1)</p> 	<p>Hili 'a e pekā (a.d.) 1830</p> <p>Ko e Kakato 'a e Ngaahi To'utangata</p> <p>Nofo Tūfi</p> <p>Ko Hono toe Fakatōki mā'i 'o Siasi (T&F 20:1)</p> <p>Ko e toe Fakatōki mā'i 'o e Lakanga Fakataula'eikí (T&F 13; T&F 27:8, 12, 13)</p>
<p>'Ātama</p> <p>Ko e vahata taimi nāe toaki ai 'a e ki 'o e ongoongolei pea mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí kiate kinautolu nāe fili 'e he 'Eikí ke faiako pea fakahinohi' a e fānau 'a e 'Otua 'oku nau mo'ui 'i he māmani.</p>	<p>'īnoke</p>	<p>Noa</p>	<p>'Ēpalahame</p>	<p>Mōsesé</p>	<p>Lihai</p>	<p>Kalaisi, 'Aposetolo, pea mo e kau 'Ākonga 'i 'Amelika</p>	<p>Stosefa Sāmita</p>

‘Ātama ‘o papitaiso hono fāmīlī pea foaki mo e lakanga fakataula‘eiki ki hono ngaahi foha na’e angatonú.

Huluí ‘a e vitiō 2–a, “Ko e Lakanga Fakataula‘eiki ‘i he Ngaahi To‘utangata Kotoa.” Fakahā ko e siate ‘oku vahevahe ‘o konga 8. ‘Oku ui ‘a e ngaahi konga takitaha ko e Kuonga. ‘Oku fakamatala‘i ‘a e kuonga mo hono ‘uhinga ‘i he fakatātā ‘i laló. Fakahā ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘ilo pē ko e kuonga ‘eni ‘e fiha ‘o e ongoongolelei ka ‘oku hanga ‘e he ngaahi kuonga ko ‘eni ‘e 8 ‘o fakafofonga‘i ‘a e ngaahi kuonga mahu‘inga tahá. Lave ki he ngaahi fakatātā ‘i he taimi ‘oku fai ai ‘a e fakamatala ki he ngaahi kuongá pea lau foki mo e potu folofola ‘oku ‘uhinga ki he me‘a takitaha. Ko e ngaahi potu folofola ‘e laú te nau fakamahino mai na’e ma‘u ‘e he palōfita takitaha ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí.

Ko e Kuonga Fakapēteliaké

Na’e ako‘i ‘e ‘Ātama ‘ene fānaú pea mo hono fanga makapuná, pea fakapapau‘i ‘oku nau ma‘u ‘a e ngaahi ouau totonu ‘o e lakanga fakataula‘eiki, pea na‘á ne fokotu‘u mo e Siasí ‘o fakatatau ki he‘ene tu‘u fakahokohoko fakapēteliaké. Pea ko e ‘uhinga ‘o e fakahokohoko fakapēteliaké ‘o e lakanga fakapēteliaké ko e pehē ko e Siasí ‘oku makatu‘unga pe fakatautefito ia ki he fāmīli pea ko e lakanga fakataula‘eiki ‘oku foaki ia ‘e he tama‘i ki he fohá. Ko e kau pēteliaké tu‘u–ki–mu‘á kuo nau mo‘uj ‘i he ngaahi kuongá ni ko Seti, ‘Inosi, Kainani, Malelili, Sēleti, mo ‘Inoke (T&F 107:40–52).

Vakai ki he siate 2–a, “Ko e Lakanga Fakataula‘eiki ‘i he Ngaahi To‘utangata Kotoa” Tuhu‘i ange ki he kalasi ‘a e Kuonga ‘o ‘Ātamá pea lau mo e T&F 107:40–41 ‘o hangé ko ‘ene hā he siaté.

Ko e Fuofua Hē Mei he Mo‘oní

‘Oku ma‘u ‘e he tangatá ‘a e tau‘atāina ke filí. ‘I he tau‘atāina ko ‘ení ne lava ai ha nī‘ihi ‘o e fānau ‘a ‘Ātamá ke nau fili ke nau maumau‘i ‘a e ngaahi fekaú. Koe‘uhí ne faka‘au ke tokolahi ‘a e fa‘ahinga ne nau fili ki he me‘á ni pea afe mei he mo‘oni na‘a nau “kamata ‘o fai atu pē mei he taimi ko ia ke anga fakaemāmani mo anga fakakakano mo anga fakatēvolo” (Mōsese 5:12–13). Ko e taimi pē kuo hoko ai ‘a e me‘a ko ‘ení tau lau leva ia ko e Hē mei he Mo‘oní.

Ko ‘Ātama mo kinautolu ne nau kei tauhi ‘a e ngaahi fekaú ne nau malanga ki he kau talangata‘a ko ‘ení pea feinga‘i kinautolu ke nau fakatomala. Ko e tokolahi ‘o kinautolu ne ‘ikai ke nau fakatomalá, ka ko e fa‘ahinga ko iá ne nau fakatomala ne nau kau mo e palōfita ko ‘Inoké pea na’e ui kinautolu ko Saione. ‘Oku fakamatala ‘i he folofola ‘o pehē ko ‘Inoké “pea mo hono kaka‘i na‘a nau ‘a‘eva mo e ‘Otuá. . . .na’e ‘ikai ke ‘i ai ‘a Saione, he na’e ma‘u ke ia ‘e he ‘Otuá ki hono fatafata ‘o‘oná” (Mōsese 7:69).

Mou vakai ki he siate pea mo e kuonga ‘o ‘Inoké pea lau mo e T&F 107:48–53.

2–a, Ko e Lakanga Fakataula‘eiki ‘i he To‘utangata Kotoa pē.

“Pea ko kinautolu kotoa pē foki ‘oku ma‘u ‘a e lakanga taula‘eiki ni ‘oku nau ma‘u au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki.” (T&F 84:35.)

Hili hono hiki 'o 'Īnoke mo hono koló, ne toe fakautuutu ange 'a e tokolahi 'a e kau faiangahalá. Ne fekau 'e he 'Otuá 'a Noa ke malanga kiate kinautolu pea tala ke nau fakatomala. Ne tala foki 'e Noa kiate kinautolu kapau 'e 'ikai ke nau fakatomala 'e faka'auha kinautolu 'i ha fu'u lōmaki. Me'a pango he ko e fāmili pē 'o Noa ne nau fanongo pea nau tauhi 'a e ngaahi fekaú. Ne hoko mai mo e lōmakí pea ko Noa pē mo hono fāmili ne haó.

Vaki ki he siate pea mo e kuonga 'o 'Ēpalahamé pea lau 'a e T&F 8:19–20.

KO E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ HILI 'A E LŌMAKÍ

Ne foaki 'e Noa 'a e lakanga fakataula'eikí hili 'a e lōmakí ki hono foha angatonú pea mo hono fanga makapuna ko ia na'a nau talangofuá. Na'e 'i ai ha tangata angatonu 'a ia na'a ne mo'ui ki mui 'ia Noa pea na'a ne ma'u 'a e Lakanga Fakataula'eikí ko hono hingoá ko Melekisēteki. Ko e taha 'eni ha tangata angatonu mo'oni pea na'e tu'unga mei he'ene fu'u angatonu pehe'e ne fakahingoa ai 'a e lakanga fakataula'eikí ki hono hingoá (T&F 107:2–4). Ko Melekisēteki na'a ne foaki 'a e lakanga fakataula'eikí 'o 'Ēpalahamé pea na'e toki fakanofu 'e 'Ēpalahame ha ni'ihī kehe. Ko ia ai ne lava mei heni ke hokohoko mai ai pē 'a e lakanga fakataula'eikí 'o a'u mai ki he kuonga 'o Mōsesé.

Vakai ki he fakatātā mo e kuonga 'o 'Ēpalahamé pea lau 'a e T&F 84:14.

Ko Hono 'Ave 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mei 'Isilelí

Hangē ko 'ene hā 'i he folofolá, ne 'oange 'e 'Ēpalahame 'a e lakanga taula'eiki ki hono foha ko 'Aisaké, pea na'e 'oange 'e 'Aisake ki hono foha ko Sēkopé. Ne fulihi 'a e hingoa 'o Sēkopé ko 'Isileli, pea talu mei heni mo hono ui 'a e hako 'o Sēkopé ko e fānau 'a 'Isileli.

'I he kuonga 'o Mōsesé, hili 'ene tatakí 'a e fānau 'a 'Isilelí mei 'Isipité, ne hanga 'e he 'Otuá 'o 'ange kiate kinautolu 'a e kakato 'o e ongoongoleléi. Na'e 'ikai ke nau tali ia, pea na'e hanga 'e he 'Otuá pea mo e ngaahi ouau mamafa 'o e ongoongoleléi. Na'e 'ikai ke nau tali ia, pea na'e hanga 'e he 'Otuá pea mo e ngaahi ouau mamafa 'o e ongoongoleléi. Na'e 'oange pē kiate kinautolu 'a e ngaahi ouau iiki mo ma'ama'a (hangē ko e lao 'o e feilaulá) pea na'e fai 'a e ngaahi ouaú ni 'aki 'a e lakanga fakataula'eiki si'isi'i ange 'a ia ne fakahingoa 'aki 'a e hingoa 'o e tokoua 'o Mōsesé, ko 'Ēlone.

Ne hanga foki 'e he 'Eikí 'o tuku ki he fānau 'a 'Isilelí 'a e ngaahi tu'utu'uni felāve'i mo e ni'ihī pē 'o e ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi kae fakatautaufetito pē ki he ngaahi me'a felāve'i mo e 'ulungāanga 'o 'enau nofó. Ne fakalahi atu ki heni mo e ngaahi lao ke ne tatakí kinautolu 'i he ngaahi me'a fakatu'asinó. 'Oku lava ke tau 'ilo 'a e ngaahi lao ko 'ení kapau te tau lau 'a 'Ekesōtosi, Levitikō mo Teutalōnome. Na'e 'ikai 'uhinga 'a e ngaahi laó ni ke nau fetongi 'a e ongoongoleléi, ka ke

fakalahi pē ki he kongā 'o e kōsipelí ke tokoni ki hono teuteu 'o e fānau 'a 'Isilelí ke nau tauhi 'a e kakato 'o e ongoongolelé 'i ha taimi ka hoko mai 'a muí.

Neongo ne 'ave 'a e lakanga fakataula'eiki mei he pule'anga 'Isilelí, na'e 'ikai pē ke pehē kuo 'ave faka'aufuli mei māmani. Koe'uhí 'i he vaha'a taimi 'o Mōsesé pea mo Sīsū Kalaisí, ne 'i ai ha kau palōfita ia ne nau ma'u pē 'ekinautolu ia 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki. Ko e ni'ihī 'o e kau palōfitá ni ko 'Ilaisia, 'Ísaia, Selemaia, Lihai, Taniela mo 'Isikeli.

Mou vakai ki he kuonga 'o Mōsesé 'i he siaté pea lau mo e T&F 84:6, 19–27.

Ko e Lakanga Fakataula'eikí 'i he Taimi 'o e Tohi 'a Molomoná

'I he taimi na'e 'i māmani ai 'a Sīsū Kalaisí na'á ne fakafoki mai 'a e kakato 'o e ongoongolelé. Na'á ne ma'u 'a e ngaahi kī, pe ko e mafai kakato 'o e lakanga fakataula'eiki pea na'á ne fakanofa 'a e kau 'Aposetoló (mātiu 10:1–4) pea mo e kau Fitungofulú (Luke 10:1). Na'á ne fokotu'u hono Siasí 'i he lotolotonga 'o kinautolu na'a nau muimui kiate lá, pea 'i he taimi na'á ne mavahe ai mei māmaní, na'á ne 'oange 'a e mafai ki he'ene kau 'Ākongá ke nau fakanofa ha ni'ihī kehe ki he ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí 'o foaki atu ki ha ni'ihī pea 'oku kei hoko ia ko e fa'unga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí.

Mou vakai ki he kuonga 'o Mōsesé 'i he siate lau mo e T&F 84:6, 19–27.

Ko e Lakanga Fakataula'eikí 'i he Taimi 'o Sīsū

'I he taimi na'e 'i māmani ai 'a Sīsū Kalaisi na'á ne fakafoki mai 'a e kakato 'o e ongoongolelé. Na'á ne ma'u 'a e ngaahi kī, pe ko e mafai kakato 'o e lakanga fakataula'eikí pea na'á ne fakanofa 'a e kau 'Aposetoló (mātiu 10:1–4) pea mo e kau Fitungofulú (Luke 10:1). Na'á ne fokotu'u hono Siasí 'i he lotolotonga 'o kinautolu na'a nau muimui kiate iá, pea 'i he taimi na'a ne mavahe ai mei māmaní, na'á ne 'oange 'a e mafai ki he'ene kau 'Ākongá ke nau fakanofa ha ni'ihī kehe ki he ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki (Ngāue 14:23). Ko e founa 'eni ne lava ai 'a e lakanga fakataula'eikí 'o foaki atu ki ha ni'ihī pea 'oku kei hoko ia ko e fa'unga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí.

Mou vakai ki he siate pea lau 'a Mātiu 16:19; Hepelū 5:5–10; mo e 3 Nifai 11:19–22, 12:1.

Ko e Hē Mei he Mo'oni

Hili ha taimi si'i mei he hā'ele 'a Sīsū ki he langí, na'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono ako'i 'e he Siasí 'a e mo'oni, pea na'e fakaului mei he ngaahi kolo lalahi 'a e kakai 'e lauafe pea nau kau leva ki he Siasí. Kaikehe, hangē pē ko e ngaahi me'a 'oku fa'a hokó, ne 'i ai ha ni'ihī ne nau toe tafoki mei he Siasí pea liliu 'a e ngaahi laó mo e ngaahi oua 'o e Siasí ke hoa pea mo taau mo 'enau ngaahi fakakaukau. 'I he taimi tatau foki ne nau hanga 'o fakatanga'i pea fakapoongi 'a e kāingalotú pea mo e kau 'Aposetoló. Koe'uhí ko e tafoki 'a e ni'ihī mei he mo'oni

pea toe kau fakataha kai ai mo hono fakapoongi 'o e kau tangata na'e kamata leva ke mole atu mei he Siasí 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Ne 'a'u leva ki he taimi ne 'ikai ke kei 'i he Siasí 'a e lakanga fakataula'eikí.

Ne laui senituli 'a e pulonga 'a māmani he fakapo'ulí. Ko e ngaahi siasi ko ia ne fokotu'u lolotonga 'a e po'uli ko 'eni ne 'ikai te nau ma'u 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Koe'uhí ko e 'uhingá ni, ne 'ikai leva ke nau lava ma'u ha tataki mo ha fakahinohino mei he 'Otuá pea 'ikai ko ia pē ka na'e 'ikai foki ke nau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí. Pea hangē ko e lau 'a 'Isaía, "na'a nau maumau'i 'a e fonó, liliu 'a e ngaahi akonakí, pea maumau'i pea mo e fuakava ta'engatá (Isaia 24:5).

Fakahā 'a e fakatātā 2–b, " 'Oku ma'u 'e he tangata he ngaahi 'ahó ni 'a e lakanga fakataula'eiki tatau mo ia ne ma'u 'e he kau palōfita ki mu'á."

Ko Hono Toe Fakafoki mai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ne kei pulonga pē 'a māmani 'i he po'ulí, pea toki 'a'u ki ha faha'ita'u failaú 'a e 'akau 'i he ta'u 1820, ne fai ai 'e ha ki'i talavou ha'ane lotu 'o fehu'i ki he 'Otuá pe ko e fē 'a e Siasí ke ne kau kai aí. Ko e tali 'o 'ene lotú, ne hā mai ai 'a e Tamaí mo Hono 'Aló kiate ia. Ne folofola ange 'a Sísū ke 'oua na'á ne kau ki ha siasi pea na'á ne pehē: " 'Oku nau 'unu'unu mai kiate au 'aki honau loungutú ka 'oku mama'o honau lotó meiate au, 'oku nau ako'i'aki 'a e ngaahi fekau 'a e tangatá ko e akonaki, 'o nau ma'u hono nge'esi 'o e lotú, ka 'oku nau li'aki 'a hono mālohí." (Hisitōlia 'o Siosefa Sāmitá 2:19).

Na'e hanga 'e he 'Otuá 'o fakafoki mai 'ia Siosefa Sāmita 'a Hono Siasí, pea fakafoki mai 'a e ngaahi lao kotoa pē pea mo e ngaahi ouau 'o 'Ene Ongoongolelé. Na'e fai 'eni 'aki hono foaki kia Siosefa Sāmita 'a e lakanga fakataula'eikí 'a ia ko e mafai tatau ne 'ia Siosefa Sāmitá. 'Oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki ko ia he 'ahó ni, pea kuo 'osi palōmesi 'e he 'Otuá 'e 'ikai toe 'ave 'a e mālohí mei he kuongá ni 'a ia ko e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi 'ahó. 'E 'i heni 'i māmani 'a e mālohí ni 'o 'a'u pē ki he toe hā'ele 'angaua mai 'a Sísū Kalaisí.

Mou toe vakai ki he siate 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá pea lau mo e T&F 20:1; T&F 13: T&F 27:8; T&F 27:12–13; T&F 86:10.

Faka'osi

Ko e lakanga fakataula'eikí 'oku tau ma'u he 'ahó ni ko e lakanga fakataula'eiki tatau pē ia na'e ma'u 'e 'Ātama, pea ko e lakanga fakataula'eiki tatau pe ia 'oku ma'u 'e Sísū Kalaisí. Hangē ko 'Ātamá pea mo e kau palōfita ki mu'á, ko e kau fakafofonga kitautolu 'o e 'Otuá 'i māmani. Koe'uhi ko e kau fakafofonga kitautolu 'o e 'Otuá 'i māmaní.

2–b, 'Oku foaki ki he tangatá 'a e lakanga fakataula'eikí 'ekinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai 'o e 'Otuá

'Oku tau ma'u ha mālohi ke tokoni'i kitautolu, hotau fāmīlī, pea mo e Siasí ke tau 'i he 'afio'anga 'o e 'Otuá. 'I he fakangofua kitautolu 'e he Pīsope, te tau lava 'o papitaiso 'etau fānaú, foaki kiate kinautolu 'a e Laumālie Mā'onīoní, pea fakanofu hotau ngaahi fohá ki he lakanga fakataula'eikí. 'I he founhá ni, pea mo ha ngaahi founhá 'e ni'hi 'oku tau lava ai ke ma'u ha fiefia 'i he'etau ngaahi mo'uí takitaha pea toe lava foki ke fakafiefia' ai mo ha ni'hi kehe.

Ngaahi Tukupā

1. Alea'i mo ho fāmīlī 'a e mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eikí. Fa'ufa'u ha ngaahi founhá 'e lava ai ke ke tokoni'i ho fohá ke ne fe'unga ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí.
2. Fai 'i he taimi totonu, pea pehē ki he taimi 'oku fakangofua a'í, hanga 'o papitaiso fakanofu 'a ho'o fānaú ke foaki ange 'a e lakanga fakataula'eikí ki ho ngaahi fohá.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Ako 'a e vahe 14, "Ko e Ngaahi Ouau 'o e Lakanga Fakataula'eikí," 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefitoi Mo'oni 'o e Ongoongolelé.
2. Fakamanatu'i ki he ma'u lakanga fakataula'eikí kotoa pē ke nau ha'u ki he fakatahá mo 'enau ngaahi Tohi Tapú.
3. Vahe'i ha ni'hi 'o e kalasi ke nau fai ha ngaahi talanoa pē lau ha ngaahi potu folofola he lolotonga fai 'o e lēsoni.

Ko e Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Lēsoni 3

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'enī ke tokoni'i ke lava ke mahino kiate kitautolu 'a hono toe fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni, 'a ia na'e 'ave mei māmani hili 'a e taimi 'o Kalaisí.

Talateú

Koe'uhí ko e kau lakanga fakataula'eiki, ko ia ai 'oku tau ma'u 'a e mafai tatau mo ia na'e foaki 'e he 'Otua ki he'ene kau tamaio'eiki 'i mu'a.

Fakahā 'a e fakatātā 3–a, "Na'e fakanofa 'e Sisū Kalaisi 'a e kau 'Aposetolo 'e toko Hongofulu Mā Uá pea 'oange kiate kinautolu 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki."

Ko e ngaahi ouau 'eni te tau lava ke fa'i koe'uhí ko e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'u.

- Papitaiso, 'o hangē ko e papitaiso ko ia na'e fai 'e Sione Papitaiso pea mo e kau Nifai (Mātiu 3:15–17; pea mo e 3 Nifai 11–19, 26).
- Tāpuaki'i 'o e sākalamēnití 'o hangē ko ia na'e fai 'e Sīsuú (Luke 22:19–20).
- Foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'o hangē ko ia na'e fai 'e Paula pea mo e kau Nifai (Ngāue 19:5–6 mo e 3 Nifai 18:37).
- Fakamo'ui 'a e mahakí, 'o hangē ko ia na'e fai 'e Pitá (vakai, Ngāue 3:1–8).

Ko e ngaahi ouau lakanga fakataula'eiki ko 'enī na'e fai ia 'i he kuo hili 'e he kau tamaio'eiki angatonu 'a ia ko e kau lakanga fakataula'eiki.

Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai ai ke tau lava 'o fai 'a e ngaahi ouau lakanga fakataula'eiki ko 'enī 'i he 'ahó ni?

'Oku tau lava ke fai 'a e ngaahi fatongia lakanga fakataula'eiki he 'ahó ni, koe'uhí he 'oku lolotonga 'i māmani 'a e fatongia ko 'enī he ngaahi 'ahó ni. 'Oku 'afio'i 'e he 'Otua 'a e ngāue 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki he 'ahó ni, koe'uhí he 'oku 'i he Siasí ha kau tangata angatonu pea 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki tatau mo ia na'e 'i he kau tamaio'eiki na'e mo'ui 'i he ngaahi kuonga ki mu'a.

Ko e He Mei he Mo'oni pea mo Hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé

Hangē ko ia ne tau lava ki ai 'i he lēsoni 2, ne hē 'a māmani mei he mo'oni hili pē 'a e taimi 'o Kalaisí. Na'e tupu 'eni koe'uhí ko e ngāue 'a ha kau tangata faiangahala, pea ko e lakanga fakataula'eiki pea mo e ngaahi akonaki totonu 'a Kalaisí ne nau liliu ia. Ne tokolahi foki ha kau

palōfita ne nau kikite'i pē mei mu'a 'e 'i ai 'a e taimi 'e tafoki 'a e kakai mei he mo'oni. Ko e tokotaha foki 'o e kau palōfitā ni ko 'Īsaia. Na'á ne malanga 'o felāve'i mo e pulonga 'a māmani 'i he pou'ulí 'o ne pehē "kuo nau fakahala'ia'i 'a e fonó, liliu mo e ngaahi tu'utu'uní, pea maumau'i 'a e fuakava ta'engatá" (Īsaia 24:5). Ko e mo'oni ne fakahoko 'a e kikite ko 'eni 'a 'Īsaia. Koe'uhí ko e faiangahalá, hili pe 'a e taimi 'o Kalaisí, ne 'ave leva 'a e lakanga fakataula'eikí mei māmani. Ngata pē 'i he kakai 'o e Tohi 'a Molomoná ne nau kei ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí, ka na'e fai atu pē pea nau toe hē mo kinautolu foki. Koe'uhí ko e hē ko 'ení mei he mo'oni ne 'ikai ke kei lava 'a e kakai 'o māmani 'o fanongo ki he mo'oni 'o e ongoongolelé, pē lava ke ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ka ko e finangalo 'o e Tamai Hēvaní ke toe foki ange pē 'a 'ene fānau kiate ia. Na'e pau leva kiate ia ke ne fakafoki mai 'a e lakanga fakataula'eiki pea mo hono ngaahi ouaú pea mo e ngaahi mo'oni kotoa pē 'a ia 'oku 'aonga ke tau lava ai 'o toe foki ange ai kiate ia.

Na'e tokolahi ha kau palōfita ne nau faka'amua 'a e taimi 'e hoko ai 'a e me'a ni. Ne kikite foki 'a 'Īsaia 'o pehē 'e 'i ai 'a e taimi 'e fai ai 'e he 'Otuá ha "ngāue faka'ofa mo'oni" (Īsaia 29:13–14). Ne kikite foki mo Pita felāve'i mo hono fakahoko mai ha taimi 'a ia 'e "fakafoki ai 'a e me'a kotoa pē" (Ngāue 3:19–231). Ko e fakafoki ai 'a e me'a kotoa pē" hono toe 'omai 'o ha me'a ne 'ave pe mole. Ko e lakanga fakataula'eikí pea mo e ongoongolelé ke 'omai pe ke toe fakafoki mai 'oku mahino leva tā na'e 'ave pe mole ia. Na'e kamata 'a hono fakafoki mai 'o e ongoongolelé 'i he 1820 'i he taimi ne ha mai ai e Tamai Hēvaní pea mo Sisū Kalaisi kia Siosefa Sāmita.

Ko Siosefa Sāmita pea mo hono Fakafoki mai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ko Siosefa Sāmita ko e tokotaha ia 'o e ni'ihí 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'oku "lāngilangi mo faka'e'i'eiki." Na'á ne hangē ko 'Ēpalahamé, he ne tomu'a polo'i pe ia mei mu'a, 'oku te'eki fanau'i mai ia ki māmani, ke ne fai ha ngāue kāfakafa mo mahu'inga. (Ēpalahame 3:22–23). Ne 'ilo'i 'a e ngāue 'e fai 'e he tokotahá ni 'e he kau palōfita ki mu'a. Ne 'ilo pe ia 'e Siosefa 'a ia ne fakatau ki 'Isipite 'a e foha ko ia 'o Sēkopé pea mo Lihai 'i he Tohi Molomona 'a e ngāue 'e fai 'e Siosefa Sāmitá. Ne fakahā 'e Lihai ki hono foha ko ia ko Siosefa 'e 'i ai 'i he ngaahi 'aho ki mú ni ha palōfita te ne kikite'i 'e Siosefa ne fakatau ki 'Isipite 'e hingoa ko Siosefa.

Lau 'a e 2 Nifai 3:6–15.

Ne kamata pē 'a e fekumi 'a Siosefa Sāmita ia ki he mo'oni 'okú ne kei tamasi'i. 'I hono ta'u 14 pē ne 'alu ai ki ha vao 'akau 'o ne lotu mo fehu'i

3–a, Na'e fakanofa 'e Kalaisi 'a e Kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā ua pea ne foaki kiate kinautolu 'a e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí.

---

ki he 'Otuá 'a e Siasí ke ne kau ki aí. Ko e iku'anga 'o 'ene lotú ko e hā mai kiate ia 'a e Tamai Hēvaní pea mo Sísū 'i hona anga mo e fōtunga totonu 'a ia ko 'ena hā mai 'i he kakano pe 'i he sino kakano mo e hui. Hili ha ta'u 'e tolu 'a ia ko e 1823 ne toe hā mai ha 'āngelo ko Molonai 'o fakahā kia Siosefa Sāmita 'a e Tohi Molomoná. Na'e toki 'oange leva 'a e Tohi ni 'e Molonai kia siosefa Sāmita 'a ia ko e tohi ia 'o e lekooti 'o e fuofua kakai ne nau nofo 'i 'Ameliká. Na'e tokoni'i 'e he 'Otuá 'a Siosefa 'i hono liliu 'o e tohi ko 'ení. Ko e Tohi 'a Molomona pea mo e ngaahi fakahā ne 'oange kiate ia ko hono fakafoki mai ia 'o e ngaahi mo'oni 'a ia ne mole he taimi ne hē ai 'a māmani mei he mo'oni.

Na'e 'ikai ngata pē 'i hono fakafoki mai 'o e ngaahi me'a ni pea mo hono 'omai 'o e ngaahi tefito'i tui kau ki he 'Otuá pea mo 'ene ngaahi tokāteliné. Ka ko e me'a ke mahinó na'e fanau'i 'a Siosefa Sāmita he taimi na'e 'ikai ke 'i māmani ai 'a e mafai pe lakanga fakataula'eikí. Koe'uhí ko e 'ikai ke ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki, na'e 'ikai ke ne lava ha me'a. Na'e pau leva ke foaki 'a e mafai ko 'ení kiate ia 'ekinautolu 'oku nau ma'u 'a e kī mo e mafai ke foaki iá. 'I he 1838, ne fai ai 'e Siosefa Sāmita ha fakamatata ki he founga na'á ne ma'u ai mo 'Ōliva Kautele 'a e Lakanga Fakataula'eiki Faka-Ēloné.

Fakahā 'a e fakatātā 3-b, "Ko hono foaki 'e Sione Papitaiso 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautelé.

"Na'á ma. . .hoko atu 'a 'ema ngāue ki hono liliu 'o e 'ū peleti 'i he a'u ki Mē (o e 1829), na'á ma 'alu ai ha 'aho 'e taha ki he vaotaá ke fai ha lotu mo fehu'i ki he 'Otuá ha fakamatata fekau'aki mo e papitaiso ki he fakamolemole 'o e angahalá, 'o hangē ko ia kuó ma 'ilo ki ai mei he'ema liliu 'a e 'ū peleti. Lolotonga 'a 'ema lotú mo e ui ki he 'Otuá, ne ha mai ha talafekau mei he langí 'a ia na'á ne ha'u 'i ha 'ao ngingila mo maama, pea na'á ne hili hono ongo nimá ki homa 'ulú peá ne foaki. . .kiate kimaua 'a e Lakanga Fakataula'eiki Faka-Ēloné."

". . . Ko e talafekau ko 'eni 'a ia na'á ne hā mai kiate kimaua 'o foaki mai 'a e Lakanga Fakataula'eikí ke ma ma'u, na'á ne pehē ko hono hingoá ko Sione pea ko e tokotaha tatau pē ia 'a ia na'e ui ko Sione Papitaisó 'i he Fuakava Fo'ou, pea 'okú ne fai 'a e ngāué ni 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'okú ne ma'u meia Pita, Sēmisi mo Sioné 'a ia ko e kau tamaio'eiki 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'a ia ko ha lakanga fakataula'eiki ia 'e toki foaki kiate kimaua 'e he talafekau ni ki homa lakanga taula'eikí 'i he 'aho 15 'o Mē 1829" (Siosefa Sāmita 2:68, 69, 72; lau mo e T&F 13).

'I he kongá ki mui 'o e ta'u tatau pē, 1829 ne toe fakanofa 'a Siosefa Sāmita mo 'ōliva Kautele ki hona Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Ne fai 'a e ouau ko 'ení 'e ha kau 'aposetolo 'e toko tolu 'a Sísū Kalaisi 'a

---

ia ko Pita, Sēmisi mo Sione. Na'a nau ha kia Siosefa mo 'ōliva Kautele, pea nau hili honau nimá ki honau 'ulú pea fakanofu kinaua. (Lau 'a e T&F 27:12). Ko ia ai ne fakatou ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné mo e Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'Oku fakamahino leva 'e he me'a ni 'i hono toe 'omai 'ekinautolu ne nau ma'u 'a e mafai ni 'i mu'a pea ne nau toe ha'i ke 'omai 'a e mālohi faka-Otua ko 'eni ki māmani.

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné

Ko e konga pē 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea 'okú ne ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'I hono fakanofu 'e Sione Papitaiso 'a Siosefa Sāmita mo 'ōliva Kautele ki he Lakanga Fakataula'eiki Faka-Ēloné, na'a ne fakahā kiate kinaua 'okú ne fai 'a e ouaú ni 'o fakaongoongo ki he tu'utu'uni 'a Pita, Sēmisi mo Sioné 'a ia 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

'Oku ui 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné kia 'Ēlone ko e tokoua 'o Mōsesé. Na'e fakaongoongo 'a 'Ēlone kia Mōsesese 'i hono fai 'o e finangalo 'o e 'Otuá. 'Oku tatau tofu pē 'eni mo e Lakanga Fakataula'eiki koe'uhí he 'oku si'isi'i ange 'a e ngaahi mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'i he fa'ahinga 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'I he 'uhinga ni 'oku fa'a ui ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ko e lakanga fakataula'eiki lahi ange, pe Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí." (T&F 107:14). 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni 'oku si'isi'i ange pe 'ikai fu'u mahu'inga 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'o tatau ai pē ki he tangata kei talavou pe kuo toulekeleka, te ne lava 'i he mālohi 'o e lakanga taula'eiki ni ke ngāue'aki ia ki hano fai 'o ha ngaahi ngāue lalahi.

Ko e mālohi mo e ngaahi fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné—

- Ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'o e kau 'āngeló. 'Oku 'uhinga 'eni 'oku 'i ai 'etau totonu ke tokoni mai 'a e kau 'āngeló kiate kitautolu ke tau lava 'o fai 'a e ngāue 'a e 'Otuá.
- Foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki he ni'ihī kehe.
- Malanga'aki 'a e fakatomalá mo e papitaisó.
- Tāpuaki'i 'a e ouau toputapu 'o e sākalamēnití.
- Ako'i 'a e ongoongolele'i pea fakamālohia 'a e fakamo'oni 'a e kau mēmipa 'i he Siasí.
- Tānaki 'a e ngaahi foaki ki he Siasí.
- Tokoni ki hono langa 'o e ngaahi tempale, ngaahi falelotu, pea mo e ngaahi fale kehe 'o e Siasí.

- Tokanga'i 'a e masivá, kau uitoú, pea mo e paeá.
- Tokoni ki he ngaahi me'a fakatu'asino 'a e Siasí ('o hangē ko e fakama'a 'o e falelotú 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e Pisopé mo e palesiteni 'o e kōlomú.

'Oku kehekehe 'a e ngaahi fatongia 'o e tikoní, akonakí pea mo e taula'eikí. 'Oku fakamatala'i mahino 'aupito 'a e ngaahi faikehekehe ko 'ení 'i he T&F 20:46–59.

Lau 'a e T&F 20:46–59.

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ko hono fakaikiikí, ko e teuteu'anga ia 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku teuteu ai 'akinautolu 'oku 'amanakí ke nau ngāue'aki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, pea 'oku ma'u ai 'e he kau Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ha faingamālie ke nau ako ai 'a e fa'ahinga 'ilo mo e poto 'a ia 'oku totonu ke nau ma'u ki mu'a pea nau toki ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

Ko e hā 'a e mālohi mo e mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné?

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí

'Oku fakahingoa 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí kia Melekišēteki, 'a ia na'á ne mo'ui 'i he taimi 'o e palōfita 'o e Fuakava Motu'á 'a ia ko 'Épalahame. Ki mu'a 'ai Melekišētekí na'e ui 'a e mafai ni ko e Lakanga Taula'eiki Mā'oni'oni 'o e 'Alo 'o e 'Otuá. Ka koe'uhí ne tu'utu'uni ai ki he 'uluaki siasí ke ui 'a e lakanga fakataula'eikí kia Melekišēteki "koe'uhí ko Melekišētekí ko ha taula'eiki ma'ongo'onga ia" (T&F 107:1–6).

'Oku ha 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekišētekí 'okú ne ma'u 'a e totonu ki he lakanga fakapalesitení pea 'oku 'i ai 'a e mālohi mo e mafai ki he ngaahi lakanga kotoa pē 'o e Siasí. 'A ia ko hono 'uhinga ko e ngaahi lakanga kotoa pē 'i he Siasí 'oku 'i he Lakanga Fakataula'eiki ia ko 'ení. 'Ikai ko ia pē ka 'oku 'i he Lakanga Taula'eikí ni 'a e mafai ke fakahoko ai 'a e ngaahi ouau fakalaumālie kotoa pē 'a ia 'oku fie ma'u mo 'aonga kiate kīautolu ke tau lava ai 'o foki ki he'etau Tamai Hēvaní. (Vakai, T&F 107:8–19.)

Ko e mālohi mo e mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekišētekí ke—

- Foaki 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.
- Foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekišētekí ki he kau tangata tāu.
- Fai 'a e fakama'u 'o e ngaahi mali ta'engatá.
- Fai 'a e ngāue fakatemipale ki he kakai mo'uí pea mo kinautolu kuo pekiá.
- Faingāue ki he kau mahakí.
- Tokanga'i 'a e ngaahi tu'unga fakatu'asino mo fakalaumālie 'a e kāingalotú.

-
- Ma'u 'a e 'ilo mei he 'Otuá ki he Siasí.

Ko e ngaahi lakanga 'o e Kaumātu'á, Fitungofulú, Taula'eiki Lahí, Pēteliaké, pea mo e 'Aposetoló 'oku nau toki kehekehe pē 'i honau ngaahi tefito'i fatongia takitaha. 'Oku lava 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ke fai 'a e ngaahi fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné koe'uhí he ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ko e va'a pē ia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Pea 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'oku tau teuteu ai ki ha 'aho 'a ia te tau hū ai ki he Pule'anga 'o e Langí.

Vahe'i ha taha 'o e kau ma'u lakanga taula'eikí ke ne fakamatalai 'a e ngaahi me'a 'oku hā he Tohi Ngāue vahe 19:1-6 'a ia ne hanga ai 'e Paula 'o toe papitaiso ha kau ākonga. Ko e hā ne toe fie ma'u ai ke toe papitaiso 'angaua ha kakai 'e nīihi?

Faka'osi

'E 'ikai ke tau lava 'o fai ha ngāue 'a e 'Otuá pe fokotu'u 'a e Siasí mo'oní 'i māmani kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lakanga fakataula'eiki. Pea kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha lakanga taula'eiki pehē 'e 'ikai ke tau a'usia 'a e mo'ui mei he tauhi 'o e ngaahi fono 'o e ongoongolelé, ka 'e 'ikai ke lava 'e ha taha ke fai 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fono 'o e ongoongolelé 'o ka 'oku 'ikai ke ne ma'u ha mafai pē lakanga fakataula'eiki. Koe'uhí ko e lakanga fakataula'eikí mo e mafai mei he 'Otuá ka 'oku 'ikai ko e mafai mei he tangata, ko ia ai ta 'e 'ikai ke lava 'e ha tangata ke ne foaki 'e ia kiate ia pē 'a e lakanga fakataula'eikí. He 'ikai ai pē foki ke ne lava 'o foaki pē fakamafai'i ha nīihi ke nau ma'u ia 'i he founa totonú (T&F 42:11). Ko e 'uhinga ia ne ha'u ai ha kau talafekau mei langi 'o foaki 'a e mafai ni kia Siosefa Sāmita. 'I he ngaahi 'ahó ni, 'oku lava ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'i he Siasí 'o Sīsū Kalaisí, pea na'e fakafoki mai 'a e lakanga taula'eikí koe'uhí ke ma'u ai ha lelei ma'á e kakai kotoa pē 'o e māmani. (T&F 84:17).

Ko e tangata kotoa pē 'i he Siasí kuó ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí pe mafai mei he 'Otuá, 'okú ne ma'u ha faingamālie lahi ke ne tokoníi hono fāmílí, pea mo e kakai kotoa pē 'oku nau feohi ke nau ma'u ha fiefia koe'uhí ko e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engata.

Ngaahi Tukupā

1. Ako ke ke 'ilo'i ho ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí. Te ke lava 'o fai 'eni 'o kapau te ke lau 'a e folofolá, 'aukai mo lotu, ako ho'o tohi lēsoní, pea ako mei he ngaahi fakahinohino 'a ho'o kau taki lakanga fakataula'eikí.
2. Fua ho fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí ki he lelei taha te ke lavá pea fekumi ma'u ai pē ke fakalalakaka ho'o ngāué.
3. Poupou'i 'akinautolu 'oku nau hoko ko e kau takí kiate koe, pea ke tokanga ke 'oua na'á ke fai ha me'a 'a ia ne 'ikai fakamafai'i pe fakangofua koe ke ke fai.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'enī:

1. Lau 'a e T&F 13; 20; 84; 107; 121; pea mo e 124 ke lava 'o mahino lelei 'a e mahuinga 'o e lakanga fakataula'eikí.
2. Ako 'a e vahe 14, "Ko e Ngaahi Ouau 'o e Lakanga Fakataula'eikí," pea mo e vahe 17, "Ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'i he 'Ahó ni," 'i he Tohi Lēsoni 'o e *Ngaahi Tefito'i Mo'oni* 'o e *Ongoongolelé*.
3. Vaka'i ha ni'ihi 'o e kalasí ke nau fai ha ni'ihi 'o e ngaahi talanoa pē lau 'a e ngaahi potu folofola 'i he lēsoní.

Ko e Kōlomu ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí

Lēsoni 4

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tokonií kitautolú ke tau ‘iloí ‘a e ngaahi founga ‘e lava ai ‘a e ngaahi kōlomu ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘o tokonií ha taha, ngaahi fāmílí, pea mo e Siasí.

Talateú

‘Oku ‘i ai ‘etau tau‘atāina tu‘unga ‘i he lakanga fakataula‘eiki ‘oku tau ma‘ú, ke tau fai ‘a e ngaahi me‘a lahi ‘iate kitautolu pē ta‘e toe fekau‘i kitautolu ‘e he kau taki ‘o e Siasí. (Lau T&F 58:26–29). Te tau lava ‘o fai ‘etau ngaahi ngāue ‘atautolu pe tokanga‘i hotau ngaahi fāmílí; te tau lava ke talangofua pea fai ‘a e ngaahi me‘a lelei kotoa pē ma‘a tautolu pea mo hotau ngaahi fāmílí, pea mo ha nīihi kehe. Ka ‘i he taimi tatau pē ‘oku totonu foki ke tau ‘iloí ‘oku ‘i ai ‘a e taimi ‘e lava ke fai ha tokoni kiate kitautolu ‘e ha nīihi kehe. Te tau fa‘a puke pea ‘ikai lava ‘o toe ngāue pē ‘alu ke ui tokoni, loto mamahi koe‘uhí ko e talangata‘a ‘a e fānaú, pe loto fo‘i koe‘uhí he ‘oku hangē ‘oku ‘ikai fie fanongo pē fie tokoni mai ha taha.

Na‘e ‘i ai ha tangata fa‘a na‘á ne teuteu ha‘ane mohuku pea ‘i he ‘amanaki ke ne tānaki ‘a e mohukú ki he fale tuku‘anga mohukú ne kamata ke ha mai ha fu‘u ‘uha lahi. Na‘e mahino ki he fa‘á ni ka tuai hono tānaki ‘e tō mai ‘a e ‘uhá pea ‘e ta‘e‘aonga ‘a e mohukú. Na‘á ne fie ma‘u ha tokoni fakavavevave. Ko ia ai na‘á ne kole ki hono kaungā‘apí ke nau tokoni ange pea na‘e ha‘u leva ‘a e kakaí mei hono ngaahi kaungā‘apí ‘o tokoni. Na‘e lava ‘a e mohukú hono ngaahi kaungā‘apí ‘o tokoni. Na‘e lava ‘a e mohukú ‘o tānaki pea fakahū ki he feleokó ‘oku te‘eki tō ‘a e ‘uhá. Koe‘uhí ko e tokoni ne fai ‘e he kakaí ne hao ‘a e mohuku ko ‘ení pea tuku malu iki hono feitu‘u totonu.

‘Oku totonu tofu pē ‘ení mo ‘etau fakafāmílí. Kapau ‘oku ‘i ai ha palōpalema faingata‘a ke fakalele‘i, ‘oua na‘á ke ilifia ke kole tokoni mei ha nīihi kehe.

Ko hai ‘e lava ‘o tokoni kiate kinautolu? Pea te tau ‘alu ki fē ke ma‘u tokoni mei ai?

Ko e Taumu‘a ‘a e Kōlomu ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí

Ne fokotu‘u ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e kōlomu ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí, koe‘uhí ke lava ‘a e kau mēmipa ‘o fetokoni‘aki pea mo langa hake ai ‘a e Siasí. ‘Oku fa‘ufa‘u foki ‘o fakahangahanga ke lava ‘a e kau mēmipa ‘o e kōlomu ‘o fetokoni‘aki ‘i he ngaahi taimi faingata‘a pē ha fakatamaki ‘e hoko.

Ko e kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha kau tangata ia kuo nau fā'ūtaha pea ma'u mo e lakanga fakataula'eiki tatau. 'I he ngaahi feitu'u 'e nī'hi 'o e Siasí 'oku fu'u toko si'i 'aupito 'a e kau lakanga fakataula'eikí pea 'i he'ene peheé 'oku fakataha'i kātoa pē 'a e kau lakanga fakataula'eikí ia 'o 'ai pē 'a e kulupu 'e tahá.

Pea 'i he feitu'u 'oku kaungamālié pea 'oku vahevahe leva 'o kehe pē 'a e kōlomu ia 'a e Taula'eiki Lahí, Kaumātuá, Taula'eikí, Akonakí, pea mo e Tikoní. Ko e kōlomu 'a e Taula'eikí 'oku pule'i ia 'e he Písopé pea 'i ai mo hono tokoni 'a ia ko e ongo Taula'eikí.

'Oku pau ke fai 'i he Sāpate kotoa pē 'a e fakataha 'a e kōlomú koe'uhí ke lava 'e he mēmipa kotoa pē, 'i he kōlomu 'o fai hono fatongia 'a ia ko e fetokoní'aki mo feako'aki 'i honau ngaahi fatongia. 'I he ngaahi fakataha'anga ko 'ení 'oku alea'i ai 'a e ngaahi pisinisí 'a e kōlomu, vahe ai mo e ngaahi ngāue ke fai, ako ai ki he ongoongolelé, fai ai mo e ngaahi fakamo'oni pea 'i he'ene pehē 'e lava leva ke tupulaki 'a e mo'ui fakalaumālie 'a e tokotaha kotoa pē 'i he kōlomu.

'Oku tau ako mei he ngaahi Tohi Tapú 'a e founga ke tau fakakakato ai hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí.

Lau 'a e T&F 107:99–100.

Ko e kau palesiteni 'o e kōlomú pē ko e kau kulupulita 'oku nau fatongia 'aki honau ako'i kitautolú 'i hotau ngaahi fatongia fakataula'eikí pea mo hono fakafaingamālie'i kitautolu ke tau ako 'i he taimi 'oku tau fua ai hotau ngaahi fatongiá. Hili 'etau ako hotau ngaahi fatongia 'oku hoko mai leva 'a 'etau taumu'a 'aki hono fua kavekave a'u ha fa'ahinga lakanga pē kuo tuku mai ke tau fua 'i he lakanga fakataula'eikí. 'I he taimi 'oku tau ngāue mateaki ai 'i hotau lakanga taula'eikí pea tali mo hotau ngaahi fatongia kuo vahe mai 'e he kau palesiteni 'o e kōlomu, 'oku tupulaki leva 'a 'etau 'ilo pea mo e me'a ke tau faí.

Vahe ki ha nī'hi 'o e kau lakanga fakataula'eiki ke nau fealēlea'aki 'i ha ngaahi fatongia kuo nau ako pea ngāue'i.

Ko e Anga 'o e Ngāue 'a e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku ngāue'aki 'e he ngaahi kōlomu 'a e ngaahi tefito'i tui 'a e Siasí 'a ia kuo hanga 'e he 'Otuá 'o tuku ke fakahā mai 'e he'ene kau palōfita. Ko e nī'hi 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ngāue'aki ko e uoungataha, fetokoní'aki, pea mo e anga fakakaume'a, mo e anga mā'oni'oni.

ANGA MĀ'ONI'ONI

Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē: "Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, pea 'oku 'ikai lava ke mapule'i pe ngāue'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founga 'o e mā'oni'oni. (T&F 121:36). Ko e mālohi 'a hotau lakanga taula'eikí 'e makatu'unga ia

---

mei he mālohi 'a kitautolu ko e kau mēmipa. Ko e lahi ange 'a 'etau anga-māoni'oni ko e lahi ange ia 'o e mālohi mo e tataki te tau ma'u mei he 'Otuá.

UOUONGATAHA

“Oku totonu ke faaitaha 'a e kōlomú koe'uhí he 'e lava ai ke fetokoni'aki 'a e kau mēmipa pē 'e 'ikai ngata pē 'a 'enau fetokoni'aki 'i he ngaahi me'a fakalaumālie, ka 'i he ngaahi me'a fakapa'anga mo e ngaahi tafa'aki kotoa pē. “Kapau te tau ma'u 'a e laumālie 'o e uouangataha 'i he'etau ngaahi kōlomu, pea ko e kamata ai ke mahino ange ai kiate kitautolu 'a e anga 'o hono fokotu'utu'u mo hono fa'ufa'u 'o e lakanga taula'eiki 'i he Siasí.” (Tēvita O. Makei, “The Fundamental Basic of Home Teachings,” *Improvement Era*, Siulai 1963, p. 615).

TOKONI

“Kuo fekaú 'e he 'Otuá. . . 'a e ngaahi kōlomu kotoa pē ke nau ngāue fakataha pea fakatahataha'i honau ivi, pea 'i he laumālie mo e mālohi 'o e lakanga taula'eikí, ke nau vakavakai mo fakasiosio koe'uhí telia na'a 'i ai ha taha 'e faingata'a'ia koe'uhí he kuo pau ke tokoni' 'a e tokotaha kotoa pē 'e he'ene kōlomu ke ne lava 'o tu'u 'iate ia pē” (Hāloti B. Lī, “The palace of the Priesthood Quorum in the Church Security Program,” *Improvement Era*, 1937, p. 634).

ANGA FAKAKAUMEA

'I he kamata'anga fo'ou 'a e Siasí na'e foaki 'e ha kau lakanga taula'eikí 'a 'enau tokanga taupotú mo e ngāue 'osikiavelenga ki he'enua ngaahi kōlomú takitaha . . . He 'ikai pē te tau lava ke ma'usia ha mahino fe'unga ke tau lava 'o 'ilo'i a 'a e fu'u mālohi mo hono faka'ofa'ofa 'o e fe'ofa'ofani ne a'u ki ai 'a e kōlomu ko 'ení. Ne tokanga'i 'e he kau lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi fāmili 'o e kau tangata ne ui ke nau 'alu 'o ngāue fakafaifekaú. Ne vahevahe 'e he kau mēmipa 'o e ngaahi kōlomú 'a honau ngaahi faingata'a'ia, ngaahi taimi 'oku nau ongo'i līekina ai pea 'i he ngaahi taimi 'oku nau ongo'i līekina ai pea 'i he 'enau ma'u 'a e fa'ahinga feongo'aki pehení, na'e fakautuutu ange ai 'a 'enau fetoka'i'aki. . . . Ne a'u pē 'o 'i ai ha kau tangata ne nau fie foki 'a 'enau mo'uí koe'uhí ko ha nīihi kehe. . . .

“Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ke tau fehanganagai mo ha ngaahi faingata'a 'o hangē ko ia ne a'usia 'e he kāingalotu 'i mu'á, ka 'i he taimi 'e nīihi 'oku tau fepaki mo e ngaahi fakatu'utāmaki, 'a ia 'oku ou manavasii ki ai. Koe'uhí he 'oku nau fakalilifu ange kinautolu mei he ngaahi me'a ne taau mo kinautolu ko 'etau fanga kuí he kamata'anga 'o e Siasí. 'Oku tau faka'amu ke 'i ai mai ha tau ngaahi kaungā-me'a ke nau tokoni 'i he taimi 'oku tau faingata'a'ia pehē ai? 'Io, te tau fu'u fie ma'u ha ngaahi kaungā-me'a ke nau tokoni. (Sitiveni L. Lisiate, “The Priesthood Quorum: A Three-fold Definition,” *Improvement Era*, Mē 1939, p. 294).

Ko ha vai fakanonga kiate kinautolu 'a 'etau 'ilo'i kapau 'e fie ma'u ke tokoni'i hake kitautolu 'i he ongoongolelei, 'e ngāue fakataha 'a e kau lakanga fakataula'eikí ke fakatokanga kiate kinautolu, ke langa'i hake 'a 'etau tu'unga fakalaumālié, pea mo tatakí kitautolu ke tau ngāue mālohi. Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peekā: "Ka vaivai ha tangata he Siasí, 'oku 'ikai mole ai 'ene hoko ko e mēmipa 'o e kōlomú. 'E lava pē ke mahu'ihu'i atu 'a 'ene tokangá mei he kōlomú ka 'e 'ikai pē ke teitei mató'o 'a e tokanga 'a e kōlomu ia mei he tokotaha ko iá. Ke fakali'eli'aki 'a e tokotaha ko 'ení, pea tau fetuku mei ai mo 'etau tokanga pea mo 'etau fetu'utaki, ko 'etau fakali'eli'aki ia 'a 'ene ngaahi totonu ke ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí." (A *Royal Priesthood*, Tohi fakahinohino fakatāutaha Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, 1975–76, Supplemental Readings, Section B. "Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, palakalafi 20, p. 134).

'Oku fiema'u 'e he Siasí 'a e "mēmipa kotoa pē, koe'uhí ke felangahake'aki kotoa, koe'uhí ke tauhi ke haohaoa 'a e sinó" (T&F 84:110). Ko e Siasí ko e kautaha haohaoa taha pē ia kuo fokotu'u 'i māmani, pea ko e kōlomu 'o e lakanga taula'eikí ko e taha ia 'a e ngaahi konga mahu'inga 'o e kautahá ni. Kuo pau ke fakakaukau'i 'a e mēmipa takitaha 'i he taimi 'e fai ai 'e he kōlomu hono ngaahi fatongia. Na'e pehē foki 'e 'Eletā Poiti K. Peekā: "Kapau 'e faitotonu 'e he kōlomu hono ngaahi fatongia 'e 'ikai ta'e malava 'e ha tangata pē ha tamasi'i ke fai hono ngaahi fatongia kotoa pē 'i he mo'uí ni, 'o kapau 'e poupou'i ia 'e hono fanga tokouá 'i he kōlomú."

'E ngāue lelei 'aupito 'a e kōlomú kapau 'e takitaha fai 'e he mēmipá hono fatongia. 'I he'etau hoko ko e kau faiako faka'apí, 'oku hoko leva 'a e kau lakanga fakataula'eikí ko ha fehokotaki'anga 'o e palesiteni 'o e kōlomu pea mo e ngaahi fāmili 'i he kōlomú. Pea 'i he taimi 'e hoko ai ha ngaahi faingata'a 'oku lava ke 'ilo ia pea fakahoko leva ki he palesiteni 'o e kōlomú 'e he kau faiakó faka'api, pea 'i he'ene pehē 'e toki lava leva 'a e kōlomu ke 'ai ha tokoni ki he fāmili ko ia 'oku faingata'a'ia.

Ko e kōlomu 'a e 'uluaki tokoni taupotu taha ki ha fāmili. Tu'unga 'i he 'uhingá ni 'oku totonu ma'u pē ke nima mo va'e 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú 'i hono fai 'o e tokoni 'a ia 'oku fie ma'u ke fai ki he fāmili 'i he kōlomu 'a ia 'oku faingata'a'ia.

Ko e hā nai ha ngaahi founga papau 'e lava ai 'a e kau mēmipa 'o e Kōlomú 'o fetokoni'aki?

Fai Hotau Fatongia ko e Kau Mēmipa 'o e Kōlomú

Fekau 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú ke nau lau 'a e T&F 108:17. Ko e hā 'a e lau 'a e potu folofola ko 'ení fekau'aki mo e mahu'inga ke tau fepoupou'aki?

Na'e tuhu'i fakahangatonu mai 'e he 'Otuá ki he lakanga fakataula'eikí ke ne fatongi'aki hono poupou'i hono fanga tokouá 'aki 'a ene fai 'o e ngaahi talanoa lelei pea mo 'ene akonaki mo fakahinohino kinautolu. Na'e pehē 'e Palesiteni Lūpeni J. Kalake, 'e makatu'unga 'a e mālohi 'a e kōlomu mei he fe'of'ofani 'a e kau mēmipa.

“Ko e tokoni ‘a e kōlomú ‘e lava ke fou ia ai he fai ‘o e ngaahi me‘a ‘oku faingata‘a‘ia ai ha taha ‘o e kau mēmipa, hangē ko e langa hono fale, kamata ha‘ane kīi pisinisi, pea kapau ko ha tangata ngāue fakamea‘a ko hono ‘oange ha‘ane puha me‘a ngāue, pea kapau ko ha tangata ngoue, mahalo ko hono ‘oange ha‘ane pulopula pē ko e tokoni ki hono utu ‘o ‘ene mā‘ala pe ko e ‘oange ‘o ha vala, nofo‘anga, faito‘o, fakaako‘i ‘o e fānaú pe ko e fai ‘o ha tokoni ‘i ha fa‘ahinga founga ‘e fie ma‘u ke fai ai ha tokoni.” (*Church Welfare Plan: A Discussion by J. Reuben Clark Before the First Citizen’s Conference on Government Management at Estes Park, Colorado, June 20, 1939, pe. 20*).

“Ko e taumu‘a ‘o e [Kōlomú] ke tokoni‘i ‘a e lakanga fakataula‘eikí ke ne lava ‘o ngāue‘aki hono mafaí, pea ke ne tokoni foki ki hono kaungā mēmipa ‘i he kōlomú ‘i he taimi te nau faingata‘a‘ia aí. ‘E toki lava pē ke fakahoko ‘a e taumu‘á ni ‘o kapau ‘e loto‘aki ‘e he kau mēmipá ‘a hono fai ‘o e tokoni ‘i he taimi te nau faingata‘a‘ia aí. Pea ‘okú ne sīi faingata‘a‘ia. ‘Oku mahino mei heni ‘a e fie ma‘u ke ‘ilo‘i ma‘u pē ‘e he kau taki ‘o e kōlomú ‘a e ngaahi tokoni ‘oku totonu ke fai pea mo e ngaahi faingata‘a‘ia ‘oku lava ke ‘ilo ki ai ‘a e kau mēmipá. ‘Ikai ngata aí ka ke tau takitaha tala hotau ngaahi faingata‘a‘iá. He ‘ikai lava ke fai ha tokoni ‘i he kōlomú ‘a e ngaahi tokoni ‘oku totonu ke fai pea mo e ngaahi faingata‘a‘ia lava ke ‘ilo ki ai ‘a e kau mēmipá. ‘Ikai ngata aí ka ke tau takitaha tala hotau ngaahi faingata‘a‘iá. He ‘ikai lava ke fai ha tokoni ‘e he kōlomú ki ha taha ‘o ‘ene kau mēmipá kapau ‘oku tau nofo fakalongolongo pē mo takitaha kumuni ‘ene palōpalema. ‘Oku mo‘oni ‘aupito pē ko hotau ngaahi tefito‘i fatongia fakafo‘ituitui ke takitaha fakalelei pē ‘ene palōpalema, ka ko e me‘a ‘e tahá ke mahino ‘e ‘i ai ‘a e taimi ia ‘e fie ma‘u ha tokoni ke fai ‘e he kōlomú. ‘Oua na‘a tau mā ke kole tokoni he ko e founga ‘eni ke faingofua ai ki ha ni‘ihi ke nau fai ai ha ngāue ‘ofa.

Ko e hā ha me‘a ‘e hoko ki he kōlomú kapau te tau fe‘ofo‘ofani mo‘oni?

Ko e taumu‘a ‘o e kōlomu ‘o e lakanga fakataula‘eikí ke tokoni‘i ke ne lava ‘o ngāue‘aki hono mafaí, pea ke ne tokoni foki ki hono kaungā mēmipá ‘i he kōlomu ‘i he taimi te nau faingata‘a‘ia ai. ‘E toki lava pē ke fakahoko ‘a e taumu‘á ni ‘o kapau ‘e loto‘aki ‘e he kau mēmipá ‘a hono fai ‘o e tokoni ‘i he taimi ‘e ‘ilo‘i ai ha taha ‘okú ne fie ma‘u ha tokoni pe ‘okú ne sīi faingata‘a‘ia. ‘Oku mahino mei heni ‘a e fie ma‘u ke ‘ilo‘i ma‘u pē ‘e he kau taki ‘o e kōlomú ‘a e ngaahi tokoni ‘oku totonu ke fai pea mo e ngaahi faingata‘a‘ia ‘oku lava ke ‘ilo ki ai ‘a e kau mēmipá kapau ‘oku tau nofo fakalongolongo pē mo takitaha kumuni ‘e he palōpalemá. ‘Oku mo‘oni ‘aupito pe ko hotau ngaahi tefito‘i fatongia fakafo‘ituitui ke takitaha fakalelei pē ‘ene palōpalemá, ka ko e me‘a ‘e taha ke mahinó ‘e ‘i ai ‘a e taimi ia ‘e fie ma‘u ha tokoni ke fai ‘e he kōlomú. ‘Oua na‘a tau mā ke kole tokoni he founga ‘eni ke faingofua ai ki ha ni‘ihi ke nau fai ai ha ngāue ‘ofa.

Ko e ngaahi talanoa ko 'ení 'oku faka'alí'ali mai ai kiate kitautolu 'a e founda ke tokoni'i ai 'e he kōlomú ha taha 'o e kau mēmipa:

“ I he faka'osi'osi 'o e Tau 'Uluakí he 1918 pea lolotonga ia kuo fe'unga nai mo ha kakai 'e toko 14,000,000 kuo nau mate he mahaki faka'auhá ko ia ko e 'Inifulunesesa Siapani (Spanish Influenza). . . Pea vave 'aupito mo e a'u mai 'a e faha'ita'u Momokó pea ma'u ai 'e he sinoú pea mo e 'aisí 'a e ngaahi ngoué ne tō ka ne te'eki ke utu. Ko e taha 'o e ngaahi 'akau ne mā'ungatāmaki he tō 'a e sinoú ko e suka pítí (sugar beet). Na'e 'alu leva 'eku tamaí mo hoku tokouá ko Falanisi 'o feingai ke ta'aki hake mei he kelekelé ha uta sukapiti 'e taha 'i he 'aho kotoa pē. Na'á na fakauta 'a e fa'ahinga 'akaú ni ki ha fu'u salote pea 'ave ia ki he fale ngaahi 'anga me'akaí. Ko e ngāue tuai 'eni mo faingata'a tu'unga mei he 'ikai ke ma'u ha kau ngāue totongi pea toe fakalahi 'aki 'a e 'ikai ke u lava au mo Feleti 'o tokoni he na'á ma kau fakatou'osi mo kimaua he sōtiá. . .

“Lolotonga 'a e femo'uekina 'a e fāmílí hono fai 'o e ngāue mamafá ni pea 'i ha efiafi 'e taha lolotonga 'enau kaí ne tatangi 'a e telefoní ko e tā mai 'a Siaoasi 'Alipate 'a ia ko e tamasi'i lahi taha ia 'iate kimautolú. . .ke fakahoko mai ko 'ení, 'a e foha ko ia 'o homau tokoua ko Sālesí, kuó ne mālōlō hili pe ha'ane puke he mahaki faka'auhá ha ngaahi houa sí'si'i pē. . .na'e mate 'a Keni 'oku lolotonga huki 'e Sālesi pea telefoni mai 'a Siaoasi ke 'alu ange 'emau Tamaí ki 'Okiteni 'o 'omai 'a e pekiá ke tanu pē 'i homau mala'e fakafāmílí 'i Lihai.

“Na'e 'alu leva 'emau tamaí ki 'Okiteni ke 'omai hono mokopuná ke tanu. 'I he'ene a'u atú na'á ne sio kia Sālesi 'okú ne lolotonga fo'ohifo 'o fā'ofua ki hono fohá pea 'ikai ko ia pē ka 'okú ne lolotonga mofi lahi 'aupito pea mo ia ko e puke he mahaki fakalilifu ko ia 'oku lolotonga toó.

“ 'Ave hoku fohá 'o tanu 'i hotau mala'e fakafāmílí,' ko e kole ia 'a e tamai kei talavou ko 'ení, “peá ke manatu'i ke ke toe ha'u 'a pongipongi 'o 'oatu au.”

“Ne foki mai 'emau tamaí mo Keni ke tanu. Na'á ne fa'u 'a e puha mate 'o Kení pea fakahā'ele ia ki ai. Na'e faka'ofó'ofa hono teuteu 'o e puhá na'e 'aofi lelei 'aupito pea 'i ai foki mo e piló ke 'olunga ai 'a Keni. Na'e 'alu leva 'a 'emau tamaí mo Falanisi pea mo ha tokoua mei homau kāunga'apí ke keli 'a e fonua lotó. Koe'uhí ko e lahi 'a e mate na'e takitaha keli pē 'e he fāmili honau fonualotó. Na'e fai mo ha malangaí 'o e pekiá pea hili pē iá pea tanu leva.

“ I he tau mai pē 'emau mātúá mei mala'é na'e tatangi 'a e telefoní ke fakahā mai kuo mate 'a Sālesi pea 'oku lolotonga puke lahi mo ha toko fá 'o e fānaú. Ko Vēsítá ta'u 7, 'Ileini ta'u 5 pea mo e ongo tamaiki valevalé 'e 2 ko Leitoni ta'u 4 mo Pauline ta'u 3.

“Na’e fakahāele mai ‘a e sinó ‘o Sālesi ‘i ha lēlué pea na’e ‘alu ‘a ‘emau Tamaí mo Falanisi ki he tau’anga lēlué ke fakafetaulaki ki he me’a faka’eikí pea fakahāele mai ki ‘api. . .

“ ‘I he ‘aho ‘e tahá, ne toe ma’u mai ha tala ke ‘alu ange ‘emau Tamaí ‘o fakahāele mai ‘a e sino ‘o Vēsítá ‘a e tokotaha na’e fa’a mata malimalí he kuó ne mālōlō foki mo ia. ‘lo ko e kíi ta’ahine kano’i mata faka’ofo’ofa mo fa’a langa’i fiefia ki he fāmílí ka kuó ne malōlō foki mo ia.

“ ‘I he taimi na’e a’u atu ai ‘emau tamaí ki he ‘api ‘o Sālesi na’á ne sio ki hono malí ‘a ia ko Sulieti hono hingoá ‘okú ne síi tū’ulutui he ve’e mohengá ‘o ‘ene kíi tama faka’ofo’ofa mo kano’i mata lanu pulū ko ia ko ‘Eleiní. Na’e síi tangi mamahi ‘aupito ‘a e fa’ē loto mamahi ko ‘ení pea ‘i he taimi tatau pe na’á ne toe lotu ko ha feinga mo ha síi fie ma’u tokoni koe’uhí ko e fakamasiva kuó ne tōfanga aí.

“Ka ki mu’a pea tau mai ‘emau tamaí mo e sinó ‘o Vēsitaá kuo a’utaki mai hono toe fie ma’u ia ke ne foki ange ‘o ‘omai ‘a ‘lleini ke ne ‘alu fakataha pea mo ‘ene tamaí, mo hono tuonga’ane ko Kení pea mo hono tehina ko Vēsítá. Ko ia ai ne síi toe fāifononga atu ‘a ‘emau tamaí loto–mafasiá ni ke toe ‘omai ha tokotaha ‘o hono fāmílí ‘a ia ko e toko 4 ‘aki ‘eni he uike pē ‘e taha kuo mālōlō he mahaki faka’auha mo fakamavahe ko ‘eni kuo toó.

“Ne ‘ikai toe tatangi ‘emau telefoní he ‘aho hono hokó hili pē ia hono tanu ‘o ‘lleiní pea na’e ‘ikai pē ke mau toe ma’u ha ongoongo fakamamahi ‘o hangē ko ia ne mau fepaki mo ia ‘i he ‘aho ‘e fā kuo tokí ‘osi. . .

“Hili ‘emau kai pongipongi he ‘aho hono hokó na’e lea ange leva ‘emau tamaí kia Falanisi ke na ‘alu ‘o fai ‘ena ta’aki sukapiiti. Na’á ne kole kia Falanisi ke teuteu ‘a e salioté ka na ‘alu.’

“Na’e angi leva ‘e Falanisi ‘ena salioté pea ko e fa’ahinga salioite ‘eni na’e toho ‘e he hoosi ‘e fā. ‘I he’ena fāifononga atu he halá na’á na fetaulaki mo e ngaahi salioite lahi ‘aupito kuo hake he suka piití pea ko e ngaahi salioite ‘eni ‘a e kau tangata fa’a ko honau ngaahi kaungā–‘api pē. Ko ha toki me’a fakamamahi mo’oni ia Siasosí,” “ ‘Oku toko lahi ho ngaahi kaungā–me’á Siasosi.”

“Ko e salioite fakamuimui tahá, na’e heka ai ‘a Sēsipa Lolo pea ‘i he’emau fetaulakí pē na’á ne ui mai ‘o pehē, “Ko ‘ene ‘osí ia, Siasosi.’

“Na’e hanga atu leva ‘emau Tamaí kia Falanisi ‘o ne pehē ange, ‘Faka’amu ange mai ‘e au ko e ‘ū uta suka piiti ko ‘ení ‘oku ‘atautolu kotoa ia.’

“ ‘I he’enau a’u atu ki he matapaá ki he’enau ngoue’angá na’e puna leva ‘a Falanisi ki lalo ‘o fakaava ‘a e matapaá kae angi atu ‘e he’emau tamaí ‘a e salioté. ‘I he’ene a’u ki he loto ngoué na’e tu’u leva ‘emau tamaí ‘o sio takai holo he toenga ‘oku toe ke ta’akí. Ko ha toki me’a fakamamahi mo’oni ‘a síene sio takai holo he fu’u ngoue’angá pea mei he tafa’aki ‘e

tahá ki he tafa'aki ko ē ka na'e 'ikai sio ki ha me'a 'oku toe, he kuo 'osi kotoa 'a e ngoué ia hono ta'aki. Na'e toki mahino leva ki he'emaui tamaí 'a e lea 'a Sēsipa Loló: "Ko 'ene 'osi iá, Siaosi!"

"Na'e hifo leva 'emaui tamaí ki lalo 'o ne punou hifo 'o faluku hake ha falukunga kekelele pea mo ha konga suka piiti kuo toki tu'usi peá ne sio fakamama'u ki ai he ko e toenga pē 'eni 'o e ngāue lahi na'á ne faí, pea 'ikai mo ha toe me'a 'e tō ma'ana ke 'ave ke ma'u mo'ui mei ai hono fāmilí.

"Hili ha mōmēniti sī'i na'e toki hoholo hifo 'emaui tamaí 'o ne sī'i tangutu he fokotu'unga laí suka piiti 'a ia ne tu'usi 'o li'aki 'ekinautolu kuo nau ta'aki 'a e ngoué, pea na'á ne toki ongo'i mo'oni 'a e māfasia 'a e ngaahi palōpalema kuó ne fepaki mo iá. 'Io, 'a e tamai na'á ne to'a ke fetuku mai 'a e toko 4 'o hono fāmilí kuo mate he uike pe 'e taha; 'a e tamai na'á ne kei to'a pē 'i he lolotonga 'ene fa'u 'a e ngaahi puha mate ke tuku ki ai hono fohá pea mo hono makopuna 'e 3; 'io, na'á ne kei to'a pē 'i he teuteu 'o e ngaahi kofu maté; 'a e tangata na'e 'ikai teitei lāunga pe holomui 'i he ngaahi taimi vevela mo faingata'a 'a e māvae mo e fakamasiva 'a ia kuo hokó-ka 'i he taimi ne ne toki fehanga'angai ai mo e mahino kuo ka'anga 'a e ngoue 'a ia ko e ma'u'anga mo'ui pē ia 'oku toe ma'a hono fāmilí, na'e 'ikai ke ne kei matu'uaki 'a e lahi 'o e faingata'a pea ko e mo'oni na'á ne tangi mamahi-'io, na'á ne tatau nai mo ha ki'i tamasi'i he na'e 'ikai ke ne toe fufu'u 'ene māmaní ka na'á ne tangi 'ikai koe'uhí ko ha toe 'uhinga koe'uhí ko hono fāmilí.

"Hili a 'ene tengihia hono ngaahi faingata'a na'á ne toki mālanga hake ki 'olunga, 'o ne holoholo hono lo'imatá peá ne sio fakamama'u ki 'olunga ki he langí peá ne toki lea mai 'o pehē: " 'Oku ou fakafeta'i atu 'e Tamai Hēvani, koe'uhí ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'i homau uóti, (Les Goates, as quoted by Vaughn J. Featherstone, "Now Abideth Faith, Hope and Charity," *Tūhulu*, 'o Nōvema 1973, palakalafi 26–43).

Faka'osi

'Oku 'uhinga 'a hono fokotu'u 'o e ngaahi kōlomu 'i he Siasí ke lava lelei 'a hono fakahoko 'o e ngaahi taumu'a ke tuku mai 'e he 'Otuá ke tau ngāue ki aí. Koe'uhí ko e lakanga fakataula'eiki 'oku tau fua 'oku matu'aki mahu'inga leva kiate kitautolu ke tau fakakakato 'a hotau ngaahi fatongia 'a ia kuo tuku mai ke tau fuá.

Ne 'i ai ha tohi ne fai 'e Siosefa Filitingi Sāmita 'a ia na'á ne pehē, " 'Oku te'eki ai mo ha taimi 'i he hisitōlia 'o e Siasí kuo toe mamafa ange ai 'a e mahu'inga ke tau takitaha fakakakato hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki 'o hangē ko e ngaahi 'ahó ni. 'Oku te'eki 'i ai mo ha toe taimi 'oku tau mo'ulaloa ai 'o toe lahi ange ki hono fai 'o e finangalo 'o e 'Otuá, pea tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú, mo fua kavekave'u hotau ngaahi lakangá 'o hangē ko e ngaahi 'ahó ni. (*Doctrine of Salvation*, 5th Major sub-heading, palakalafi 2.)

Ngaahi Tukupā

1. Fakakakato 'a e ngaahi ngāue kotoa pē ne vahe atu kiate koé.
2. Ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e ni'ihi 'oku 'i he kōlomú.
3. Kumi tokoni mei he kōlomu 'okú ke kau ai 'o ka ke ka fie ma'u tokoni.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e T&F 107:21–26, 58–66; 85–100.
2. Faka'aonga'i ha palakipoe mo ha sioka. Teuteu ke ngāue'aki mu'a pē he uike kotoa 'a e palakipoé mo e sioká.
3. Vahe ki he ni'ihi 'i he kalasí ke nau fai 'a e ngaahi talanoa mo lau 'a e ngaahi potu folofolá.
4. Palani ke kamata'aki 'a e fakatahá 'a e " 'Oku Kumi 'e he Siasí Ha Kau Ngāue Lelei." *Himi*, Fika 206.

Ngaahi Fatongia 'o e Tikoní

Lēsoni 5

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tau lau 'o 'iloí 'a e ngaahi fatongia 'o e Tikoní.

Talateú

Na'e fai 'e he taha 'o e kau pīsope pule 'o e Siasí 'a e akonaki ko 'ení ki he kau Tikoní 'o e Siasí:

"Ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá, ka 'oku mou mahulu ange kimoutolu 'i ha toe fa'ahinga 'i he māmaní. 'Oku mou ma'u 'a e mafai ke fai ha ngāue 'i hono huafá. Ko e me'a 'eni 'oku mou kehe ange ai mei ha toe fa'ahinga 'o e tangatá 'i māmani. 'Oku 'ikai ko ha 'uhinga 'eni ke pehē te ke hoko fakafokifā ai koe 'o lelei ange 'i he kakai 'oku 'ikai siasí ka 'oku 'uhinga te ke ma'u ai 'e koe 'a e faingamālie ke ke toe feingāi ai koe ke ke lelei ange ai koe 'i ha nīhi kehe.

"Koe'uhí ko e fānau koe 'a e 'Otuá, pea 'ikai ko ia pē ka 'okú ke toe ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, pea 'oku toe hoko 'eni ia fakatou'osi ko e me'a ke toe lahi ange ai 'a e me'a te ke fai 'i ha taha 'oku 'ikai ke ne ma'u 'a e tāpuakí ni" (Vikitā L. Palauni, "Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, Ko ha Fakava'e ia 'Oku Pau, *Tūhulu*, 'o Sānuai 1973, palakalafi 18).

Fatongia 'o e Tikoní

'I he'etau hoko ko e Tikoní 'oku tau hoko ai ko e fa'ahinga ke fai 'a e fekau 'a e 'Otuá. (Vakai ki he T&F 64:29). Ko e ngāue 'a e 'Otuá 'a hotau fatongiá. 'I he taimi 'oku tau faka'apa'apa'i ai hotau lakanga fakataula'eikí 'oku tau faka'apa'apa'i leva 'a hotau Fakamo'uí. 'I he'etau fua hotau ngaahi fatongia Faka-Tikoní 'oku tau fakahā 'aki ai 'a 'etau 'ofa ki he Fakamo'uí. Pea 'oku kau ai 'etau tokanga'i 'a e Siasí pea mo hono tufa 'o e sākalamēnití 'i hotau ngaahi fatongiá ni. (Vakai, T&F 84:111).

Tohii 'a e "Tokanga'i 'a e Siasí" pea mo e "Tufa 'o e Sākalamēnití" 'i he palakipoé.

Ko e 'uhinga 'o e tokanga'i 'o e Siasí ki he ngaahi ngāue 'a ia 'e kau ai mo hono tokoni'i 'o e kāingalotú 'i he ngaahi me'a te nau fie ma'ú. Ko e 'i ai ha me'akai, mohe'anga pea mo ha vala ke tui 'oku kau kātoa 'eni 'i he fie ma'u 'a e kāingalotú. 'Oku tokoni 'a e kau Tikoní ki he Pīsope 'i hono tokanga'i 'o e ngaahi fiema'u 'aki 'a 'enua tokoni ki hono tākaki 'o e pa'anga 'akau, ngāue 'i he ngaahi polokalama uelofea, pea mo hono fai 'o e ngaahi ngāue ke tokoni'i 'a e fa'ahinga 'oku faingata'a'ia.

Ko e talanoa ko 'ení 'e fakahoko atú 'oku 'asi ai 'a e toki leva ke toe mahino lelei ange ai ki ha tikoní 'e taha 'a e mahu'inga 'o hono fatongia 'aki hono tånaki 'o e pa'anga 'aukaí. Ko e me'á ni ne hoko ia he taimi ko ia na'e foaki ai 'e he kãingalotú ha me'akai, vala pe ko e kalasini ko 'enau ngaahi foaki 'aukai ia ke tokonií 'a e kau faingata'aia.

" 'I he'eku hoko ko e tikoní, na'e vaheí au ke u tånaki 'a e ngaahi foaki 'aukaí mei honau ngaahi kaungā'apí. Ko 'eku supavaisa ko ha tangata ko Pita pea na'á ne ta'u 40, pea na'á ne fatongia'aki 'a hono tokangaí. Ko e me'a kotoa pē ne tånakí na'e tufa atu ki he kau faingata'aia.

"Na'e pau leva ke u 'alu ki hoku kaungā'apí kotoa. . . pea fakafaingamālieí kinautolu ke nau fai ha foaki koe'uhí ke tokonií 'aki 'a e kau faingata'aia. 'I he ngaahi 'api takitaha na'á ku foaki mai 'a e ngaahi me'a kehekehe; ko e niíhi nau 'omai ha va'a fefie, ko e niíhi na'a nau 'omai ha mahoa'a pē ko ha hina fo'íakaú, pe ipu suka, konga pēkani pea mo e ha fua 'a e fa'ahinga foaki ne fai 'e he ngaahi kaungā'apí. . .

" 'I ha 'aho Tokonaki 'e taha, ne mahino kiate au 'e 'alu 'emau timi 'akapulú 'o tau 'akapulu pea ne u fu'u tokanga 'aupito ke u 'alu 'o kau he taú; na'e mahino pē foki kiate au kuo pau ke tånaki 'a e ngaahi foaki 'aukaí pea ko e me'a hala 'aupito ia kapau 'e 'ikai ke totonu ke fai 'a ia na'á ku fakamu'omu'a 'a 'eku fiefia 'i hoku fatongia'á pea na'á ku 'alu leva 'o tau 'akapulu. . .

" 'I he pongipongi 'o e 'aho hoko maí, na'e 'alu ange 'a Pita 'o tukituki homau matapaá pea ne talamai 'okú ne fie ma'u ke sio kiate au. Na'á ku ongoí mā 'aupito, pea u fakakaukau ke u ma'u mai ha faingamālie ke u hola 'o toitoi. Ka neongo iá na'á ku 'alu atu ke fakafe'iloaki kiate ia. Na'e 'ikai 'eku lava 'o sio hangatonu kiate ia ka na'á ku punopunou pē. Ko 'ene lea pē na'e pehē: "Viliata, 'e 'i ai hao kíi tamai ke ta kíi takatakai atu he ngaahi kaungā'apí?"

"Ko e taha foki 'eni ha 'aho momoko.

"Na'á ku 'alu leva mo 'eku Supavaisá ki ha kíi feitu'u 'oku 'ulu'akau'ia pea 'oku tu'u takatakai ai ha fanga kíi fale papa. Na'á ne tukituki 'i he 'uluaki matapā na'á ma 'u ki ai pea na'e fakaava 'a e matapā 'e ha síi fine'eiki tutue mo vaivai.

"Na'á ne lea mai 'o pehē: " 'E Pita, na'e 'ikai 'omai ha'ama me'akai 'aneafi pea 'i he 'ahó ni 'oku 'ikai ha me'a 'e taha ke ma kai.'

"Na'e tali ange leva 'e Pita: " 'Oku ou kole fakamolemole atu, fine'eiki, ka 'oku ou 'ilo pau 'e 'i ai 'a e me'atokoni ke ma'u mai 'oku téeki po'uli 'a e 'ahó ni.'

"Na'á ma toe faifononga atu ki he 'api 'e taha na'e tu'u ia 'o mama'o atu ki he matavaó. Hili 'ema tukituki na'e tali mai leva 'e ha taha mei loto fale ke ma hū ange.

“ I he'ema hū atū naá ma sio ai ki ha tangata'eiki vaivai pea mo ha fine'eiki 'okú na tākoto ha mohenga. Na'e lea mai 'a e tangata'eiki 'o pehē, “Pita kuo 'ikai ha malala ke tafu'aki 'ema afí ke ma māfana pea 'okú ma tākoto koe'uhí na'a lava ma'u ai ha ki'i māfana he 'okú ma mate fakatou'osi he mokosiá.”

“ I ha fale 'e taha naá ma sio ai ki si'a fa'eé pea mo ha'ane fānau valevale 'oku nau sonininini he mokosiá. Na'e tangi 'a 'ene pēpeé, pea ko e fānau 'oku ki'i lalahí 'oku 'asi mei honau fanga ki'i mata na'a nau tangi.

“Ne 'ikai ke u kei lava 'o kātaki'i 'eku ongo'i 'ofa ki si'i kakaí ni! . . .

“Naá ku fakama'uma'u 'eku tangí, he ne u ongo'i loto mamahi 'aupito he fu'u ta'etokanga lahi kuó u fai 'i hono ta'efua hoku fatongiá. . . I he ho'atā pe 'o e 'aho ko 'eni ne ma'u 'e he fa'ahingá ni 'a 'enau me'akái pea mo e malala ke tafu'aki 'enau afí pea ne u ako ai foki ha lēsoni mahu'inga mo'oni.” (*Program Outline for Teaching Observance of the Law of Fats*, 1965, pp. 19–20.)

Ko e tānaki 'o e pa'angá 'aukái ko ha ki'i kongá pē ia 'e taha 'o 'etau tokanga'i 'a e Siasí. Ko e founga 'e taha mahalo ko hano tokoni'i 'o ha uitou ke tō ha'ane ngoue, pe fakavai, pe huo. Te tau lava tokoni foki he taimi kuo foha ai ke utu mo tānaki 'ene ngoue 'o tuku hono feleokó. 'I he'etau fai 'a e ngaahi me'a ni, 'oku tau tokoni'i ai 'i he'ene ngaahi fiema'u fakatu'asinó.

Faka'alíali 'a e fakatātā 5-a, “Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o e Tikoni ko e tānaki pa'anga 'aukai.” Ko e fakatātā fika 5 “Ko e ngāue he polokalama Uelofea ko e founga ia 'e taha 'o e tokoni 'a e Tikoni ki hono tokanga'i 'o e Siasí.”

Ko e kongá 'e taha 'o hono tokanga'i 'o e Siasí 'a 'etau tokoni ki he kāingalotú ke nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'o e ongoongolelé.

'E fēfē 'a 'etau tokoni'i 'a e kāingalotú ke nau tauhi 'a e ngaahi fekaú? ('E lava fai 'eni 'aki 'a 'etau ako'i kinautolu ki he ongoongolelé 'aki 'etau ngaahi ngāué pea mo 'etau leá.)

Vahe'i ha taha 'o e kalasi ke ne lau 'a e T&F 20:58–59. Ko e hā 'a e ngaahi founga te tau lava ai ke fakatokanga'i, ako'i mo fakaafe'i 'a e tokotaha kotoa pē ke ha'u kia Kalaisí?

'I he taimi 'oku tau fai ai ha fakatokanga, fakaafe'i pe ako'i 'o e kāingalotú 'oku tau hanga leva 'o feingai ke nau a'usia 'a hono fakakakato 'o 'enau ngaahi fiema'u 'o e ngaahi me'a fakalaumālie. Te tau lava ke fai 'eni 'aki pē 'etau fai ha ngaahi malanga he taimi lotú. 'I he taimi 'oku tau lotu ai mo teuteu 'a 'etau ngaahi malangá 'e tokoni leva 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i hono fakamo'oni'i 'o e mo'oni 'o e me'a 'oku tau lea'akí. Ko e founga foki 'e taha ko hono toutou fakamanatu'i kiate kinautolu 'a e ngaahi taimi lotu pea mo 'etau tokoni 'i hono fai 'o e faiako faka'apí.

Ko e founga toputapu taha 'o 'etau tokoni'i fakalaumālie 'a e kāingalotú 'oku fou ia 'i hono tufa 'o e sākalamēnití. 'Oku totonu ke tau ongo'i 'a e Laumālie 'o e 'Otuá 'i he taimi 'oku tau fai ai 'a e oua'u ni. Koe'uhí 'oku tau

---

fatongia 'aki hono tufa 'o e sākalamēnití ki he kāingalotú, 'oku totonu foki ke tau taau pea fe'unga ke fakafofongaí 'a e 'Eikí. 'Oku totonu ke tau teuteu lelei pea anga maau 'o fakatatau mo e me'a 'e finangalo lelei ki ai 'a e 'Otuá.

Na'e 'i ai ha taha 'o e kau Taki Mā'olungá na'á ne fai ha fakamatala ki he taimi na'á ne kei Tikoni aí. Na'á ne pehē, " 'Oku ou manatu'i lelei 'a 'eku ongo'i lāngilangi'a 'i he'eku kau 'i ha ouau toputapu pehē. (uhinga ki he sākalamēnití) 'Oku ou kei manatu'i lelei pē 'a e fa'a talamai 'e he'eku ongomātu'á 'oku totonu ke ma'a hoku nimá pea mo hoku lotó, koe'uhí kau lava fe'unga mo taau pea mo e ouau toputapu peheé." (Vikitā L. Palauni, "The Aaronic Priesthood, A Sure Foundation," *Tūhulu*, 'o Sānuali, 1973, palakalafi 15).

'Oku tau fakakakato foki ha taha 'o hotau ngaahi fatongia he taimi 'oku tau tufa totonu ai 'a e sākalamēnití. Ko e fatongia ko 'eni 'a 'etau fepoupou'aki mo felangahake'aki kitautolu (vakai, T&F 107:85). 'I he mamata mai 'a e kāingalotú 'oku nau ongo'i ha faka'amu ke nau fua honau ngaahi fatongiá.

Fakahā 'a e fakatātā 5-c. "Ko e tufa sākalamēniti ko e fatongia mamalu."

Ko e hā ha ngaahi tefito'i mo'oni kuo tau lau ki ai kau ki hono fakakakato 'e he Tikoni hono fatongiá? Hiki 'a e ngaahi tali he palakipoé. ('Oku totonu ke nau tali 'o tatau mo ia 'oku hā 'i he Teuteu 'a e Faiakó).

'Oku Anga Fēfē Hono Ako 'e he Kau Tikoni Honau Fatongiá?

'Oku lahi 'a e ngaahi founga pea mo e feitu'u 'oku tau lava ako ai hotau ngaahi fatongiá. Te tau lava ako 'i he'etau fekumi ki aí pea mo 'etau fa'a lotú. 'I he founga ni kuo pau pē ke tau fakapapau'i ha taimi pea mo ha feitu'u 'a ia te tau lava ke nofo ai 'o fekumi ki hotau ngaahi fatongiá 'o hangē ko e lau 'a e folofolá, pea tau lotu ke lava 'o mahino lelei 'a e me'a te tau fai.

'Oku tau lava ke ako mei 'api mei he'etau mātu'á pē ko ha taha 'oku toe matu'otu'a ange hangē ko hatu tokoua. 'E lava ke tau ako ki hotau ngaahi fatongiá he ngaahi 'aho Sāpaté pea 'oku totonu ke fai 'a e akó mo e fakahinohino ko 'eni 'e he palesiteni 'o e kōlomu 'a e kau Tikoni. Kuo 'osi folofola mai 'a e 'Otuá ko e fatongia ia 'o e palesiteni 'o e kōlomu 'a e Tikoni 'a hono pule'i mo hono ako'i 'o e kau Tikoni ki honau ngaahi fatongiá. (T&F 107:85). Te ne tokoni'i 'a e Tikoni ke mahino ki ai hono fatongiá pea 'ikai ia ko ia pē ka te ne fakahinohino'i kinautolu 'i hono fai 'o e ngāue 'a e Tikoni. 'Oku tu'unga 'a e lava 'e he palesiteni ke fai 'a e me'a ni he kuo pau ke tomu'a ako'i ia 'e he'ene 'etivaisá pea ko e tokotaha 'o e kau pīsopé pe palesiteni fakakoló. (Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné 'e fai leva 'a e

5-a, Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o e kau tikoni ko hono tånaki 'o e pa'anga 'aukaí.

5-b, Ko e taha 'o e ngāue 'i he kōlomú ko hono tokangaí 'o e ngaahi ngāue 'a e Siasí

5-c, Ko e fatongia toputapu 'a hono tufa 'o e sākalamēniti

5-a

5-b

---

ngaahi fatongia kehekehe 'o e kau palesiteni 'o e ngaahi kōlomu 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'e he pīsopé, pe ko e kau palesiteni fakakoló pe ko e tokotaha 'o e kau 'ōfisa taki lakanga fakataula'eikí).

Koe taha 'o e ngaahi founa lelei taha ke tau ako ai ki hotau ngaahi fatongiá ko 'etau fai ia. Ko e taimi 'oku tau fua ai hotau ngaahi fatongiá, 'oku mahino lelei ange ai ia kiate kitautolu pea 'oku hōifua foki ki ai 'a e 'Eikí. Pea ko e taimi pē 'oku hōifua ai 'a e 'Eikí kiate kitautolú, te ne fakahā mai leva ha ngaahi me'a lahi kiate kitautolu 'o fou mai 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'I he'etau hoko ko e kau Tikoni 'oku totonu ai ke tau mo'ui ke fe'unga mo taau ma'u ai pē koe'uhí ke tau lava ai 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko e Founa 'Oku Tokoni' ai 'e he Kōlomu 'a e Kau Tikoni 'a e Kau Tikoni

'E lava ke fetokon'iaki 'i he ngaahi founa lahi 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú. Te tau lava ke fefakafehíaki 'i he taimi 'oku tau fakataha ai fakakōlomú. 'Oku totonu ke tau ngāue fakataha 'i he taimi 'oku fai ai 'a e fakataha fakakōlomú. Te tau fetokon'iaki ke makatu'unga mei ai 'a 'etau ngāue'i hotau ngaahi fatongiá. Ko hotau ngaahi fatongia ko 'ení 'e kau ki ai 'a e tokoni'i 'o e kāingalotú ke nau lava ma'u 'a e ngaahi me'a 'oku nau faingata'a'ia aí, teuteu pea fai ha ngāue fakafaifekau, fai ngāue fakatohihohoko pē ko e fakafofonga 'i he papitaiso 'o e kakai mate, poupou'i 'o ha fa'ahinga 'i he kōlomu 'oku vaivaí, pea kau ma'u ai pē foki mo e ako 'o e folofolá. 'Oku tokoni 'a e kōlomú 'i hono 'omai 'o e ngaahi fatongiá ni. Pea 'i he'etau fai hotau fatongiá, 'oku tau tokoni ai ki hono langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.

'I he'etau fai hotau fatongia 'i he kōlomú, 'oku tau lava leva ke ongo'i 'oku tau tupulaki pea fakalalakaka 'a 'etau mo'ui 'i he ongoongoleléi. 'Oku fakalalakaka ki mu'a 'a 'etau fai 'a e ngaahi me'a 'oku tuku mai ke tau fatongi'a'aki 'i he kōlomú pea tau toe fakalahi ai foki mo 'etau taukei fakatakimu'a 'i he'etau fua 'a hotau ngaahi fatongia he ngaahi lakanga 'oku tau ma'u pē fua 'i he kōlomú.

Kole ki he kalasí ke nau lau 'a e T&F 107:60–62, 85. Ko hai 'oku ne pule'i 'a e kōlomu 'a e Tikoni? Ko e hā hono ngaahi fatongiá?

'Oku fili 'ekinautolu 'oku nau hoko ko e kau taki kiate kitautolú 'a e palesiteni 'o e kōlomú pea uiui'i ia ke ne fua 'a e fatongiá ni. 'Oku toki fili leva 'e he palesiteni hono ongo tokoni 'a ia 'e toki fakangofua pea vahe'i 'ekinautolu 'oku takí. 'Oku fatongi'aki leva 'e he 'etivaisa 'o e kōlomú 'a hono ako'i 'o e kau 'ōfisá ki honau ngaahi fatongiá takitaha. Ko e taha foki 'a e fatongia 'o e 'etivaisá ko hono ako'i 'o e lēsoni 'i he ngaahi taimi 'oku fakataha ai 'a e kōlomú pea toki ako'i 'e he kau 'ōfisa 'o e kōlomú 'a e kau mēmipá 'i honau ngaahi fatongia lakanga fakataula'eikí. 'I he founa ko 'ení 'oku lava ai 'e he kau mēmipa 'o e Kōlomu ke ako 'o 'ilo'i 'a e founa ke nau tokanga'i ai 'a e Siasí.

'Oku hoko foki 'a e kōlomú ko ha feitu'u ia ke lava ai 'a e kau mēmipá 'o ma'u 'a e fetokoni'aki pea mo e anga fakakaume'a. 'I he taimi te tau ongo'i ai 'oku tau foi pe ta'e pau 'a e mo'oni ko ia 'o e ngaahi me'a ke tau faí, 'e lava 'e he kōlomú ke fai ha pou pou pea 'omai mo ha ngaahi tali ki he ngaahi me'a 'a ia 'oku tau faingata'a'ia ai 'i he kōlomú. Ko e ngaahi talanoa ko 'ení 'oku nau hanga 'o fakamahino'i mai 'a e ngaahi founge te tau lava ai 'o fetokoni'aki mo fakahā ai 'a 'etau tokanga mo e fetoka'i'aki. 'I he talanoa ko 'ení 'oku hā ai ha tokanga mo ha fie tokoni ki ha taha 'oku vaivai he Siasí.

Na'e 'i ai ha tikononi na'e māmālohi 'i he Siasí koe'uhí he na'e 'ikai ke ne ma'u lakanga taula'eiki pea 'ikai ko ia pē kae matu'aki l'aki lotu 'aupito pe ia. 'I he ngaahi 'aho Sāpate na'e femo'uekina ma'u pe ia 'i hono fai 'o 'ene ngāue 'i honau 'apí. Ko hono mo'oni na'e 'i ai ha ngaahi taimi na'a ne fa'a fakakaukau ai ki he ngaahi fakataha lakanga taula'eiki peá ne fa'a fakakaukau ai ki he ngaahi fakataha lakanga fakataula'eiki na'a ne ongo'i 'iate ia pe hangehangē 'oku 'ikai sa'ia pē fie ma'u ia 'e he tahá. 'I ha 'aho Sāpate 'e taha na'e fakafokifā pē kuo tu'u atu 'a e kau palesiteni 'o e kōlomu 'o e Tikoní ki honau 'apí. 'I he taimi ko 'ení na'e lolotonga femo'uekina 'a e tokotahá ni 'i hono vali honau falé. Na'e fehu'i atu leva 'e he kau palesiteni 'o e kōlomú pē 'e fie 'alu ange nai 'a e tokotahá ni 'i hono vali honau falé. Na'e fehu'i atu leva 'e he kau palesiteni 'o e kōlomú pē 'e fie 'alu ange nai 'a e tokotahá ni ki he fakataha lakanga fakataula'eiki 'i he Sāpate ka hoko maí. Na'e tali mai 'e he tokotahá ni ia 'ikai. Na'e tonu ke hanga 'e he tali 'o e tokotahá ni 'o fakalotosi'i 'a e kau palesiteni ka na'e 'ikai tuku ai 'a 'enau vivili atu. Na'e toutou 'ahi ma'u pē 'a e kau palesiteni ko 'ení ki he 'api 'o e tokotahá ni pea toutou kole ai pē kiate ia ke ne 'alu ange ki he fakataha lakanga taula'eiki.

Neongo na'e 'ikai pē ke 'alu 'a e tamasii māmālohi ni ki he Siasí 'i he taimi na'a ne tikononi aí, ka koe'uhí ko e 'ofa mo e tokanga 'a e kau palesiteni 'o e kōlomú kiate iá na'a ne 'omi kiate ia ha ongo mālohi. 'I he'ene hoko 'o matu'otu'a angé na'a ne langaki ia ke ke toe fekumi ki he Siasí. 'I he 'ahó ni kuó ne mālohi 'i he Siasí pea ngāue mālohi foki 'i hono fua hono ngaahi fatongia fakataula'eiki.

Faka'osi

'I he taimi 'oku ako pea mo fua hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga taula'eiki ko e tikoní, 'oku 'ikai ke ngata pē 'etau tupulaki ka 'oku tau toe tokoni foki ki he ni'hi kehé ke nau fai 'a e me'a tatau pē. Pea ko e 'uhinga ia "ke le'ohi 'a e siasí, ke nau hoko ko e kau faifekau nofo ma'u 'i he siasí" (T&F 84:111).

Ngaahi Tukupā

1. Hoko ko e faifa'itaki'anga lelei 'i ho'o mo'ui'aki 'a e ongoongolelé.
2. Ako pea mo ke lotu ke mahino 'a e ngaahi potu folofola 'a ia 'oku nau ako'i mo fakahinohino'i kitautolu ki he fatongia 'o e tikoní.

-
3. Tānaki 'a e pa'anga 'aukaí 'o ka fekau'i koe ke fai.
  4. Ma'u 'a e lotu 'apasia 'i he sākalamēnití, pea mo e taimi 'okú ke tufa sākalamēniti aí, pea ke 'ai ha teunga fe'unga mo taau mo ha taha ke ne fakafongai 'a e 'Eikí.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

1 Tīmote 3:8–10 (ko e ngāue 'a e tikoní)

T&F 84:30–32 (ko e lakanga 'o e tikoní 'i he lakanga fakataula'eiki 'oku toe mā'ulalo ange)

Teuteu 'o e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e T&F 20:38–60 pea mo e T&F 107.
2. Teuteu ke hiki pea mo e ngaahi fatongia ko 'eni 'o e tikoní 'i he palakipoé lolotonga 'oku fai 'a e lēsoní ki he kalasí. Kapau 'oku ke 'i ai ha palakipoe pea hiki fakahokohoko pē 'i ha siaté.

Fatongia 'o e Tikoní

1. Tokangaí 'a e Siasí
2. Tufa 'o e Sākalamēnití

Ngaahi Founa ke Fakakakato ai 'a e Ngaahi Fatongia

1. Akoí 'a e ongoongoleléi 'aki ho'o ngaahi ngāué pea mo e leá.
2. Fetu'utaki ki he kau mēmipá ki he ngaahi fakatahá
3. Tokonií 'a e kāingalotú 'i he ngaahi me'a 'oku nau fie ma'u 'aki ho'o—
  - a. Tānaki 'a e pa'anga 'aukaí
  - e. Ngāue he polokalama uelofeá
4. Tali 'a e taimi 'oku vahe atu ai ke ke tufa 'a e sākalamēnití.

Ko e Ngaahi Fatongia 'o e Akonakí

Lēsoni 6

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni kiate kitautolu ke tau lava 'o 'iloí 'a e ngaahi fatongia 'o e kau akonakí.

Ko e Ngaahi Fatongia 'o e Akonakí

'Oku kau 'a e ngaahi fatongia 'o e Tikoní 'i hotau ngaahi fatongía. Neongo ai pē pe ko e hā hotau lakanga fakataula'eikí ka te tau kei ma'u ai pē pea mo e ngaahi mafai pea mo e ngaahi fatongia 'o e tikoní. 'E pehē pē foki pea mo e taimi te tau hoko ai 'o ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí te tau toe ma'u ai pē mo e ngaahi fatongia 'o e tikoní pea mo e akonakí. Koe'uhí ko e kau akonaki kitautolu, pea mo ha niíhi 'a ia te nau a'usia 'a e lakanga 'e niíhi 'i he kaha'ú, 'oku totonu ke tau taukei pea mo e ngaahi fatongia 'o e lakangá ni.

Kole ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a e T&F 20:53. Ko e hā 'a e ngaahi fatongia 'o e akonakí? Hiki 'a e ngaahi tali he palakipoé. ('Oku totonu ke kau 'a e ngaahi me'a 'oku hiki 'i ha ngata'anga 'o e lēsoni ko 'ení 'i he ngaahi tali 'e fai).

Ko 'ete kau fakataha mo e kau mēmipá pea poupouí kinautolu ke nau mālohí 'oku 'uhinga ia ki he'etau feinga ke tau maheni ke kau fakataha mo kinautolu 'i he ngaahi fakataha pea mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí, tokoni'í kinautolu 'i he ngaahi me'a 'oku nau fie ma'ú, pea 'ai kinautolu ke nau fie fai ha ngāue ke tokoni ai ki ha niíhi kehé.

Kole ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a e T&F 20:54–55. Ko e hā ha toe ngaahi fatongia kehe 'o e akonakí? Hiki 'a e ngaahi fatongía ni 'i he palakipoé.

'Oku fakamatala'í mai 'i he veesi 54 'o pehē ko e taha 'a e fatongia 'o e akonaki ko hono feinga'í 'o e uoungataha pea mo e fe'of'o'ofani 'a e kāingalotú. Te tau lava ke fai 'eni 'aki 'a 'etau feinga'í ke nau lava pē 'ekinautolu 'o fakalele'í 'a 'enau ngaahi feta'emahino'aki pea ke nau lava pē foki 'o fetokoní'aki 'iate kinautolu. Ko e veesi 55 'oku fakamatala'í ai 'o pehē ko e fatongia 'o e akonaki ke tokoni ki he kāingalotú ke nau fai honau fatongía.

'Oku Founa Fēfē Hono Fakahoko 'e he Akonakí 'a Hono Ngaahi Fatongía?

'Oku lahi 'a e ngaahi foungá. Te ne lava ke tā ha sīpinga lelei, hoko ko e faiako faka'api lelei, fakafe'iloaki ki he kāingalotú he taimi 'oku nau fakafe'iloaki ki he kāingalotú he taimi 'oku nau ha'u ai ki he lotú, teuteu

---

'a e sākalamēnití, tokoni he ngaahi ngāue faka'api 'i 'apí, pea hoko foki ko e tokotaha fakahoko melino 'i he kāingalotú.

TĀ 'O HA SĪPINGA LELEI

Te tau lava mei he sīpinga 'oku tau tā 'o poupouí 'a e kāingalotú. Na'e lea 'a 'Alamā ki hono foha ko Kolianitoní 'o pehē, " 'I he mamata 'a e kau Sōlamí ki ho'ō ngaahi faiangahalá, 'e 'ikai ke nau tui ki he 'eku ngaahi leá" ('Alamā 39:11). Ko 'etau ngaahi tō'onga mo'uí, 'o hangē ko Kolianitoní 'e hoko ia ko e ivi mālohi ke liliu ai ha nī'hi 'e he neongo ai pē pe 'oku tau 'i fē, pea ko e hā 'a e me'a 'oku tau fai. 'Oku mahu'inga 'aupito ke tau hoko ko e sīpinga 'i he angatotonu he taimi kotoa pē mo e feitu'u kotoa pē.

HOKO KO E FAIAKO FAKA'API LELEI

Fakahā 'a e Fakatāta 6-a, "Faiako Faka'api ko ha fatongia mahu'inga ia 'o e akonakí."

Te tau lava ke fakalelei ke toe lelei ange hotau ngaahi uiui' ke poupouí a e kāingalotú 'i he'etau fai 'a e faiako faka'apí. 'I he'etau fakahoko 'a e polokalamá ni, 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'oku 'i ai 'a 'etau totonu ke ma'u ha ngaahi ue'i pē tataki mei he 'Otuá. Ne 'osi folofola 'a e 'Otuá 'o ne pehē ko kinautolu kotoa pē 'oku nau 'osi ma'u 'a e mafai ke malanga'aki 'a e ongoongoleleí, ke nau fai ia 'aki 'a e, "Laumālié, 'io 'a e Fakafiemālie 'a ia kuo tuku mai ke ne akonaki 'aki 'a e mo'oni' (T&F 50:13–14).

Te tau 'ilo fēfē 'a e me'a 'oku totonu ke akonaki 'aki ki he ngaahi fāmili kuo vahe ke tau tokangaí?

Ko e faiako faka'apí 'a ia na'á ne tokangaí 'a Siosefa Sāmita mo hono fāmili' na'á ne fai ha talanoa 'a ia 'e tokoni kiate kitautolu kau faiako faka'apí 'i he'etau tokoni ki he ngaahi fāmili kuo vahe'i mai ke tau tokangaí.

"Na'á ku ongo'i mo'oni 'eku ta'e fe'unga ke fai 'a e fatongia ko hono fai 'o e 'a'ahi ki he fāmili 'o e Palōfitá 'i hoku lakanga ko e faiako faka'apí kiate kinautolu. Na'á ku ongo'i 'iate au 'a 'eku faka'amu ke u hola mei he fatongiá ni. Ka neongo 'a 'eku faingata'a'ia na'e faifai pē peá u lava 'o 'alu 'o tukituki 'i he matapā 'o e fale 'o e Palōfita pea hili pē ha kī'i taimi si'i kuo fakaava mai 'a e matapā 'e he Palōfitá. Na'á ku tu'u atu pē neongo 'a 'eku ilifía, peá u pēhē atu kiate ia:

" 'E Siosefa, ko 'eku ha'u 'i hoku fatongia ko e faiako faka'api au kiate koe pē 'e 'i ai nai ha taimi ma'aku pē 'ikai.'

"Na'á ne pehē, 'E Viliami, hū mai, pea ke tangutu hifo he sea ko eé, kau 'alu 'o ui mai hoku fāmili.'

"Na'e 'ikai ke fuoloa kuo nau hū mai 'o takitaha hono seá. Na'e pehē mai leva 'e he Palōfitá, " 'E Viliami, 'oku ou tuku atu au mo hoku fāmili kotoa kiate koe ki he me'a 'okú ke fie ma'ú, peá ne toki nofo hifo leva

6-a, Ko e faiako faka'apí ko ha fatongia mahu'inga ia 'o e akonakí.

---

ki hono seá. 'E Viliami, ko 'ene toe lea ia hono hokó hili 'ene tangutú, fai 'a e ngaahi fehuí kotoa pē 'okú ke fie faí.'

"'I he taimi ko 'ení kuo matafi atu 'a 'eku ilifiá pea na'á ku fehuí atu leva 'o pehē, " 'E Siosefa, 'okú ke mo'ui'aki 'a e ongoongoleléi?'

"Na'á ne tali mai, " 'lo.'

"'Okú ke ako'i ho fāmilí ki he ngaahi tefito'i tui 'o e ongoongoleléi?'

"Na'á ne pehē, " 'lo.'

"' 'Okú ke ako'i ho fāmilí ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi?'

"Na'á ne tali mai, " 'lo, 'oku ou feinga ke fai ia.'

"' 'Oku mou lotu mo tāpuaki'i ho'omou me'atokoní?'

"Na'á ne tali mai, " 'lo.'

"' 'Okú ke feinga ke mo'ui 'i he nonga mo e fiemālie pea mo e kotoa ho fāmilí?'

"Na'á ne tali mai 'o 'okú ne fai ia.

"Na'á ku toki tafoki mai leva kia 'Ema, 'a e mali 'o e palōfitá, peá u pehē ange, " 'E 'Ema, 'okú ke mo'ui'aki 'a e ongoongoleléi? 'Okú ke ako'i ho'o fānaú ke nau talangofua kiate kimoua? 'Okú ke ako'i kinautolu ke nau lotu?'

"Ko e ngaahi fehuí ni kotoa na'á ne tali 'lo, 'oku ou feinga ke fai pehē.'

"Hili 'eni na'á ku toki tafoki mai leva ki he palōfitá 'o pehē ange kiate ia, 'Ko e lava ia 'o e ngaahi fehuí ke fai 'i hoku fatongia faiako faka'apí; pea kapau 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'okú ke fie ma'u ke tala mai te u tali loto fiemālie 'a e ngaahi me'a kotoa pē te ke fakahā maí.'

"Na'á ne lea mai 'o pehē, " 'E Viliami, ke tāpuekina koe 'e he 'Otuá; pea kapau te ke loto mā'ulalo mo ngāue mālohi, te ke lava noa pē ke ma'u ha mālohi ke ke lava fakaleléi 'aki 'a e ngaahi faingata'a 'a ia te ke fehanganagai mo ia 'i ho fatongia koe faiako faka'api.'

"Na'á ku fakamālō ange leva kiate kinautolu pea u fakatauange ke tāpuekina kinautolu peá u toki 'alu leva." (William Farringtonu Cahoon, "Recollections of the Prophet Joseph Smith, " *Juvenile Instructor*, August 15, 1896, pp. 492–493).

Te tau lava pē ke hangē ko e faiako faka'api ko 'ení 'o tau fai ha ngaahi lotu fakataha mo kinautolu 'a e ngaahi fāmilí kuo vahe'i mai ke tau tokanga'i mo poupou'i 'i he faiako faka'apí. Pea 'ikai ko ia pē ka ke tau poupou'i ke nau tokanga ki honau ngaahi fatongia pea mo tokoni'i foki kinautolu ke nau mo'ui 'o fakatatau pea mo e ongoongoleléi. Kapau 'e totonu ke tau fakahā 'a 'enau ngaahi fiema'u ki he kau taki lakanga taula'eikí.

'Oku totonu foki ke mahino ko e 'a'ahi te tau fai ki he ngaahi fāmilí 'oku tau tokanga'i 'e toki lava pē ia 'o fakahoko 'i he taimi 'e toki faka'atā mai

ke fai ai 'e he 'ulu 'o e ngaahi fāmilí. Koe'uhí ko kinautolu 'oku nau pule pea mo tokangaí 'a honau ngaahi fāmilí takitaha, kuo pau ma'u ai pē ke tau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e ngaahi 'ulu 'o e fāmilí. Ko 'etau toki lava pē ke fai 'o fakatatau pea mo e me'á ni pea tau toki lava ke pehē kuo lava 'a hotau ngaahi fatongia fakafaiako faka'apí.

Ke 'etau fai pē 'a 'etau faiako faka'apí 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá, ko e lava leva ia ke tau langa hake 'a e fe'ofofá ni pea mo e uoungataha 'i hano fakamatalaí fakatātāi 'a e me'a 'e hoko 'o kapau te tau fai hotau ngaahi uiuií 'i he faiako faka'apí 'aki 'a 'etau lelei tahá.

"Na'e 'i ai ha taimi. . . pea mo hono foha na'e vahe'i ke na hoko ko e faiako faka'apí ki honau fāmilí. Na'e mahino 'aupito 'a e mateakií 'e he tamaí 'a e Siasí ka ko hono fohá na'e 'ikai ke au fu'u 'ilo'i lelei neongo na'e meimei lava pē ke mau sio 'okú ne ma'u 'a e tu'unga fakakaukau tatau pē mo 'ene tamaí ki he Siasí. 'I he taimi ne na 'a'ahi mai ai ki honau 'apí na'e nofo taha pē 'a 'eku tokangá ki ha foha 'o e tamai ko 'ení. Neongo na'á ne fakalongolongo ka ko e me'a kotoa pē na'á ne fakalongolongo ka ko e me'a kotoa pē na'á ne lea'aki na'e hā mei ai 'a 'ene faka'apa'apaí mo fakalāngilangií 'a hono lakanga fakataula'eiki. Na'e 'ikai fuoloa kuo 'ilo 'e he'ema ongo faiako faka'apí ni tā kuo mālōlō 'a homa kií foha siisíí pea ko e 'osi 'eni 'a e ta'u 'e taha mei ai. 'Ikaí ko ia pē ka na'á na 'ilo foki 'oku feitama hoku mali pea 'okú na toe 'amanaki ki ha pēpē fo'ou. Mei he mōmēniti 'o 'ena 'ilo 'a e me'á ni ne hoko ai 'a e ongo foha faka'apí ni ko ha kongá 'o homa fāmilí he na'á na fa'a lotua mo poupouí kimaau. 'I he 'osi 'o 'ena 'uluaki 'a'ahí na'á ku kole ki he foha ke ne fai 'emau lotu tukuí pea na'á ne lotu 'o kole ki he 'Otuá ke tokonií kimaau 'i he 'amanaki ke ma ma'u ha pēpē fo'ou pea 'ikai ko ia pē ka ke ma kei tu'u ma'u mo mālohi neongo kuo mole 'a 'ema tamasií ko ia kuo mālōlō. Ne ma fu'u ongoí m'oni 'a e ofa mo e tokanga 'oku fotu mei he kií talavouí ni. Mei he ngaahi 'aho ne hokó ne tu'o lahi foki 'a 'ena 'a'ahi nai fa'a fie ma'u pē 'okú na fēfē (pea na'e meimei tu'o 2 pe lahi hake 'a 'ena 'a'ahi mai he māhiná). 'I he taimi ne fā'ele'i ai 'a e pēpē fo'ou na'á na ha'u 'o 'omai ha'ana me'a'ofa. 'I he'emaui tū'ulutui ke lotú na'e fai 'e he faiako faka'apí ha fakamālō koe'uhí ko e mo'ui lelei 'a e pēpeé." (As retold by H. Burke Peterson, in "The ?Role of the Teacher," *Tūhulu*, 'o Nōvema 1974, palakalafi 8).

Ko e hā ha me'a te ke fai ke he hoko ai ko ha faiako faka'apí 'oku toe lelei angé?

FAKAFE'ILOAKI 'I HE LOTÚ

Te tau lava ke toe fakaleleií ange 'a hotau ngaahi uiuií 'aki 'a 'etau fakafe'iloaki ki he kāingalotú 'i he'enau ha'u ki he ngaahi fakatahá. Te tau lava ai 'o lulululu nima mo kinautolu pea fehuí ange pē 'oku nau fēfē. 'I he taimi te tau fai ai 'a e ngaahi me'á ni 'i he matapā 'oku tau lava ai ke 'omi ki he ngaahi fakatahá ha loto māfana pea mo ha fe'ofofani mo e uoungataha ki he kāingalotú.

TEUTEU 'A E SĀKALAMĒNITĪ

Na'e akonaki 'aki 'e he Fakamo'uí 'o pehē ko e ngāue lelei mo'oni 'oku fai ia 'e ha taha ta'e te ne ma'u ha fakamālō 'i he'ene fai 'a e ngāue ko iá. Ko 'etau teuteu sākalamēnitī ko ha fakatātā mo'oni ia 'o e fa'ahinga ngāue 'oku 'uhinga kia 'a e fakamatalá. 'Oku 'ikai fa'a fakatokanga'i 'e he kāingalotú 'oku teuteu 'e he kau Akonakí 'a e Sākalamēnitī pea 'ikai ke fa'a fakatokanga'i ia pē ko hai koā na'a nau teuteu ia. Ka ko e ngāue 'eni ia kuo pau ke fai ma'u pe, pea 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá he ko e ngāue lelei mo mo'oni 'eni pea totonu ke fai.

Ko e hā 'a e me'a ke tau fai ke teuteu'i ai kitautolu fakatu'asino mo fakalaumālie ki hono teuteu 'o e sākalamēniti? (Fakakau 'i heni 'a e mahu'inga ke ma'a 'a e sinó mo e valá).

TOKONI 'I 'APÍ

Te tau lava foki 'o tokoni 'i 'api ki hotau ngaahi fāmilí. 'Oku mahu'inga ke tau tokoni 'i hono monomono 'o e falé, huo 'o e vaó, fakama'a mo tafi 'a e falé, pe tokoni 'i hono tō 'o ha ngoué. 'Ikai ko ia pē ka ke tau tokoni ki he fāмили ke nau mo'u'aki 'a e ongoongolelé.

Fakahā 'a e fakatātā 6-b. "Ko ha lakanga fakataula'eikí 'okú ne fua kavekave'a'u hono fatongia 'okú ne tokoni'i ke mālohi ange hono fāmilí"

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha lakanga fakataula'eikí māmālohi na'e ifi tapaka mo inu pea 'ikai 'aupito ha'ane ki'i teuteu ke 'ave hono fohá mo hono uaifi ke silai 'i he temipalé. Na'e fu'u mahu'inga'i 'aupito 'a hono fohá 'i he fāмили ta'engatá pea mo e mali temipalé hili ia ha'ane fanongo 'i ha lêsoni na'e fai 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'e hanga 'e he lêsoni 'o ue'i 'a e ki'i talavou ni ke ne talanoa ki he'ene tamaí 'o felāve'i mo e mahu'inga 'o e mali temipalé. Tu'unga 'i he talanoa na'á na fai ne liliu ai 'a e tō'onga mo'ui 'a e tamaí. Na'e mahino ki he tamaí 'okú ne 'ofa mo'oni ki hono foha pea 'okú ne fie ma'u ke na nofo fakataha 'o ta'engata. Na'e fāifai pea sila leva 'a e fāmilí ni 'o ta'engata. Na'e fāifai pea sila leva 'a e fāmilí ni 'i he temipalé. Na'e tu'unga hono a'usia 'e he fāmilí ni 'a e tāpuakí ni koe'uhí ko ha fo'i tokotaha pē-ko e Akonakí-na'án e mahu'inga'ia 'i he langa hake 'o e fe'ofa'ofani mo e uouangataha 'a e fāmilí.

HOKO KO E FAKAMELINO

Te tau lava ke fakalelei ange hotau fatongia 'aki 'a 'etau hoko ko e fakalelei pē fakamelino 'i he nofo faka'api pē ko e Siasí. 'E lava 'eni 'aki pē 'a 'etau sio ki he ngaahi lelei 'oku 'i ha ni'hi kehe. 'I he'etau sio pē ki he lelei 'i ha ni'hi kehe 'oku tau hanga ai 'o pou'ou'i kinautolu ke nau toe fakalalakaka ki mu'a. Ko e founga 'e taha ke tau fai ke tau tuku 'a e ngutu kovi mo e lau 'a ia 'oku hoko ko e fakalavea ki ha taha kehe ka

6-b, Ko e akonaki ko ia 'okú ne ngāue'i hono lakanga fakataula'eikí 'okú ne tokoni ki hono fakamālohi'i hono fāmilí.

---

ke tau femo'uekina mu'a i hono fai 'o e ngaahi talanoa lelei mo e ngaahi talanoa 'ofa ki he kakai kehé. 'I he taimi 'oku tau ngāue'aki ai 'a e ngaahi poto taukei pehení, 'oku tau lava ai ke 'omai 'a e melinó ki he mo'u i ha kakai tokolahi.

Faka'osi

Ko e kau Akonakí, 'oku nau fatongia'aki hono poupou'i 'o e Siasí, fakahoko 'a e uouangataha mo e 'ofa, pea tokoni ki he kãingalotú ke nau fua honau ngaahi fatongia. Neongo pē 'e hangē nai 'oku tau kei tamaiki pē kei fo'ou ki he Siasí, ka 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke tokoni'i ha ni'ihi kehe ke nau fai ha ngāue lelei. Manatu'i 'oku 'i ai ha fekau kuo 'omai ke tau fai 'a ia 'oku pehē, "pea kuó ne teuteu ha founga ke tau lava ai 'o fai 'a 'ene ngaahi fekaú" (1 Nifai 3:7).

Mou fa'ufa'u mo e kalasi ha fa'ahinga ngāue ke mou fai ke mou ma'u ai 'a e uouangataha mo e fe'ofa'ofani i he Siasí.

Ngaahi Tukupā

1. Ako 'i he fa'a lotu ke ke ma'u ha 'ilo 'o felāve'i mo e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi fāmili kuo vahe'i atu ke ke faiako faka'api ki ai.
2. Teuteu ha ngaahi pōpoaki ke fai 'a ia 'o fekau'aki pea mo e ngaahi fiema'u tokoni 'a e ngaahi fāmili. Fakaongoongo ki he ngaahi tatakai 'a e Laumālie ke ke 'ilo 'a e me'a totonu ke teuteú.
3. 'A'ahi ki he kamata'anga 'o e māhiná takitaha pea mo hoa ki he ngaahi fāmili kuo vahe'i atu.
4. Lotu fakataha mo ho'o ngaahi fāmili.
5. Fai 'a e ngaahi ngāue tokoni 'e fie ma'u 'e he ngaahi fāmili. Fakahoko ki ho'o kau taki i he kōlomú 'a e ngaahi ngāue 'oku 'ikai lava.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Sēkope 1:17–19 (E fēfē 'a 'etau feinga ke tau toe ngāue mālohi ange i hotau ngaahi uiui'i.)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e T&F 20:53–60 pea mo e lēsoni 4. "Ko e Kōlomu 'o e Lakanga Fakataula'eiki"
2. Teuteu ha palakipoe mo ha sioka.
3. Teuteu ke hiki 'a e ngaahi fatongia 'o e akonaki he palakipoe pe ko ha siate lolotonga hono fakamatala'i 'o e lēsoni:

Ngaahi Fatongia 'o e Akonaki

1. Fai 'a e ngaahi fatongia 'o e Tikoní
2. Kau fakataha pea poupou'i 'a e Siasí
3. Langa'i 'a e uouangataha mo e fe'ofa'ofani i he Siasí
4. Tokoni'i 'a e kãingalotú ke nau fai hono fatongia
4. Vahe ki he kalasi ke nau fai 'a e ngaahi talanoa pea lau mo e ngaahi potu folofola i he lēsoni.

Ngaahi Fatongia 'o e Taula'eikí

Lēsoni 7

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tau lava 'o 'ilo 'a e ngaahi fatongia 'o e Taula'eikí.

Talateú

Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē ke tuku 'a e lakanga fakataula'eikí takitaha ke ne tu'u 'i hono lakanga 'o'oná, pea ngāue 'i hono lakanga 'o'oná (T&F 84:109). Ke lava 'o fakahoko 'a e fekau ko 'ení kuo pau ke tau tomu'a ako 'a hotau ngaahi fatongia pea hili ia ke tau takitaha fai 'a e ngaahi ngafa 'oku tau ma'u 'i hotau ngaahi lakanga fakataula'eikí takitaha. Ko e fatongia 'o e taula'eikí ke akonaki, fai papitaiso, tāpuaki sākalamēniti, 'aahi ki he kāingalotú, pea mo fakanofa ha ni'hi ki he lakanga taula'eikí faka-Ēloné. 'I he taimi 'oku tau fai ai 'a e ngaahi fatongia ni 'oku 'ikai ngata pē 'i he'etau tokoni ki hono langa 'o e pulé'anga 'o e 'Otuá 'i māmaní ka 'oku tau toe teuteu'i kitautolu ki hono ma'u 'o e Lakanga Taula'eikí Faka-Melekisētekí. Pea ko 'etau ma'u pē 'a e Lakanga Taula'eikí Faka-Melekisētekí 'oku foaki leva kiate kitautolu 'a e lakanga ko e Kau Mātu'á pea lava leva ke ui kitautolu ke tau hoko ko e kau faifekau taimi kakato. 'E makatu'unga foki 'a 'etau hoko ko e faifekau lelei mei anga 'o hono lelei 'o hotau teuteu'i ki he fai 'o e ngāué. 'E lava ke tau hoko ko e kau faifekau lelei kapau te tau tokanga ki hono fai 'o hotau ngaahi fatongia 'i he taimi 'oku tau kei Taula'eikí aí.

Ngaahi Fatongia 'o e Taula'eikí

Kuo foaki mai 'e he 'Otuá ha ngaahi fatongia lahi ke fai 'e he Taula'eikí pea 'oku tñaki mai foki ki he ngaahi fatongia 'o e Taula'eikí 'a e ngaahi fatongia ko ia 'o e Tikoní mo e Akonakí. 'Oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Taula'eikí.

Kole ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau mo faka'ilongai 'a e T&F 20:46–48. Ko e hā 'a e ngaahi fatongia 'o e Taula'eikí? Hiki 'a e ngaahi talí 'i he palakipoe. ('Oku totonu ke kau mo e ngaahi fatongia 'a ia 'oku hā he kongá fakatosi 'o e lēsoni ko 'ení 'i he kongá ko ia 'oku 'asi ai 'a e "Teuteu 'a e Faiakó").

AKO'I

Ko e fatongia 'o e taula'eikí ke malanga mo akonaki mo ekinaki mo fakamatala (T&F 20:46). 'Oku 'uhinga 'ení ke tau ako'i ha ni'hi kehe ki he ngaahi tefito'i tui 'o e ongoongolelé. Ka ki mu'a ke tau lava ako'i ha taha 'oku totonu ke tau tomu'a ako 'a e ngaahi fatongia ni. Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē: " 'Oua 'e feinga ke malanga'aki 'a 'eku leá ka e fuofua feinga ke ma'u 'a 'eku leá, pea 'e toki vete 'a ho 'ēleló, pea kapau te ke

---

loto ki ai, te ke ma'u leva 'a hoku Laumālié pea mo 'eku lea, 'io 'a e mālohi 'o e 'Otuá ke fakalotoi 'a e kakaí ke tui." (T&F 11:21).

'OKu lahi 'a e founa ke tau ma'u ai 'a e folofola 'a e 'Otuá. Te tau lava ke ma'u ia mei he'etau ngaahi mātu'á, meiate kinautolu ko ia 'oku nau hoko ko e kau faiako 'i he ngaahi kōlomu lakanga fakataula'eikí, mei he Lautohi Faka-Sāpaté, pea pehē foki ki he houalotu sākalamēnití.

Ko e taha 'o e founa lelei taha ki hono ako 'o e folofola 'a e 'Otuá ke ako faka'aho fakatāutaha ia. 'OKu 'ikai ke totonu ke femo'uekina 'a e ma'u lakanga fakataula'eikí ke 'oua ná'a 'i ai hano taimi ke ako ma'u ai 'a e folofolá. 'E hanga 'e he 'Eikí 'o tokoníi kitautolu 'i he taimi ko ia te au fekumi mo fakalaulauloto ai ki he ngaahi folofolá. Te tau lava ke ako'i 'a e ongoongolelé ki he níihi kehé, 'i he taimi 'e mahino ai kiate kitautolú.

'E lava ke tau fakakakato hotau fatongia ke ako'i 'a e ongoongolelé ki he níihi kehé 'o makatu'unga he ngaahi tā sīpinga mā'oni'oni te tau fakahaá. 'OKu hoko 'i he taimi lahi ke tau fakalotolahia 'a e níihi kehé ke nau mou'i'aki 'a e ongoongolelé 'i he sīpinga lelei 'oku tau fakahaá.

Ko e hā ha ngaahi me'a pau te tau lava ke fai ke tau ako'i'aki 'a e ongoongolelé?

Fakahā 'a e fakatātā 7-a, " 'I hono papitaiso 'e he taula'eikí ha taha 'okú ne fakahū 'a e tokotaha ko iá ki he pule'anga 'o e 'Otuá."

PAPITAIISO

Ko e fatongia 'e taha 'o e taula'eikí ko e fai papitaiso. (T&F 20:46). Ko e papitaiso 'o ha taha 'aki 'a e mafaí ko ha ouau toputapu mo mahu'inga mo'oni ia ki he Siasí koe'uhí he ko e ouau 'eni 'okú ne fakahū kitautolu ki he pule'anga 'o e 'Otuá. Ko e fatongia mamalu mo'oni mo toputapu 'a hono papitaiso 'e ha taula'eikí 'o ka fekau'i ia ke ne fai, ha taha ki he Siasí.

Fakahā 'a e fakatātā 7-b. 'OKu ma'u 'e he taula'eikí 'a e fatongia toputapu ke tāpuakii 'a e sākalamēnití pea tufa atu ki he Kāingalotú 'o e Siasí."

TĀPUAKII 'A E SĀKALAMĒNITÍ

Ko e mafai ki hono tāpuakii 'o e sākalamēnití ko e fatongia ia 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e ouau ko 'eni 'oku fai ai 'aki hono lau 'o e lotu tāpuakii 'o e sākalamēnití. Ko e taula'eikí kotoa pē 'oku totonu ke ne maheni pea 'ilo 'a e lotu tāpuakii 'o e sākalamēnití, teuteu lelei pea fufulu mo honau nimá ki mu'a pe anau fai 'a e ouau ni. Ko e me'a mahu'inga taha ke te taau pea má'a ke te lava fakahoko 'a e ouau ni, koe'uhí he ko hotau fatongia 'oku tau fakaafongai ai 'a e 'Eikí.

'A'AHÍ KI HE KĀINGALOTÚ

Na'e fekau'i 'e he 'Eikí 'a e kau taula'eikí ke " 'a'ahi ki he 'api 'o e kāingalotu kotoa pē pea enginaki ke nau lotu lili pea lotu 'aki 'a e le'o,

7-a. Ko e taimi 'oku papitaiso ai 'e ha taula'eikí ha taha, 'okú ne fakahū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

pea fai 'a e ngaahi fatongia fakafāmilī kotoa pē” (T&F 20:47). Te tau lava fakahoko 'a e ngāue ní 'i he'etau 'aahi ki he ngaahi 'apí 'a ia kuo vahe'i ke tua faiako fakā'api ki aí. 'I he'etau 'aahi ki he ngaahi 'apí te tau lava leva ke 'ilo 'a 'enau ngaahi fiema'ú. Te tau lava ai foki 'o akonakii pea poupou'i kinautolu 'i honau ngaahi fatongia fakafāmilī. Te tau lava foki ke hoko ko honau ngaahi kaume'a pea anga fakakaume'a kiate kinautolu 'i he taimi 'oku tau fe'iloaki ai 'i he lotú kae 'uma'ā 'a 'etau feohi fakakaungā'apí. Pea te tau lava foki ke ngāue fakataha 'i he lotú, ako kae 'uma'ā 'a e nofo fakakoló.

FAKANOFO 'O HA NI'IHI KEHE

'Oku ma'u 'e he kau taula'eikí 'a e mafai ke fakanofu 'a e kau taula'eikí kehé, akonakí, pea mo e kau tikoní (vakai T&F 20:48), ka 'i hono toki fakamafai'i pē 'e he taki lakanga taula'eikí 'a ia 'okú ne ma'u 'a e kī ke fakangofua ha taula'eiki ke ne fai 'a e oua'u ni. 'Oku toputapu 'a e mafai 'oku ma'u 'e he taha ke ne fakanofu ha taha ki he lakanga fakataula'eikí. Na'e fakafokí mai 'a e mafai ko 'ení 'ia Sione Papitaiso ke ne lava 'o fakanofu 'a 'Ōliva Kautele mo Siosefa Sāmita ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné (T&F 13). Ko Sione Papitaiso foki na'e foaki ange kiate ia 'a e mafai 'e ha 'āngelo 'i hono fakamafai'i ia 'e he 'Otuá (T&F 84:28). Ko ia ko e mālohi pe mafai ke fakanofu ha ni'ihi kehe ki he lakanga taula'eikí kuo pau ke tomu'a ha'u ia mei he 'Otuá. Kuo pau foki ke tau funga mo taau pea mo e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'u pea tau toki lava ke fakanofu ha ni'ihi kehe ki honau lakanga taula'eikí. Kuo pau pē ke tau fe'unga mo taau kae toki lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o nofo 'iate kitautolu (Vakai, Vahe 3 'o e tohi ko e "Fakafoki mai 'o e Lakanga Fakataula'eikí.")

Fakahā 'a e fakatātā fika 7-c, "Tokoni'i 'o e kau faifekau ko e me'a ia 'oku totonu ke faí, pea ko e fakalāngilangi ia kiate kita foki."

HOKO KO E FAIFEKAU

'Oku kau 'a e tikoní ki he kau faifekau 'i he uiui'i 'o e taula'eikí. Na'e kau 'a e fatongiá ni 'i he 'uluaki Siasí, pea na'e 'i ai foki ha fakahā kia Siosefa Sāmita ke tala ki he kau 'Ēloné 'o e ngaahi 'ahó ni ke nau tokoni ki he kaumātu'á 'i he polokalama ngāue fakafaifekau. Ko e tefito'i fatongia 'o e taula'eiki 'i he tokoni ki hono fai 'o e ngaahi fetu'utaki mo hono teuteu 'o e kaumātu'á ki he polokalama ke nau faí (T&F 84:107–108). Te tau lava 'o tokoni ki he kau faifekau taimi kakató 'aki 'a 'etau kumi ha ngaahi fāmilī ke ako'i pea fai ha fetu'utaki ki he kau faifekau 'o kau ki he ngaahi fāmilī ni. 'Oku tau toe lava foki ke tokoni ki he ngāue fakafaifekau 'aki 'a 'etau teuteu kitautolu ke hoko ko e kau faifekau taimi kakato.

7-b, 'Oku ma'u 'e he kau taula'eikí 'a e fatongia toputapu ki hono tāpuakii 'o e sākalamēnití pea tufa ki he kāingalotu 'o e Siasí

NGĀUE MĀLOHI 'I HE LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

'Oku totonu ke ako 'e he taula'eikí ke ne lava 'ilo hono fatongia ke enginaki, papitaiso, tāpuaki sākalamēnití, 'a'ahi ki he kāingalotú, fakanofa lakanga fakataula'eikí ha nīhi, pea tokoni 'i he ngāue fakafaifekau. 'I he'etau fai 'a e ngaahi fatongia ni 'oku 'i ai leva 'a 'etau totonu ke ma'u 'a e malu'i mo e fakahinohino 'a e 'Otuá. Ko e talanoa mālie ne fai 'e Palesiteni Uilifooti Utafafi ki hono hoá na'á ne ngāue 'i he taimi na'á ne ngāue fakafaifekau aí.

“Na'á ku kei taula'eiki, ka ko hoku hoá ko e kaumātu'a, pea na'á ma fai fononga 'i ha ngaahi mālie kimaua ha ngaahi me'a lahi. 'Oku ou fie fai ai heni ha na'ina'i mamafa ke mahino kiate kitautolu 'oku tatau ai pē pe ko e taula'eiki pe ko e kaumātu'a 'e 'ikai ha faikehekehe ia 'o kapau 'oku tau ngāue mālohi 'i hotau lakanga fakataula'eikí. 'Oku mau 'e he taula'eikí 'a e kī ki he ngāue mai 'a e kau 'āngeló; ongo'i malu mo'oni 'i hono tokanga'i au 'e he 'Otuá 'o hangē ko e taimi na'á ku kei taula'eiki aí. 'Oku te'eki ai amoa ha taimi 'i he'eku mo'u'i neongo 'a 'eku 'Aposetoló, neongo 'eku Kaumātu'a na'e te'eki ai pē ha taimi 'e toe tatau mo e taimi na'á ku kei taula'eiki aí. Na'e fakahā mai kiate au 'e he 'Otuá ha ngaahi me'a lahi fau 'i ha'aku mata-me'a-hā-mai, 'i ha fakahā, 'io 'i ha ue'i au 'e he Laumālie Mā'on'oni pea na'e folofola 'i mu'a 'iate au 'a e ngaahi me'a lahi.” (*Millennial Star*, 'Okatopa 5, 1891, p. 629).

Na'e fakahā mai 'e Pīsope Vikitā L. Palauni 'a e me'a ko 'eni na'e hokó 'o kau ki he founa 'oku totonu ke fai 'e he kaumātu'a 'i he'enu ngāue 'i honau uiuif:

“Na'e tohi 'e he ki'i talavou ko 'ení. . . 'a e me'a ko 'eni na'e hokó: 'Na'e 'i ai ha taimi 'e taha na'á ku 'alu ai ki ha uooti na'e 'ikai ha kaumātu'a ai. Neongo 'a 'ene halá ka na'e 'ikai ke masiva ia 'i he fonu laumālie mo e mamalú. Na'e fai 'e ha nīhi na'a nau 'i he uōtí ni ha ngaahi fakamo'oni ki he fu'u mālohi 'o e mafai lakanga fakataula'eiki na'e lava ke nau ongo'i.

“ 'Ko e mālohi ko 'ení na'e tu'unga ia 'i he kau taula'eikí. He ko e fuofua me'a ia ne hokó ki he 'enu mo'u'i ko hono fekau ke nau fai 'a e ngaahi fatongia kotoa 'o e taula'eikí pea ke nau tokanga'i 'a e ngaahi me'a 'oku faingata'āia ai 'a e kāingalotú. Na'e ui kinautolu ke nau faiako faka'api-ikai ke nau hoko pē ko e hoa tokoni pea 'a'ahi ki he ngaahi fāmilí, ka ke nau tāpuakii 'a honau ngaahi tokoua mo honau ngaahi tuofāfine 'i he ngaahi 'api te nau a'ahi ki aí.

“ 'Ka ki mu'a pea fai 'a e ngaahi me'a ni na'á ku fakakaukau ko e toko taha 'eni ha talavou maumau taimi mo ta'e'aonga. Ne nau se'e 'a e faiako semineli hili pē ha māhina nai 'e 2 pe 3. Ko e taimi 'oku nau 'alu ai 'o kemi 'i he'enu polokalama Sikauti 'oku nau hanga 'o haveki 'a e

---

me'a kotoa pē 'oku nau fetaulaki mo iá. Ka 'i he taimi 'oku fie má'au ai kinautolu 'i he taimi oku 'oange ai kinautolu ha ngāue mahū'inga na'a nau kau fakataha mo kinautolu ne nau ngingila mo tu'u-ki-mu'a taha 'i hono fai honau fatongia fakataula'eikí.

“ 'Ta ko e fakapulipuli 'o e me'a ne hokó tā koā ne 'osi ui 'e he pīsopé 'a 'ene kau 'Éloné peá ne talaange kiate kinautolu ke nau hoko ko e kau tangata lalahi kae 'ikai ko ha tamasi'i, pea ngāue mālohi ange fau, koe'uhí kae lava ke nau mamata ki he kau 'āngeló; ko e mo'oní na'a nau a'usia 'a e tu'ungá ni, he na'á nau tokoni ki he kau faingata'a'ia, pea poupou'i hake mo e kau vaivaí. Na'e 'ikai ngata pē 'i he fakalakalaka 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú, ka na'e pehē foki mo e kāingalotú kotoa. Na'e a'usia 'e he uōtí ha uoungataha 'a ia ne māfola ia ki he mēmipa kotoa pē, peá ne nau a'usia ai 'a e tu'unga ke nau fakakaukau taha 'i he 'atamai mo e fakakaukau (Mōsese 7:18). Na'e 'ikai ko ha me'a faingata'a 'eni, ko hono mo'oní ko e ngāue totonu 'aki pē 'a e mafai 'o e lakanga taula'eiki faka-Éloné” (*Tūhulu*, 'o Fēpueli 1976, palakalafi 10–14).

Kole ange ki he kalasí ke nau vahevahe mai 'a e me'a na'e hoko felāve'i mo 'enau tauhi honau ngaahi fatongia lakanga fakataula'eikí.

Teuteu Ke te Hoko ko ha Kau Faifekau Lelei

Kapau te tau ngāue mālohi 'i hotau fatongia fakataula'eikí te tau lava ai pē 'e kitautolu ia 'ao fehanganahangai mo e ngaahi me'a te tau fetaulaki mo ia 'ai he taimi te tau ngāue fakafaifekau ai. Te tau hangē ko e kau faifekau 'o malanga'i 'a e ongoongolelei, papitaiso ha fa'ahinga 'oku tui, tāpuaki'i 'a e sākalamēnití, 'a'ahi ki he kāingalotú, pea fakanofa ha ni'ihi ki he lakanga fakataula'eikí. 'I he'etau fai 'a e ngaahi fatongiá ni te tau mālohi fakalaumālie ai pea 'ikai ko ia pē ka te tau toe mateuteu lelei ange ai ki he taimi 'e ui ai kitautolu ke tau ngāue fakafaifekau.

Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'ao e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ko hono teuteu'i 'o e kau 'Éloné ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea 'i he lakanga ko e Kaumātu'a 'o kapau pē 'oku nau fua honau ngaahi fatongiá pea ngāue mālohi.

Ko e konga lahi foki 'o e ngāue fakafaifekau he ngaahi 'ahó ni, 'oku ia 'e he kaumātu'a. Ko e ni'ihi 'o kitautolú ko e kau 'Élone pea 'oku tau ngāue mālohi, te tau hoko ko e kaumātu'a he taimi te tau ta'u 18 ai. Ko e ta'u ia 'e taha 'a hono lōloa 'o e taimi ke tau ako mo teuteu ai ke hoko ko e Kaumātu'a, pea mo ngāue fakafaifekau. 'Oku aku 'i he teuteu ko 'ení 'a 'etau tuku hotau lotó pea faka'amu ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ngāue ke tauhi 'a hotau 'Otuá, pea mo pule'i ha ni'ihi 'i he founa mā'on'oni mo totonú (Vakai T&F 121:34–38). 'I he'etau fai 'a e ngaahi me'a ni 'oku tau ako ai ke tau falala ki he 'Otuá; pea 'i he'etau falala kiate iá, te ne malu'i mo poupou'i kitautolu 'i he ngaahi taimi te tau faingata'a'ia ai.

Na'e 'i ai ha fakamatala 'a 'Uilifooti Utalafi 'o fekau'aki pea mo ha taimi ne hanga ai 'e he 'Otuá 'o fakahaofi 'ene mo'uí. Na'e 'i ai ha 'aho 'e taha na'e ue'i ai ia 'e he Laumālié ke ne fakatokanga'i ha tokotaha na'á ne hē mei he Siasí. Ko e hingoa 'o e tangatá ni ko Hekimani, pea na'e taukave'i 'e he tokotahá ni ko e Tohi Molomoná ko e tohi ia 'a e tēvoló. Na'e pehē 'e Uilifooti Utalafi:

“Ne tu’o tolu nai ‘a ‘eku ongo’i ‘oku totonu ke u lea kia Hekimani (Hakeman). . ‘I hono tu’o tolu ‘o ‘ema fetaulakí, na’á ku ‘i hono falé, pea na’á ku ongo’i mo’oni ‘oku fonu laumālie ‘uli ‘a e falé ni, pea ‘ikai ko ia pē ka na’á ku toe ongo’i faingata’a’ia he me’a kuo mahino kiate aú. ‘I he ‘osi pē ‘eku lea fakatokanga kia Hekimani na’á ku hū leva ‘o ‘alu. Na’e muimu’i au ‘e he tokotahá ni pea ko ‘ene fakakaukaú ke ne tāmate’i au. Na’e ‘ikai puli ‘a ‘ene fakakaukau ko ‘en’i meiate au he ne fakahā mai ia ‘o u sio ki ai ‘i ha’aku mata’vīsonē. Na’e ha’u pē ‘a e tokotaha ko ‘en’i ‘i he’ene feinga ma’i pea fakafokifā kuó ne tō mape’e ki lalo ‘i hoku ve’e vā’é ‘o ne mate ‘aupito ‘o hangē nai na’e taa’i ia ‘e ha ‘uhila mei he langí. Na’e hoko ‘a e me’á ni ‘oku ou kei taula’eikí, ka na’e malu’i au ‘e he ‘Otuá, pea na’á ne fakahaofi ‘a ‘eku mo’uí.” (*The Discourses of Wilford Woodruff*, pp. 297–98.)

Mahalo pē 'e 'ikai hoko ha me'a pehení ki ha taha lakanga fakataula'eikí, ka ko e me'a 'oku mahino 'oku lahi 'a e ngaahi founa 'oku tau 'ilo ki ai, pe ta'e'ilo ki ai, 'oku kei hanga ai pē 'e he 'Otuá 'o malu'í 'a 'ene fānau 'oku talangofuá.

Ko e hā 'oku mahūngā ai ki ha taula'eiki ke ne teuteu pea palani ke ne ngāue fakafaifekau?

Faka'osi

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, “ ‘Oku fa’a fehu’i ‘o pehē, “ ‘Oku totonu ke ngāue fakafaifekau ‘a e talavou kotoa pē? Pea ko e tali ‘o e fehu’i ne ‘omai ia ‘e he ‘Otuá. Ko e tali ko e “ ‘lo.” ‘Oku totonu ke ngāue fakafaifekau ‘a e talavou kotoa pē.

“ ‘Fekau’i atu ‘a e kaumātu’a ‘o e Siasí ki he ngaahi pule’anga ‘oku mama’ó; ki he ngaahi motu ‘o e tahí; fekau’i atu ha ni’ihi ki he ngaahi fonua mulí, ui atu ki he ngaahi pule’anga kotoa pē, ‘o fuofua fai ki he kau Senitailé pea toki fai ki he kau Siú” (T&F 133:8) (“When the World Will Be Converted,” *Tūhulu*, ‘Okatopa 1974, p. 8).

Ngaahi Tukupā

Fai velenga 'i hono fua ho ngaahi fatongia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné koe'uhí ke—

1. Poupou'i ai 'a e kāingalotu 'i he kōlomú, uōtí pe koló.
2. Teuteu'i ko e ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo e ngāue fakafaifekau.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e T&F 20:46–49.
2. Teuteu ha palakipoe mo ha sioka.
3. Teuteu ke hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi fatongia 'o e taula'eikí pe ko ha fu'u siate pe lolotonga hono fai 'o e lēsoní:

Ngaahi Fatongia 'o e Taula'eikí

1. Fai 'a e ngaahi fatongia 'o e Tikoní mo e Akonakí.
  2. Akoí 'a e Ongongoleleí
  3. Fai Papitaiso
  4. Tāpuakií 'a e sākalamēnití
  5. 'Aahi ki he kāingalotú
  6. Fakanoho ha ni'ihí ki he lakanga taula'eiki Faka-Ēloné
  7. Fai 'a e ngāue fakafai'efekau
4. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke ke nau fai 'a e ngaahi talanoa 'i he lēsoní, pea mo lau 'a e ngaahi potu folofolá.

Ngaahi Fatongia ‘o e Kau Pīsopé mo e Kau Palesiteni Fakakoló

Lēsoni 8

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tau lava ‘o ‘iloí ‘a e fatongia ‘o e Pīsopé mo e Palesiteni Fakakoló koe‘uhí ke tau lava ‘o ‘ilo ke makatu‘unga mei ai ‘etau pou pou‘i kinautolú.

Talateú

Ko e tupu pē ‘a e Siasí ‘o tokolahi ‘i ha fa‘ahinga feitu‘u pea ‘e tātānaki fakataha ‘a e kāingalotu ki ha tokolahi ange pea ui ko e “kulupu” pea mei he kulupu ki he “fanga kīi kolo” pea mei heni ki he “kolo” pea fai atu ai pē ‘o a‘u ki he “uōtí.”

‘Oku fokotu‘u ha kolo ‘i he Siasí ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha fāmili ‘e ua pe toe lahi ange mo ha kau tāutaha, pea pēhē pē ki ha taha ‘o e kau mēmipá ‘oku taau ke ne ma‘u ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí. (Vakai, *Tohi Fakahinohino ‘a e Koló*, p. 1.) Ko e koló ‘oku toe si‘isi‘i ange ia ‘i he tokolahi ‘o e uōtí, pea ko hono mo‘oní, ‘e toki fokotu‘u ia ko ha uooti ‘i he taimi ‘e tokolahi fe‘unga ange ai ‘a e kāingalotú.

Ko e ngaahi ‘iuniti lalahi ‘i he ngaahi feitu‘u fakalotofonua ‘o e Siasí ‘oku pule‘i ia ‘e he kau pīsopé pē ko e tau tauhi kolo pē palesiteni fakakoló. ‘Oku pule‘i ‘e he kau pīsope ‘a e uōtí kae pule‘i ‘e he kau palesiteni fakakoló ‘a e koló. ‘Oku tatau matemate ‘a e ongo uui‘i ni. Ko e kolo ‘oku kīi tokosi‘i ange ia ‘i he uōtí ka ko ‘ene tokolahi pe ‘a e kāingalotu ‘o fe‘unga ke ui ko ha uōtí pea ‘e fai leva ‘a e liliu mei he kolo ki he uōtí.

Ko Hono Fili ‘o e Kau Pīsopé pea mo e Kau Palesiteni Fakakoló

Ko hai ‘okú ne fili ‘a e kau pīsopé? Ko e hā ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘oku nau ma‘ú?

‘Oku uui‘i ‘a e pīsopé ‘i he fakahā mei he ‘Otuá pea ‘oku toki fakanofa ia ‘e he palesiteni siteikí ‘i hono Fakamafai‘i ia ‘e he ‘Uluaki Kau Palesiteni‘i ‘o e Siasí pea mo e kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá (T&F 68:14–15). Pea ‘i he uōtí ko e Pīsopé mo hono ongo tokoní ko e kau taula‘eiki lahi kinautolu kotoa. Ko e Pīsopé ko ia ‘oku pule pea te ne pule ‘i he kāingalotú kotoa pē ‘o e uōtí. ‘Ikai ko ia pē ka ‘okú ne palesiteni foki ‘i he kōlomu ‘a e taula‘eiki pea ko e taki lakanga fakataula‘eiki ia ‘okú ne tokanga‘i ‘a e ngaahi fiema‘u ‘a e kau finemu‘i ni ki he ngaahi me‘a fakalaumālié mo fakatu‘asino. (T&F 107:13–17, 71–72).

Ko e kau palesiteni fakakoló ‘oku uui‘i kinautolu ‘i he fakahā pea ‘oku fakamafai‘i kinautolu ke nau pule‘i honau ngaahi koló takitaha ‘e he palesiteni ‘o e siteikí kapau ko e siteikí. ‘Oku nau ma‘u pē ‘ekinautolu ‘a

---

e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea pehē pē foki mo hono ongo tokoní. 'Oku tatau pē honau ngaahi fatongia mo e kau pīsopé. Pea ko e ngaahi potu folofola ko ia 'oku lave ki he kau pīsopé 'e lava ngāue'aki pe ia ki he kau palesiteni fakakoló.

'Oku tokolahi 'a e kakai Siasi 'oku nau sio ki he kau pīsopé 'i honau fatongia ko e tokotaha pule ia ki he koló mo e uōtí. 'Oku fa'a pulia meia tekinautolu 'a e ngaahi fatongia makehe 'o e kau pīsopé hangē ko ia 'oku fekau'aki pea mo e ngaahi me'a fakalaumālie mo fakatu'asino. Pea kapau 'e 'ikai ke hanga 'e he kāingalotú 'o poupouí 'a e pīsopé pē ko e palesiteni fakakoló 'i honau ngaahi fatongia makehe ko 'ení, ko e mo'oni 'e ikai lava ke fai 'a e ngāue lelei mo kakato 'e he pīsopé pē ko e palesiteni fokakoló.

Ko e Ngaahi Fatongia Fakatu'asino 'o e Kau Pīsopé pe Palesiteni Fakakoló

'Oku 'uhinga 'a e ngaahi fatongia ni ki he ngaahi fie ma'u fakatu'asino 'a e kāingalotu 'i he uōtí pe ko e koló.

Ko e taha 'o e ngaahi tefitoi fatongia mahu'inga taha 'o e kau pīsopé pe Palesiteni Faka-koló 'a hono tñaki 'o e vahehongofulú mo e pa'anga 'aukaí. Koe'uhí ko e fakafofonga kinautolu 'o e 'Otuá, 'e hilifaki 'i he pīsopé 'a e mamafa mo hono nunu'a 'o e 'ikai ke maau hono fai 'o e fatongia ni, pea 'i he'ene pehē 'oku fu'u mahu'inga 'aupito ke tñaki fakamā'opo'opo 'a e ngaahi foaki pea 'i ai mo ha lekooti ke tauhi maau 'aupito 'a e 'ahó, pea mo hono lahi 'o e ngaahi foaki pea 'ikai ko ia pē kae ma'u mo ha lekooti 'o e founa na'e ngāue'aki ki ai 'a e ngaahi foaki pehení. Ko e foaki 'aukai ko e foaki ia 'oku fai 'ekinautolu 'oku nau ngāue mālohi he Siasí pea nau fakamahu'ingaí 'a e ongo houakai ko 'ení 'o foaki 'a e pa'anga ko ia ki he pīsopé ke tokonií 'aki 'a e kakai masiva mo sīi faingata'aíá (ko kinautolu 'oku 'ikai ke lava 'aukai koe'uhí ko ha ngaahi faingata'aíá fakaesino te nau lí pē 'enua pa'angá ka 'e 'ikai ke nau 'aukai.) 'Oku 'ilo lelei 'e he pīsopé pea mo e palesiteni fakakoló 'a hono kāingalotú, pea ka 'i ai ha taha 'e faingata'aíá te ne lava fai ha tokoni ki ha tokotaha pehení 'aki ha'ane ngāue'aki 'a e pa'anga 'aukaí pē ko ha'ane kole ki ha taha 'i he uōtí 'oku ne ngali faingamālie ke ne fai 'e ia 'a e tokoni ki he tokotaha ko ia 'oku sīi faingata'aíá.

Ko e talanoa 'eni ke mahino ai ha tokoni ne fai 'e ha pīsope ki ha fāmili faingata'aíá:

"Na'e 'i ai si'a tangata'eiki ta'u onongofulu na'á ne nofo 'i hono 'apí 'a ia na'e tu'u ofi ki he ngaahi fu'u hala lalahi taha 'a ia 'oku nau takataakai 'a Sōleti Sití. Ko e sīi tangata'eikí ni ne te'ia ia 'e ha mahaki 'o ne sīi mamatea ai, na'e talu si'ene puke mo e te'eki ke 'i ai ha 'aho na'e ta'e felanga'aki ai hono sinó pea na'e toe kanoni'aki 'a si'ene ongo'i paea mo tukuhāusiá. 'I he 'aho ko iá na'á ku 'a'ahi atu ai ki si'ono 'apí na'á ku tā 'a e fafangú he matapaá pea ko e tuai mo'oni 'a si'ene feinga mai pea toki

lava ke ne fakaava 'a e matapaá. Naá ku hū atu leva ki loto peá u fakatokangaí 'oku ma'a mo 'asi ko e 'api ia 'oku fu'u tauhi lelei 'aupito; ka ko e taimi momoko 'eni pea ko hono falé na'e fu'u momoko 'aupito, tuku kehe pē ha loki 'e taha, 'a ia ko si'ono peitó, na'e māfana. Pea ko e 'uhinga ne momoko 'aupito, tuku kehe pe ha loki 'e taha, 'a ia ko si'ono peitó, na'e māfaná. Pea ko e 'uhinga ne momoko pehē ai 'a e falé koe'uhí he ne 'ikai si'ane pa'anga ke ne lava ai ha me'a fakamāfana ke lava māfana fe'unga ai hono falé. Naá ku sio takai holo peá u fakatokangaí 'oku totonu ke fetongi 'a e pepa 'aofi hono falé, pea ko e 'ató 'oku fu'u mā'olunga pea 'e sai ange kapau ko e kōpate tuku'anga me'akai 'oku totonu ke fakafonu 'aki ha me'akai fe'unga.

“Naá ku fu'u faingata'ala he me'a ne u mamata ki aí, peá u fakahoko leva 'a e me'a ni ki he pīsopé. Ko e me'a fakaoli ne hokó tu'unga 'i ha 'ofa ne poupouí 'e ha fakamo'oni 'oku mālohi, he na'e 'ikai tuai kuo fai ki he tangata'eikí ni ha tokoni. Na'e fakatahataha mai 'a e kāingalotu 'o e uōtí pea kamata leva 'a 'enau fai ha ngāue 'ofa ke tokonií 'a e sií tangata'eiki toulekeleka ní ke ne lava ma'u ha fiemālie. Na'e hoko 'a e me'a ne u mamata ki ai 'i he'eku 'a'ahi ki hoku kaume'á, na'e hoko 'a e faleí na'e fai 'e he pīsopé pea mo e mana 'o e 'ofá, ueí 'e he fakamo'oni. Na'e fokotu'utulu leva 'a e kāingalotú pea na'e kamata leva 'a e ngāue 'o e 'ofá. Hili mei ai ha māhina 'e taha, na'e ta mai hoku kaume'a ko Louú ke u 'alu ange 'o sio ki he me'a kuo hoko kiate iá. Naá ku 'alu atu, pea ko e mo'oni ko ha mana na'e hokó. Ko e kīi hala ko ia na'e laiki 'e he fu'uakau na'e holó kuo 'osi tā mo ngaahi fakalelei, ko e fale fakatoló kuo toe langa, ne toe fokotu'u foki mo ha matapā fo'ou, pea ngaohi mo e 'aofí, 'aofi pepa mo e hōlísí, vali mo e ngaahi fakatātaá, pea fakafonu mo e ngaahi kōpaté. Na'e 'ikai ke toe mokoíi mo ta'emaau 'a e falé. 'Oku hangē 'eni 'okú ne 'omai ha ongo 'oku māfana angé. Na'e toki fakahā fakamuimui mai pe 'e Lou 'a e fiefia na'a ne ma'u: 'a e me'a 'ufi'ufi mohenga na'a ne ma'u 'i hono mohengá ko hono fāmili Mekitonoló (McDonald). Ko e ngaohi 'a e me'a ni 'e he kau fine'ofá. Naá ku toki 'ilo'i na'e 'omi 'e he kau Talavouú mo e kau Finemuí ha kai efiafi mafana ma'ana pea pehē ki he'enau vahevahe mo ia 'a e efiafi fakafāmilí. Kuo hanga 'e he māfaná 'o fetongi 'a e momokó; pea pehē ki he ngaahi me'a na'e mole 'i he ngaahi ta'u kuo hili; ka ko e me'a 'oku mahu'inga tahá, kuo 'omi 'e he 'amanakí 'o tatala 'a e mole 'a e 'amanakí pea 'omi 'e he 'ofá 'a e fiefiá.” (Thomas S. Monson, “The Way of the Lord,” *Tūhulu*, Nōvema 1977, p. 9.)

Ko e fatongia 'e taha 'o e Pīsopé pe Palesiteni Fakakoló ko hono tokangaí 'o e ngaahi lekooti mo e ngaahi pisinisi fakasiasi kotoa pē, tokangaí 'a e ngaahi fale pea mo e nāunau 'a e Siasí. 'Oku nau tokangaí foki pea mo e ngaahi foaki kehekehe 'a e kāingalotú hangē ko e patisetí mo e pa'anga langa falelotú.

Ngaahi Fatongia Fakalaumālie 'O e Kau Pīsopé mo e Kau Palesiteni Fakakoló

'Oku tokanga'i 'e he kau Pīsopé pea mo e kau Palesiteni Fakakoló 'a e ngaahi tu'unga fakalaumālie 'o e kāingalotú 'i honau ngaahi 'iuniti takitaha. 'Oku nau hoko ko e kau fakamaau ki he kāingalotú. (T&F 107:74). Ke nau lava fai 'a e fatongia ni ne fai ai 'e he 'Otuá ha fuakava ki he kau pīsopé pea mo e kau palesiteni fakakoló te nau ma'u 'a e me'a-foaki ke 'ilo 'a e ngaahi me'a kotoa pē (T&F 46:27).

Ko e me'a-foaki ke 'ilo 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e tokoni ia ki he pīsopé pe ko e palesiteni fakakoló ke na 'ilo'i 'a e mo'oni, lava 'o fakafaikehekehe'i 'a e lelei mei he kovi, pea ke ne 'ilo foki 'a e me'a 'oku 'i ha loto 'o ha taha. Koe'uhí 'oku ma'u 'e he pīsopé mo e palesiteni fakakoló 'a e me'a-foaki ni, 'oku totonu leva ke tau feinga ke ma'u 'a 'ene ngaahi akonaki koe'uhí ka 'e lava ke ne tala kiate kitautolu 'a e finangalo 'o e 'Otuá ka 'e lava ke tau tupulaki fakalaumālie.

'I he ki'i talanoa ko 'eni na'e hanga ai 'e ha pīsopé tu'unga he me'a-foaki ke ne 'ilo 'a e me'a kotoa pē 'o fai ai ha tokoni ki ha talavou 'i hono uōfi.

Ko Kalaké, ko ha taula'eiki ia na'e ta'u 16 ko ha tamasi'i ngāue lavame'a mo'oni. Na'a ne fai 'a e me'a kotoa pē na'e kole 'e he'ene pīsopé ke ne fai. 'I ha 'aho 'e taha hangehangé kia Pīsope Uele 'oku 'ikai fie sio mai 'a Kalake ka 'oku kalo holo ke 'oua na'a na fetaulaki. Na'e pehē pē he taimi ko ia 'oku fai ai 'a e fakataha 'a e kōlomú. 'Oku sio atu 'a e pīsopé ia kae sio kehe holo pe 'a Kalake. Na'e faka'amu 'a Pīsope Uele ke fokotu'u 'a Kalake ko e sekelitali ki he kōlomu 'a e taula'eiki ka na'a ne ongo'i hangehangé 'oku 'i ai ha me'a 'oku fehālaaki. Ko ia na'a ne ui leva 'a Kalake ki he 'ōfisi ke na talanoa. 'I he'ena talanoá ne toki vetehia ange leva 'a Kalake ki he pīsopé 'o ne tala ange 'oku 'i ai 'a 'ene palōpalema. Na'a ne pehē ki he pīsopé 'okú ne ma pea 'oku 'ikai ke ne ongo'i fe'unga pe taau mo hono lakanga taula'eiki. Na'e talaange 'e he Pīsopé kuo pau ke ne fakatomala kae lava ke ne ongo'i fiemālie. Na'e tu'unga mei he talanoa 'a e Pīsope mo Kakalé 'a e lava 'a e tokotahá ni, ke ne ikuna'i 'a 'ene ngaahi palōpalemá; pea 'i he'ene fakatomalá ne fakamolemole'i ai ia pea ne ne toe hoko ko e tokotaha fie ngāue mo'oni. Na'e toki lava leva 'e Pīsope Uele ke uiui'i 'a Kalake ki he fatongia na'e fie ma'u ia ki ai.

Na'e tokoni fēfē 'a e foaki ke 'ilo 'a e me'a kotoa pē ki he Pīsopé ke ne tokoni ai kia Kalake?

Koe'uhí ko e pīsopé pe ko e palesiteni fakakoló ko e fakamaau ia ki 'Isileli, 'oku totonu ke tau vete 'etau ngaahi faiangahalá kiate ia koe'uhí kae lava ke ne tokoni mai ke tau fakatomala. Ko e taimi 'e 'ikai te tau fakatomala'i ai ha ngaahi faiangahala 'oku tau mo'ua ki ai 'e lava pē ke to'o hotau hingoá mei he mēmipa 'o e Siasí. Pea kapau 'e 'ai ai ha me'a peheni ne hoko, 'oku 'i ai leva 'a e totonu 'a e pīsopé ke ne fai ha fakataha fakatonutonu. 'I he fakataha fakatonutonu 'e fai 'e fakahoko ai 'e he pīsopé 'a e tu'tutu'uni ko ha fakataha fakatonutonu pea te ne poupou'i mo e tokotaha faiangahalá ke ne fakatomala. Ko e ngaahi

fakataha fakatonutonu 'e faí kuo pau ke fai 'i he 'ofa, pea 'oku 'uhinga ke lava fai ai ha tokonií 'o e tokotaha faiangahalá ke ne fakatomala kae lava ke ne ma'u ha faingamālie ke foki ki he Siasí 'o ma'u ha ngaahi tāpuaki 'i he'ene kau ki he ongoongolelé. (T&F 58:42–43, 58:14, 17–18). 'Oku mahu'inga 'aupito ke mahino ki he kau pīsopé ko e fakataha fakatonutonu te nau faí 'oku 'ikai ko ha me'a ma'ama'a ia pē 'e 'eke'i kiate kinautolu 'a e ngaahi tu'utu'uni kotoa pē te nau fai 'i ha fakataha fakatonutonu fakasiasi 'e fakahokó (vakai, Church Courts Statements issued by the First Presidency).

Kapau 'oku 'i ai ha maumau fono ke fai 'i he koló pe misioná 'e fai 'a e fakamāu ia 'e he palesiteni fakamisioná (vakai, Tohi Fakahinohino pp. 72–73).

Ko e nīihi 'eni 'o e ngaahi fatongia 'o e kau Pīsopé mo e Kau Palesiteni Faka-koló:

- Pule'i mo tokoni'i hono fa'ufa'u 'o e polokalama sākalamēnití.
- Tataki 'a e faiako faka'apí ki he ngaahi fāmili kotoa 'i he uōtí/koló.
- Tataki 'o e ngaahi fakataha: Uelofea, Fakataha Fetu'utaki, etc.
- Fili mo uiu'i 'a e kāingalotú ki he ngaahi fatongia 'i he uōtí/koló.
- Fakaongoongolelé'i ke hiki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.
- Faka'eke'eke 'o e kāingalotú ke ma'u 'a e lekomeni tempale, tāpuaki fakapēteliaké etc.
- 'Initaviu 'a e kau mēmipá ke ma'u 'enau lekomeni tempalé pea mo e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.
- Fakahoko 'a e ngaahi faka'eke'eke vahengofulú.
- 'Oange 'a e ngaahi tāpuakí, fakafiemālie pea mo e ngaahi akonaki.
- Teuteu 'a e ngaahi fakaongoongoleléi ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

Poupou'i 'o e Kau Taki Lakanga Fakataula'eiki

Ko e kau pīsope mo e kau palesiteni fakakoló ko e uiu'i faka-'Otuá ia. 'Oku nau fakafofonga'i 'a e 'Otuá pea mo e Palesiteni 'o e Siasí. 'I he 'uhingá ni 'oku 'i ai leva 'a e totonu ke tau poupou'i ia 'i hono uiu'i. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Poiti K. Peeka 'o ne pehē: "Ka 'i ai ha tangata 'oku ne pehē 'oku ou poupou'i 'a e Palesiteni 'o e Siasí pea mo e kau 'Aposetoló, ka 'oku 'ikai ke ne poupou'i 'a 'ene pīsopé. 'Okú ne heuheu ki he'ene pīsopé pē ko 'ene palesiteni siteikí, pea 'oku 'ikai pē ke ne poupou'i 'e ia 'a e Palesiteni 'o e Siasí." ('Eletā Poiti K. Peeka, "Follow the Brethren," *Speeches of the Year*, BYU, March 23, 1965, pp. 4–5.)

'Oku ako'i kitautolu 'e he ngaahi folofolá ki he founa ke fokotu'u ai 'a hotau kau taki lakanga fakataula'eiki.

Kole ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau muimui 'i he folofolá 'i he taimi 'e lau aí. Hili hono lau 'a e ngaahi folofolá, fehu'i ange ki he kalasí, ko e hā e me'a 'oku fiema'u ke tau fai ke tau poupou'i ai hotau kau takí.

FOLOFOLÁ	AKONAKÍ
T&F 6:9	Ako'i 'a e fakatomalá pea mo'ui'aki 'a e ngaahi fekaú.
1 Nifai 3:7	Tali pea mo fakakakato 'a e ngaahi uiuii 'a ia 'oku 'omi kiate kitautolú.
T&F 60:2	Vahevahe hotau ngaahi talēniti
Malakai 3:8-10	Totongi 'a e ngaahi vahehongofulú pea mo e ngaahi foaki kehé
Hepelū 13:17	Talangofua ki he ngaahi falei 'a hotau kau takimu'á.
T&F 64:9-10	Fa'a fakamolemolei 'a e ngaahi vaiva'anga 'o e ni'ihi kehé, 'o kau ai 'a hotau kau takimu'á.

'E makatu'unga 'a e lava'i lelei 'e he Pīsopé 'a hono fatongia mei he pou pou 'oku te 'oange kiate ia i hono fatongia. 'Oku totonu ke tau fa'a lotua ia pea kole ki he Tamai Hēvaní ke ne tokoni'i 'a e pīsopé koe'uhí ke ne lava taki totonu kitautolu:

Faka'osi

Ko e ngaahi ngāue 'oku fai 'e he pīsopé, pe ko e palesiteni fakakoló, 'oku matu'aki mahuinga 'aupito ia ki he'etau tupulaki fakatu'asino mo fakalaumālié. Ko e kau tangata kuo uiuii ke nau hoko ko e kau pīsope, pe palesiteni fakakoló, 'oku n au ma'u 'a e fatongia ke tataki 'a e kāingalotu i he Siasí. 'Oku nau 'ofa 'iate kitautolu, pea ko ia ai 'oku totonu ke tau fai 'a e lahi taha te tau lava ke fai koe'uhí ke tokoni'i 'a e pīsopé pe palesiteni fakakolo ke ne lava fua hono ngaahi fatongia.

Ngaahi Tukupā

1. Lotu i ho'o fakafāmilí pea tāpuaki'i ai 'a e kau Takimu'á.
2. Ta'ofi 'a ho'o fa'a lau'i 'a ho kau takimu'a i he Siasí.
3. Poupou'i 'a e kau Takimu'a i he Siasí 'aki ho'o muimui ki he'enau ngaahi akonakí.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

1 Timote 3:1-7 (ko e 'ulungāanga 'o e kau pīsopé)

Taitusi 1:5-9 (ko e ngaahi 'ulungāanga 'o e kau pīsopé)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Fakaafe'i 'a e pīsopé pe ko e palesiteni fakakoló ke ha'u ki he kalasí 'o tali ha ngaahi fehu'i 'e fai felāve'i mo hono uiuii.
2. Fakamanatu ki he kalasí ke nau ha'u mo 'enau ngaahi Tohi Tapú ki he fakataha lakanga fakataula'eikí.
3. Vahe ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pea mo lau ha ngaahi folofola i he lēsoní.

Ngaahi Fatongia 'o e Kaumātu'á, Fitungofulú, pea mo e Taula'eiki Lahí

Lēsoni 9

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke ta lava 'o ma'u ha mahino fekau'aki pea mo e ngaahi fatongia 'o e kaumātu'á, pea mo e Taula'eiki Lahí.

Talateú

'I he'etau ako pea fai hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku tau fakahoko ai ha ngaahi tāpuaki ki ha nīihi kehé, koe'uhí he ko e kau fakafongongia kitautolu 'o e Fakamo'uí. Kuó ne 'omai 'a hono lakanga fakataula'eikí kiate kitautolu koe'uhí he ko 'etau fakahoko 'a hotau ngaahi fatongiá, 'oku tau tokoni ai ki ha nīihi kehe ke nau lava ke ma'u ai ha fakalakalaka ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku tautautefito 'eni kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí he 'oku 'i he lakanga fakataula'eikí ni 'a e "ngaahi kī kotoa ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'i he Siasí." (vakai T&F 107:18 . Ko e fa'ahinga 'iate kitautolu kuo 'osi fakanofu ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'oku vahi kinautolu ko he kau mātu'a, pea nīihi ko e kau taula'eiki lahi. 'Oku takitaha pē 'a e lakanga 'a hono fatongia ka o e ngaahi fatongia 'oku nau meimei tatau pē.

Ko e Ngaahi Fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí

Kapau te tau fua fakamātoato hotau ngaahi fatongia he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'oku tau ma'u leva ha tu'unga lelei pea toe mateuteu lelei ange ke ma'u 'a hotau lakanga taula'eiki faka-Melekisētekí. Ki mu'a pea fakanofu kitautolu ki he lakanga fakataula'eikí kuo pau ke fai hotau faka'eke'eké 'ekinautolu 'oku ma'u mafaí. Na'e hiki 'a e fakamatalá ni 'e ha 'Ēlone hili hono faka'eke'eke ia ke hiki ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí:

"Na'e sio fakamama'u mai 'a e palesiteni 'o e siteikí kiate au pea mo ne fakaongoongo mai ki he'eku tali 'o 'ene fehuí fakamuimui taha na'e faí. Na'á ne pehē mai: "Siaosi, 'oku ou ongoí 'okú ke fe'unga mo taau ke foaki kiate koe 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea ke fakanofu koe ko e Kaumātu'a." Hili ha taimi si'i na'á ku foki ki 'api ka na'e hangē kiate au 'oku ou tētē pē he 'eá. . .ne te'eki ai ke u ongoí fiefia pehē. . .Na'á ku tūlutui 'i hoku mohengá ke lotu. Na'á ku fakapapau te u faka'apa'apa ki hoku lakanga fakataula'eikí 'aki 'a e ngaahi ngāue totonu ke u fai. Na'á ku fakapapau 'e 'ikai te u lea kovi pē fai ha ngaahi talanoa 'uli, pe fakamamahii ha taha. Na'á ku fakapapau'i te u feinga

ke u hoko ko e tangata ke ngāue ma'á e 'Otuá. Te u manatu'i ma'u pē 'a e pō fakangalongata'a ko 'eni. Kiate au ko e kamata'anga 'eni 'o e ngaahi me'a kotoa ke u fai. Ko e ongo faka'ofofa mo'oni ia 'a 'ete ma'u ha uiuii ke te ma'u 'a e lakanga taula'eikí. 'Oku ou fiefia 'i he lolotonga ni ke feinga'i ha taha 'o kinautolu 'oku taau mo fe'unga ke faka'aonga'i 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí; ke u hoko ko e ma'u'anga tāpuaki ki hoku fāmilí. . .pea ki hoku ngaahi maheni." (George G. Durrant, "Kentucky Louisville Mission News Letter," 'Okatopa 19, 1974).

Ko e hā 'a e tukupā ne fai 'e he talavou'i hili hono faka'eke'eké? Ko e hā ha ngaahi tukupā ke tau fai hili 'etau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí?

Tau feinga ma'u pē ke tau 'ilo hotau ngaahi fatongia pea feinga ke tau fe'unga mo taau ke ngāue'aki hotau lakanga fakataula'eikí (T&F 107:99–100). 'I he'etau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'oku 'i ai hotau ngaahi fatongia ke fai, 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'oku tau ma'ú.

Fakahā 'a e fakatātā 9-a, "Ko e Ngaahi Fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí." Ko e foaki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai mei he 'Otuá."

Ko e ngaahi fatongia 'eni na'e fakahā mai 'e he 'Otuá pea 'oku kau ai 'a e ngaahi me'a ni:

KO E LILIU FAKATĀUTAHÁ

'Oku matu'aki mahuinga ke tau liliu mo'oni ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí pea ke tau fakatukupaa'i kitautolu ke tau mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i tuí.

KO E 'APÍ MO E NGAHI FETU'UTAKI FAKAFĀMILÍ

Ke tau ako'i hotau ngaahi fāmilí 'aki 'a e ngaahi tefito'i tui 'o e ongoongolelei pea tataki kinautolu 'i honau ngaahi fatongia kotoa pē ke nau fe'ofofani mo femahino'aki.

HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ MO E NGĀUE FAKATEMIPALÉ

'Oku totonu ke tau taau mo fe'unga ke ma'u ha fakaongoongolelei ki he temipalé; ma'u 'a e ngaahi tāpuaki mei he temipalé ki hotau ngaahi fāmilí pea mo kitautolu foki, kumi 'a e ngaahi hingoa 'o 'etau ngaahi kui kuo mama'o, pea fai ha ngāue fakatemipale kiate kinautolu. 'Oku totonu ke tau taukave'i mo poupou'i 'a e "liliu 'o e lotó 'o e mātu'a ki he fānaú, pea mo e lotó 'o e fānaú ki he mātu'a" 'aki 'etau tauhi ha ngaahi lekooti fakafāmilí (hangē ko e tohinoa, lekooti fakafāmilí pea mo e hisitōlia fakafāmilí) pea mo hono tokanga'i 'o e ngaahi fa'ufa'u fekau'aki mo e fāmilí (T&F 128:17–18).

9-a, 'Oku foaki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he hilifaki 'o e nimá 'e kinautolu kuo fakamamafa'i 'e he 'Otuá

NGĀUE UELOFEA

Tau tokonaki ha me'a kiate kitautolu pea mo hotau ngaahi fāmīlī pea tokoni foki ki he kau faingata'a'iá mo e kau masiva 'o faka'aonga'i ki ai 'a e founa ne fakahā mai 'e he 'Otuá.

NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ

Tau fakafemo'uekina'i kitautolu he ngaahi ngāue totonu ke tokoni ki he ngāue fakafaifekaú, 'o hangē ko hono poupou'i 'o e ngaahi fāmīlī ke nau ngāue fakafaifekaú, fakafeohi ki he kakai ta'e siasí, 'omai 'o ha ngaahi hingoa 'o ha kau fiefanongo ki he kau faifekaú, ngāue fakafaifekau taimi kakato mo tokoni'i fakapa'anga 'a e ngāue fakafaifekaú.

FAIAKO FAKA'API

Tau feinga ke mahino lelei hotau fatongia faiako faka'apí pea ngāue mālohi 'i hono tokanga'i. . . mo hono fakalotomālohii" 'akinautolu kuo ui ke ngāué. (T&F 20:53).

KŌLOMU MO E NGĀUE FAKASIASÍ

'Oku totonu ke tau fua fai velenga 'a hotau ngaahi uiui'i 'i he Siasí, pea fakahoko hotau ngaahi uiui'i 'i he kōlomú, pea tau kau foki 'i he ngaahi fakataha'anga mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí, pea pehē ki hono langa 'o e pulē'anga 'o e 'Otuá.

KO E NGĀUE FAKAFONUÁ

'Oku totonu ke tau faka'apa'apa, talangofua, pea mo poupou'i 'a e laó, tau hoko ko ha tangata'i fonua lelei mo falala'anga pea 'ikai ko ia pē ke tau hoko foki ko e kaungā-'api lelei pea fai 'a e me'a lelei kotoa pē 'e lava ke fakalaka ai 'a e kolo pe fonua 'oku tau nofo a'i.

Fakahā 'a e fakatātā 9-b "Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí."

'I he'etau ma'u 'a e lakanga Taula'eiki Fakameleakisētekí 'oku tau lava leva ke ma'u 'a e mālohi ke tāpuaki ha mo'ui 'a ha fa'ahinga ke nau tupulaki fakalaumālie. Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí " 'okú ne pulē'i 'a e ongoongoleléi pea ma'u mo e kī. . . 'o e 'ilo ki he pulē'anga 'o e 'Otuá. Ko ia 'oku fakahā 'i hono ouaú 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá." (T&F 84:19–20). 'Oku 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e mafai ke tāpuaki'i 'a e loló, faingāue ki he mahakí, foaki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo e Laumālie Mā'onioní, fakanofa ha ni'ihi ki ha ngaahi lakanga fakataula'eiki, tāpuaki'i 'o ha mala'e foaki 'o ha ngaahi tāpuaki ki he fānaú, pea fai 'a e ngaahi ouau toputapu 'i he temipalé.

'Oku kau fēfē 'a e laumālie 'o e 'Otuá 'i he ngaahi ouaú ni? Ko e hā ha ngaahi tāpuaki kuó ke ma'u mei he foaki atu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí kiate koe?

9-b, 'Oku tāpuekina 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e mo'ui fakalaumālie 'a e kakai kehé

Ko e Ngaahi Fatongia Pau 'o e Kaumātu'á, mo e Taula'eiki Lahí

KAUMĀTU'Á

'Oku ua 'a e 'uhinga 'o e fo'i lea *Kaumātu'á*. Ko hono 'uhinga 'e tahá 'e ngāue'aki ia ki ha tokotaha pē 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Ko ha fakatātā, 'e ui 'a e kau faifekau, kau takimu'a 'o e Siasí pea mo kinautolu kotoa pē 'oku nau ma'u 'a e ngaahi mafai 'i he Ongoongoleleí ko e Kaumātu'a. Ko hono toe ngāue'aki 'e tahá ki he tu'unga pe fatongia papau 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

Fekau ki he kalasí ke nau lau 'a e T&F 124:137. Ko e hā ha fatongia 'e taha 'o e Kaumātu'á ne lave ki ai 'a e potu folofola ko 'ení?

Ko e Kaumātu'á, tukukehe 'a honau fatongia ko e kau faifekau 'a e Siasí ka kuo pau ke nau ngāue 'i ha fa'ahinga uiu'i pē 'e fai kiate kinautolu. Na'e 'i ai ha fakamatala 'a Siosefa F. Sāmita na'á ne pehē ai 'e kole ki he kaumātu'á ke nau ngāue 'i he ngaahi Temipalé, ngāue fakafaifekau 'i honau ngaahi fonua takitaha pea ke nau tokoni foki 'i hono malanga'i 'o e Ongoongoleleí 'i he māmaní (vakai, ki he *Tokāteline 'o e Ongoongoleleí* vahe 9, pp. 184–185).

TAULAEIKI LAHI

'Oku ma'u 'e he Kau Taula'eiki Lahí 'a e fatongia ki hono pule'i 'o e ngaahi me'a fakalaumālié pea mo hono foaki 'o e ngaahi tāpuaki ki he Siasí. 'Oku uiu'i foki kinautolu ke nau pule'i 'a e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí. Ko hono uiu'i foki kinautolu ke nau pule'i 'a e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí, pea mo e ngaahi me'a 'e nīthi 'o kau ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e Kau Taki Mā'olunga, Palesiteni Fakamisioná, Palesiteni Fakasiteikí, pea mo e Pīsopé. 'I he taimi 'oku pule'i ai 'e he Kau Taula'eiki Lahí ha fa'ahinga fakataha'anga fakatatau mo hono ngaahi uiu'i 'oku nau ma'u ai 'a e mafai ke fakahoko 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālié 'o fakatatau ki honau ngaahi uiu'i takitaha pea 'ikai ia ko ia pē ka ke nau toe fai foki mo e ngaahi fatongia kotoa pē 'o e Kau Mātu'á, pea mo e Kau Ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'Oku nau ma'u 'a e mafai ke fakahoko 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie ko 'ení mei he taimi ne fakanofa ai kinautolu ki honau ngaahi fatongia lakanga fakataula'eikí (vakai, T&F 107:10).

Faka'osi

'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e ngaahi kī kotoa pē ki he ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'i he Siasí. Ko e ngaahi fatongia kehekehe 'o e Kau Mātu'á, pea mo e Kau Taula'eiki Lahí ko e ngaahi fatongia kotoa ia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Ko ia ai, 'i he taimi 'oku tau fai ai 'a hotau ngaahi fatongia 'i hotau ngaahi Lakanga fakataula'eiki takitaha 'o hangē ko e Kau Mātu'á, Kau Taula'eiki Lahí, 'e fakatou lava pē ke tau foaki ai 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino ki he kāingalotu ko ia 'oku tau ngāue ki aí.

Ngaahi Tukupā

1. Ako ke ke 'ilo'i ho fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí 'oku 'iate koe pea ke fa'ufa'u ha'o ngaahi fokotu'utu'u ke ke lava ai 'o fai fakalelei'i ho ngaahi fatongia ko íá.
2. Feingā'i ke ke 'ilo'i ha fa'ahinga me'a 'oku fie ma'u ke fai 'i ho 'apí. Fakakaukau'i ha founa te ke lava 'o hoko ai ko ha tamai lelei ange pe mēmipa 'o e fāmili ha'o faka'aonga'i totonu 'a ho lakanga fakataula'eikí 'i 'api.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

Mōsaia 18:7–30 (ko e ngaahi fatongia 'o e kau mēmipa 'o e Siasí)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e T&F 107.
2. Vahe'i ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pea lau mo e ngaahi folofolá 'i he kalasí.

Ko e Kau Pēteliaké pea mo e Ngaahi Tāpuaki Fakapēteliaké

Lēsoni 10

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke ako'i kitautolu ke tau lava 'o 'ilo'i 'a e fatongia 'o e Kau Pēteliaké pea 'ikai ko ia pē ka ke toe teuteu'i foki kitautolu ke tau ma'u 'a hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.

Talateú

'Oku 'ofa mo'oni 'a e 'Otuá 'i he'ene fānaú pea ko hono finangalo ke ne tāpuaki'i kinautolu. Ka ko e me'a ke tau manatu'i ko e anga 'o 'etau fili pea mo e me'a 'oku tau manako ki ai 'e makatu'unga mei ai 'a e lahi 'o e tāpuaki ke tau ma'u mei he 'Otuá. Na'e 'i ai ha lau 'a Siosefa F. Sāmita 'a ia na'a ne pehē: "E ma'u 'e he tangata takitaha 'a 'ene totongi totonú 'o fakatatau ki he lelei te ne fai pea mo e anga 'o 'ene ngāué. Ka 'oku totonu ke manatu'i 'e he tangata kotoa pē ko e ngaahi tāpuaki te tau ma'u 'i he mo'uí ni pē 'i he maama kaha'ú, kuo pau ke tau ma'u ia 'o fakatatau ki he lahi 'o 'etau talangofua ki he ngaahi lao 'a e 'Otuá 'a ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e ngaahi tāpuaki ko iá. ("What Is to Become Of Me?" *Improvement Era*, Nōvema 1912, p. 71).

'I he taimi 'oku tau ma'u ai hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, 'oku lava ke talamai ai kiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki 'oku teuteu 'e he Tamai Hēvaní ke foaki kiate kitautolu 'i māmani pea 'i he maama kaha'ú. Pea ko e ngaahi tāpuaki ko 'ení ke tau ma'u ia kapau te tau mo'ui angatonu. Ko hono mahu'inga 'o 'etau lava ke 'ilo hotau ngaahi tāpuaki ko 'ení ki mu'a ke tau ma'u ai ha taimi ke tau lava 'o feinga mālohi ke tau fe'unga mo taau ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení.

Ko e Hā 'a e Pēteliaké?

Ko e kau pēteliaké ko e ngaahi tamai. Ko 'Ātamá ko e 'uluaki tamai ia 'a e fa'ahinga 'o e tangatá pea ko e 'uluaki pēteliaké ia. 'I he'ene hoko ko e 'uluaki pēteliaké na'a ne lava 'o tuku ha tāpuaki ki hono hakó pea mo tokoni'i kinautolu ke nau mo'ui angatonu. Ko e taha 'o e ngaahi ngāue faka'osi mo fakamuimui taha ne fai 'e 'Ātama ki he'ene fānaú ko 'ene tuku honau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.

Tuku ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a e T&F 107:53–57.

Na'e mamata 'a Siosefa Sāmita 'i ha'ane mata-me'a-hā-mai kia 'Ātama 'okú ne ui 'ene fānaú kiate ia pea na'a ne foaki kiate kinautolu 'a honau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké. Na'a ne toe mamata foki ki he 'Otuá 'okú ne hā ki he fānau 'a 'Ātamá, pea mo ha kikite ne fai 'e 'Ātama 'o fekau'aki pea mo e ngaahi me'a 'e hoko ki he'ene fānaú 'i he kaha'ú. Pea 'i he fakamatala 'a Siosefa 'o felāve'i pea mo e me'a ni na'a ne pehē: "Ko e

---

'uhinga ne tāpuaki'i ai 'e 'Ātama 'a 'ene fānaú, koe'uhí he na'á ne fie ma'u ke ne 'omai kinautolu ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá." (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, Vahe 4, pp. 158–159).

Ko e fo'i lea *pēteliaké* ko e taha foki ia 'a e ngaahi fatongia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki. 'I he taimi na'e fokotu'u ai 'a e Siasí 'i he taimi 'o Sīsū Kalaisi na'e ui 'a e kau pēteliaké ko e kau 'evangeliō (Efesō 4:11). 'I hono fakafoki mai 'o e Ongongoleleí na'e toe fakafoki mai pē mo e lakangá ni. 'Oku 'i ai ha fakamatala 'a Siosefa Sāmita 'o pehē: "Ko e 'Evangelioó ko e pēteliake. . .Ko e fē pē ha feitu'u 'e fokotu'u ai 'a e Siasí 'o e 'Eikí 'i māmani, kuo pau ke 'i ai 'a e pēteliake koe'uhí ke 'i ai ha tāpuaki ma'á e fānau 'a e kāingalotú." (*Teachings*, 151).

Fakahā 'a e fakatātā fika 10-a, "Ko e pēteliake ki he Siasí ke foaki ha ngaahi tāpuaki fakapēteliake ki he kāingalotu 'i he misioná pea mo e siteikí 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau kau pēteliaké."

'Oku meimei 'i he siteiki kotoa 'o e Siasí ha tokotaha ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a ia kuo 'osi uiui'i pea fakanofu 'e ha tokotaha 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ke ne hoko ko e Pēteliake ki he Siteikí. Koe'uhí ko e tokotaha ko 'ení ko e Taula'eiki Lahi; 'okú ne toe ma'u pē foki pea mo e mafai ke ne fai 'a e fatongia 'o e Taula'eiki Lahí, ka koe'uhí kuo fakanofu ia ko e Pēteliake, ko ia ai kuó ne ma'u 'a e tefito'i fatongia ko hono foaki 'o e ngaahi tāpuaki ki he kāingalotu 'o e Siteikí 'a ia 'oku nau fie ma'u hanau ngaahi tāpuaki fakapēteliake.

'Oku ma'u 'e he kau Pēteliaké 'a e totonu pea 'oku ue'i kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke nau foaki 'a e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké 'i he Huafa 'o e 'Eikí. Ko e ngaahi tāpuakí ni te nau 'omai 'a e fakafiemālie 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'á, te nau fakamālohí 'a 'etau ngaahi tuí, pea te nau tokoni ki hono fakalotolahí kitautolu ke tau feinga ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo teuteu 'e he 'Otuá ma'a tautolú. (Vakai, ki he *Tokāteline 'o e Fakamo'uí*, Vahe 9, sub heading 17).

Ko e hā 'a e Tāpuaki Fakapēteliaké

'I he 1957 ne fai ai ha fakamatala 'e he 'Uluaki Kau Palesiteni 'o e Siasí ki he 'uhinga 'o e tāpuaki fakapēteliaké pea na'a nau fakamatala ai 'o pehē ko e fakahinohino ia pe tataki pē fakahā kuo fai tu'unga 'i he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke tau 'ilo ai 'a e laine hotau tupu'angá. 'Oku toe 'omai ai foki kiate kitautolu 'a e ngaahi fakahinohino pea mo ha ngaahi palōmesi 'a ia ko ha ngaahi kikite pē ko ha ngaahi ue'i fakalaumālie ke tau 'ilo ai 'a e ngaahi ngāue ke tau fai lolotonga 'a 'etau mo'ui 'i he maama ko 'ení. 'Oku kau 'i he ngaahi tāpuakí ni 'a e ngaahi tala'ofa 'o e ngaahi foaki fakalaumālie, ngaahi tāpuaki fakatu'asino, akonaki, pea mo e ngaahi fakatokanga ke tokoni kiate kitautolu ke tau lava'i ai 'a e ngaahi ngāue ke tau fai 'i he'etau mo'ui 'i he māmaní. (vakai, Tohi Fakahinohino Lahi, Vahe 5, palakalafi 6, p. 49).

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga 'o e tāpuaki fakapēteliaké 'a hono fakahā mai 'a e laine 'o hotau tupu'angá, 'a ai 'okú ne talamai ai kiate kitautolu ko e va'a fē 'o 'Isilelí te tau ma'u ai 'a hotau ngaahi tāpuakí. Koe'uhí ko 'etau fanga kuí 'oku 'i ai 'a 'etau totonu ke ma'u, 'o fakatatau ki he'etau angatonú, 'a e ngaahi tāpuaki tatau mo ia na'e foaki kia 'Ātamá, 'Ēpalahame, 'Sēkope, pea mo e kau palōfita ma'ongo'onga 'a e 'Otuá. (vakai ki he tohi 'a 'Etileti G. Sāmita, ko e "All My Share in Adam's Blessing," *Tūhulu*, 'o Fēpueli, 1972).

'I he'etau kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku tau hoko ai ko e ngaahi 'ea 'o e Tamai Hēvaní. 'Oku 'uhinga 'eni ki he totonu 'a ia kuo foaki mai kiate kitautolu ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki kuo teuteu 'e he Tamai Hēvaní ma'a tautolu—'o kapau te tau mo'ui angatonu. Ko e fānau pē 'a 'Isileli 'oku nau ma'u 'a e totonu ko 'ení. Ko e kāingalotu 'o e Siasí ko e kau hako kinautolu 'o 'Ēpalahame pea ka 'ikai ko ia ko e kau ohi kinautolu ki he ngaahi hako 'o 'Isilelí koe'uhí ko 'enau tali 'a e Ongoongolelei mo'oní. (Vakai, Loma 8:14–17; Kalētia 3:26–29; T&F 86:8–10 mo e 63:20.)

Ko e taha foki 'o e ngaahi me'a mahu'inga 'o e tāpuaki fakapēteliaké ko e lava ke tuhu'í mai kiate kitautolu 'a 'etau ngaahi ngāue ke fai 'i he mo'ui ko 'ení. 'Oku fakahā mai 'e he Tamai Hēvaní 'i hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, 'a e 'uhinga 'o 'etau 'i he māmaní pea mo e founa te tau lava ai ke tau ikuna'í 'a e ngaahi taumu'a 'o e ngāue ke tau faí. Ko hono fakakakato 'o hotau ngaahi tāpuaki ní, 'o hangē ko ia kuo tau 'ilo ki ai.

Na'e ako'í 'e 'Eletā Sione a. Uitisoa ha nīhi 'o e ngaahi tāpuaki 'e 'ikai lava ke tau ma'u 'i he mo'uí ni: " 'Oku totonu ke tau manatu'í ma'u ai pē ko hono fakakakato 'o e ngaahi tala'ofa kuo faí 'e lava ke hoko ia 'i he mo'uí ni pe ko e mo'ui kaha'ú. Kuo 'i ai ha kau tangata kuo nau hē 'i ha ngaahi taimi 'e nīhi koe'uhí pē ko e ngaahi tala'ofa kuo fakahā kiate kinautolu kuo 'ikai ke hokó. Me'a pango he kuo 'ikai ke nau manatu'í ko e ngaahi tala'ofa kuo fakahā kiate kinautolu kuo 'ikai ke hoko. Me'a pango he kuo 'ikai ke nau manatu'í koe Ongoongolelei, pea mo e mo'uí pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'e kei hoko atu pē ia 'o ta'engata pea ko e ngaahi ngāue 'oku tau fai 'i he māmaní 'e lava pē ke toe hoko atu ia 'i Hēvani." (*Evidences and Recociliations*, p. 323).

Kole ange ki ha taha na'e vafe'i ange ki ai ke ne fai ha fakamo'oni ki he tokoni'ia 'e hono tāpuaki fakapēteliaké 'i he 'ene mo'uí.

Ko Hono Ma'u 'o e Tāpuaki Fakapēteliaké

Kapau 'oku tau fie ma'u hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, kuo pau ke tau fakakakato 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'a ia 'oku fie ma'u kitautolu ke tau faí. Kuo pau ke—

- Ke tau taau, ko ha taha kuo papitaiso ki he Siasí.
- Ma'u ha holi ke ma'u 'a e ngaahi fakahinohino mei he 'Eikí.

- 'Osi ako 'a e ongoongolelei pea ma'u ha 'ilo ki he taumu'a 'o e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.
- Toe matu'otu'o fe'unga ange ke te fakamahu'inga'i 'a hono mamafa pea ma'u mo ha loto fakamālō 'i hono ma'u 'o e ngaahi tāpuakí.
- Ma'u ha tohi fakaongoongolelei mei he pīsopé mo e palesiteni fakakoló.
- Teuteu ha 'apoinimeni mo e pēteliake totonú ke ma'u ho tāpuaki fakapēteliaké.

'I he taimi 'oku tau 'alu ai ke ma'u 'a hotau ngaahi tāpuakí, 'oku totonu ke tau lotu pea 'o kapau 'e lava fai ha 'aukai ke teuteu'i kitautolu fakalaumālie. 'Oku totonu foki ke tau lotu 'o tāpuaki 'a e Pēteliaké koe'uhí ke tataki totonu ia 'e he Laumālié koe'uhí ko e tāpuaki te ne foaki kiate kitautolú.

Kole ki he taha 'o e kalasí ke ne fai ha fakamatala ki he anga 'o e teuteu na'á ne fai ki mu'a pea ma'u 'a hono tāpuaki fakapēteliaké.

'I he taimi 'oku 'omai ai 'e he kau Pēteliaké 'a hotau ngaahi tāpuakí, 'oku nau hiki 'eni 'ekinautolu. Ko hono 'uhinga 'oku nau fai pehē áf, koe'uhí ke nau lava 'o 'omai ha la'i tatau 'o hotau ngaahi tāpuakí. 'Oku tauhi foki hala'i tatau 'i he faile 'oku tauhi ai 'a e ngaahi lekooti 'a e Siasí. 'I he founa ko 'ení kapau 'e 'i ai ha taha 'e mole 'a hono tāpuakí te ne toe lava pē ke ma'u ha la'i tatau mei he Siasí.

Koe'uhí ko e tāpuaki fakapēteliaké 'oku toputapu pea ko e me'a fakafō'ituitui pe ia, 'oku totonu leva ke tauhi ia 'i ha feitu'u malu. Ko e kakano 'o e tāpuakí ni ke toki taha pē ia ki he fa'ahinga 'oku tau ongo'i vāofi mo kinautolu pea mo ha nī'hi 'okú te ongo'i 'oku ue'i kita 'e he Laumālie ke te talanoa ange 'a hoto tāpuaki kiate kinautolu. Ke lava 'o hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké 'o tokoni 'oku totonu ke tau fa'a toutou lau ia. 'I he'etau fai peheé, te tau lava leva ke 'ilo 'a e me'a 'oku totonu ke tau fa'i ke makatu'unga mei ai 'a 'etau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa kiate kitautolú.

Faka'osi

'Oku hā 'i he talanoa ko 'ení 'a e tāpuaki ne ma'u 'e ha tokotaha 'i he taimi na'á ne ngāue mo fai mālohi ke muimui ki he ngaahi akonaki na'e 'oange kiate ia 'o fakatatau pea mo e kongá 'o hono tāpuaki fakapēteliaké.

"Na'á ku fa'a ongo'i ma'u pē 'oku 'i ai ha taumu'a ki he'eku mo'uí, pea na'á ku ongo'i foki 'oku 'i ai ha ngāue lahi ke u fai, ka na'e te'eki ai pē te u 'ilo pē ko e hā nai 'a e founa te u fai ke fakahoko ai 'a e me'a ni, koe'uhí he ne u matu'otu'a ange, 'oku te'eki ai pē ke u ako fakalelei au ia ke u lava 'o tohi 'a hoku hingoá pe lava ke laukonga.

"Na'á ku fakakaukau 'oku ou poto tatau pē mo e tamaiki tangata na'a mau fa'a feohí ka na'e 'ikai ke tatau 'eni ia mo e anga 'o 'ene tu'u 'a hoku

lekooti fakaakó he na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku lēsoni 'a'aku ne paasi 'i he ngaahi sivi fakakalasi. Na'e 'i ai ha ngaahi sivi 'a e akó na'e fa'u 'o fekau'aki pea mo e laukongá, pea ko e ola 'a 'eku sivi 'i he ngaahi me'á ni na'e talamai ai kiate au 'oku 'ikai ke u fu'u 'atamai māsila—o hangehangē 'oku talamai 'e he'eku ngaahi sivi kiate au 'oku te'eki ai ke fe'unga ke u 'eve'eva holo tokotaha pea 'oku totonu tokua 'i he anga 'o 'eku fakakaukaú ke 'i ai ha taha ke ne taki holo au 'o hangē nai ko ha ki'i tamasi'i si'isi'i. Ko e ngaahi me'a faka'atamai ne lava'i 'e hoku ngaahi maheni na'e matu'aki faingofua 'aupito ia kiate kinautolu, ka kiate au ko ha taha 'eni ia ha me'a faingata'a mo'oni. 'I he hokosia 'a hoku ta'u hongofulu mā tolú na'e fehu'i mai 'e ha taha 'o hoku ngaahi maheni ke u sipela ange 'a e fo'i lea ko e kasa pea ko e taha foki 'eni ha lea na'á ku faingata'a'ia ai hono sipelá. Koe'uhí na'á ku tō ma'u pē 'i he ngaahi sivi fakakalasi ne faka'au ke u ongo'i mahalo pē 'oku ou fakahih'anga, 'a ia ko e tatau matematē pē 'eni 'o e fakakaukau 'a e kakai kiate au 'i he ngaahi taimi ni'ihí, pea 'ikai ko ia pē ka ne u kamata ako 'i he'eku a'usia 'a e kalasi 12 pea na'e makatu'unga pē 'a 'eku sio 'aku ia koe'uhí ko e founa faingofua taha pē 'eni ki he 'api akó ke nau faka'ata'ataai ai kinautolu mei he fu'u palōpalema ko ia ko hono ako'i 'o ha tamasi'i ako 'a ia 'i he'enua fakafuofuá, he 'ikai pē te ne lava 'e ia 'o ako 'a e me'a 'e faingofua ke ako'i ki ha fānau 'i he kalasi tolú.

"Na'á ku 'osi fakalāngilangi' mei he 'api ako mā'olungá koe'uhí na'e ngali ko e founa faingofua pe 'eni 'e taha ke nau tukuange ai au mei he akó, ko e palōpalema 'enua feinga ke ako'i ha tamasi'i ako 'a ia 'oku nau 'ilo'i 'oku 'ikai ke fe'unga ke ne lava 'o ako 'a e founa faingofua pea 'ikai ngata a'i ko ha pōto'i laukonga 'i he kalasi tolú.

"Ko e me'a faka'ofu mo'oni 'a e me'a na'e hoko kiate aú, he ko 'eku fuofua 'ilo 'a e ngaahi mo'oni 'o e Ongoongolelei ne u toki a'usia 'i hoku ta'u hongofulu mā faá hili ia 'a 'eku feinga ke u lau ha taha 'o e ngaahi Tohi na'á ku to'o mai mei he me'a ai'anga tohi 'a homau fāmilí. Na'á ku to'o mai ha tohi ko e Tohi 'a Molomoná 'a ia ko e tohi 'eni 'a 'eku fa'eé, 'i he taimi ne papitaiso ai ia ki he Siasí 'i he feitu'u fakatonga 'o Tenasi'i ha ngaahi ta'u ki mu'a. Ka koe'uhí na'e 'ikai ke ne lava ke fetu'utaki mo e kāingalotú koe'uhí ko 'ene nofo mama'o na'e 'ikai ai ke ne lava ke ma'u ha 'ilo lahi ki he Ongoongolelei pea iku ai pē 'o ne hē, pea 'ikai ai pē foki ke ne ma'u ha holi 'iate ia ke ako'i 'ene fānau ki he Ongoongolelei 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná.

"Na'e faingata'a 'aupito ke mahino ki he'eku fakakaukaú 'a e 'uhinga 'o e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmitá, he na'á ku lau hifo 'a e ngaahi lea faingofua kiate aú, ka na'á ku li'aki pe fakalaka 'a 'eku lau 'a e fakamo'oni mei he ngaahi lea mamafa mo faingata'a ke mahino

10-a 'Oku hanga 'e he ngaahi tāpuaki fakapēteliake 'o fakahā a e hako mo palōmesi 'a e ngaahi tāpuaki 'e lava ke ma'u 'i he mo'ui mā'oni'oni

---

kiate aú. Na'e 'ikai ko ha me'a faka'aofo ia kiate au pē ko ha me'a ke u 'ohovale ai, he ko hono mo'oni na'e 'i ai 'a e ngaahi taimi ia 'e nī'hi ne u lau pē 'e au ia 'a e fakamo'oni 'a e Palōfitá ka na'e 'ikai teitei 'uhinga mālie ia kiate au. Me'a mālie mo'oni he na'e hangē kiate au na'e fakamo'oni 'e he Laumālie ki hoku laumālie 'o'oku 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'á ku lava 'o laú. Ko e ngaahi me'a kotoa pē na'á ku lava 'o laú na'e hoko ia ko hono faka'ai'ai 'o'oku ke u toe feinga lahi ange ke mahino 'a e Siasí kiate au, ko ia ai 'i he pongipongi Sāpate hono hokó, na'á ku lue lalo ai 'i he halá ke u 'alu ki he lotú 'a e Siasi Māmonga. Ko 'eku 'alu ko 'ení ko e kamata'anga ia 'o 'eku ngaahi fekumi pea mo hono tātānaki fakatahai ha ta'u nai 'e valu 'a 'eku ngaahi fakamo'oni ki he Ongoongolelé, 'io, na'e fe'unga 'a e fakamo'oni na'á ku ma'u ke u fakakaukau ai ke u hanga 'o li'aki 'a hoku tu'unga ko ia ko e tangata Māmonga "ta'e papitaiso" ka na'á ku feinga leva ki ha faingamālie ke papi au 'i he vai lahi pea na'e fakahoko 'a e ouaú ni kuó u ta'u uofulu mā ua.

"Na'á ku hoko ko e mēmipa 'o e Siasí pea kamata leva ke u fai fononga atu 'i he hala te u ma'u ai 'a hoku hakeaki'í 'i he nāunau fakaselesitiale, ne kamata leva ke hoha'a 'a 'eku fakakaukau ki he si'isi'í 'o 'eku ma'u ha faingamālie ke u ma'u ai ha ngaahi fakalalaka faka'atamai. Na'á ku fie ma'u ke u hoko ko ha tokotaha mahuinga mo 'aonga 'i Hono Pule'angá pea kapau 'oku ou fie ma'u ke u lava'i 'a e me'a ni, ko e ngāue lahi kuo pau ke fai, pea kuo pau ke u poto 'i he laukongá.

"Ne u kamata leva ke fai 'a e me'a 'oku fa'a akonekina kitautolu ki ai tautautefito ki he taimi 'oku tau fa'ufau ai ha fa'ahinga me'a ke hoko 'o 'aonga ki he'etau ngaahi fakalalaka 'a ia 'e ta'engata—he na'á ku hanga leva ki he 'Otuá 'o lotu mo kole ki ai ha fakahinohino, pea ko e fakahinohino na'á ku ma'u ia 'i hoku tāpuaki fakapēteliale he ne fakalea 'a hoku tāpuaki 'o pehē:

" 'Ko e tokotaha fili koe 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'okú ke hangē ko Paulá, 'a e sevāniti fili 'a e 'Otuá 'a ia na'e 'oange kiate ia 'a e mālohi mo e poto ke ne lava'i ai ha ngaahi ngāue lahi. Hoko atu 'a ho'o fekumi ki he potó peá ke lotu 'o kole ke ke ma'u 'a e 'iló koe'uhí ke ke lava 'o fakalāngilangí 'a ho'o Tamai Hēvaní 'aki 'a e poto te ke ma'u.'

"Kapau na'e 'afio'í 'e he 'Eiki 'oku ou lava ke ako faka'atamai, ta kuo pau ke u feinga leva ke u akó! Ka na'á ku 'ilo'i foki ko e tāpuaki ko 'ení he 'ikai te u fa'a fakakaukau mo feinga ke fai ha ngāue. Ko hono fakakakato 'o e tāpuaki ni, 'o hangē ko e ngaahi tāpuaki fakapēteliale kotoa pē, na'e fakatatali ia kiate au kae 'oua leva kuó u fe'unga pea holi lahi ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke u lava ai 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ni.

"Ne u ma'u leva 'a e tui mo e falala 'e tokoni'i au 'e he 'Eiki pea te u lava ke ako faka'atamai 'o kapau pe te u feinga'i au ke u ako, pea ko e

mo'oni naá ku fai 'a e meá ni, 'o u kamata ke u ako mei he ono pongipongi ki he tu'upō mālie, 'i he 'aho 'e 6 'i he uiké.

"Naá ku fakamoleki ha pa'anga 'e tolungeau ke u hanga 'o fakatau'aki ha ngaahi peleti kalamafoni 'a ia na'e hiki ia 'a e ngaahi mata'itohi 'o e ABC. 'I he pō kotoa pē naá ku tā 'a e peleti kalamafoni ko 'ení peá u feinga ke u ako ma'u loto 'a hono fakahokohoko 'o e ngaahi mata'itohi ni, anga honau pu'aki totonú, koe'uhí ke tokoni 'a e meá ni kiate au 'i he'eku feinga ke u ako ke u poto 'i he laukongá. Na'e te'eki ai pē ke u lava 'o sipela lelei, ka ne u kamata ke u hanga 'o motumotuhi 'a e ngaahi fo'i lea ki he anga 'o honau ongo 'i hono pu'akí kae 'oua leva kuó u lava 'o pu'akí totonu kinautolu.

"Koe'uhí naá ku fu'u fiefia lahi 'i he 'ilo fo'ou ko 'ení kuó u ma'u 'a ia ko 'eku poto 'i he laukongá peá u lava ke sipela, naá ku 'alu leva 'o lēsisita 'i he 'Univēsiti 'o 'Ohaioó. Naá ku feinga ke u hili ha ngaahi fakamatala 'i he lea na'e fai 'e palōsefa, ka na'e faingata'āia ke u hiki 'a 'enau ngaahi leá pea 'ikai ai te u lava ke lekooti 'a e ngaahi me'a na'a nau lea'aki. Na'e tupunga foki 'a 'eku faingata'āia koe'uhí he naá ku kei feinga pē au ia ke motumotuhi 'a e ngaahi fo'i leá 'o fakatata ki he anga 'o honau pu'akí. Pea 'i he'ene peheé ne lele mu'a pē 'a e fakamatala ia 'a e kau palōfesa kae tomu'a 'aupito 'a 'eku hiki 'i he'eku pepá 'a 'enau ngaahi fakamatala na'e faí. Pea koe'uhí na'e 'ikai ke kakato 'a 'eku hiki 'a e ngaahi me'a na'a nau fakamatala'í ko ia ai na'e toe fu'u faingata'a ange ai kiate au ke u fai ha teuteu lelei ki he sivi' pea 'i he'ene pehē hangē na'e toe hokohoko atu ai pē 'a e kovi 'o hoku lekooti fakaakó, pea na'e pau leva mei he tu'unga ko 'ení hoku lekooti ke u nofo mei he 'Univēsiti.

"Ko e mo'oni ne u loto fo'i 'aupito peá u kamata leva ke fakafehu'i kiate au pea 'i he taimi lahi naá ku fa'a pō talanoa pe mo hoku lotó koe'uhí ko e 'ikai ke u lava 'o fai 'a 'eku ngaahi polokalama fakaakó, ka na'e 'osi fai foki 'a hoku tāpuaki fakapēteliaké pea na'e tala'ofa ai kiate au 'o pehē 'i hoku tāpuakí te u lava 'o ako faka'atamai. 'I he mahino kiate au ko hono fakakakato 'o e tala'ofá ni 'e makatu'unga ia meiate au pea mo e lahi 'o 'eku tui mo e ngāue 'a ia te u faí pea naá ku toe hoko atu leva 'a hono feinga'í ke toe lelei ange 'a 'eku laukongá pea mo 'eku poto 'i he sipelá.

"Naá ku tali lelei 'a e folofola 'a e 'Eiki 'a ia na'e fakahoko mai 'i hoku tāpuakí he naá ne pehē te ne tāpuakí'í au 'o kapau te u fai 'a 'eku lelei tahá pea naá ku 'alu leva 'o hū ki he 'api ako 'o e Siasí ko e Kōlisi ko Likí. Na'e te'eki ai ke u li'aki tu'ó taha 'a 'eku faiako faka'apí, pea naá ku fua 'a hoku ngaahi fatongia kotoa pē na'e vahe'i mai kiate au 'i he Siasí 'aki 'a 'eku lelei tahá—pea naá ku ako foki 'i he houa 'e 18 'i he 'ahó.

"Naá ku ma'u 'a hoku mata'itohi B.A. mei he 'Univēsiti 'o Pilikihami 'longí, pea naá ku ikunai 'a 'eku akó mo ha maaka ko e 3.2.

“Ko e tala’ofa ko ia ‘a e ‘Eikí, ‘te u ma’u ha poto ke fai ha ngāue lelei” kuo fakahoko ia pea na’e pehē foki ‘o e ngaahi tala’ofa kehe na’e fai ma’aku ‘i hoku tāpuaki fakapēteliaké, pea na’e tupunga pē ‘eni mei he’eku falala kiate ia pea mo ‘eku ngāue ke lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi tāpuakí ni.” (Dorvis rodgers. “You Shall Glorify Your Father in Heaven With Your Inteligence,” *When Faith Writes the Story*, pp. 34–37.)

Ko e tamasii ‘oku fai ki ai ‘a e talanoa ko ‘ení na’e ‘ikai ngata pē ‘i he’ene talangofuá ka na’á ne toe teuteu’i ia ‘e ia pē; ko e ola ‘o ‘ene ngāué, na’e hoko ‘a hono tāpuaki fakapēteliaké ko e matavai fakafiemālie kiate ia. ‘Oku totonu ke tau faka’aonga’i ‘a e tui tatau ka tau lava ‘o a’usia ‘a e ngaahi tāpuaki kuo tala’ofa mai kiate kitautolu ‘i hotau ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.

Ngaahi Tukupā

1. Teuteu’i koe ke ke lava ‘o ma’u ho tāpuaki fakapēteliaké ‘o kapau ‘oku te’eki ai ke ma’u.
2. Kapau kuó ke ma’u ho tāpuaki fakapēteliaké, toutou lau ia pea ke feinga ke ke mo’ui taau mo fe’unga ke ke lava ‘o ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki ko ia kuo tala’ofa kiate koé.

Ngaahi Potu Folofola ‘oku Tānaki Atu

Sēnesi 49:1–28 (ko hono tāpuakí ‘e he Pēteliake ko ‘Isilelí ‘a hono ngaahi fohá)

T&F 107:39–56 (Ko hono fakanofa ‘o e Toko Hongofulu Mā Ua; ko e Lakanga Taula’eiki Fakapēteliake ‘i he kuonga mu’á)

T&F 124:91–92 (oku ma’u ‘e he kau Pēteliaké ‘a e ngaahi kī ke foaki ‘a e ngaahi tāpuakí)

Mōsese 6:1–6 (ko e tohi ‘o e manatú na’e tauhi ko e tāpuaki ki he fānau ‘a ‘Ātamá)

Teuteu ‘a e Faiakó

Ki mu’a pea toki fai ‘a e lēsoni ko ‘ení:

1. Kole ki ha taha ‘i he kalasi kuó ne ‘osi ma’u hono tāpuaki fakapēteliaké ke ne fai ha fakamo’oni ki he hanga ‘e he ngaahi tāpuakí ni ‘o tataki ‘i he’ene mo’ui. (Fakatokanga’i ange ko e tāpuaki fakapēteliaké ko e me’a fakafo’ituitui pea ‘oku ‘ikai ke totonu ke lau ia ke fanongo ki ai ha ni’ihi kehe. ‘I he ‘uhinga tatau pē he ‘ikai ‘aonga ke ne fai ha fakamatala faka’auliliki ‘o e ngaahi tala’ofa mo e ngaahi fakahinohino ne fai kiate ia ‘i hono ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.
2. Vahe’i ki ha taha ‘o e kalasi ke ne fai ha fakamatala ‘o fekau’aki pea mo e me’a na’á ne fai ke teuteu’i ai ia ke ne ma’u hono tāpuaki fakapēteliaké.

Ko e Fiema'ú 'o ha Kau Taki Mā'olungá

Lēsoni 11

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e 'uhinga 'oku ui ai 'e he 'Otuá ha kau Taki Mā'olunga pea ke tau 'ilo'i foki 'a e tāpuaki 'oku tau ma'u 'o kapau te tau poupou'i kinautolu.

Teuteú

'I he taimi na'e kei 'i māmani ai 'a e Fakamo'uí, na'á ne fokotu'u hono Siasí pea fakanofu mo ha kau Lakanga Fakataula'eiki. Ko e nīhi 'o kinautolu na'á ne uiui'i ko e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo ha nīhi ke nau fakamo'onī 'a e Ongongoleléi na'á ne 'omai pea ke nau toe fatongia'aki foki 'a hono tokanga'i 'o e Siasí. Hili 'a 'ene pekia pea mo 'ene toetu'u na'á ne 'a'ahi ki he kau Nīfai peá ne fokotu'u ai 'a Hono Siasí 'i he founga tatau pea na'á ne fakanofu ha kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua ke nau tokanga'i 'a e kāingalotú 'i he founga tatau pē mo ia na'e fatongia'aki 'e he Toko Hongofulu Mā Ua na'á ne 'i he Siasí 'i he mama motu'á.

'I he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení, kuo toe fokotu'u 'e he 'Eiki 'a hono Siasí 'o ne me'a ngāue'aki 'a 'ene Palōfitá ko Siosefa Sāmitá. Na'e fokotu'u ia 'i he fakahā pea 'i ai mo e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o tatau tofu pē mo e 'uluaki Siasí 'a ia na'e fokotu'u 'e he Fakamo'uí 'i he'ene kei 'i māmani. Na'e uiui'i foki 'e he 'Otuá mo ha nīhi kehe 'a ia ke nau tokoni ki hono taki 'o e Siasí. 'Oku ui 'a e kakai ko 'ení ko e kau Taki Mā'olunga.

Ko e Taki Mā'olungá ko ha tangata 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea kuo uiui'i ia 'e he 'Otuá ki ha taha 'o e ngaahi fatongia ko 'ení.

Fakahā 'a e fakatātā fika 11-a, 'a ia 'oku ui ko e "Ko e Kau Taki Mā'olunga 'a e Siasí 'o Sisú Kalaisí 'o e Kau Mā'onīoni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

KO E 'ULUAKI KAU PALESITENISĪ

Ko e 'Uluaki Kau Palesitenisí 'oku 'i ai 'a e Palesiteni 'o e Siasí pea mo hono ongo tokoní. 'Oku ui kinautolu ko e kau taki mā'olunga. 'Oku ma'u 'e he Palesiteni 'a e ngaahi 'ilo mo e mafai 'a ia kuo toe fakafoki mai ki he Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni. 'Okú ne kaungā ngāue fakataha mo hono ongo tokoní ke tokanga'i 'a e Siasí katoa pea 'oku ma'u foki 'e he Palesiteni 'a e mafai ke ne pule'i pe fai fatongia 'i he ngaahi lakanga kotoa pē 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo e Siasí.

'Oku ma'u 'e he Palesiteni 'o e Siasí 'a e ngaahi kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pea faka-Laumālie mo fakatu'asino 'a e Siasí. 'Oku 'i ai 'a 'ene totonu ke ne foaki ki he kau Palesiteni 'o e Siteikí, Kau Pīsopé, Kau Pēteliaké pea mo ha nīhi kehe 'a e ngaahi kī 'oku fekau'aki pea mo honau ngaahi fatongia 'i honau ngaahi feitu'u takitaha.

Na'e 'i ai ha tohi ne fa'u 'e Siosefa F. Sāmita 'o fekau'aki pea mo e kaveingá ni 'a ia na'á ne pehē ai, "Ko e tangata kotoa pē kuo fakanofu ki ha taha 'o e ngaahi tu'unga 'o e lakanga fakataula'eikí 'okú ne ma'u 'a e mafai 'o fakatatau pea mo e lakanga fakaaula'eiki kuo fakanofu ia ki aí. Ka 'oku totonu ko e ngaahi ngāue kotoa pē kuo fai, 'o ngāue'aki 'a e mafai ko 'ení 'oku totonu ke fai ia 'i he feitu'u, taimi, founga pea mo e fakahokohoko pe fokotu'utu'u totonu. Ko e mafai ki hono tatakí 'o e ngaahi ngāué ni 'oku 'i ai 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí" (*Gospel Doctrine*, p. 136).

KO E KŌLOMU 'O E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ

Ko e Toko Hongofulu Mā Uá kuo uiu'i kinautolu 'e he 'Eikí ko ha kau fakamo'oni makehe kia Kalaisi. 'Oku nau ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi tatakí mo e fakahinohino 'a e 'Uluaki Kau Palesitenisí.

KO E PĒTELIAKE 'O E SIASÍ

'Oku totonu ke ngāue 'a e Kau Fitungofulú 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'i he pule'i 'a kinautolu 'e he Toko Hongofulu Mā Uá, 'i hono langa hake 'o e siasí mo fakatonutonu hono ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē (vakai, T&F 107:34).

KO E 'ŌFISI 'O E KAU PĪSOPELIKÍ

Ko e kau Pīsope Pulé ko e kau Palesiteni ia 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea 'oku nau ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'e fai 'e he Kōlomú 'o e Kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā uá pea mo e 'Uluaki Kau Palesitenisí. Ko e Pīsopé Pule pea mo hono ongo tokoni 'oku nau hanga 'o tokanga'i 'a e ngaahi me'a fakatu'asino 'a e Siasí.

'Oku 'i ai foki mo ha kakai tokolahi 'oku tñaki atu ki he Kau Taki Mā'olungá pea 'oku ui kinautolu ko e kau fakafongia fakavahelahi 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku 'ikai ko e kau taki mā'olunga ka 'o e Kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā uá ke nau fatongia'aki 'a hono langa hake 'o e Siasí 'i ha ngaahi feitu'u papau 'i māmani.

11-a, Ko e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māon'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Vakai ki he makasini 'o e konifelenisi lahi fakamuimui taha 'a e Siasí ki ngaahi tā fakamuimui tahá.

**Ko e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasi
'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni
'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní**

Ko e Kau Palesitenisí 'Uluakí

Palesiteni Tōmasi S. Monisoni
Tokoni 'Uluaki

Palesiteni Kōtoni B. Hinikeli

Palesiteni Sēmisi E. Fausi
Tokoni Ua

Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá

Poihi K. Peeki

L. Tomu Peuli

Tēvita B. Heiti

Nila A. Mekisuale

Lāsolo M. Nalesoni

Tālingi H. 'Oakesi

M. Lāsolo Pālani

Siosefa B. Uefilingi

Lisiate G. Sikoti

Lōpeti D. Heili

Sefili R. Hōlani

Heneli B. 'Aelingi

Ko e Kau Taki Mā'olunga 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Ko e Kau Taki Mā'olungá ko e kau fakafofonga kinautolu 'o Sisū Kalaisi. Ko e 'ulu 'o e Siasí 'a e Fakamo'uí pea 'okú ne tataki 'a e Siasí 'aki 'a e fakahā 'okú ne fai ki he Palōfitá pea mo e kau taki mā'olungá. 'Oku fakahā 'e he 'Otua 'a hono finangaló pea mo ne ako'i kitautolu 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'e 'aonga ki hotau Fakamo'uí 'o fakafou mai 'i he kau tangatá ni.

'Oku fakafofonga'i 'e he kau Taki Mā'olungá 'a e Fakamo'uí 'i he ngaahi founa kehekehe:

- 'Oku nau fononga takai 'i he māmaní ke tokoni ki hono ako'i 'o e kāingalotú pea mo e kau taki fakaloto fonua 'o e Siasí.
- 'Oku nau tokoni'i mo pukepuke 'a e uouangataha 'a e Siasí pea mo fakapapau'i 'oku akonaki 'aki 'e he Siasí 'a e ngaahi tokāteline totonú.
- 'Oku nau fakanofu 'a e kau taki lakanga fakataula'eiki fakaloto fonua hangē ko e kau Palesiteni fakasiteikí mo e kau Pēteliake fakasiteikí.
- 'Oku nau teuteu pea fai 'a e ngaahi malanga 'i he ngaahi Konifelenisi lalahi 'a e Siasí, ngaahi konifelenisi faka'ēliá pea mo e ngaahi fakataha'anga 'e ni'ihi 'a e Siasí. 'I he taimi 'oku malanga ai 'a e kau tangatá ni pea nau ngāue'aki 'a e ivi pe mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'oku hangē tofú pē ia ko Kalaisi 'oku folofola mai. "Ko Au ko e 'Eikí 'ilonga 'a e me'a kuó u lea'akí, kuo ú lea'aki ia. Neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'ó pē 'o'okú pē 'i he le'ó 'o 'eku kau tamai'oeikí 'oku tatau ai pē" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38) 'I he 'uhingá ni 'oku nau akonaki'i mo fakamaamangia'i 'a e kakai Siasí mo e ta'e siasí.
- Ko e toko Hongofulu Mā Uá 'oku nau ma'u ha uui'i ke hoko kinautolu ko ha kau fakamo'oni kehe 'o Sisū Kalaisi ki māmani. 'Oku nau fakamo'oni ko e 'Otua 'a Kalaisi pea 'oku nau fai 'a 'enau fakamo'oni ko 'ení 'i he feitu'u kotoa pē te nau 'alu ki aí. Ko hono toenga 'o e Kau Taki Mā'olunga 'oku 'i ai foki mo 'enau ngaahi fakamo'oni 'akinautolu ki he Fakamo'ui.
- 'Oku nau fatongia'aki foki 'a hono pule'i 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'a e Siasí.
- 'Oku 'alu fakataha mao honau ngaahi fatongia ko 'ení, 'a honau fatongia ko ia ko e ngaahi husepāniti pē tamai. 'O hangē ko e ngaahi tamai 'i he Siasí, 'oku nau fatongia'aki 'a hono tataki totonu 'a honau ngaahi fāmilí ke nau a'usia 'a e nāunau fakaselesitiale.

Ko 'Etau Fiemá'u ke 'i ai ha Kau Taki Mā'olungá

'Oku hanga 'e he Tamai Hēvaní talu 'a hono fa'u 'o māmaní 'o fakahā 'a hono finangalo ki he kau tangata ko 'ene kau Palōfita. 'Oku kei hoko pē 'a e me'a ko 'eni pea 'oku kei mo'oni pē 'o tatau ai pē pe ko e 'uhinga

ki he taimi 'o Mōsesé, taimi 'o Sīsū Kalaisí pe ko Siosefa Sāmīta. 'E fulifulihi 'a e ngaahi tu'unga 'o e ngaahi me'a 'i he māmaní, ka he 'ikai 'aupito ke teitei fulifulihi 'a e mo'oní, pea 'oku pehē pē foki pea mo e ngaahi fakahinohino mei he 'Otuá. Koe'uhí ko e 'alo'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolu ko ia ai kuó ne 'omai kiate kitautolu ha Palōfita mo ha kau 'Aposetolo mo ha kau taki mā'olunga ke nau tataki kitautolu.

Ko e talanoa ko 'ení 'oku hā ai 'a e tāpuaki ne ma'u 'e he falukunga kakai ko e tupu mei he'enua talangofua ki he Palōfitá.

"Faifai pea toki maau 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'o e ngāue ke fai 'i Siulai 'o e 1959. Na'e fe'unga mo ha fāmili, Tahiti 'e 30 'a ia na'a nau ngāue mo tānaki pea feilaulau'i 'enua ngaahi mo'ui ke fakahaofi ha pa'anga fe'unga ke lava 'o totongi 'a 'enua folau ki he Tempalé 'i Hauai'i. Ko e ngāue lahi mo'oni mo faingata'a 'a hono toho 'o e "*Palaitá*" 'a e 'iote 'o e Misioná ke fakalelei' mo toe vali. Na'e lahi foki mo e ngaahi palōpalema fekau'aki pea mo e pule'anga Falaniseé 'o fakaloto'i ia ke ne anga-'ofa 'o faka'atā 'a e kāingalotú ke nau folau 'i he *Palaitá* ki Hauai'i).

"Na'e 'ikai ke ngata pē 'a hono ma'u 'e Tapu 'a e ngofua mei he kau ngāue 'o e Pule'anga Falaniseé ka na'á ne toe fai foki ha tohi ki Sōleki Siti 'o koe ha ngofua meia Palesiteni Tēvita O. Makei. Na'e tali 'a e kole ngofua ko 'ení pea nau teuteu leva 'a e me'a kotoa pē ki he folau.

"Na'e a'u taki mai ha fekau mei he 'ōfisi 'o e Misiona. Ko e tokotaha kotoa pē 'oku 'amanaki ke kau 'i he folau kuo pau ke nau fakataha ange kātoa ki he 'api Misioná ki mu'a pea nau toki folau. . . .

" 'I he 'aho ko 'ení na'e 'i ai ha tokotaha ko 'Enesi Lositá ko 'ene toki tau mai mei Sōleki Siti mo ha fekau meia Palesiteni Tēvita O. Makei. Ko e fekau na'e 'omai na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene fakamamahí ka na'e fu'u fakaloto fo'i 'aupito ki he kāingalotú. Ne fekau mai ke 'oua na'a fai 'a e folau ko 'ení 'a ia kuo laulau māhina 'a e teuteu mo e 'amanaki ki ai 'a e kāingalotú. Ko e fakamatala na'e fai 'e Tapu na'á ne pehē, 'oku 'ikai ha toe fakamatala fakaikiiki pe fakamahino 'e fai mei he Palesiteni ki he 'uhinga 'o 'ene tā'ofi 'o 'enua folau. Na'á ne pehē na'e fekau pē 'e he Palesiteni 'a Lōsita ke ne ha'u 'o tā'ofi kimautolu. Kapau te mau folau he 'ikai te mau tau fonua pea kapau 'e faka'atā kimautolu ke fakahoko 'emau ngaahi fakakaukau kuo pau ke tukuaki'i kitautolu. Ko ia ia 'alu ki Tahiti 'o tā'ofi 'a e folau.'

"Pea 'i he tohinoa 'a e Misioná na'e hiki ai 'e Palesiteni Kalisitianseni 'a ia ko e Palesiteni Misioná 'a 'ene fie fakahoko ki he kāingalotú na'e 'amanaki folau 'a 'ene ongo'i faingata'a'ia koe'uhí ko e me'a kuo hokó:

" 'Na'á ku fu'u ongo'i 'aupito pea na'á ku 'ilo 'a 'eku fu'u fie ma'u 'a e tokoni 'a e 'Otuá kiate au 'i he 'amanaki ke u fai ha fakamatala ki he kāingalotu ngāue fai velengá ni mo loto mā'ulaló ni 'a e fakaikiiki 'o e fekau kuo 'omai koe'uhí he na'á ku 'ilo 'a 'enua ngaahi faka'amu ke ma'u honau

---

ngaahi 'entaumēniti mei hono fale toputapú. Na'á ku 'aukai peá u lotu hili ia na'á ku ui leva ha fakataha ma'á e kau Lakanga Fakataula'eikí na'e teu folau pea ko e fakatahá ni ke fai ia he 'aho 15 'o Siulaí 1959 he 8:00 pongipongi. Na'á ku kole ange foki ki ha kau Lakanga Fakataula'eiki 'e toko 6 ke nau ha'u ki hoku 'ōfisí 'i he haafe 'a e 8 pea na'á ku fakahoko ange kiate kinautolu fakataha pea mo Palesiteni ke ta'ofi 'a e folau. Na'á ma kole fakatou 'osi ange foki ki he kau tangatá ni 'a e ma falala mo 'ema lotú ke nau hanga 'ekinautolu 'o fakahoko ange ki he kau Lakanga Fakataula'eikí te nau toki ha'u ki he fakataha 'i he 8:00. Hili 'a 'ema fai mo Palesiteni Lōsita 'a e ngaahi fakamatala mai 'a 'enau ngaahi fakakaukau pea 'i he'eku tangutu 'o fakafanongo ki he ngaahi me'a 'oku nau takitaha fakamatala'i na'e ake hake 'i hoku lotó 'a e fiefia lahi koe'uhí ko 'eku fanongo ki he'enau ngaahi faka'amu ke nau talangofua mo muimui ki he akonaki mo e fale'i kuo fai 'e he Palōfitá.

" Na'a mau 'alu leva hili 'a e ki'i fakataha nounou ko 'ení ki he fakataha ko ia na'e ui ke fai 'i he 8:00 mo e kau lakanga fakataula'eikí. Hili 'a e fanongo 'a e kau lakanga fakataula'eikí ki he fekau ne 'omai mei he 'uluaki Kau Palesiteni na'a nau fakahā 'a 'enau 'ilo pau kapau ko e lea 'eni kuo ha'u mei he kau taki 'o e Siasí ta ko e ue'i kinautolu 'e he 'Otuá pea ko e founga pē ia 'e taha te nau lava ke fakahā ai 'a 'enau 'ofa mo 'enau fiefia kuó ne fakakoloa'aki kinautolu ke nau talangofua ki he tu'utu'uni kuo faí. Hili 'a e fai 'o e ngaahi fakamatala ko 'ení na'á ku fie ma'u leva ke nau fai ha palōfita pea na'e hiki 'a e nima kotoa pē 'o tali 'a e tu'utu'uni 'a e 'uluaki Kau Palesitenisi.'

"Ko ia na'e ta'ofi 'a e folau pea na'e 'ikai 'ilo 'e Palesiteni Lōsita pe ko Palesiteni Kalisitianeseni pē ko e kau Tahití faitotonu ko 'eni 'a e 'uhinga ne hanga ai 'e he Palōfita 'a e 'Otua 'o ta'ofi kinautolu. Na'e tu'unga pē 'a e tuku 'o e folau koe'uhí he na'e falala 'a e kāingalotú ki he Palōfitá.

"Hili mei heni ha taimi sīi na'e ha'u 'a e 'eikivaka 'a Tapu 'o ne fe'iloaki mo e tangata 'enisinia 'o e vaká pea na'á ne talaange kia Tapu 'oku 'i ai ha kongá 'o e Mīsini 'oku maumau pea kuo pau ke toe fai ki ai ha ngāue fe'unga nai mo ha houa 'e 100 ki he 150. Kai kehe, neongo 'a e ngaahi méá ni na'e toho 'a e vaka ia ki tahi pea lí taula. . . .

"`'lo (ko e fakamatala 'eni 'a Tapu 'a e 'eikivaka 'o e vaká ni) hili ha ngaahi 'aho sīi na'á ku ma'u ha fekau. 'I he taimi ko 'eni na'á ku 'i he 'ōfisí 'o e Misioná 'o fai ha ngāue ki he'ema Makasini fakaloto fonua 'a e Siasí. Ko e fekaú ni mei he pule taulanga. Na'á ne pehē mai "Ko ho vaka 'oku ngoto." Na'á ku fehu'i atu pē ko e hā he na'á ku toki toho pē ia ki tahi hili hono fakalele'i mo monomono. Na'e toe fakahā mai pē 'e he pule taulanga "Ko ho vaka 'oku ngoto. 'Oku fie ma'u fakavavevave koe. Na'á ku lele leva ki he taulanga pea 'i he'eku sio ki tahí 'oku fakalongolongo hifo hoku vaká pea kuo ngoto 'o puli hifo 'a e vaeua mālie 'o e sino'i vaka ki he loto moaná. Na'e kei 'i he loto 'ana 'o e vaká

'a e meti 'uluaki ke vakai pē ko e hā 'a e me'a 'oku hokó. Na'á ne fakatokanga'i ta ko e paipa 'oku hū atu mei he mīsiní ki he peitó 'oku popo. Na'e hanga pē 'e he kau tangata na'a nau fai 'a e monomonó 'o vali 'a e me'a na'e popo he paipá kae 'ikai fetongi pea na'e tupu mei heni 'a e mama 'o hū mai ai 'a e tahí ki he loto 'ana 'o e mīsiní.

“ Ko e hā nai ha'o lau kapau na'e toki 'ilo'i 'eni ki mui kuo 'osi folau 'a e vaká 'o fe'unga nai mo ha maile 'e 300 mei he taulangá? He kapau na'a mau folau 'o fakatatau pea mo 'enua polokalamá ko e mama'o ia 'o e vaka mei taulangá 'e fe'unga mo e maile 'e 300 pe 400 pea kamata leva ke ngoto. ’

“ “I he taimi ne tali ai 'e he kāingalotu 'o Tahití 'a e tu'utu'uni 'a e palōfitá, na'e 'ikai ke nau a'usia ha mahino felāve'i mo hono ta'ofi kinautolu 'e Palesiteni Tēvita O. Makeí. Ka 'i he'ene hoko 'a e me'a ni pea nau fanongo aí na'e toki mahino leva kiate kinautolu 'a e ngaahi founga 'a e 'Otuá. Na'e fakahā 'e tapu 'a e tu'unga mahino kuo nau a'usia 'i he'ene lea 'o pehē, “Na'e mei he me'a ni 'a 'eku ma'u ai pē ha fakamo'oni ko Tēvita O. Makei, ko e palōfita mo'oni 'a e 'Otuá.” (R. Lanier and JoAnn M. Britsch, “A Prophet Warning,” *New Era*, Mar. 1976, pp. 12, 14).

Ko e mo'oni 'oku lea 'a e Kau Taki Mā'olungá 'o fakafongā'i 'a Kalaisi. Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē, “pea 'ilonga ha me'a te nau lea'aki 'i hono ue'i 'akinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni, 'e hoko ia ko e Tohi Tapu, 'e hoko ia ko e finangalo 'o e 'Eikí, 'e hoko ia ko e fakakaukau 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e folofola 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e folofola 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e le'o 'o e 'Eikí, pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí.” (T&F 68:4).

Koe'uhí ko e kau Taki Mā'olungá ko e kau fakafongā kinautolu 'o e Fakamo'uí 'i māmaní, 'oku mahu'inga leva ke tau 'ilo pea muimui ki he ngaahi me'a 'oku nau lea'akí. Fakakaukau ange ha nī'hi 'o e ngaahi akonaki 'a e 'Eikí kuo hanga 'e he kau Taki Mā'olungá 'o fakamamafa'i mai ke tau muimui ki ai: Kuo nau akonaki'i kitautolu ke fai 'etau ngaahi efiafi fakafāmilí. Kuo nau fakahā mai ke langa ha ngaahi temipale pea fai mo e tohihohokó. Kuo nau ako'i kitautolu ke tau teuteu pea tokonaki mo ha me'atokoni ki hotau ngaahi fāmilí. Pea kuo nau tala mo e mahu'inga ke ngāue fakafaifekau 'a e tokotaha kotoa pē.

Fekau ki he kalasi ke nau fakakaukau angé ki he ngaahi liliu kuo hoko he ta'u 'e 10 pe 20 kuo toki 'osi. 'E tokoni fēfē 'etau fanongo ki he palōfitá ki he 'etau fehanganhangai mo e ngaahi ha'aha'a 'oku tau fesiofaki mo ai he 'ahó ni?

Poupou'i 'o e Kau Taki Mā'olungá

'E 'ikai teitei fakamālohi'i 'e he 'Eikí ha taha ke ne talangofua ki he'ene kau tamaio'eikí. 'E 'iate kitautolu pē 'etau tali pe ta'e tali kinautolú. Ka ko ha tāpuaki lahi ia kapau te tau lava 'o poupou'i 'a e kau Taki Mā'olungá ko hotau kau takimu'a. 'Oku tau fai 'eni 'i he ngaahi fakataha'anga 'o e Siasí 'a ia 'oku fakahikinimai ai kitautolu ke tau poupou'i hotau kau

---

takimūá. 'Oku tau fakahā 'etau fie pou pou 'i he hiki hotau nima to'omata'ú ki 'olunga. Ka ke tau pou pou'í 'a e kau Taki Mā'olungá kuo pau ke tau fai ha ngāue 'oku toe lahi angé ka 'oku 'ikai ko e hiki pē hotau nima to'omata'ú. Ko 'etau muimui pē pou pou'í hotau kau Takí 'e makatu'unga ia mei he'etau fai 'a e me'a 'oku nau talá pea mo muimui 'i he'enau founa taki 'oku faí.

Ko e kau tangata 'oku nau fakafongai 'a Sīsū Kalaisí pea 'oku nau ma'u ai pē meiate ia 'a e ngaahi fakahā. 'Oku tau faka'apa'apa ki he kau palōfita mo'uí 'aki 'etau talangofua ki he'enau ngaahi akonakí, lotu ke tāpuaki'í kinautolu, pea mo kole ke nau ma'u ha mālohi. (Hepelū 13:17–18, T&F 107:22). 'Oku hoko atu foki 'a 'etau pou pou'í kinautolú 'i he'etau pou pou ki he kau pisopé mo e kau palesiteni fakakoló, he 'oku nau ngāue 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e kau Taki Mā'olungá.

'Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki lahi 'oku ma'u 'e kinautolu 'oku nau pou pou'í 'a e kau Taki Mā'olungá. Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē ko kinautolu 'oku tui ki he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita pea kātaki ki he ngata'anga te nau ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he Tamaí. (T&F 84:36–38). 'Oku fakahā 'i he Tohi Molomoná na'e 'i ai ha tangata ko 'Amuleki na'á ne talitali ha palōfita 'a e 'Eikí. Na'e 'a'ahi ha 'āngelo 'a e 'Otuá kia 'Amuleki 'o ne fakahā ange 'e 'alu ange kiate ia ha palōfita 'a e 'Otuá ko 'Alamā. Na'e pehē ange 'e he 'āngeló. . .foaki atu ki ho falé, he teke fafanga ha palōfita 'a e 'Eikí, 'io ko ha tangata mā'oni'oni, 'a ia ko ha tangata kuo fili 'e he 'Otuá, . . .pea te ke fafanga ia, pea te ne tāpuaki'í koe mo ho fale, pea 'e nofo 'iate koe mo ho falé 'a e tāpuaki 'a e 'Eikí" ('Alamā 10:7). Na'e talitali 'e 'Amuleki 'i hono falé pea na'á ne fakahā 'a 'ene fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki na'á ne ma'u mo hono fāmili ko e tupu mei he'ene tali 'a e palōfita.

Lau 'a e 'Alamā 10:10–11. Te tau ma'u fēfē 'a e tāpuaki ne fakamatalai 'e 'Amuleki'?

Mahalo pē 'e 'ikai ke tau lava talitali ha Taki Mā'olungá ki hotau ngaahi 'apí, ka te tau lava pē ke ma'u 'a e tāpuaki tatau 'o kapau te tau fai 'i hotau ngaahi 'apí 'a e ngaahi me'a 'oku nau talamai ke tau faí.

Kapau na'e fanongo ha taha 'o e kalasí pē te ne fe'iloaki mo ha Taki Mā'olungá pe fanongo ki ha taha 'oku lea, tuku ki he tokotaha ko iá ke ne talamai pē na'e anga fēfē ia pē ko e hā hono 'uhinga 'okú ne pehē ai 'oku mahu'inga ke fanongo pē talangofua ki he kau Taki Mā'olungá.

Faka'osi

Ko e kau Taki Mā'olungá ko e kau fakafongá kinautolu 'o e Fakamo'uí. 'Oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki pea mo e ngaahi kī ke tatakí 'aki 'a e Siasí. 'I he'etau pou pou'í mo muimui ki he'enau ngaahi akonakí pea tui mo talangofua kiate kinautolu pea fa'a lotua ke tāpuaki'í kinautolú, 'oku tau ma'u leva 'a e ngaahi tāpuaki lahi.

Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Lī: "Na'e 'i ai ha taha na'á ne pehē. . . pea 'oku ou tui 'aupito ki he'ene leá: " 'E 'ikai ului mo'oni ha taha ki he Siasí kae 'oua leva kuó ne lava mamata ki he mālohi 'o e 'Otuá 'oku 'i he

ha'oha'onga 'o e kau Takí, pea ke 'oua leva ke ne ongo'i 'a e māfana, 'i hono lotó hangē ha afí, 'a e mālohi 'o e 'Otuá." Ko 'ene toki lava 'e he kāingalotú 'o 'ilo'i fakamātoato 'oku tataki totonu kinautolu 'o 'ilo'i fakamātoato 'oku tataki totonu kinautolu pea nau 'ilo 'e hā veiveiua ko e kau tangata 'a e 'Otuá ko e fa'ahinga kuo fakamaamangia, pea na'e uiui'i totonu kinautolu 'e he 'Otuá, 'e ikai pē ke tau lava 'o pehē kuo nau ului fakamo'omoni." (The Strength of the Priesthood, *Tūhulu*, Mā'asi 1973, pp. 3).

Ngaahi Tukupā

1. 'I ho'omou lotu fakafāmilí pea mo ho'o lotu fakatāutahá, lotu ai ki he 'Otuá ke ne tāpuaki'i 'a e kau Taki Mā'olungá.
2. Lotu ke ke ma'u ha fakamo'oni pea mo ha mālohi ke ke lava 'o muimui ki he palōfitá pea mo e kau Taki Mā'olungá.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Nōmipa 12:6 (ko e hā 'a e 'Eikí ki he'ene kau palōfitá)

'Āmosi 3:7 ('oku fakahā 'e he 'Eikí 'a e ngaahi me'a liló ki he'ene kau palōfitá)

Luke 1:59–79 ('oku fakahā ma'u mai pē 'e he 'Eikí hono finangalo ki he tangatá tu'unga 'i he'ene kau palōfitá)

T&F 21:4–6 ('oku lea'aki 'e he palōfita 'a e ngaahi lea 'o hangē tofu pē ko e folofola ia mei he 'Otuá)

T&F 43:1–7 (ko e ngaahi fakahā 'oku fai ki he Siasí 'oku 'omi ia ki he palōfitá)

Ngaahi Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoní:

1. Teuteu ke kamata pē faka'osi'aki 'a e Himi, "Fakamālō kia Sihova" Himi, 196.
2. Vahe ke fai 'e he kalasí 'a e ngaahi talanoa pe lau 'a e ngaahi potu folofolá.

Ko e Fatongia 'o e Tamaí ki he Ngaahi Fiema'u 'a Hono Fāmilí

Lēsoni 12

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'eni ke tokoni kiate kitautolu ke tau 'ilo 'a e fatongia 'o e tamaí 'a ia ko hono fa'ufau mo fakalato 'a e fie ma'u 'a hono fāmilí.

Talateú

Na'e pehē 'e ha palōfita 'a e 'Otuá: "ko e kautaha mahu'inga taha pē 'a e fāmilí pea 'oku 'ikai ha me'a ke ne toe fakauoua'i ia ha taimi 'o a'u ai pē 'o ta'engata. Ko hono 'uhinga pē 'o 'etau 'i māmaní ke fa'u ha tau ngaahi fāmilí ke lava 'o ta'engata." (Joseph Fielding Smith, "Counsel to the Saints and to he World." *Tūhulu*, 'o Tisema 1972, p. 27.)

Ko e fāmilí ta'engatá ko e fāmilí fakapēteliaké ia. Ko e 'uhinga 'o e fakapēteliaké 'oku 'ulu ki ai 'a e tamaí pea ko e tamaí mo e fa'eé fakatou'osi. Kuó na 'osi sila 'i he tempalé. Ko e founga totonu 'eni ke muimui ai 'a e fāmilí kotoa pē, peá ke 'ulu ki he fāmilí 'a e tamaí.

Ko e Tamaí ke ne Fakalato 'a e Ngaahi Fiema'u hono Fāmilí

'Oku ako'i kitautolu 'e he folofolá ko e 'ulu ki he fāmilí 'a e tamaí (Efesō 5:23). Pea 'i he'ene hoko ko e 'ulú 'oku ne fatongia'aki leva 'a hono tokanga'i 'a e ngaahi fiema'u fakalaumālie mo fakatu'asino 'a hono fāmilí (Mōsaia 4:14–15. Ko e fatongia toputapu 'eni pea na'e foaki ia ki he ngaahi tamaí 'e he 'Eikí. Ko e mo'oni, ko e ngāue mahu'inga taha pē 'eni 'e lava ke fai 'e he tamaí. Na'e 'i ai ha akonaki 'a Tēvita O. Makei 'a ia na'á ne pehē ai " 'e 'ikai ha ngāue lavame'a te ne lava ke toe fakalele'i ha fehālaaki 'i 'api." (Tēvita O. Makei, *Conference Report*, 'Epeleli 1964, p. 4).

Ko e fāmilí 'a e feitu'u ke ohi ai 'a e fānaú mo ako'i ai kinautolu ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ta'engata. "Ko e ngāue mahu'inga taha 'a e 'Otuá ke tau fai 'a ia 'oku tau fai 'i hotau ngaahi 'api." Ko e lau ia 'a Palesiteni Hāloti B. Lī (Regional Representative Seminar, " 'Epeleli 1972, p. 2). 'Oku 'ikai mo ha toe faiako te ne lava 'o fulihi 'a e 'ulungāanga 'o e fānaú 'o laka 'i he fulihi 'oku tau fai 'ekitautolu ko e ngaahi mātu'á. Pea 'i he me'á ni 'oku toe mafatukitukí ange ai hono mahu'inga ke tau tā ha sīpinga lelei 'i he'etau lea pea mo e me'a 'oku tau faí. Ko e tala'ofa kuo tuku mai ke tau lava 'ekitautolu mātu'á pe mo 'etau fānaú 'o sila 'i he tempale pea ke ta mo'ui angatonu mo tauhi 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongoleleí, pea 'i he founga ni te tau lava ai 'o nofo fakataha pea fakata'engata'i 'a hotau ngaahi fāmilí, 'i he nāunau fakaselesitalé (vakai, vahe 47 'o e tohi ko e "*Hakeaki'i*," 'i he *Gospel Principles Manual*.)

Ko e Ngaahi Fiema'ú Fakatu'asino 'a e Fāmilí

Ko e fatongia 'o e tamaí 'a hono fakakakato 'a e ngaahi fiema'ú fakatu'asino 'a e fāmilí. Ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi fiema'ú ni kuo pau ke—

- Ngāue faitotonu ke ma'u a e ngaahi fiema'ú 'a e fāmilí.
- Patisetií 'a e ngaahi fiema'ú 'a e fāmilí pea fengāue'aki fakataha mo e uaifí.
- Akoí 'a e fānaú ke nau ngāue.
- Kamata ha polokalama tānaki mo tokonaki ki he kaha'ú.

'Oku akonekina kitautolu 'e he ngaahi folofola 'i he 'ahó ni kiate kinautolu ko ē 'oku 'ikai ke nau fie ngāué, " 'e 'ikai ke nau kai pē tui 'a e ngaahi kofu 'o e tangata 'oku ngāué" (T&F 42:42). Na'e folofola 'a e 'Eikí 'o ne fakatokanga ki he kau nofonoá kapau 'e 'ikai liliu a 'enau angafaí, pehē 'e 'ikai ai pē te nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'e ma'u 'ekinautolu 'oku fa'a ngāué. Na'a mo honau fatongia 'i he Siasí 'e mole mo ia foki (T&F 8&5:29). Neongo pē ko e hā ha fa'ahinga ngāue te tau fai ko e me'a mahuinga pē ke tau fai ha ngāue totonu mo ma'a pea mo fakafiemālie.

'Oku totonu ke hanga 'e he tamaí mo e fa'éé 'o fa'ufau ha patiseti fakafāmilí. Ko e vāhenga 'oku ma'u 'e he tamaí 'oku 'ikai ko 'ene pa'anga tokotaha ia—'oku hoko 'eni ia ko e pa'anga 'a e fāmilí kātōa ka ko e tamaí 'okú ne puleí. Ko hono fatongia leva ke ne siofi 'oku lava ke fakalato 'a e ngaahi fiema'ú 'a e tokotaha kotoa pē 'i he fāmilí—ka 'oku 'ikai ko e fiema'ú 'ata'atā pē 'a'ana tamaí. 'I he taimi ko ia 'oku ngāue fakakukafi ai 'a e tamaí pea fai 'a 'ene lelei tahá, 'e hanga 'e he 'Otuá 'o tāpuakií ia, pea 'e lava leva 'e he fa'éé pea mo e fānaú foki 'o takitaha 'o fua honau ngaahi fatongia 'i he fāmilí.

Fakahā 'a e fakatātā 12-a, "Ko e ngaahi fāmilí 'oku ngāue fakatahá 'oku fakatou tāpuekina fakatu'asino mo fakalaumālie 'a kinautolu."

'Oku fie ma'u ke matu'aki poupouí 'a e fānaú ke nau ma'u ha ako faka'atamai 'i he lahi taha te nau ala lavá ke teuteuí kinautolu ki ha ngāue te nau lava ke fai 'i he kaha'ú. 'Oku 'ikai totonu ke nau nofo mei he akó koe'uhí ke nau ngāue pa'angá. 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni ke nau nofo noa ta'e fai ha ngāue 'i 'apí. Na'e 'i ai ha lea 'a Palesitini Hāloti B. Lī na'á ane pehē ai ke 'oange ha fanga kií ngāue ki he fānaú ke nau fai 'i 'apí koe'uhí ke 'oua te nau nofonoa, ka 'e lava 'eni ke nau kau ai ki hono mahuinga 'o e ngāue pea 'e tokoni foki 'eni ki he'enua tupu 'o anga fakapotopoto. ("Preparing our Youth," *Tūhulu*, 'o 'Akosí 1971).

Ko e hā e ngāue 'e taha ke fai 'e he fānaú ko hono tokangaí 'a e ngoue'angá. Kuo 'osi akonekina kitautolu ke tau tō 'etau ngaahi ngoué ke tau lava ma'u me'atokoni mei ai, pea mo tokonaki ki he kaha'ú. Ne fai ha lea 'e Palesitini Sipenisā W. Kimipolo 'o pehē, ke hanga 'e he

ngaahi fāmīlī 'o "tō 'i he'enau ngaahi ngoue'angá 'a e lahi taha 'ao e me'a te nau lava ke toó. . . . Fakatupulekina 'iate kimoutolu 'a e poto mo e taukei 'i hono fakatolonga mo tokonaki ha me'akai ki he kahaú. 'Oku mau toe fie fakamamafaí 'a e ngaahi tomu'a akonaki 'a e Siasí ke 'i ai ma'u pē ha me'atokoni ke fe'unga mo ha ta'u 'e taha 'i homou ngaahi feleokó." (Spencer W. Kimball, "Family Preparedness," *Tūhulú*, 'o 'Aokosi 1976, p.12–14).

Ko e hā nai ha ngaahi ngāue te ke lava ke ako'i ai ho'o fānaú ke nau ngāue? Kapau 'oku 'ikai ke tau lava ke fakalato 'a e fie ma'u fakatu'asino 'a e fāmīlī ke tau ma'u tokoni mei fē? (Kuo pau ke tau tomu'a kumi tokoni ma'u pē mei he fāmīlī mo e kāingá 'a ai te nau lava fai ha tokoni. Kapau leva 'oku 'ikai ke nau lava fai ha tokoni pea tau toki hoko atu ki he Siasí pea mo e kau taki 'o e kōlomú. 'E toki lava pē fai ha kole tokoni ki he Pule'angá kapau 'oku 'ikai lava 'a e Siasí 'o fai ha tokoni.

Tokoni ki he Ngaahi Fiema'u Fakalaumālie 'a e Fāmīlī

Ke lava 'ao fakahoko 'a e ngaahi fiema'u fakalaumālie 'a e fāmīlī 'oku totonu ke—

- Ako'i 'a e ongoongolelei ki hotau ngaahi uaifí mo 'etau fānaú.
- Fakahoko 'a e lotu fāmīlī 'i he 'aho kotoa pē.
- Ngaohi 'a hotau ngaahi 'apí ko ha feitu'u ke fakaafe'i mai kai ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ke ne nofo'ia 'a kitautolu.
- Totongi 'etau ngaahi vahehongofulú pea pehē ki he ngaahi foaki kehē ki he 'Eikí.
- Fakahoko ha ngaahi efiafi fakafāmīli 'oku tāú.

Ko e ngaahi fatongia ni 'oku toputapu. 'Oku fakamatala'i mai 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e mahu'inga 'o e taha 'o e ngaahi fatongia ni:

Fekau 'a e kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a e T&F 68:25, 28. Ko e hā ke tau ako'i ki he'etau fānaú?

Ko e fatongia 'o e tamaí ke ne fakapapau'i 'oku ako'i 'a e ongoongolelei ki hono fāmīlī 'i 'api. Ko e founa lelei taha ke ako'i ai 'a e me'a ni ke fai ia 'i he efiafi fakafāmīlī. 'Oku tau ma'u ai ha faingamālie papau ke tau fetalanoa'aki ai mo fakahinohino ai 'a e fāmīlī. Na'e pou pou 'a e 'Uluaki Kau Palesiteni ki he ngaahi mātu'á ke "nau fa'a fakataha he ngaahi efiafi Mōnité, ke ako ai ki he folofolá . . . pea fai ai ha fefakamo'oni'aki. Ko ha faingamālie lelei 'eni ke vāofi ai 'a e mātu'á mo e fānaú, pea ke fanongo ai 'a e mātu'á ki he palōpalema 'a e fānaú, pea fai ai foki ha tokoni ki he fānaú 'i he ngaahi me'a 'oku nau fu'u fiema'ú." (Message from First Presidency," *Family Home Evening Manual*, 1976–77, p. 3.)

'E lava 'e he tamaí 'o ako'i fakalelei 'ene fānaú, kuo pau ke ne fa'ufa'u 'ene polokalamá ke ne lava 'o 'i 'api 'i he taimi lahi pea mo hono fāmīlī.

'Oku totonu foki ke ne fakahā 'a 'ene fiefia 'i he'ene mo'u'aki 'a e ongoongolelei 'aki 'a 'ene totongi 'ene vahehongofulu pea mo e 'aukaí, tali pea fai 'i he loto fakakukafi 'a hono ngaahi fatongiá, pea tauhi mo e ngaahi ouau 'o e Siasí.

'Oku tokoni fēfē 'a e Siasí kiate kitautolu 'i hono akoí 'o 'etau fānaú?

Ngaahi Tāpuaki 'o e Ngaahi Tamaí mo e Ngaahi Fāmilí

Fakahā 'a e fakatātā 12-b, "Na'e foaki 'e Tu'i Penisimani 'a e ngaahi me'a fakatu'asino mo fakalaumālie 'a ia na'e fie ma'u 'e hono fāmilí?"

'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná ha fakamatala ki ha tu'i 'a ia ko e palōfita pea ko e tamaí foki 'a ia ko hono hingoá ko Tu'i Penisimani. (Mōsaia 2:12–14). Neongo ko e tu'i, pea mo e palōfita ka na'á ne ngāue'aki hono nimá ke ma'u ha me'atokoni ke tauhi 'aki hono fāmilí. Na'e ikai ke ne teitei fakafalala ki ha taha. 'Oku totonu ko kitautolu 'a e ngaahi tamai ke tau muimui he tā sipinga ne fai 'e he Tu'i 'o tau ngāue pea faka'aonga'i hotau nimá ke tau lava pē 'ekitautolu 'o tauhi hotau fāmilí.

Te tau lava foki 'o muimui he tā sipinga 'a 'Ēpalahamé. Koe'uhí ko e tangata na'e angatonu na'e ma'u ai 'e 'Ēpalahame ha tala'ofa ki hono fāmilí pea mo hono hakó. (Vakai, Sēnesi 17:3–8). Na'e tāpuekina 'a 'Ēpalahame tu'unga he'ene ngāue mālohi pea mo 'ene muimui ki he 'Otua pea 'ikai ko ia pē ka na'á ne tauhi hono fāmilí. Koe'uhí ko e hako kitautolu 'o 'Ēpalahame, te tau lava ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki tatau 'o kapau te tau tauhi 'etau fānaú pea mo hotau ngaahi fāmilí 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fiema'u fakatu'asinó mo fakalaumālie. Ka ko e me'a mahu'inga taha 'a e tupulaki 'a e 'ofa 'i hotau ngaahi 'api pea mo e fakalakalaka fakalaumālie 'a e fāmilí.

Faka'osi

'Oku hanga 'e he talanoa ko 'ení 'o fakahoko mai 'a e anga 'o hono ma'u 'e ha tamai pea mo hono fāmilí ha ngaahi tāpuaki tu'unga 'i he'enua tali mo mo'u'aki 'a e ongoongolelei. Ki mu'a pea kau 'a Siosefa Kāsia ki he Siasí, na'á ne manako ma'u pē ke inu mo hono ngaahi kaungā tangatá pe na'e si'isi'i 'aupito 'a 'ene lava ke ma'u hano taimi ke nofo ai mo hono fāmilí. Tupu mei he anga pehē 'a Siosefa Kāsia na'e si'i 'alu leva 'a e fa'eé 'o fai ha fanga ki'i ngāue he tukui 'api ke ma'u mei ai ha pa'anga ki hono tauhi 'o e fānaú. Na'e 'ikai foki ke lava 'a e fānaú 'o maheni mo 'enua tamaí. 'Ikai ko ia pē ka na'e lahi ange 'enua ilifia ki he'enua tamaí 'i he'enua 'ofa mo faka'apa'apa ki aí.

'I ha 'aho 'e taha na'e fakafe'iloaki ia 'e ha taha ki he kau faifekau Māmongá. Hili nai ha māhina 'e ono 'o 'ene feohi mo e kau faifekau na'e matu'aki liliu 'aupito 'a e mo'ui 'a Siosefa Kāsia. Na'á ne li'aki leva 'a hono kaungā tangatá pea taimi si'i pē kuó ne kau leva ki he Siasí. Na'á ne

12-b, Na'e tokonaki 'e he Tu'i ko Penisimani ki he tu'umālie fakatu'asino mo fakalaumālie 'a hono fāmilí

---

kamata leva ke nofo he efiafi mo 'ene fānaú, pea fai mo 'enau efiafi fakafāmilí pea kamata leva ke nau fa'a 'alu mo e fānaú mo e fa'éé 'o 'eva he efiafi. Na'á ne kamata leva ke fakapatiseti 'enau siliní pea 'i he 'ene peheé ne lava leva 'a e uaifi 'o nofo 'i 'api ko e 'ikai toe 'alu 'o ngāue totongi.

Na'e tuai e kemo kuó ne fakatokanga'i ta 'oku lahi ange 'a e fiefia 'oku ma'u i he'ete feohi mo hoto fāmilí 'i he'ete feohi mo hoto kaungā tangatá. Na'e kamata leva ke 'ofa 'a 'ene fānaú kiate ia pea 'i he 'ahó ni 'oku nau lolotonga feinga ke muimui 'i he sipinga mo'ui kuo lava 'e he'enau tamaí 'o taá.

Ngaahi Tukupaá

1. Fakafuofua'i pē 'oku fēfē ho'o hanga 'o foaki ki ho'o fānaú 'a e ngaahi fiema'u fakalaumālie mo fakatu'asino 'oku nau faka'amu ki aí.
2. Fakafuakava'i koe te ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a ho fāmilí.
3. Fa'ufa'u mo ho fāmilí 'a e founa te mou lava ai ke mo'ui 'o fakatatau mo e folofolá pea mo e ngaahi akonaki 'a e kau taki 'o e Siasí.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

1 Timote 5:8 (ko e fatongia 'o e tamaí ke ne 'omi 'a e ngaahi fiema'u 'a e fāmilí)

Mōsaia 27:14, 22–24 ('oku fanonga mai 'a e 'Eikí ki he'etau ngaahi lotú ki he'etau fānaú)

T&F 68:30–31 ('oku tupu hake 'a e fānaú 'a e kau fakapikopikó 'i he angahala)

T&F 75:25, 28–29 (ko e fatongia 'o e ngaahi tamaí ke tauhi hono fāmilí)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fakahoko 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 27, "Ngāue mo e Fatongia Fakatāutaha," pea mo e vahe 36 " 'E Lava ke Ta'engata 'a e Fāmilí"
2. Teuteu ha palakipoe mo ha sioka.
3. Kapau te ke fie ma'u, hili 'i he palakipoé pe 'i ha la'i pepa lahi 'a e ngaahi founa pau 'e lava 'e ha tamaí ke ne lava ke fakakakato 'a e fie ma'u fakalaumālie mo fakatu'asino 'a hono fāmilí.
4. Vahe ki he kalasí ke nau hiki 'a e ngaahi potu folofolá pea fai mo e ngaahi talanoá.

Fealēlea‘aki mo e Kau Mēmipa ‘o e Fāmilí

Lēsoni 13

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tokonií kitautolu ‘i hono feingai ‘a hotau ngaahi fāmilí ke mālohi ‘aki hono poupouí mo fealēlea‘aki ‘a e tamaí, fa‘eé, mo e fānaú.

Talateu

Hivaí ‘a e “ ‘Oku Masani ‘a e Me‘a Kotoa”

‘Oku Taki ‘a e Lakanga Fakataula‘eikí ‘i Hono ‘Apí

Ko e kamata‘anga ‘o e ngaahi ‘api fakalangí ‘a hotau ngaahi ‘api fakaemāmaní. Ko ‘ete hoko ko e tamaí pea mo e fa‘eé ko e va‘a ia ‘o hono teuteu‘i kitautolu ki he tu‘unga faka-‘Otuá. Ko e ngaahi tamaí ‘a ia ‘oku mahino kiate kinautolu ‘a e me‘a ko ‘ení ‘oku nau ‘iloí tā ‘oku ‘i ai honau fatongia toputapu ke tataki fakahinohino, mo faleí ‘a honau ngaahi fāmilí ke nau faífaítaki‘anga, pea ke ‘alu ‘a e tamaí ki he fāmilí ka ke ne pule ‘aki ‘a e ‘ofa peá ke fenāpasi lelei ‘a ene ngaahi tu‘utu‘uní pea mo e ngaahi holi ma‘a mo angatotonu ‘a e fa‘eé. ‘Oku totonu ke fekumi ki he taumu‘a tatau pē ma‘á e fāmilí, pea ‘oku totonu ke ongoí ‘e he fānaú ‘a e ‘ofa mo e uouangataha ‘a ia ‘oku lava ke ma‘u ‘i ai tu‘unga mei he taki lelei ‘okú na fai.” (“Fatherhood,” *Tūhulu*, Sune 1977, p. 2.)

‘I he‘etau hoko ko e ngaahi mātu‘a fakamali ‘oku tau ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eikí, ‘oku ‘i ai hotau ngafa ‘a ia ko hono tauhi ‘a hotau ngaahi fāmilí ke nau mo‘ui angatonu pea ko e fatongia ni foki he ‘ikai ke tau lava ia ‘ekitautolu ‘ata‘atā pē. Kuo pau ke tokoni mai ‘a hotau ngaahi malí ‘i he fai ‘o e fatongia ni, ‘i he fongá ni te tau lava fakataha ai ‘o fa‘u mo langa ha mali ‘e tolonga pea mo ‘omai ai ki otau ngaahi fāmilí ‘a e tāpuaki ke tau lava ‘o tutu‘u ‘i he ‘aho ‘o e ‘Otua. ‘Oku mahino mei heni ‘a e fu‘u fie ma‘u ke tau ‘ofa mo faleí ‘a hotau ngaahi uaifí ‘o kapau ‘oku tau taumu‘a ‘aki ‘a hono ‘omai ‘o e laumālie ‘o e ‘Otua ki hotau ngaahi ‘apí.

Ko Hono Fakahā ‘Etau ‘Ofa mo e Hounga‘ia ki Hotau Ngaahi Malí

Lau ‘a e Mōsaia 4:14.

‘Oku akonekina kitautolu ‘i he folofolá ni ‘o fekau‘aki mo e finangalo ‘o e ‘Eikí ke tau fokotu‘u ha ngaahi ‘api ‘i māmani ‘o makatu‘unga ‘i he melino pea mo e ‘ofa. Ke tau lava ‘o fokotu‘u ha ngaahi ‘api pehení kuo pau ke tau hanga ‘o tomu‘a fakapapauí ‘oku tau fuofua fa‘u ha kupesi ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ofa mo‘oní pea mo e fetokoni‘aki ‘i he taimi ko ia ‘oku fuofua fai ai ‘a e malí. Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kupesi pehē ke tā sīpinga ki ai ‘a

---

'etau mo'uí ki hotau ngaahi 'apí 'i he ngaahi 'ahó ni, kuo pau leva ke tau feinga ke fokotu'u ha kupesi ke tau muimui ki ai. Ke lava ke fokotu'u 'a e me'á ni kuo pau ke fa'a lotu fakataha 'a e fāmilí, fakahā 'a 'enau fe'ofofani pea mo 'enau fefaka'apa'apa'aki, pea ke nau fa'a ako foki 'a e folofolá. Neongo 'a e ngaahi me'á ni kotoa ka 'oku mahino 'oku mahulu ange 'a e mahu'inga 'o e fie ma'u ke tau hanga 'o tauhi 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Otuá 'a ia na'a tau fepalōmesi 'aki ke tau tauhi 'i he 'aho ko iá ne fai ai 'a e malí.

Ko e lakanga fakataula'eiki 'oku mālohi 'i he Siasí ko e tokotaha 'oku 'ofa mo fa'a faka'atu'i pea mo fa'a tokanga ki hono uaifí (vakai, 'Efesō 25:25). Na'e pehē 'e Palesiteni J. Lupeni Kalake Jr., kapau 'oku fie ma'u 'e ha fāmilí ke nau fetoka'aki 'a e husepāniti pea mo e uaifí. Kuo pau ke nau fa'a fekātaki'aki pea ke na feangatonu'aki mo tauhi 'a 'ena ngaahi fuakava na'e fai 'i he'ena malí. Ko 'ena fefalala'aki 'oku totonu ke hoko ia ko e "Maama ke ne hanga 'o 'Ufi'ufi 'a e 'Apí." Kapau 'e fai 'e he ongomātu'a 'a e ngaahi me'á ni kotoa, ko 'ena ngaahi talangofua ki he 'Otuá 'e lava ai ke "tataki mo fakafiemālie'i kinaua." (Vakai, *Immortality and Eternal Life*, Vol. 2 [Melchizedek Priesthood study guide, 1969], pp. 14–15.)

Ko e hā 'a e ngaahi me'a ke tau fai ke fakahā'aki 'etau fakahounga'i pea mo 'etau 'ofa ki hotau ngaahi malí? Ko e hā ha fekau'aki 'etau fakahounga'i mo 'etau 'ofa 'i hotau ngaahi malí pea mo e fa'u 'e ngaahi 'apí ke 'i ai 'a e fe'ofofani pea mo e melino?

Fale'i Ma'á Hotau Ngaahi Uaifí

Fakahā 'a e fakatātā 13-a, " 'E faingofua ange hono tataki 'o e fāmilí pea 'e toe lelei ange 'i he taimi 'oku fetokoní'aki ai 'a e husepāniti pea mo e uaifí."

'Oku matu'aki mahu'inga 'aupito ke tau lava 'o femahino'aki pea mo hotau ngaahi malí. 'E lava ke fakalelei 'a e ngaahi faingata'a'ia fakafāmilí pea mo e ngaahi palōpalema 'o e nofo malí 'o kapau te tau lava ke feakonaki'aki pea mao hotau ngaahi uaifí—pea 'ikai ko ia pē ka ke tau fa'a fekumi mo kole tokoni mo fakahinohino mei he 'Eiki.

Lau 'a e 'Alamā 37:37. 'Oku tokoni fēfē 'a e fealea'aki mo e 'Eiki 'i he me'a kotoa pē te tau fai?

Kapau 'oku tau faka'amu ke tau hoko ko e kau Lakanga Fakataula'eiki fakapotopoto mo anga fakapotopoto, kuo pau ma'u pē ke tau fa'a fetalanoa'aki pea mo hotau ngaahi malí 'i he ngaahi palōpalema pea mo e ngaahi taumu'a ke ngāue ki ai 'a e fāmilí, te tau feinga ma'u pē ke 'ilo'i 'a 'enau ngaahi fakakaukáu pea mo 'enau fietokoní kae 'oua 'e feinga pē ke tau fai pē 'etautolu 'iate kitautolu 'a hono fakalelei 'o e ngaahi palōpalema ta'e fakakau ai 'a e ngaahi malí. Ke lava 'o fakahoko 'a e me'á ni ai 'a e husepāniti pea mo e uaifí 'o tangutu fakataha pea fealea'aki mo fefakamaama 'aki 'i hono fakakaukáu 'o e ngaahi founa ke solova 'aki 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí.

13-a, 'Oku faingofua pea ola lelei ange 'aupito 'a e takimu'a 'i he fāmilí 'i he taimi 'oku fealēlea'aki ai 'a e husepāniti mo hono uaifí.

Ko hotau ngaahi uaiifí 'a hotau ngaahi hoa tokoni 'i he'etau nofo malí pea 'i he'ene peheé 'oku mahu'inga 'aupito 'a 'enau hoko ko e hoa tokoni 'i he 'apí. 'Oku totonu ke tau hanga 'o 'ai ke mahino kiate kinautolu 'a honau mahu'inga. 'Oku 'i ai foki 'a e fa'ahinga ia 'oku nau ma'u 'a e lakanga taula'eikí pea nau mahalo ai tokoua ko kinautolu pē te nau fai 'a e ngaahi fakakaukau pea mo e tu'utu'uni aofangatuku 'i 'apí. Ka 'i he folofola 'oku fakahā mai ai ko e founga hala 'eni ke fai.

Lau 'a e T&F 121:39, 41.

'Oku ngāue'aki hala 'e ha taha 'a hono lakanga fakataula'eikí kapau 'okú ne "ngāue'aki ha pule ta'etotonu." Kapau ko e Lakanga Fakataula'eikí Faka-Melekisētekí ko ē 'oku 'i ai 'a e totonu ke ke fanongo ki hono uaiifí 'aki 'a e 'ofa pea mo e tokanga mo'oni. Pea 'i he taimi 'oku tau fanongo ai, kuo pau ke ta fanongo pea ke 'iate kitaua 'a e mahino ko hotau uaiifí ko e hoa tokoni pea 'okú ne tatau pē mo kitaua 'i he tu'unga tauhi 'o e fāmilí. 'Oku 'i ai ha fakamatala mālie felāve'i mo e lakanga fakataula'eikí na'á ne fa'a fealēlea'aki mo hono mali 'i he'ena nofo 'apí.

Na'e 'i ai ha tangata ko Siaki pea ko e tangata ia na'e anga fakapotopoto pea na'á ne ako lelei foki. 'I he tu'unga faka'atamaí na'á ne a'usia na'á ne lava pē ke ne fai pe 'iate ia 'a e ngaahi tu'utu'utuni aofangatuku 'o 'ene nofo mo hono uaiifí. Ka na'e 'ikai ko e anga 'eni 'o 'ene nofo mo hono uaiifí he na'á ne manako ma'u pē ke ne nofo fakataha mo hono malí pea ke na fealēlea'aki mo ia 'i he ngaahi palōpalema pea mo e ngaahi founga ke solova ai 'a e ngaahi faingata'a'ia faka'apí 'okú na fa'a fehanganagai mo ia. Na'e fa'a fai 'a 'ena pōtalanoa ko 'ení 'i he ngaahi efiáfí Sāpate 'i he taimi ko ia 'okú na nofo ai he tēpilé ke ma'u 'ena me'a tokoní. 'I he taimi 'e ni'ihi na'e fa'a fakakau 'a e fānaú 'i he fealēlea'aki 'oku faí. 'I he fa'a fealēlea'aki ko 'ení na'e fa'a ma'u ai 'e he ongomātu'á ni ha fakakaukau tatau ki he ngaahi founga ke tauhi'aki 'a 'ena fānaú. Na'e 'ikai ke 'i ai ha taimi ne na kē ai pē fai ha fakafekiki ka na'á na fu'u fe'ofa'ofani 'aupito. Ko e mo'oni ma'u pē ke ne 'ilo pē ko e hā nai 'a e fakakaukau 'a hono uaiifí. Ko e sīpinga na'á ne taá ne hoko ia ko ha kupesi ke ako mei ai 'a hono ngaahi fohá 'e toko ono pea 'ikai ko ia pē ka ne nau ngāue'aki foki 'a e 'uhinga 'o e lēsoní ne nau ako ki hono tataki honau ngaahi fāmilí.

'E 'aonga fēfē 'a e fealēlea'aki ke ta'ofí 'aki 'a e fakafekiki 'a e ongomātu'á? 'E tokoni fēfē 'a e founga ni ki hono 'omai pea mo fakatupulaki 'a e fe'ofa'ofani?

Fealēlea'aki mo Hotau Ngaahi Fāmilí

Fakahā 'a e fakatātā 13-b. " 'E tokoni 'a e fealēlea'aki fakafāmilí ki hono tataki totonu 'e he tamaí 'a 'ene fānaú 'i he angatonu."

13-b, 'Oku tokonii 'a e tamaí ke ne tataki 'ene fānaú 'i he mā'oni'oni 'i he'ene fai 'a e fale'i fakafāmilí

Hili 'a e fealēlea'aki 'a e tamai pea mo e fa'éé 'oku totonu leva ke na hanga 'o ui mai 'a e fānaú pea fakatotonu leva ke na hanga 'o ui mai 'a e fānaú pea fakatotonu leva ke na hanga 'o ui mai 'a e fānaú pea fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi taumu'a kuó na hanga 'o fokotu'u ki he fāmilí. Ko e me'a mahu'inga 'eni ke fai 'e he fāmilí. 'E lava 'a e founá ni ke ne fusi mai 'a e mēmipa 'o e fāmilí ke nau toe fe'ofa'ofani ange ai pea 'e fakalalakala ange ai 'a e mo'ui fakafāmilí. Ko e fānau ko ia 'oku nau 'ilo 'i ha taimi lahi ki mu'a 'a e ngaahi taumu'a 'a e fāmilí 'oku nau lava ke 'ilo ai 'a e ngāue 'oku totonu ke fai pea 'e hoko 'a e me'a ni ke ne hanga 'o 'omai ai 'a e maau mo e uouangataha. Kapau 'e lava, 'oku totonu foki ke kau 'a e fānaú 'i he fakakaukai 'o e ngaahi me'a ke fai pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi fakakaukau ko 'ení.

Ko e fē 'a e taimi totonu ke fai ai 'a e fealēlea'aki fakafāmilí? (Ko e efiāfi fakafāmilí ko e taimi lelei ia ka 'oku totonu ke 'oua na'a hanga 'e he me'a ni 'o fa'ao ai 'a e taimi lēsoni.) Ko e hā nai ha ngaahi me'a 'e lava ke alea'i 'i he alēlea'anga fakafāmilí?

Fakahā 'a e fakatātā 13-c, "Ke faka'eke'eke 'e he tamai 'ene fānaú."

'Oku mahu'inga foki ke hanga 'e he tamai 'o faka'eke'eke fakatātaha 'ene fānaú. "Ko e ngaahi me'a lelei pē 'e lava ke ma'u 'i he fa'a hanga 'e he tamai 'o faka'eke'eke 'ene fānaú." Te ne lava ai ke 'ilo 'a 'enau ngaahi palōpalemá pea mo 'enau ngaahi fiema'u. 'Oku totonu ke hanga 'e he tamai 'i he taimi 'okú ne fai ai ha faka'eke'eke 'o faka'alí'ali ki he'ene fānaú ko e tokotaha anga fakakaume'a ia pea 'e 'ikai ke 'i ai hano ngata'anga 'o 'ene hoko ko honau kaungā-me'a. (A. Theodore Tuttle, "The Role of Father," *Tūhulu*, Sānuali, 1974, p. 67.)

Ko e hā 'a e ngaahi me'a te ke lava 'o alea'i mo ho'o fānaú 'i he taimi te ke faka'eke'eke ai kinautolu? Te mo lava ke vāofi fēfē ange ai 'i he founá ni? (Poupou'i 'a e kau lakanga fakataula'eikí ke mahino ko e taimi 'o e faka'eke'eke ko e taimi ia ke 'ai ha fakafanongo ki he ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e fānaú.)

Ko e fealēlea'aki pea mo e fānaú 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke fakamamalu'i. 'Oku totonu ke tau faka'aonga'i 'a e taimi kotoa pē 'i he 'uluaki faingamālié pē 'e ma'u 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e taimi pea mo e feitu'u 'oku hoko ai 'a e faingamālié ni, ke tau fakafanongo ki he ngaahi faingata'a'ia 'a e fānaú. 'I he'etau fealēlea'aki mo kinautolu, tau feinga ma'u pē ke tau sio ki he palōpalema mei he tu'unga 'oku nau 'i ai 'a e fānaú. 'Oua na'a tau kata 'i he ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai pea mahalo ko e ngaahi me'a ta'e'aonga pē ia, ka 'oku totonu ke tau fakafanongo lelei ki he ngaahi me'a 'oku nau talamai pea feinga lahi ke ma'u ha mahino fekau'aki mo 'enau ngaahi palōpalemá.

"Ko e taha ia ha me'a faka'ofa'ofa 'a e lava 'a e tamai pe ko e fa'éé ke ne tangutu fakataha pea mo 'ene tamá pe fohá ke fealēlea'aki mo alea'i ha'anau palōpalema (pea 'oku 'i ai 'a 'enau ngaahi palōpalema 'a ia 'oku 'ikai totonu ke tau hanga 'o fakasitua'i). 'Oku 'i ai ha ngaahi ha'aha'a, ngaahi fakatauele, pea mo ha ngaahi tukuaki'i ta'etotonu 'a ia 'oku

13-c, 'Oku totonu ke toutou faka'eke'eke 'e he tamai 'a 'ene fānaú

---

totonu ke 'ilo lelei ki ai hotau ngaahi fohá pea mo hotau ngaahi 'ōfiné . . . (ElRay L. Christiansen, "Successful Parenthood—A Noteworthy Accomplishment," *Tūhulu*, Siulai 1972, p. 55.)

Ko e hā 'a e ngaahi me'a te ke lava 'o alea'i mo ho'o fānaú 'i he taimi te ke faka'eke'eke ai kinautolú? Te mo lava ke vāofi fēfē ange ai 'i he founá ni? (Poupou'i 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke mahino ko e taimi 'o e faka'eke'eke ko e taimi ia ke 'ai ha fakafanongo ki he ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e fānaú.)

Na'e 'omai 'e 'Eletā L. 'Īveni ha fale'i kiate kitautolu 'o kau ki he fānaú na'a ne pehē, " 'Oku mou fakatou ma'u ha faingamālie, 'a e totonu, mo e fatongia ke tangutu fakataha hifo 'o vahevahe 'a ho'omou ngaahi fakakaukaú pea fakapapau'i 'a ho'omou ngaahi filí, pea 'e lava leva ke mou fanongo pea feveitoka'i'aki—ngāue pea mo lotu 'o palani fakataha ki he ma'uma'uluta mo e fiefia—ta'e ngata 'a e fāmilí." ("As Parents and Children Come to Common Ground," *Improvement Era*, Mē 1956, p. 342.)

Faka'osi

Ko e tala'ofa 'o pehē te tau mo'ui fiefia mo nonga 'i he pule'anga fakaselesitalé. Ka kuo pau ke tau kamata leva ke tau feinga ke a'usia 'a e uouangataha mo e fe'ofa'ofani he taimi ni he ko e a'usia 'o e tala'ofa 'oku hā 'i 'olungá 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku hoko fakafokifā. Na'e pehē 'e Palesiteni Tēvita O. Makei: " 'Oku lava ke u sio loto 'o ka 'oku i ai, ki ha ngaahi me'a 'oku faingata'a ke kātaki'i hangē ko e 'ikai ke ma'u 'i 'api 'a e fe'ofa'ofani pea mo e uouangataha. 'Ikai ko ia pe, ka 'oku ou ilo ko e 'api 'oku 'i ai 'a e uouangataha, a loto fie tokoni, pea mo e 'ofa ko ha kongá pē ia 'o hēvani 'i māmani." ("Unity of Purpose Important to the Accomplishment of God's Work," *Improvement Era*, Tisema 1967, p. 34.)

'I he taimi 'oku tau fealēlea'aki ai pea mo hotau ngaahi uai'í pea mo 'etau fānaú, 'oku tau hanga 'o ngaohi ai kinautolu pea mo kitautolu ke tau mālohi, pea fakatupulekina ai foki pea mo e fe'ofa'ofani mo e uouangataha 'a e fāmilí.

Ngaahi Tukupā

1. Lotu pea mo fealēlea'aki ma'u pē mo ho uai'í.
2. Fokotu'u ha fakataha alēlea'anga fakafāmilí.
3. Fokotu'u foki mo ha taimi ke ke hanga ai 'o fai hano faka'eke'eke 'a e tokotaha kotoa pē 'o ho'o fānaú, pea ke manatu'i ma'u pē ke ke fa'a lotu ke ke ma'u 'a e laumālie totonu pea mo e fakakaukau totonu 'i he taimi te mou potalanoa a'í.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Kalētia 5:22 (ko e ngaahi fua 'o e Laumālié)

Sēkopé 2:35 (ko e fua 'o e ta 'o e sīpinga kovi)

Sēkope 3:7 (ko e mahu'inga 'o e fe'ofa'aki 'i he vā 'o e uaifí mo e husepānití)

T&F 121:36–38 (founga hono ma'u mo hono ngāue'aki 'o e lakanga fakataula'eikí)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 37, "Ngaahi Fatongia 'o e Fāmilí," 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefitoi Mo'oni 'o e Ongoongolelei.
2. Fakamanatu'i ange ki he kalasí ke nau ha'u ki he kalasí mo 'enau ngaahi Tohi Tapú.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke fakalotomālohí'a kitautolu ke tau fai faka'aho 'a 'etau lotu fakafāmilí.

Fakahinohinó

Fakahā 'a e fakatātā fika 14-a, "Ko e lotu fakafāmilí ke fai tu'o ua he 'aho"

'I hotau fatongia fakatamaí, 'oku totonu ke tau ui fakatahataha 'a hotau fāmilí ke fai ha fakafeta'i pea mo kole ha fakahinohino mei he Tamai Hēvaní. Na'e fai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ha lea 'o pehē:

"Kuo tokolahi ha ngaahi ulu'i fāmilí kuó u faka'eke'eke. . . .pea kuo nau pehē kiate au ko 'enau ngaahi lotu fakafāmilí 'oku 'ikai ke fa'a fai, pea 'oku lahi ange pē hono fa'a li'akí. Na'e pehē mai 'e he ni'ihi 'oku nau fa'a feinga ke fai 'enau lotu fakafāmilí tu'o taha 'i he 'ahó, pea ko e ni'ihi na'a nau pehē 'oku matu'aki li'aki pē ia koe'uhí 'oku faingata'a ke fa'a fakataha'i 'a e fāmilí ke nau fakataha ke lava 'a e lotú 'o fai. Ko e fa'ahinga fakakaukau fakata'eta'etokanga ko 'ení ki hono mahu'inga 'o e lotú 'oku hoko ia ko e me'a ke ne hoha'asi lahi 'a 'eku fakakaukau. . . . 'Oku fakalotolahi'i kitautolu 'e he Siasí ke fai ma'u pē 'etau lotú 'i he efiafi pea mo e pongipongi. Pea ko e lotu ko 'ení ke tau tū'ulutui ai ki lalo. . . . Ko e ni'ihi 'oku nau fa'a ma'u 'a e faingamālie ke fai ai 'a e lotu 'i he taimi kai pongipongi pea mo e kai efiafi. Kapau ko e founa 'eni hangē 'e faingofua ange ai ke fa'a ma'u fakataha ki ai 'a e mēmipa kotoa 'o e fāmilí. Ko e ngaahi lotu ko 'ení 'oku 'ikai fie ma'u ia ke lōloa, tautautefito kapau 'oku kau ai ha fānau 'oku iiki pea 'o kapau 'oku nau tū'ulutui. 'Oku totonu ke kau 'a e mēmipa kotoa 'o e fāmilí 'i hono fai 'o e lotú pea ke fai lahi pē ko ha taha 'oku kei si'i si'i." (*Instructor*, Apr. 1966, p. 132.)

Lotu Fakafāmilí: Ko ha Tokoni ki Hono Tekei 'o e 'Ahi'ahi

Kuo fekau'i kitautolu ke tau fai ha lotu ki he'etau Tamai Hēvaní, pea ke fai 'eni fakatautautefito mo hotau ngaahi fāmilí.

Lau 'a e ngaahi lea 'a Kalaisí 'i he 3 Nifai 18:18–21. Ko e hā 'a e 'uhinga mamafa ne fakahā 'e he Fakamo'ui 'o felāve'i mo e lotú?

'Oku lava 'a e lotú ke tokoni ki hotau ngaahi fāmilí 'i hono tekei 'o e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētane. 'Oku mei he'etau fai 'a e lotu 'a 'etau ma'u 'a e mālohi ke tau lava lelei ange ai 'o ikuna'i 'a 'etau ngaahi palōpalemá.

'I hotau ngaahi fatongia fakatamaí, 'oku totonu ke tau hanga 'o ui fakatahataha 'a hotau ngaahi fāmilí ke fai ha lotu pea tau tā 'a e sipinga ke nau muimui aí. Mahalo 'i he'etau fakahoko 'a e fatongia ni 'oku totonu

---

ke tau tomu'a ako'i kinautolu ke nau poto 'i he lotú. 'I he T&F 68:28 'oku 'i ai ha fekau ki he tamaí pea mo e fa'éé ke ako'i 'enau fānaú ke poto 'i he lotú. Pea ko e founga lelei taha ke ako'i'aki 'a e fānaú ko e ta ha sipinga lelei. Kapau te tau feinga ke lotu fakataha mo 'etau fānaú, te n au lava leva ke 'ilo 'a e mahu'inga 'o e lotú pea te nau faka'aonga'i leva 'a e lotú 'i he'enua ngaahi mo'ui takitaha.

Ko hono ako'i mo tatakí 'o e fānaú ko e ngaahi fatongia ia 'o e tamaí; 'oku 'ikai ko 'ete ma'u pē 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea te toki pehē kuo taimi ke toki ako'i hoto fāmilí ke lotu.

Ke Ngāue mo 'Aonga 'a e Lotu Fakafāmilí 'i 'Api

'Oku akonekina 'a e kāingalotú ke nau "lotu ma'u pē" (T&F 10:5). Ne 'i ai ha palōfita na'á ne pehē 'oku lava ke tau lotu ma'u pē, neongo 'oku 'ikai ke tau tū'ulutui.

Lau 'a e 'Alamā 34:27. Ko e hā hono 'uhinga ke fonu ma'u pē hotau lotó 'i he lotu?

'I he'etau tuku ma'u pē hotau lotó pea mo 'etau ngaahi fakakaukaú ki he 'Otuá, 'e lava ke fonu ma'u pē hotau lotó 'i he lotu kiate ia.

Ke toki hoko 'o 'aonga 'a e lotú 'i hotau ngaahi 'apí 'oku totonu ke 'i ai ha taimi papau 'i hotau ngaahi 'apí ke fai ai 'a e lotu fakafāmilí. Kuo fai 'e hotau kau Takí ha ngaahi fakahinohino 'o pehē 'oku totonu ke tau hanga ma'u pē 'o tānaki fakatahataha hotau ngaahi fāmilí tu'ó ua 'i he 'aho ke fai ai 'a e lotu fakafāmilí. Pea ke lava 'eni kuo pau ke tau hanga 'o kumi 'a e taimi ko ia 'e faingamālie ai 'a e mēmipa kotoa pē ke nau kau 'i he lotu fakafāmilí. 'Oku totonu ke 'i ai ha taimi pau pea ko e taimi ia 'e 'i 'api ai 'a e fānaú kotoa. 'Oku meimei ko e taimi lelei tahá 'a e pongipongí te'eki ke 'alu 'a e fānaú ki he akó pē ko e ngāué, pea 'i he efiáfí 'i he te'eki ke nau mohé.

'Oku 'ikai ke totonu ke lōloa 'a e ngaahi lotu 'oku faí. Ko hono mo'oní kapau 'e nounou 'a e lotú 'e hoko 'eni ko ha me'a ke ne faka'ai'ai 'a e fānaú ke nau manako he lotú. 'Oku tu'unga 'eni mei he 'ilo ko ia felāve'i mo e lotu 'a e fānaú. . . he 'oku nounou ma'u pē 'enau lotú 'anautolu ia. Ko e lotu 'i he pongipongí ke kau ai 'a e ngaahi me'a kuo 'osi palani ke fai he lolotonga 'o e 'ahó. Ko e lotu he efiáfí ke kau ai 'a e fakafeta'i ki he 'Otua ki he 'ene malu'i mo e tatakí ne faí. 'Oku 'ikai ke totonu ke fetongi 'e he lotu kái 'a e lotu fakafāmilí, ka 'e lava ke fakakau ia he lotu fakafāmilí kapau ko e 'osi pē 'a e lotú pea hoko ai 'a e kai 'a e fāmilí.

'Oku 'i ai ha nīihi 'o e ngaahi tāpuakí 'oku totonu ke tau lotu ki ai na'é lave ki ai 'a 'Amuleki 'i he Tohi 'a Molomona.

Lau 'a e 'Alamā 34:23-25.

Mahalo pē 'e faikehekehe 'a e ngaahi me'a 'oku tau fie lotu kitautolu 'o kolé mei he ngaahi me'a ne lau kai ai 'a 'Amulekí, ka ko e me'a mahu'inga taha 'a e founga 'okú ne fokotu'u mai he 'oku tatau pē ia mo e founga ke fai ai 'etau hū ki he Tamai Hēvaní. Ko e taha 'o e ngaahi

founga 'oku fokotu'u mai ke tau lotu koe'uhí ko e ngaahi me'a 'oku 'amanaki ke tau fai 'ai he lolotonga 'a e 'ahó. Ko e taha 'o e ngaahi founga ke tau lotu koe'uhí ko e mālohi ke tau lava 'o teke'íaki 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a e tēvoló. 'Oku totonu foki ke takitaha lotu, 'a e fāmílí 'o fakatatau ki he anga 'o 'enau ngaahi fiema'ú. Kapau te tau fai 'a e ngaahi me'a ni e hoko 'a 'etau ngaahi lotú 'o mo'oni pea mo 'aonga, pea 'e 'ikai ke hoko ko ha lea ke tau toutou fai 'i he 'aho kotoa pē pea hangē ko e lotu tatau ma'u ai pē mei he 'aho ki he 'aho. 'I hotau fatongia fakatamaí 'oku totonu ke tau akoí 'a e fānaú ke 'oua te nau toutou fai 'a e lotu tatau 'i he 'aho kotoa pē. Pea 'i he'etau fai 'a e fakatonutonu ko 'ení 'oku tonu ke tau fai ia 'o fakatatau ki he angi 'a e Laumālié (T&F 42Z:14). Neongo pē ko e hā 'a e ngāue 'oku tau faí, tau hanga 'o akoí 'etau fānaú ke nau poto 'i he lotú, pea 'oua mu'a na'a tau hanga 'o fakamālohií kinautolu pea mo 'ai ke nau mā 'i he fai 'o e lotú.

'Oku 'ikai totonu ke tau loto-foí 'i he 'ikai ke tau lava 'o fai ha lotu fakafāmili leleí. Kapau 'e 'i ai ha palōpalema pea tau fa'a manatuí ko Sētane 'okú ne fa'a fakafe'atungiaí 'a e ngaahi me'a lahi.

Lau 'a e 2 Nifai 32:8.

'E fakafe'atungiaí 'e Sētane 'a e ngaahi feinga 'a e ngaahi fāmílí ke fai 'a e lotu fakatāutahá mo e lotu fakafāmílí koe'uhí he 'oku faingofua ange 'a 'ene ngāue 'i he fāmili ko ia 'oku 'ikai ke nau fai 'enau lotu fakafāmílí. Ko e 'ulungāanga ko iá ke lotu 'oku totonu ke matu'aki mālohi 'aupito ia 'i he ngaahi fāmílí he 'oku totonu ke hanga pe 'e he fa'éé ia 'o ui fakatahataha 'a e fāmílí ke nau lotu 'o kapau 'oku mama'o 'a e tamaí. Pea kapau 'e fakatou mama'o 'a e tamaí pea mo e fa'éé pea 'oku mahu'inga leva ke vafe'i ki he tokotaha matu'otu'a taha 'i he fānaú ke ne tokangaí 'e ia 'a e lotu fakafāmílí.

'E anga fēfē hono hanga 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'o poupouí mo tokonií 'a e lotu fakafāmílí?

'Oku Makatu'unga hono Ma'u 'o e Ngaahi Tāpuaki Fakalaumālié 'i he Lotu Fakafāmílí

Te tau ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi 'i hono fakahoko 'o e lotu fakafāmílí. 'E tupulaki 'a e fe'ofofani pea mo e femahino'akí, pea 'e si'isií ai 'a hono fa'a uesia 'e Sētane 'a e fāmílí 'i 'apí. 'E nonga mo fiemālie 'a hotau ngaahi lotó, koe'uhí he te tau 'iloí 'oku tau fakahoko totonu ha fekau 'oku tu'utu'uni ke tau fai.

Ko e lotu fakafāmílí ko e taha ia 'o e sitepu 'i hono langa 'o ha 'api ke ta'engata. Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, " 'i he taimi 'oku tau tūlutui ai 'o lotu fakafāmílí, ko 'etau fānaú. . . . te nau ako 'a e ngaahi 'ulungāanga 'a ia te nau fe'ao mo ia 'i he'enau ngaahi mo'uí.

Kapau he 'ikai te tau fakamoleki ha taimi ke fai ai 'etau ngaahi lotú, ko 'etau tala ia kia he'etau fānaú 'oku 'ikai ko e me'a 'eni ia 'oku fu'u mahuinga. . .” Ka 'o ka tau ka fai 'a e lotú hono 'ikai lahi 'etau fiefiá, koe'uhi kuo tau fokotu'u ha 'ulungāanga pē ko ha tō'onga mo'ui 'i 'api pea 'i he taimi 'e 'a'ahi atu ai 'a e ngaahi mātu'á ki he'enu fānaú. . . hili 'a 'enua malí pea ma'u honau ngaahi fāmili mo'o kinautolu 'ikai 'oku nau lava pē ke tū'ulutui fakataha mo kinautolu 'i he founga maheni kuo nau anga ki ai 'i hono fai 'o e lotú!” (*Mana 'o e Fakamolemole*, p. 253.)

Faka'osi

'Oku 'i ai ha ngaahi taimi 'oku tau fa'a hu'u'u'u ai 'i hotau ngaahi lotó pe 'oku ako fakamātoato koā 'e he'etau fānaú ha me'a 'o kau kia Kalaisi 'i he taimi 'oku fai ai 'etau ngaahi lotu fakafāmili. Ka ko hono mo'oni 'oku fa'a ofi ange 'a e fānaú ia ki he laumālié 'o kehekehe ia mo e anga 'o 'etau fakakaukaú. Ne 'i ai ha fakamatala 'a Palesiteni Hipa J. Kalānite 'o fekau'aki mo ha lotu na'a ne fai 'i he 'ene kei tamasi' 'i he 'api 'o Palesiteni Pilikihami longí:

“Na'a ku tū'ulutui. . . 'i he 'api 'o Pilikihami 'longí. . . 'i ha ngaahi lotu fakafāmili 'i he taimi na'a ku kei tamasi' ai pea 'i he taimi foki ko ia na'a ku hoko ai ko ha talavou. 'Oku ou fakamo'oni' 'i he taimi na'a ku kei siisi' ai, ne lahi hake 'i he tu'o taha, koe'uhi ko e ue'i 'e he 'Otuá 'a Pilikihami 'longi lolotonga 'a 'ene kole ki he 'Otuá ha fakahinohino, ne malanga hake hoku 'ulú pea u tafoki 'o sio fakamama'u ki he feitu'u na'e lotu ai 'a Pilikihami 'longí, ke u vakai fakalelei pē 'oku 'i ai 'a e 'Otuá. Na'e tupu 'eni mei he'eku ongo'i hangē kiate au 'okú ne talanoa ki he 'Otuá 'o hangē nai ko e lea 'a ha tangata ki ha tangata 'e taha.” (Hipa J. Kalānite, *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongongolelei*, po. 223-24).

'Oku totonu ke hoko 'a e lotú ko ha me'a fakafiefia ki he fānaú 'o hangē ko ia na'e hoko kia Hipa J. Kalānite. Ko e talanoa ko 'eni 'oku 'amanaki ke faí, 'okú ne fakahā mai ai 'a e me'a 'e hokó 'o ka fai 'a e lotu fakafāmili 'o fakatatau ki he founga ke fai 'akí:

“Na'e 'i ai ha tamai, pea ko ha tangata fakalongolongo ia na'a ne fu'u faingata'a'ia 'aupito ke ne fakahā 'a 'ene 'ofa ki hono fāmili. 'I ha ngaahi fokotu'u na'e fai ange 'e hono malí kiate ia na'e kamata leva ke na fai 'a 'ena lotu fakafāmili fakataha, pea hoko 'eni ko e 'uluaki faingamālie kiate ia ke ne lea'aki ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'i hono lotó. Na'e 'i ai hona 'ōfifine pea 'i he anga fakalongolongo 'a 'ene tamaí na'e ta'e mahino ai kai he ta'ahiné ni 'a e 'ulungāanga totonu 'a 'ene tangata'eiki, he na'a ne pehē 'i hono lotó ko e tangata anga faingata'a ia, ka 'i he'ene fanongo ki he'ene lotu na'a ne faí na'e 'ikai ke fa'a hokohoko lelei 'a 'ene ngaahi sētesí ka 'i he fanongo hono 'ōfifiné ki he 'ene tamaí 'okú ne lotu 'o pehē, “tāpuaki' 'a hoku 'ōfifine faka'ofofá ke ne hoko ko e faifa'itaki'anga lelei. Na'e hoko 'a e me'a ni ko e me'a fakafiefia mo'oni ki he finemui ko 'eni.

“Ko ha kīi tamasiī ‘a ia ko ha tokotaha na’e ikai ‘atamai māсила pea ‘i he’ene fakakaukau ‘a’aná kiate ia na’a ne pehē ‘i hono loto ‘o’ona ko e tamasiī loto foī ia, ka ‘i he’ene fanongo ki he’ene tamaī mo ‘ene fa’eé ‘i he’ena fakamālō ki he ‘Otuá, koe’uhí ko hona fohá “anga-’ofa mo angalelei” ne hanga ai ‘e he lotu ne fai he’ene ongomātuá ‘o ‘oange ki he’ena tamasiī tangata ko ‘enī ha ongoī lāngilangiīa mo’oni ‘iate ia. Pea na’e hangē ne toe fakautuutu ange ai ‘a e falala ‘a e talavou ko ‘enī kiate ia ‘i he’ene toe fanongo ki he lotu na’e fai ‘e hono kīi tokoua si’isiī ‘a ia na’a ne fakamālō ai ki he Tamai Hēvaní koe’uhí ko ‘ene ma’u ha tehina lahi “ ‘oku sino kaukau mo ivi lahi.’

“ ‘I ha teuteu ‘a ha fāmili ke nau ‘alu ‘o ‘eva, ne kole ai ‘e he husepāniti ki he ‘Eikí ke tāpuakiī hono fāmili ke ‘oua te nau fe’ita’aki ka ke nau ma’u ha loto fiefia ‘i he feohi fakafāmili ‘oku nau ma’u. Na’e hanga ‘e he lotú ko ‘enī ‘o ‘omai kiate kinautolu ‘a e laumālie ‘o e ngāue fakatahá.

“Na’e puputu’u mo lotomamahi ‘aupito homa foha na’e tupu talavou siī haké ‘i he taimi na’a ma feinga ai ke mau pōtalanoa ki ha fa’ahinga palōpalema ‘oku hoko kiate ia. Na’a ma fakakaukau ‘oku mahuīngā ke mau teuteu ke mau fa’a fetalanoa’aki ‘i he taimi ko ia te ne fie fanongo mai aī, pea ko e taimi ko ‘enī na’e hangehangē kiate kimaua ko e taimi ia ‘e fai ai ‘a e ‘emau lotu fakafāmili ‘i he pongipongi. Ko e taimi ia ‘oku lōngonoa ai homau falé pea hangē ‘oku mau ‘inasi taha ‘i he ongoī mo’oni ‘a e fie fetokoni’aki pea mo e loto mā’ulalo ‘iate kimautolu. Na’a mau ‘ilo na’e siī ange ‘emau loto faingata’atā ‘i he taimi ne ‘osi ai ‘a ‘emau lotú pea na’e toki faingofua leva ke mau fetalanoa’aki.

“ ‘I he ngaahi mōmēniti ‘oku mau fakalongolongo ai ‘o fai ‘emau lotu fakafāmili, ‘oku mau tauhi ‘a e laumālie lelei ‘iate kimautolu fakatāutaha pea mo ‘emau Tamai Hēvaní.” (Ann H. Banks, “The Extra Blessings of Prayer,” *Tūhulu*, Sānuāli 1976, p. 37.)

Fehuī ange ki he kalasi ke nau fai ha fakamatata pē ko e hā ‘a e ngaahi me’a kuo nau fai ke nau lava ai ‘o fakahoko ‘a e lotú ke hoko ko e ‘ulungāanga pau ki honau ngaahi ‘apí. Aleaī ange ha ngaahi fakakaukau ‘e tokoni ke ‘ai ‘a e lotú ke lelei ange. Fekau ki he kau ma’u lakanga fakataula’eikí ke nau takitaha fai ha fakamatata ‘o fekau’aki pea mo ha ngaahi ola lelei kuo nau a’usia ‘i he’enua fai ‘a ‘enua ngaahi lotu fakafāmili.

Ngaahi Tukupā

1. Fai ho’o mou lotu fakafāmili ‘o kapau ‘oku ‘ikai fai ia ‘ia he taimi ni.
2. Vakaiī mo fakafuofuaī ho’omou ngaahi lotú pe ‘oku fēfē ‘o kapau ‘oku fai ma’u pē ho’omou lotu fakafāmili. Aleaī mo ho uaifi pea mo ho’o fānaú ha founa ke toe lelei ange ai hono fai ‘o e lotu fakafāmili.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

Mātiū 5:44 ('oku totonu ke tau lotua 'a kinautolu 'oku nau fakatanga'i kitautolú)

Mātiū 7:7 ('oku 'omi 'a e ngaahi tali ki he'etau ngaahi lotú)

Mātiū 26:41 ('oku totonu ke tau lotu ke malu'i kitautolu mei he ngaahi 'ahi'ahi)

'Alamā 13:28 ('oku totonu ke tau lotu ke malu'i kitautolu mei he ngaahi 'ahi'ahi)

'Alamā 37:36–37 ('oku totonu ke tau lotu 'o fekau'aki mo e ngaahi ngāue 'oku tau fai)

T&F 88:119 ('oku totonu ke tau fokotu'u ha fale 'o e lotu)

88:126 ('oku totonu ke tau lotu ma'u ai pe)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 8, "Lotu ki He'etau Tamai Hēvaní," 'oku ha 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefitoi Mo'oni 'o e Ongoongolelei.
2. Kapau 'okú ke fie ma'u, vahe'i ange ki ha taha 'i he kalasí ke ne fakamatala'i ha me'a na'e hoko kiate ia 'i he fakahoko 'o e lotu fakafāmilí.
3. Kamata pea faka'osi'aki 'a e fakataha'angá ni 'a e Himi, " 'Otua Tali 'Emau Hū," " 'Eiki Ke ke Tali Mu'a."
4. Vahe'i ha kau mēmipa 'i he kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pea lau mo e ngaahi folofolá 'i he lēsoni ko 'ení.

Ko 'Apí: Ko e Feitu'ua Ke Ako ai 'a e Ongoongoleléi

Lēsoni 15

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke poupou'i kitautolu ke tau ngaohi hotau 'apí ko e feitu'u ke ako ai 'a e ongoongoleléi.

Talateú

Ko 'Inosí ko e foha ia 'o ha palōfita pea na'a ne fa'a fanongo ma'u pē ki he ngaahi akonaki 'a 'ene tamaí 'o fekau'aki mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'a ia 'oku lava ke ta'engatá. Na'e 'i ai ha 'aho 'e taha na'á ne 'alu ai ki he vaotaá 'o fai ha'ane tuli manu. Pea 'i he lolotonga 'ene 'i a'í, na'á ne pehē, "Na'e tō mamafa ki hono lotó. . . 'a e ngaahi akonaki na'e fa'a fai mai 'e he'eku tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engatá. Pea na'e fiekaia 'a hoku laumālié; pea na'á ku tū'ulutui 'i he 'ao 'o hoku Tuku'angá." ('Inosi 3–4). Hili 'eku lotu 'i he 'aho kakato, na'á ne fanongo ki ha le'o 'a ia ne pehē ange kiate ia ko fakamolemole'i 'a ho'o ngaahi angahalá. Ne fu'u mahu'inga 'aupito 'a e me'a ni kia 'Inosi ko ia ai na'á ne fakaafe'i pea mo malanga'aki 'a e ongoongoleléi 'i he toenga 'o 'ene mo'ui.

'Oku hoko 'a 'Inosi ko e fakatātā lelei ia 'o ha talavou na'e ako'i lelei kiate kia 'a e ongoongoleléi 'i 'apí. Na'e 'i ai ha tokotaha 'i he Fuakava Motu'á na'á ne pehē: "Akonaki'i 'a e tamasi'i 'i he hala 'oku totonú ke ne 'alu ai, pea ka hoko ia 'o motu'a, 'e 'ikai ke ne foki mei ai." (Lea Fakatātā 22:6). Kapau te tau muimui 'a kitautolu ngaahi tamai ki he fakahinohino ko 'ení. 'E lava ke tāpuaki'i kitautolu 'aki ha fānau ala falala'anga pea te nau talangofua kiate kitautolu pea mo e 'Eikí.

Ke Ngaohi 'a Hotau Ngaahi 'Apí ko ha Feitu'ua Ke Fai ai 'a e Akó

Ko e fāmilí 'a e fa'ahinga kautaha mahu'inga taha 'i he Siasí pea mo 'etau nofo fakasosaietí. Pea ko e mo'oni, ko e fa'ahinga kautaha pē 'eni 'e tu'u 'o ta'engata. Pea 'i he 'uhingá ni ko ia ai kuo fekau'i ai kitautolu 'e he 'Otuá ke tau ngaohi 'a hotau ngaahi 'apí ko ha feitu'u 'e lava ai 'a e fānaú pea mo e kakai lalahí 'o ako 'a e folofolá pea mo nau fakalakalaka ai fakataha.

Lau 'a e T&F 68:25–28. 'Oku ma'u mei fē 'e he fānaú 'a e 'ilo felāve'i pea mo e fo'i māmani ko ia 'oku tau nofo ai? Te nau lava 'o ako ki he mo'ui ta'engatá 'i fē?

'Oku ako 'a e fānaú ki he mo'ou ni mei honau ngaahi tuku'i'apí, ngaahi 'apí akó, pea mo honau ngaahi mahení. Ka he 'ikai pē ke teitei lava 'e he ngaahi 'apí ako 'a ako'i ki he fānaú 'a e folofola. Ko e fatongia ia ki hono fai 'o e me'a ni ne vahe'i mai pē ia 'e he 'Otuá ko hotau fatongia 'o kitaua mātu'á. Pea kapau he 'ikai ke ta lava 'o ako'i 'a 'etau fānaú 'aki 'a e ngaahi me'a kuó ne finangalo ke ta ako'i 'aki kinautolu 'i he mo'ui ko

---

'ení, te ta hoko leva 'o tu'utāmaki koe'uhí he kuo pau ke mole 'a e fānaú ia ko 'ení meiate kitaua 'o ta'engata.

Ko e hono mo'oní, ki mu'a ke tau ako'i ki he'etau fānaú 'a e mo'oni 'o e ongoongolelei, kuo pau ke tau tomu'a ako 'ekitautolu 'o 'ilo 'a e folofolá pea tau toki ako'i 'a e fānaú. Na'e pehē 'e Palesiteni Mālohi G. Lōmeni: "Tuku ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'i he faka'e'i'eiki mo e mālohi 'o hono uiui'i, ke ne fakamā'opo'opo 'a hono falé: Tuku kiate ia ke ne fai ma'u pē 'a 'ene efiafi fakafāmilí pea 'ikai ko ia pē ka ke ne 'ohake 'a 'ene fānaú 'i he maama pea mo e mo'oni (T&F 93:45) ("Home Teaching Family Home Evening, *Improvement Era*, Sune 1969, p. 97).

'Oku 'uhinga 'eni, ta ko kitautolu pea mo hotau ngaahi uaifí ko hotau fatongiá ke ako'i 'a e ngaahi alo 'o e Ongongolelei ki he'etau fānaú. Ke fakakakato 'a e fatongiá ni, kuo pau ke tau tomu'a kamata ako 'a e folofolá 'i hotau ngaahi 'apí fakataha pea mo hotau ngaahi malí pea faka'a'ai 'a 'etau ngaahi fānaú ke nau fai 'o fakatatau pea mo e sipinga kuo tau taá. Na'e akonaki'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'o pehē, "Pea 'e 'ikai ke mou tuku ke fiekaia pe telefua 'a ho'omou fānaú, he 'ikai foki ke mou tuku ke nau maumau'i 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá, mo fefuhu'aki, mo tauhi 'a e tēvoló. . .

"Ka te mou ako'i 'a kinautolu ke nau 'a'eva 'i he ngaahi hala 'o e mo'oni mo e anga fakamo'omo'oni; te mou ako'i 'a kinautolu ke nau fe'ofa'aki mo fetokoníaki." (Mōsaia 4:14–15).

Ko e Palani 'a e Fāmilí ki he Ako 'o e Folofolá

Kapau te tau muimui ki he akonaki 'a e kau Palōfitá 'e fie ma'u ke tau fa'ufa'u pea mo hotau ngaahi mali 'a e founga lelei taha ke ako'i 'a 'etau fānaú. Neongo pē 'e lahi 'a e ngaahi founga ke tau a'usia ai 'a e kaveinga ngāue ko 'ení, ka kuo pau ke tau loto taha ke tau ngāue'i mo fakakaukau'i 'a e founga lelei taha 'e hoko ai 'a hotau 'apí ko e feitu'u ke ako ai 'a e folofolá.

Hiki 'i he palakipoe 'a e ngaahi fakakaukau ko 'ení pea alea'i 'e he kalasí.

FA'U HA FOUNGA 'E FAKAMĀNAKO AI 'A E 'AKÓ

'Oku totonu ko hotau ngaahi 'apí ko e feitu'u ia 'e ongo'i tau'atāina ai 'e he fānaú ke fepōtalanoa 'aki mo kitautolu. Ko ha 'api 'oku fu'u pule'i fefeka 'oku 'ikai ko ha feitu'u ia ke ne poupou'i 'a e fānaú ke nau fie fehu'i mo talamai 'a ho'o ngaahi lotó. Na'e 'i ai ha fakamatala 'a Tēvita O. Makei 'a ia na'a ne pehē ai, " 'Oku totonu ke hanga 'e he mātu'á. . . 'o fakahā 'a 'enau loto fiamālie ke tali 'a e fehu'i 'a e fānaú. Ko ha tokotaha 'o e fānaú 'okú ne manako ke fehu'i ' 'okú ne 'omai ki he mo'ui faka'apí ha mo'ui fiefia." (Gospel Ideals p. 480). Tau hanga 'o faka'a'ai 'etau fānaú ke nau fa'a fehu'i, ka e tautautefito ki he ngaahi me'a 'i he folofolá. He 'ikai foki te tau lava ke tali pē 'ilo 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i kotoa pē te nau fa'i,

ka te tau lava ke kumi fakataha 'a e ngaahi tali 'oku 'ikai ke tau 'ilo pea mo 'etau fānaú.

Ko e hā ha ngaahi tefito'i founa ke tau poupu'i 'aki 'a e ngaahi fealēlea'aki 'i he ongoongolele'i 'i hotau ngaahi 'api?

LOTU MO E FĀMILÍ

Ko e founa 'e taha ke tau ako'i ai 'etau fānaú ke tau lotu fakafāmilí fakataha mo kinautolu. 'I he'etau lotú, 'oku tau fakahoko 'a 'etau ngaahi faka'amu ngaahi me'a 'oku tau tokanga ki ai pea mo e ngaahi fakakaukau 'a e fāmilí. Te tau lava 'o ako'i 'a 'etau tokangá ki ha ni'ihí 'oku faingata'a'ia 'i he taimi 'oku tau lotua ai pea kole ha tāpuaki ma'a ha ni'ihí 'o e mēmipa 'o e fāmilí pe ko ha ni'ihí 'o e kaungā'apí 'oku faingata'a'ia. Te tau lava foki 'o ako'i 'a e lotohounga 'i he taimi 'oku tau fakamālō ai ki he Tamai Hēvaní ki he ngaahi tāpuaki kuó ne foakí.

FEALĒLEA'AKI 'I HE ONGOONGOLELEÍ LOLOTONGA 'A E MA'U MEATOKONÍ PEA MO E TAIMI MOHÉ

Ko e ngaahi taimi 'e ni'ihí te tau lava 'o faka'a'iai ai 'a e talanoa 'o e ongoongolele'i 'e lava ai 'i he ngaahi houa kai pea mo e taimi mohé. Ko e ngaahi fealēlea'aki ko 'ení 'e fai ke kau ai 'a e ngaahi me'a ne tau fetaulaki mo ia lolotonga 'a e 'ahó. 'E ngofua 'a e fānaú ke nau fai ha ngaahi fehu'i 'o fekau'aki pea mo e ngaahi kaveingá ni, pea ke fai 'e he kakai lalahí ha ngaahi fakamatala fakakosipelí 'o fekau'aki pea mo e me'a na'e hokó. Ko e taimi lelei taha ki he fai 'o e ngaahi fepōtalanoa'aki ko 'ení 'i he taimi 'oku tau fakamohemohe ai 'a 'etau fānaú 'i he pou'ulí. Ke faka'a'iai 'a e ngaahi fehu'i 'i he taimi ko 'ení, ke tau lava 'o fai ha ngaahi talanoa mei he tohi 'a Molomoná pe ko e Tohi Tapu pē ko ha ngaahi me'a ne tau a'usia 'i he'etau ngaahi mo'ui faka'aho.

“ 'Oku totonu ke hoko 'a 'api ko e uhuohonga ia ki hono ako 'o e ongoongolele'i”

AKO MA'U PĒ 'A E FOLOFOLÁ

Ke tokoni ki hono fa'a ako 'o e folofolá 'oku totonu ke 'i ai ha 'ai'anga tohi ke hoko ia ko e laipeli ke tauhi ai 'a e ngaahi me'a fakakosipelí 'i 'api. 'E tauhi heni 'a e ngaahi tohi, ngaahi fakatātā, ngaahi tepi pea mo e ngaahi nāunau fakafaiako 'a ia 'e lava ke tauhi ke ngāue'aki 'e he fāmilí kātoa. Ko e ngaahi tohi 'e 4 'a e Siasí pea mo e *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongongolele'i*, kuo pau ke hoko kinautolu ko e ngaahi tohi papau 'i he laipeli ko 'ení. Pea kapau 'oku lava ke fai ai ke taki tāuhi 'a e fānaú 'a e Tohi Molomona pea mo e Tohi Tapu.

Te tau lava ke ako 'a e folofolá fakatāutaha pe fakafāmilí. Kuo pau ke tau tā 'a e sipinga ke faka'a'iai 'a e fānaú ke nau lava 'o ako fakatāutaha 'a e folofolá. Ko e ngaahi founa 'eni ke tokoni ki he akó fakatāutahá: Lau 'a e folofola mei he kamata'anga ki he faka'osi, lau 'a e vahe 'e taha pē toe lahi ange 'i he 'aho pē miniti 'e 15 'i he 'aho.

- Ako 'a e folofolá fakafo'i kaveinga (hangē ko e lotu pe talangofua), faka'ilongai 'a e ngaahi veesi fekau'aki pea mo e kaveinga takitaha.
- Kumi ki he folofola 'a e tali ki ha palōpalema 'oku tau fehanganhangai mo ia.
- Hiki 'a e ngaahi potu folofolá 'okú te manako aí.
- Fakafehoanaki mo e ngaahi fakamo'oni mei he ngaahi Tohi Tapú.
- Fakafehoanaki 'a e ngaahi fakamo'oni mei he ngaahi Tohi Tapú.

Poupou'i 'a e kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fakakaukau'i ha ngaahi founa kehe 'a ia te nau lava ai ke ako pē 'iate kinautolu fakafo'ituitui 'a e ngaahi Tohi Tapú.

Ke ako 'a e folofolá fakafāmilí, kuo pau ke hanga 'e he taimi fakatahá pea mo hono uaifi pea mo e fānaú 'o fokotu'utu'u ha taimi pau te nau lava ai ke fakahoko 'a e me'á ni. Ko e ngaahi founa 'eni 'e lava ai 'a e ngaahi fāmilí 'o ako 'a e ngaahi Tohi Tapú:

- Fokotu'u ha miniti 'e hongofulu mā nima he pongipongi kotoa pē ke ako ai 'a e folofolá ki mu'a 'oku te'eki ke 'alu ai 'a e fānaú ki he akó pē ko e ngāué, pe ko hono ako 'a e folofolá fakafāmilí 'i he efiafi pea toki mohe 'a e fānaú.
- Fai ha talanoa mei he Tohi Tapú ki he fānaú.
- Fili ha ngaahi veesi mei he Tohi Tapú pea hiki kinautolu 'i ha la'i pepa pea fakapipiki kinautolu 'i he holisi ke lava 'o sio ki ai 'a e mēmipa kotoa pē 'o e fāmilí.
- Poupou'i 'a e fāmilí ke nau ako ma'uloto 'a e folofolá.
- Fili ha potu folofola pea feinga ke fai 'e he fāmilí 'o fakatatau pea mo e tefito'i mo'oni 'oku talamai 'e he potu folofola 'oku talamai ke fai: Ko e ha kii fakatātā, lau 'a e Mātiu 25:31–40 pea 'alu 'a e fāmilí 'o tokoni ki ha fāmilí kehe 'oku faingata'a'ia; Lau 'a e Sēmisi 1:26–27 pea mo Kalētia 6:2 pea 'alu 'a e fāmilí 'o tokoni ki ha tokotaha 'oku motu'a mo vaivai.
- Lau 'a e ngaahi malanga 'o e Konifelenisi Lahi fakamuimui tahá pea fai 'a e ngaahi me'a ne fokotu'u mai 'e he kau takí.

Neongo pē ko e hā 'a e founa te tau ngāue 'aki ka 'oku totonu ma'u pē ke tomu'a fai ha lotu 'o kole fakahinohino mei he Tamai Hēvaní pea toki fai 'a e ako 'o e folofolá pea ka hili 'a 'etau ako 'oku totonu ke tau fakakaukau leva pē ko e hā 'a e me'a ne tau lau pea ko e hā n ai ha founa te tau lava ai 'o fakahoko 'a e ngaahi mo'oni ne tau ako 'i he 'etau ngaahi mo'uí.

Na'e pehē 'e Pīsope H. Peeki Pitasoni 'o e kau Pīsope Pulé: " 'Oku 'ikai totonu ke 'i ai—pea kuo pau ke 'oua na'a 'i ai—ha fāmilí 'e taha 'i he Siasí ni 'oku 'ikai te ne fakamoleki ha taimi ke lau 'a e ngaahi folofolá 'i he 'aho

15-a, 'E lava ke hoko 'a e funga laupapa tuku'anga tohi ko ha laipeli faka'api ia ki he ongoongolelei

kotoa pē. 'E lava 'e he fāmili kotoa pē ke fai 'a e me'á ni ka 'i he founa pē 'anautolú." ("Helps for Parents," *Tūhulu*, Mē 1975, pp. 53–54.)

'Oange ki he tokotaha na'e vahe'i ange ki ai 'oku lelei 'ene akó, ka e 'ikai ko 'ene laukongá, 'a e founa hono ako 'o e folofolá. Pe ko ha'ò tuku ange ki ha taha 'o e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné ke ne fakahā ko e hā hono 'uhinga 'okú ne ongo'i ai 'oku totonu ke ne ako 'a e ongoongolelé 'i he'ene kei sí'i, kae tautautefito ki mu'a pea toki 'alu 'o ngāue fakafaifekáu. (Mahalo pē te ne fie lau 'a e 'Alamā 37:35.)

Faka'alí'ali 'a e fakatātā 15-b, "Ko e taimi lelei ki he fāmili ke ako fakafāmili ai 'a e ongoongolelé."

FAI 'ETAU MA'U PĒ 'ETAU NGAahi EFIAFI FAKAFĀMILÍ

Ko e efiafi fakafāmili ko e taimi lelei taha ki hono ako 'e he fānaú 'a e folofolá. 'Oku totonu ke tau ngāue'aki 'a e tohi lēsoni 'o e efiafi fakafāmili: Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha tohi lēsoni pea tau ako leva 'a e ngaahi folofola pe fanongo ki ha ngaahi tepi pe peleti kalamafoni 'o fekau'aki pea mo e ngaahi malanga 'oku fa'a fa'i pea tau feinga ke tau vahevahe 'a e anga 'o 'etau ongo'i pē feongo'aki 'i he Siasí. Kapau 'e fiefia mo fakamānako 'a e efiafi fakafāmili 'e fie kau leva 'a e fānaú 'i he polokalamá. 'Oku 'ikai ko e efiafi fakafāmili ko ha taimi ia ke fai ai ha malanga ki he fānaú pea mo e mēmipa 'o e fāmili.

FAI 'ETAU NGAahi FAKAMO'ONÍ KI HE'ETAU FĀNAÚ

Ka 'i ai ha faingamālie, pea tau fai 'a 'etau ngaahi fakamo'oní ki he'etau ngaahi fānaú. Ko e faingamālie ko 'eni 'e ma'u ia 'ai he taimi ka'i, taimi ako folofolá, taimi efiafi fakafāmili, pe 'i he taimi 'oku fealea'aki ai 'a e mātu'á mo e fānaú 'i he folofolá. Ko e fanongo 'a e fānaú ki he'etau ngaahi fakamo'oní fakataha mo e ngaahi me'a kuo hoko kiate kinautolu 'i he'enua ako'i 'a e folofolá ki he'enua fānaú.

Kole ange ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke nau vahevahe 'a e me'a na'a nau akó pea mo e ngaahi me'a na'a nau ako'i ki he'enua fānaú.

Faka'osi

'I he taimi 'oku tau ako ai 'a e folofolá ki hotau ngaahi fāmili pe fakatāutahá, 'e mālohi leva 'a 'etau ngaahi fakamo'oní pea mo hotau ngaahi 'apí. Koe'uhí 'oku tau feinga ke tau mo'ui 'o toe ofi ange kia Sisū Kalaisi pea mo e Tamai Hēvaní, 'e lava leva ke tau 'ilo 'a e ngaahi tali ki he'etau ngaahi palōpalemá pea tau ma'u ai mo e nonga ki he'etau ngaahi fakakaukáu. Na'e pehē 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki: " 'Oku tau fie ma'u ke tau ma'u 'a e melinó mo e fiefiá 'i he mo'ui ni pea ke tau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i he maama kahaú. Ko e ongo tāpuaki ma'ongo'onga taha 'eni 'e lava ke ma'u 'e he tangatá. Te tau lava ke ma'u 'a e tāpuaki ni mei he'etau lau mo ako ke 'ilo 'a e mo'ui ta'engatá, 'i he 'ahó ni pea mo e taimí ni, pea 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau." (Bruce R. McConkie, "Drink from the Fountain," *Tūhulu*, 'Epeleli 1975, p. 70.)

15-b, Ko e taimi lelei ke ako ai ki he ongoongolelé fakafāmili 'a e taimi efiafi fakafāmili 'i 'apí

Ngaahi Tukupā

1. Ako ma'u pē 'a e ongoongolelé.
2. Fai faka'aho 'a e lotu fakafāmilí.
3. Ako'i 'a e folofolá ki ho fāmilí.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

Loma 15:4 (na'e 'omai 'a e folofolá ke tokoni kiate kitautolu)

2 Timote 3:14–17 (ko e mahu'inga 'o e folofolá)

2 Nifai 4:15 ('oku totonu ke tau fakalaululoto ki he ngaahi folofolá pea ako'i kinautolu ki he'etau fānaú)

T&F 1:37 ('oku totonu ke tau fekumi ki he ngaahi folofolá)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea toki fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e folofola 'oku tānaki atu 'i he kongá ki mui 'o e lēsoní.
2. Hiki 'i he palakipoe 'a e ngaahi founa ke lava ai 'o fai 'e he fāmilí hono ako 'o e folofolá.
3. Vahe ki ha nīhi 'o e kalasí ke nau fai ha fakamatala fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku nau a'usia 'i he'enu ako pe ako'i 'o e folofolá.
4. Vahe ki he nīhi 'o e kalasí ke nau tokoni mo fai 'a e lēsoní.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo 'a hotau fatongia ko ia ke teuteu'i kitautolu ke ako'i fakalelei 'a e folofolá.

Talateú

“ 'Oua 'e feinga ke malanga'aki 'a 'eku leá, kae fuofua feinga ke ma'u 'a 'eku leá, pea 'e toki vete ho 'ēleló; pea kapau te ke loto ki ai, te ke ma'u leva 'a hoku laumālié pea mo 'eku leá, 'io 'a e mālohi 'o e 'Otuá ke fakaloto'i 'a e kakáí ke tui.” (T&F 11:21).

Feko'aki

Fekau 'a e kalasí ke nau lau 'a e T&F 88:77–78. Ko hai 'oku totonu ke tau ako'i?

'Oku lahi 'a e founa ke ako'i ai 'a e folofolá. Te tau lava ke ako'i hotau ngaahi fāmilí, ngaahi mahení, hotau ngaahi kaungā'apí, hotau ngaahi kaungāngāué, pea mo hotau kaungāakó. Te tau lava ke ako'i pea mo e kāingalotú 'i he ngaahi kalasí he ngaahi houalotú, pea mo e kakai tua'áá 'i he anga 'o 'etau feohi mo kinautolú.

Faka'alí'alí ange 'a e fakatātā 16-a, “Ko e fatongia 'o e tamai ke ako'i 'a e ongoongolelé ki he'ene fānaú.”

FAIAKO 'I 'API

Talu mei hono fakatupu 'o e māmaní, pea mo hono fakahā mai 'e he 'Otua ko hotau tefito'i fatongia mahu'inga tahá ke ako'i 'etau fānaú 'aki 'a e folofolá. Ko e taimi lelei taha ke tau ako'i ai hotau fāmilí 'a e taimi ko ia 'oku fai ai 'a e efiāfi fakafāmilí, pea 'oku 'i ai pē foki pea mo e ngaahi taimi lelei ke fai ai 'a e akó ia. 'Oku hā 'i he talanoa ko 'ení 'a e founa ke ne ako'i ai 'ene fānaú:

Na'e tokolahi 'a e ngaahi tamai na'a nau kau 'i ha ako felāve'i mo hono fai 'o e efiāfi fakafāmilí. Ko e tokolahi 'o e ngaahi taimí na'e ha'u ki he ako ko 'ení na'a nau pehē: “ 'Oku 'ikai ko ha faiako au, “Na'e te'eki pē ke u faiako pea 'oku 'ikai pē ke u fakakaukau ke u hoko ko e faiako.” Ka na'á ne fakahā kiate kinautolu kapau te nau lava ke fakatahatahā'i ke u hoko ko e faiakó.” Ka na'á ne fakahā kiate kinautolu kapau te nau lava ke fakatahatahā'i mai hotau ngaahi fāmilí tu'ó taha 'i he uike pea ke fai 'eni 'i ha founa fiefia mo fakaloto māfana, 'e lava pē ke nau 'ilo mei heni 'oku 'ikai ko e konga fakafaiakó 'a e palōpalema lahi taha te nau pepaki mo iá.

Ko e taha 'o e ngaahi tamaí, na'e lau ki he ako ko 'ení ko hono hingoá ko Seli. Na'e 'ikai 'aupito ke teitei mamafa kia Seli ia 'a e kole na'e faí. Na'á ne feinga ke 'oua na'á ne fai ha faiako 'aki ha'ane pehē, "Oku 'ikai ke u lava 'o faiako." Ka na'e fakatukupaa'i ia pea 'i he'ene pehē na'e pau ai ke ne fai 'a e me'a na'e fekau ke ne fai.

Hili ha māhina nai 'e tolu, pea fai hano fakafehu'i 'o felāve'i pea mo e me'a na'á e faí, na'e faka'ofa 'a 'ene anga fakakaume'á mo lotu māfana 'i he tali na'á ne fai. Na'e tatau pē foki pea mo 'ene fānaú he na'á ne laukau'aki 'a e me'a ne hoko ki he'ene efi'afi fakafāmilí.

Na'e pehē ange hono uaifí, "Ko e taha foki 'eni ha me'a faka'ofa'ofa mo faka'ofa kiate kimautolu. Ko e ngaahi lēsoni lelei taha ne mau ako ki aí ko e ngaahi lēsoni ia ne fai 'e Selí."

Lolotonga 'a e fai 'e he fa'e'e 'a e fakamatalá ni na'e siosio pē 'a Seli ia ki lalo ki he falikí. Na'e 'ikai ke ne fa'afa'a lea. Ko e lea pē na'á ne faí ko 'ene pehē mai, "Na'e 'ikai ke lelei 'a e me'a na'á ku faí."

Ka na'e 'ikai ke longa 'a e fa'e'e 'i he'ene fakamamafa'i mai 'a e lelei 'o e lēsoni ne fai 'e hono husepānití, pea na'á ne pehē mai, "Seli, ko e taimi na'á ke fai ai 'a e lēsoni hangē ne toko ongo mahuinga mo mamafa ange 'a e lēsoní. Hangē ne toki mahino ko e fāmilí kitautolu. He 'ikai pē ke ngalo 'a e me'a na'á ke lea'akí."

Na'e ongo mo'oni kia Seli 'a e ngaahi lea ne fanongo ki aí. Na'á ne pehē m ai lea, "Mahalo pē ne u fai ha me'a lelei 'i he faiako ne u faí. Na'e 'ikai pē ke u fie fai 'a e efi'afi fakafāmilí he na'á ku ongo'i kiate au 'e 'ikai te u lava ke fai ia 'o lelei. Ka 'i he hili hono fai 'e hoku hoá 'a e lēsoni he uike 'e taha pea hoko leva 'a hoku 'ofefiné pea hili iá na'á ku fakakaukau te u kīi 'ahíahi."

Na'e kamata ke fakatē lo'imata 'a e tangata'eikí peá ne pehē mai, "He 'ikai ke teitei ngalo 'a e ngaahi me'a lelei ne mau talanoa ki ai mo hoku fāmilí. Ne toki mahino kiate au 'a hoku fatongia ko e tamaí pea mo e me'a totonu ke u faí." (Vakai, George D. Durrant, *Love at Home, Starring Father*, pp. 41–43.)

'Oku hanga 'e he talanoa ko 'ení 'o fakahā mai 'a e me'a 'e hoko 'i he taimi 'oku tau fai ai hotau fatongia ki hono ako'i 'o e fānaú pea mo hotau ngaahi fāmilí.

Fekau ki ha ni'ihí 'i he kalasí ke nau fai ha fakamatala ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i he'enu hanga 'o ako'i 'enu fānaú.

Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peeke, "Ko e lahi taha 'o e me'a 'oku tau faí ko e ako'i. Hangē ko e ako'i 'o ha kīi tamasi'i ke ne tui hono suú. . . tokoni ki ha 'ōfēfine 'i hano ngāue'aki ha founga ngaohi kai fo'ou, fai 'o ha lea he lotú, fai 'o ha fakamo'oni, tataki 'o ha fakataha takimu'a, pea kau ai foki mo hono ako'i 'o ha kalasi. . .ko e ngaahi me'a ni kotoa

---

ko e faiako, pea 'oku tau fai 'a e ngāue ko 'enī 'i he meimei taimi kotoa pē. . 'Oku tau ako'i ha nīhi 'i he taimi kotoa pē 'oku tau malanga aí, pea pe tali 'i ha fa'ahinga fakataha'anga." (*Teach Ye Diligently*, pp. 2–3.)

FAIAKO 'I HE SIASÍ

Ko e lahi 'o e faiako 'oku tau fai 'oku hoko ia 'i he taimi 'oku tau potālanoa aí. Ka kuo hanga 'e he Siasí 'o 'omai kiate kitautolu ha faingamālie ke tau lava ai 'o faiako 'i ha ngaahi kalasi.

Ne fakamatala'i 'e 'Eletā Poiti K. Peeka 'o pehē, "Ko e mēmipa kotoa pē 'o e Siasí 'okú ne hoko ko e faiako 'i he meimei hono kotoa 'o 'ene mo'uí 'i he māmaní. . 'Oku 'i ai 'a e kau faiako 'oku nau ngāue 'i he meimei tafa'aki kotoa pē 'o e ngaahi ngāue'anga 'o e Siasí. Ko e lahi 'o e ngaahi faiako 'oku faí 'oku hoko ia 'i he ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Fakataula'eikí. Pea ko e mo'oni, ko e lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'okú ne hoko ko e faiako faka'api. . .Ko e laka ki mu'a 'a e Siasí 'oku makatu'unga ia 'i he mālohi 'o e ako'i 'oku faí. 'E 'ikai ke lava 'a e ngāue 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'a e 'Otuá, kapau 'oku 'ikai ke fai fakalelei 'a e ako'i mo e fakahinohino 'oku faí. (*Teach Ye Diligently*, pp. 2–3.)

Ko e taimi 'e nīhi 'oku 'ikai ke fai 'a 'etau fakahinohinó 'i ha loki ako, ka 'oku fakafou ia 'i he taimi 'oku tau feohi ai mo e kāingalotú. Ko e ngaahi talanoa ko 'enī ko e fakatātā ia 'o e ako'i 'oku tau fai 'i tu'a mei he loki akó:

"Ko e fuofua taimi ne u maheni ai mo Písope Feleti Kalaá, na'e hoko ia 'i he taimi ne hiki mai ai hoku fāmílí ki hono uótí pea ko e taimi ko 'enī na'á ku kei ta'u 14 pē, pea na'á ku 'i he polokalama 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. Mahalo ko e fo'i lea pē ne lea mai 'aki 'e he tangata ko 'enī kiate aú. Pea mahalo ko e fo'i lea 'e 25 'oku kei nofo ia 'i hoku lotó pea mo 'eku fakakaukaú. 'Oku ou lava pē ke fakapapau'i na'e 'ikai ke 'i ai ha mahalo 'e taha 'a e Písopé ko e lea na'á ne faí 'e laka ia 'iate au pea 'e 'ikai ke toe ngalo. Ko e lea na'á ne faí na'e peheni: "Oku ou fakatokanga'i ho'o anga faka'apa'apa 'i he ngaahi fakatahá. Ko e taha ia ha founga lelei pea ko e sippinga ia ke muimui ki ai 'a e kau 'Éloné.'

"Ko e ki'i lea nounou pē 'eni, ka na'e fu'u ongo mālohi 'aupito kiate au! Kiate au na'e fu'u 'aonga ange ia 'i he ngaahi ngāue 'e lau teau kuó u fai talu mei ai. 'I he taimi ko iá na'e te'eki 'aupito te u 'ilo ha'aku fu'u loto 'apasia, 'oku ou 'ilo pau na'e hala 'a e ma'u 'a Písope Kāloú, ki he'eku maá mo 'eku fakalongolongo 'o ne pehē 'e ia ko e loto 'apasia. Kaikehe, 'oku tatau ai pē pe ko e hā 'a e me'a na'e hokó. Ka e talu mei he taimi ko iá 'o fai mai mo 'eku kamata ke u fifili 'o kau ki he 'uhinga 'o e loto 'apasia 'i he'eku mo'uí. Na'e kamata leva ke u ongo'i 'a 'eku 'apasia.

16-b, 'Oku totonu ke fakakaukaú ma'u pē 'a e mēmipa takitaha
|'o e kalasi 'i he taimi 'oku teuteu'i ai 'a e lēsoni kotoa pē

Kaikehe, kapau na'e fakakaukau 'a Pīsope Kālosi na'á ku 'apasia mahalo pē na'á ku pehē! Ko e fakakaukau ko iá na'e ake 'iate au koe'uhí ko hono tō 'e Pīsope Kālosi 'a e tenga ko iá 'iate au ne tupu ia 'o hoko ko e ivi ke ne tataki 'a 'eku mo'uí." (Lynn F. Stoddard, "The Magic Touch," *Instructor*, Sept. 1970, pp. 326–27.)

Na'e tohi 'e 'Eletā Tōmasi S. Monisoni 'o pehē, "Ko e taimi kuo tali a 'e he kau faiako mateaki līoá ki he fakaafe 'a e Fakamo'uí 'oku pehē, 'Ha'u 'o ako 'iate au, 'oku nau ako, ka 'oku nau toe hoko pē foki 'o ma'u 'a hono mālohi faka-'Otuá. Ko 'eku anga maheni 'i he'eku kei si'i ko 'eku fakaongoongo ki ha faiako pehē. 'I he'emaui kalasi Lautohi Faka-Sāpate, na'á ne ako'i kimautilo 'o felāve'i mo hono fa'u 'o e māmani, ko e hinga 'a 'Ātama, ko e feilaulau fakalelei 'a Sisū. Na'á ne 'omi ki he'ene loki ako ha kau faiako lāngilangi 'o hangē ko Mōsese, Siosiuā, Pita, Tōmasi, Paula, pea mo Sisū ko e Kalaisi. Neongo na'e 'ikai te mau sio kiate kinautilo, ka na'a mau ako ke 'ofa, fakalāngilangi'i, pea ongo'i kinautilo.

"Ne te'eki ongo pehē 'a 'ene faiako pē te mau ongo'i na'e toe ta'engata ange 'o hangē ko ia na'e hoko 'i ha pongipongi Sāpate 'e taha 'i he'ene fanongonongó mai kiate kinautilo 'a e mate 'o ha fā'e 'o e tokotaha 'i he'emaui kalasi. Na'e 'ikai ha'u 'a Pili 'i he pongipongi ko iá, ka na'e 'ikai te mau 'ilo 'a e 'uhinga na'e 'ikai te ne ha'u ai. Na'e fotu mai 'a e motó 'i he lēsoni ko 'enī, " 'Oku monū'ia ange 'a e foaki atu 'i he ma'u ma'i." (Ngāue 20:35). 'I he vaeua'anga mālie 'o e lēsoni, ne tāpuni'i 'e he'emaui faiako 'a e tohi lēsoni ka ne fakaava homau matá mo honau telingá kae 'uma'ā homau loto ki he nāunau 'o e 'Otuá. Na'á ne fehu'i mai, ko e hā 'a e pa'anga 'oku mau ma'u 'i he'emaui pa'anga paati fakakalasi?'

"Koe'uhí he ko e taimi ia na'e 'ikai te mau loko ma'u ha pa'anga na'a mau fakahā ange: "Ko e pa'anga 'e fā mo e sēniti 'e fitungofulu mā nimá.'

"Na'e toki fokotu'u mai leva: "Oku 'ikai ha loko pa'anga 'a e fāmilí 'o Pili pea 'oku hoko kiate kinautilo ha fakamamahi lahi. Fēfē ke tau 'alu 'o 'a'ahi ki he fāmilí 'i he pongipongi ni 'o 'oange ma'a nautolu 'a ho'omou toenga pa'anga?'

" 'E 'ikai teitei ngalo 'iate au 'a e ki'i tokosi'i 'o mautolu na'a mau lue atu 'i he poloka ko ia 'e tolu, 'o mau hū ki he fale 'o Pilí, 'o fe'iloaki mo ia, mo hono tokouá, fanga tuofāfiné mo 'ene fa'eé. 'E 'ikai pē toe ngalo 'iate au 'a e loimata 'o kinautilo kotoa 'i he fale 'i he mono atu 'a e sila hinehina na'e 'i ai 'emaui pa'anga paati mei he nima 'o 'emaui faiakó ki he nima 'o e he fale lotú. Ne ma'ama'a ange homau lotó; ne lahi ange 'emaui fiefia; kae 'uma'ā 'a 'emaui mahino. Na'e hanga 'e he faiakó ko 'enī mei he 'Otuá 'o ako'i 'a 'ene kau ako ki he lēsoni ta'engatá 'o e mo'oni faka-'Otuá. 'Oku monū'ia ange 'a e foaki atu 'i he ma'u ma'i.' *Tūhulu*, Mē 1973, p. 29.)

KO E AKO'I 'I HE MĀMANÍ

Ko e mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ko ha faifekau pea ko hono fatongia ke akoí 'a e ongoongoleleí 'aki 'a e lea pea mo e ngāue ki he tokotaha kotoa pē 'a ia 'okú ne fetaulaki mo iá. Ne tau fai ha fuakava 'i he taimi na'a tau papitaiso aí "ke tau tu'u ko e kau fakamo'oni 'a e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te tau 'i aí, 'io 'o a'u ki he maté" (Mōsaia 18:9). 'I he'etau akoí hotau ngaahi kaume'a mo hotau ngaahi kaungā'apí, 'oku totonu ke tau fai ia 'i he angavaivai mo e angamalū (vakai, T&F 38:40–41).

Kuo tuku kiate kitautolu ha fatongia lahi, 'o 'ikai ngata pē 'i hono akoí 'etau fānaú, pe ko e kau mēmipa 'o e Siasí, ka ke akoí 'a e tokotaha kotoa pē 'a ia 'oku tau fetaulaki mo iá.

Fakahā 'a e fakatātā 16-b, "Ko e teuteu 'a e faiakó 'oku kau ai 'a 'ene ako 'a e lolofola pea mo e lēsoni," mo e 16-c, "Ko e lotú ko e konga mahū'inga ia 'o e teuteu ke akoí."

Teuteu ke akoí 'a e Ongongoleleí

Kapau 'oku tau fie hoko ko ha kau faiako lelei, kuo pau ke tau teuteu lelei. " 'Okú 'ikai ha faiako te ne lava ke akoí ha me'a 'oku 'ikai te ne 'ilo," ko e lea ia 'a Tēvita O. Makei. 'Okú 'ikai ha faiako te ne lava ke akoí ha me'a 'oku 'ikai te ne sio pē ongoí." (*Treasures of Life*, p. 476.)

Ko e hā 'oku mahū'inga ai ke tau kau kotoa 'i he teuteu ke akoí lelei? Ko e hā 'a e ngaahi fakakaukauí hono teuteu'í 'o e lēsoni 'oku mou ma'u mei he lea ko 'eni?

"Faka'ata'atā ha taimi pau mo ha feitu'u ke fai ai ho'o palanií 'a e lēsoní. Teuteu ho'o ngaahi nāunau 'a e ngaahi Tohi Tapú, tohi lēsoní, ngaahi fakamo'oni, pepa, peni ke maau . . . Kamata 'aki ho'o palaní ha'o lotu ki ho'o Tamai Hēvaní. Ke 'ene ongoongoleleí 'eni; pea ko e faiakó koe, 'okú ke akoí 'a e fānaú. Kole ki he 'Eikí pē ko e hā hono finangaló ke akoí 'aki 'a e pōpoakí. Ka 'i ai ha fie ma'u pē ongoí, 'oku totonu ke ō fakataha 'a e 'aukaí pea mo e lotú ko e founa ia 'o e fakafenāpaasi pea mo e Laumālie 'o e 'Eikí." (*Teacher Development Program, Basic Course*, revised 1972, p. 133.)

Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke ke fai pea mo e nāunau 'oku totonu ke teuteu'í 'aki 'a e lēsoní.

Ko Palesiteni Tēvita O. Makei ko ha faiako potó ia pea toki ui ko e Taki Mā'olunga 'i he Siasí. Na'a ne fokotu'u mai ha ngaahi sitepu e fā ki hono teuteu'í ha lēsoni ki he kalasí:

FAKAPAPAU'I 'A E TAUMU'A 'O E LĒSONÍ

Ko e taumu'a ko ha fakakaukau 'okú ke fie ma'u ke ako ki ai 'a e kalasí 'o nau ngāue'aki. Hiki ho'o taumu'a pea ke fakakaukau'í ia lolotonga ho'o teuteu'í 'a e lēsoni.

'ILO KI HE LĒSONÍ

'Ai ke ke 'ilo lelei 'a e lēsoní, koe'uhí ke ke lava 'o akoí ia 'aki ho'o lea pē 'a'au. Ko e mo'oni 'e lau 'a e ngaahi fakamo'oni ia pea mo e ngaahi

lea mei he tohi lēsoní.

TĀNAKI HA NGAÁHI TOKONI FAKAFAIAKÓ 'AKI HA'O FAKATOTOLO MO HA'O Koe'uhí ke 'ai 'a e lēsoni ke mālié, ngāue'aki ha ngaahi tokoni fakafaiako 'oku lelei, 'o hangē ko ha ngaahi me'a, saati, fakatātā, pea ha ngaahi me'a pē 'oku tokoni. 'Ai ke mālie 'a e lēsoni he ko e me'a mahū'inga ia 'i hono ako'i 'a e kakai 'o e ngaahi ta'u kehekehe.

FOKOTU'UTU'U LELEI 'A E NGAÁHI TOKONI LĒSONI MO E NĀUNAÚ

'Ai ke maau 'a e me'a kotoa pē te ke fie ma'u lolotonga ho'o fai lēsoni hangē ko e sioka, me'a tāmāte palakipoe, pepa, peni, mo e ngaahi tokoni fakafaiako. 'Oku totonu ke fokotu'utu'u maau 'eni 'o fakatatau ki he anga hono ngāue'aki 'e he lēsoni ke tokoni'i koe ke 'oua te ke toe puputu'u lolotonga ha'o fai 'a e lēsoní.

Feinga ke ke 'Ofa 'late Kinautolu 'oku tau Ako'i

Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peekā: "Ko e faiako lelei kuó ne 'osi ako 'e ia 'a e lēsoni. Ko e faiako lelei ange 'okú ne ako foki ke 'ilo 'a e kau akoakó ke ke 'ilo lelei kinautolu. 'I ho'o ako fakalelei 'a e fōtunga 'o e ngaahi 'ulungāanga ho'o kau akó, 'e ma'u 'e ho lotó ha 'ofa faka-Kalisitiane. Ko e 'ofá ko ha ongo ia 'oku hoko ki he ue'i fakalaumālié; ko e 'ofá ia 'okú ne ue'i koe ke ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí, fafanga 'ene fanga sipí. ("Study Your Students," *Instructor*, Jan. 1963, p. 17.)

'I he tafa'aki 'e tahá, ko e kau ako ko ē 'oku 'ofa'i te nau toe falala ange kiate kinautolu pea te nau loto ke fakalalakala kinautolu. Te nau tokanga ange, poupou ange, pea tokoni ange 'i he kalasí. Ka ko e me'a mahū'inga taha, ko e kau akó oku 'ofa'i te nau ako ke 'ofa foki ki ha ni'ihi kehe.

Ako'i 'Aki 'a e Laumālié

Kapau 'e 'ofa ha faiako ki he'ene kau akó, kuo pau ke ne fakaongoongo ki he ue'i fakalaumālié mei he 'Eikí. Ko e founa pē 'eni 'e mahino lelei ange ai kiate ia 'a e ngaahi fiema'u 'a 'ene kau akó. Na'e pehē 'e Palesiteni Pilikihami 'longi: "Hili 'etau feinga kotoa ke ma'u ha poto mei he ngaahi tohi lelei taha, mo e ha fua, 'e kei toe 'a e fauniteni ava ki he me'a kotoa pē: "Ka 'i ai hamou taha 'oku masiva 'i he poto ke kole 'e ia ki he 'Otuá'" (*Discourses of Brigham Young*, p. 262).

Ko e ivi ke ako'i ko ha me'a-foaki ia kuo tau ma'u mei he 'etau Tamai Hēvaní. Kapau te tau kole kiate ia, te ne ue'i kitautolu 'i he'etau teuteu 'etau lēsoní, pea 'i he'etau fekumi ke 'ilo pea 'ofa 'i he kau akó, pea 'i he'etau ako'i. Pea ko e taimi 'oku ako'i 'aki ai 'a e Laumālié, 'oku tau ako'i 'aki ia 'a e mālohí. (Ko ha toe fakamatala ange, vakai ki he lēsoni 18. "Ako'i 'Aki 'a e Mālohi pea mo e lvi 'o e Laumālie Mā'oní'oni).

Faka'osi

“Na'e pehē 'e Palesiteni Tēvita O. Makei: “Oku 'ikai ha toe fatongia 'e lahi ange 'i he māmaní ka ko hono ako'i 'o e laumālie 'o e tangatá. Ko e konga lahi 'o e fatongia tauhi 'o e mātú'á kotoa pē mo e faiako kotoa pē 'i he Siasí ko e faiako mo e ako'i.” (Voni K. Fetasitouni, “The Impact Teacher,” *Tūhulu*, Fēpueli 1977.) 'Oku 'i ai hotau fatongia ke ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki he'etau fānaú, ki he kau mēmipa 'i he Siasí, pea ki hotau ngaahi kaungā-'api ta'e siasí. Koe'uhí ke tau fai 'eni, kuo pau ke tau teuteu'i kitautolu 'aki 'etau ako mo 'etau mo'uí 'aki 'a e ongoongolelei.

'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he mo'ui angatonú ke ako'i 'a e ongoongolelei ke toe lelei ange?

Tukupā

Teuteu pea ako'i 'a e lēsoni 'i he efiāfi fakafāmilí ka hoko 'aki ho'o ako pea ke lotu ke ke mā'u 'a e ivi 'o e Laumālie Mā'onioní.

Folofola 'oku Tānaki Mai

Teutalōnome 6:1–7 (mahu'inga 'o e ako'i mā'u pē 'a e fānaú)

Mōsaia 4:14–15 (founga hono ako'i lelei 'o e fānaú)

T&F 68:25–28 (ko e fatongia 'o e mātú'á ke ako'i 'a e ongoongolelei ki he'etau fānaú)

T&F 130:18 (te tau tu'u hake mo kitautolu 'a e 'ilo na'a tau mā'u 'i he mo'uí ni 'i he'etau toetu'ú)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Fakamanatu'i 'a e kalasí ke 'omai 'enau ngaahi Tohi Tapú ki he kalasí.
2. Kapau te ke fiema'u, vahe'i 'a e kalasí ke nau vahevahe ha ngaahi me'a lelei na'e hoko 'i he'etau ako'i 'enau fānaú.
3. Vahe'i ha ni'ihi 'o e kalasi ke nau fai ha ngaahi talanoa mo e ngaahi folofolá 'i he kalasí.

Ko e Ako'i Mei he Ngaahi Tohi Tapú

Lēsoni 17

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'eni ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo 'oku totonu ke tau ako'i mei he ngaahi folofolá 'i he taimi 'oku tau faiako ai 'i he Siasí.

Talateú

Faka'alilali 'a e ngaahi fakatātā 17-a, "Ko e ngaahi Tohi Tapú ko e ngaahi fakamo'oni ia 'o e ngaahi ngāue 'i he Siasí," mo e 17-b, "Ko e ako'i 'o e ongoongolelei 'oku fie ma'u ke 'i ai ha 'ilo lelei ki he ngaahi Tohi Tapú."

Na'e pehē 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ki ha kau faiako 'i he Siasí 'o pehē: "Ko homou fatongia mahu'inga, ke ako'i ongoongolelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'o hangē ko ia kuo fakahā mai 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Te mou ako'i 'a e ongoongolelei ko 'eni 'o ngāue'aki ko ho'omou ma'u'anga 'ilo mo mafai 'a e ngaahi Tohi Tapu 'a e Siasí, pea mo e ngaahi lea 'o kinautolu 'a ia kuo ui 'e he 'Otuá ke nau taki 'a hono kaka'i 'i he ngaahi 'aho faka'osi ni." (*The Charted Course of the Church in Education*, p. 9.)

Ko e 'ilo pea mo e ngāue'aki 'a e ngaahi Tohi Tapu 'i he'etau faiakó ko e tokoni faiako lahi taha ia 'oku tau ma'ú.

Ko Hono Mahu'inga 'o e Ako'i mei he Ngaahi Tohi Tapú

Na'e ako'i mahino 'e he 'Eiki 'a hono mahu'inga 'o e 'ilo mo e ako'i 'a e ni'ihi kehé ki he ngaahi Tohi Tapú. Lolotonga 'a 'ene 'a'ahi ki he kau Nifai na'á ne pehē, " 'ilo, 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou fakatotolo fakamātoato" (3 Nifai 23:1). Kuo pau ke tau fakatotolo ki ai koe'uhí he 'oku nau ako'i kitautolu 'o kau kia Sīsū Kalaisi pea koe'uhí he 'oku mo'oni mo totonu ia, pea fakamo'oni'i hono kotoa 'a e ngaahi kikite mo e ngaahi tala'ofa 'oku 'i ai" (T&F 1:37; vakai foki, 1 Nifai 19:23).

Lau 'a e T&F 68:1–4. Ko e hā ha ngaahi Tohi Tapu 'oku tau ma'u 'i he 'ahó ni 'oku fakalahi ki he ngaahi Tohi Tapu 'oku ngāue'aki 'e he Siasí? Te tau lau 'i fē pē fanongo 'i fē ki he ngaahi folofola ko 'eni? (I he ngaahi *Tūhulú*.)

Ako'i Fakalelei 'a e Ngaahi Tohi Tapú

'I ha a'u 'a Lihai mo hono fāmilí ki he fonua 'o e Tala'ofá na'e ako'i 'e Nifai 'a hono ngaahi tokouá ki he ngaahi Tohi Tapú 'i ha founga 'e mahino ai ia kiate kinautolu: "He na'á ku fakatatau 'a e ngaahi folofola kotoa pē kiate kinautolu," ko 'ene leá ia, "Koe'uhí ke 'aonga ia pea mau poto ai" (1 Nifai 19:23). Ko hono fakatatau 'o e ngaahi folofolá ki hotau 'ahó ni 'oku fu'u mahu'inga'ia koe'uhí ke lava ke tau ako'i lelei kinautolu. Na'e ako 'aki 'e he palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Mou fekumi ki he ngaahi Tohi

---

Tapu, fekumi ki he kau palōfitá pea mo e 'a e kongá 'o kinautolu 'oku kau kiate kimoutolú." (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, p. 12.) Ko e kau faiako lelei 'oku nau fakafehoanaki 'a e ngaahi Tohi Tapu ki hotau tu'unga 'aki 'enau fakahā 'a e felāve'i 'a e ngaahi me'a 'i he kuo hili mo e ngaahi me'a 'o e lolotongá.

Fakahā 'a e fakatātā 17-c, "Ko hono 'ilo 'e Nifai mo Lihai 'a e Liahoná."

Ko e talanoa ko 'ení mei he Tohi Molomoná na'e ngāue'aki ia 'i he founga ko 'ení 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo:

"Hanga 'o fakakaukau'i koe ke hangē pē ko Nifai 'a ia na'á ne fanongo ki he'ene tamaí 'a ia na'á ne fakatokanga'i mamafa ha me'a na'á ne hanga 'o 'ilo 'i he tu'a matapā 'o hono fale fehikitakí. Ko ha fo'i pulu fuopotopoto 'oku faikehe 'a hono ngaohi; pea na'e 'o e palasa lelei.'

" . . . Kapau te ke fu'u tokanga lahi mo ke tokanga fakalelei 'aupito ki he anga hono ngaohi 'o e fo'i pulu faikehe ko 'ení, te ke fakatokanga'i 'i ai na'e ngaohi ia 'o fakatatau ki he tui pea mo e fai velenga pea mo e tokanga 'a ia te ke fai ki ai 'o felāve'i pea mo e hala ke ke fou a'í (1 Nifai 16:28) . . .

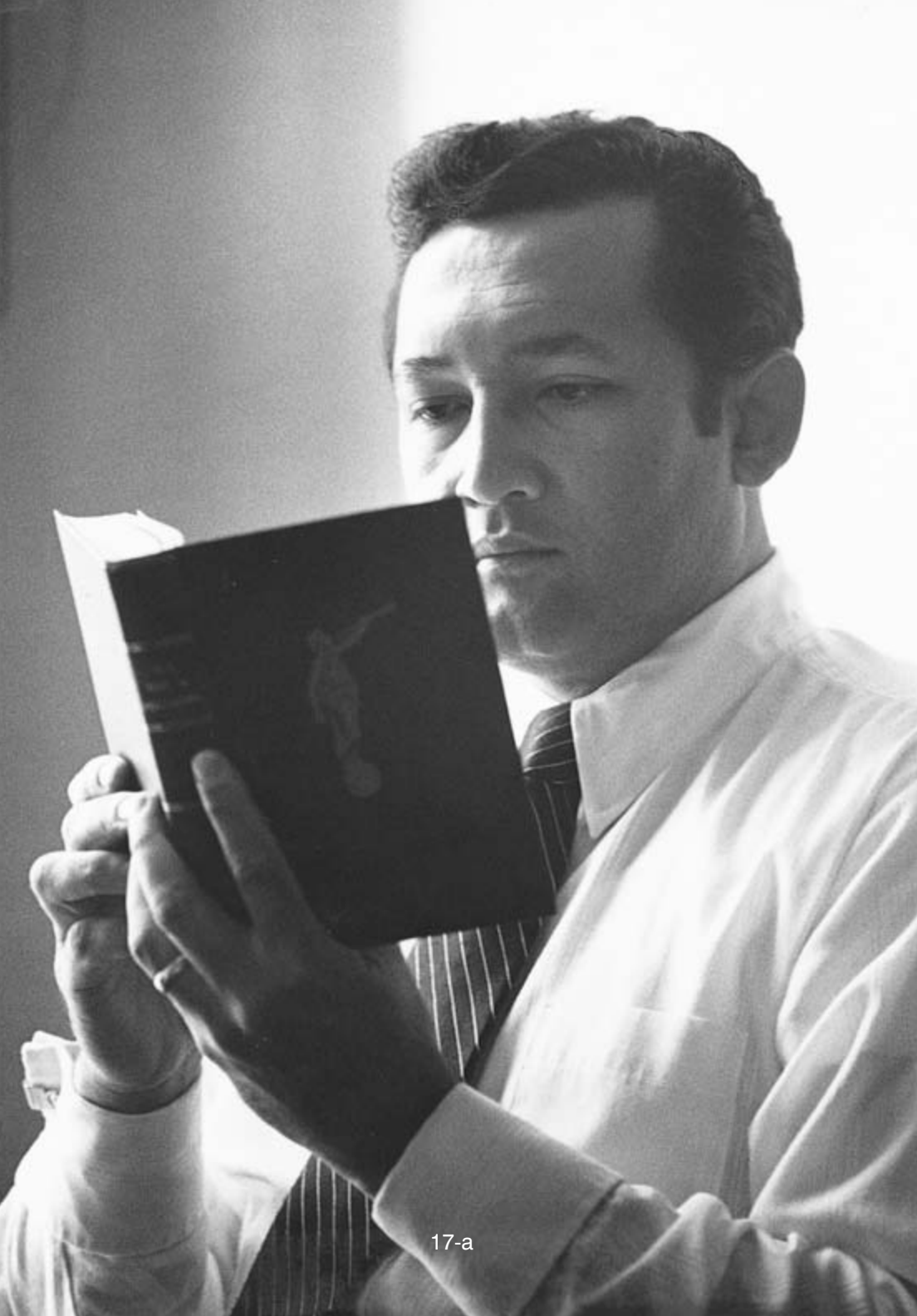
" . . . Ko e fo'i pulú, pe ko e Liahoná—'a ia ko hono hingoa 'e tahá ko e kāpasa—na'e teuteu'i ia 'e he 'Eikí fakatautefito ke fakahā kia Lihai 'a e hala ke nau fononga ai 'i he toafá. 'Ikai te ke fie ma'u ke ke ma'u ha fa'ahinga fo'i pulu pehē 'akimoutolu takitaha koe'uhí ko e taimi pē te mou fehālaakí ai pea tuhu ia ki he hala totonú pea hiki mo ha ngaahi pōpoaki kiate koe koe'uhí ke ke 'ilo ma'u ai pē 'a e taimi 'okú ke fehālaaki a'í pē 'okú ke 'i ha hala 'oku totonú?

" 'A kau talavou kuo mou ma'u kotoa 'eni. Na'e foaki 'e he 'Eikí ki he tamasi'i takitaha, tangata takitaha, mo e kakai kotoa pē, ha konisēnisi 'a ia 'okú ne tala kiate ia 'i he taimi kotoa pē 'okú ne kamata ai ke ne fou 'i ha hala kehe. 'Oku fakahā ma'u pē kiate ia kapau 'okú ne fakafanongo; ka 'e lava pē foki ke anga'aki 'e he kakai 'enau fanongo ki he ngaahi pōpoaki pea te nau ta'e tokanga ki ai kae 'oua 'e iku pē 'o 'ikai te nau toe lava ke tokanga'i 'a e ngaahi pōpoaki.

"Kuo pau ke mou 'ilo 'oku 'i ai ha me'a 'iate kimoutolu 'oku hangē ha kāpasá, 'o hangē ha Liahona 'i homou sinó. 'Oku foaki ia ki he kīi tamasi'i kotoa pē, kapau te ne ta'etokanga ki he fo'i Liahoná 'oku 'iate ia 'o iku pē 'o 'ikai toe fanafana ia kiate ia. Ka 'o kapau te tau manatu ma'u ai pē ko e tokotaha kotoa pē 'o kitautolú 'oku 'i ai ha'ane fo'i Liahona ke ne tataki totonu kitautolu, 'e 'ikai ke hē 'aho tau vaká . . . ' 'o kapau te tau fakafanongo ki he angí 'a 'etau Liahoná, 'a ia 'oku tau ui ko e konisēnisi." ("Ko 'Etau Liahoná", *Tūhulu*, 'o Fēpueli 1977.)

Na'e anga fēfē hono faka'aonga'i 'e Palesiteni Kimipolo 'a e folofolá ke ne ako'i 'a e mo'oní 'a ia 'oku tau lava ke faka'aonga'i 'i he 'ahó ni?

17-a, Kuo pau ke tau ako 'a e folofolá kapau 'oku tau ngāue'aki ia 'i he'etau faiakó.

'I he'etau 'ilo ki he ngaahi Tohi Tapú, te tau lava 'o ngāue'aki 'a e ngaahi lao 'oku ako 'aki 'i ai ke fakafe'unga ke tu'u ma'u 'etau mo'uí. Ko e ngaahi sīpinga 'eni 'a e anga hono ako'i 'e he tamaí 'a 'ene fānaú mei he ngaahi Tohi Tapú.

“OUA 'E FAKAMAAU, TELIA NA'A FAKAMAAU 'AKIMOUTOLU”

Ne toutou tala kia Lela mo Toti ke 'oua 'e tau 'ena pasikalá 'i he loto halá. 'I ha 'aho 'e taha na'e foki mai 'a 'ena tamaí ki 'api 'o 'ilo 'oku kei tau pē 'a e pasikalá 'i he hala ki 'apí. Na'e 'uluaki fetaulaki 'a e tamaí ko 'ení pea mo Toti, “ 'E Toti, ko 'ene leá ia, “Ne u toki 'ilo 'a e pasikala 'a Lalá 'i he hala mai ki 'apí ni. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke u faí?”

“ 'Oku totonu ke 'oua te ke toe tuku ia ke ne 'alu mo hono ngaahi kaungā-me'á 'i ha uike 'e taha, 'o hangē ko ho'o fakahā mai kiate kimautilu te ke faí,” ko e tali ange ia 'a Totí. Ki mui ai, na'e fehu'i ange 'e he'ene tamaí kia Lela; “Ne u toki 'ilo 'a e pasikala 'a Totí 'i he hala mai ki 'apí, ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke u faí.

Ki mui ai, na'e toe fehu'i ange 'e he'ene Tamaí; “Naá ku toki ma'u 'a e pasikala 'a Totí 'i he ve'ehalá, ko e hā e me'a 'oku totonu ke u faí?”

“Toe 'oange pē hano faingamālie 'e taha: 'Oku ou tui te ne manatuí 'i he kaha'ú,” ko e tali ia 'a Lelá.

Ne ui e he tamaí 'a e ongo tamaikí fakatou'osi pea tukuange ke na lau 'a e Mātiu 7:1–2.

Lau 'a e Mātiu 7:1–2.

'I he 'osi 'ena lau 'a e ongo vēsí ni, na'e pehē ange 'e he'ena tamaí, “ 'E Totí, 'e 'ikai te ke toe 'alu mo ho ngaahi kaume'á 'i ha uike 'e taha. Lela, te u lau 'eni ko ha fakatokanga 'o kapau te ke 'alu ki tú'a 'o taki 'a e pasikalá 'i he taimí ni.”

HE 'OKU TAU MO E TANGATA NGĀUÉ KE NE MAU 'A 'ENE TOTONGÍ
(T&F 31:5)

Na'e alea 'a Loni mo 'ene tamaí te ne fufulu 'a e ngaahi matapā sio'ata 'i he fale ki ha pa'anga 'a e hongofulu. Na'e alea 'a hono tokoua ko Liki ke ne vali 'a e loki kái foki ki ha pa'anga 'e hongofulu. Na'e vaeua 'aho pē pea lava'i 'e Loni 'a e fufulu matapā sio'atá. Ka na'e fe'unga mo e 'aho 'e ua hono vali 'e Liki 'a e lokí. 'I he taimi na'e totongi ai 'e he tamaí 'a e ongo tamaikí ni 'a e 'ena taki pa'anga 'e hongofulu, na'e lāunga 'a Liki 'oku totonu ke lahi ange 'ene totongí, ko'euhí he na'e lōloa ange 'a 'ene ngāué. Pea ko e tali 'eni 'a 'ena tamaí, na'á ne lau 'a Mātiu 20:1–15.

Lau 'a e Mātiu 20:1–15.

Na'e fakahā ange 'e he'ene tamaí kuó ne fai pē ki he'ena aleá, kae kātaki pē 'a Liki 'alu 'o 'oua 'e 'itá.

'E lava fēfē ke tau ngāue'aki 'a e ongo kupu'i folofola ko 'enī kiate kitautolu 'i he'etau mo'ui 'i he 'ahó ni? Lau mo alea'i tahataha 'a Mātiu 25:1–13. 'Īnosi 2–8, mo e T&F 40:1–3.

Teuteu ke ako mei he Ngaahi Tohi Tapú

Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Lī, " 'Oku ou pehē 'oku totonu ke tau ako'i hotau kakai ke nau 'ilo ki he ngaahi tali 'o e ngaahi folofolá ka ko e me'a pangó 'oku tokolahī 'iate kitautolu 'oku 'ikai te nau lau 'a e folofolá. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e me'a 'oku 'i a'í, pea ko ia 'oku tau fakakaukau ki he ngaahi me'a 'oku 'i a'í, pea ko ia 'oku tau fakakaukau ki he ngaahi me'a 'oku lava ke tau 'ilo 'i he ngaahi folofolá. 'Oku ou fakakaukau 'oku 'i ai ha taha 'o e ngaahi fakatu'utāmaki lahi taha 'o e 'ahó ni." ("Find the Answers in the Scriptures," *Tūhulu*, Tisema 1972, p. 3.)

'E 'ikai ha taha te ne fakamālohi'i kitautolu ke tau ako 'a e ngaahi folofolá. Kapau 'oku tau fie ma'u, te tau 'ilo ha ngaahi 'uhinga kovi 'aupito 'i he 'ikai ke tau ako mo fekumi ki he ngaahi folofolá. Kuo pau ke tau fakatukupaa'i kitautolu ke tau ako 'a e ngaahi folofolá, ko ia 'oku totonu ke tau fokotu'u ha'atau palani ke ako ma'u pē. Kapau te tau fai ia, ko e taimi te tau fehanga'angai ai mo e filí ke lau 'a e ngaahi folofolá pē ko ha nusipepa pe makasini sipoti, kuo pau pē ke tau fili 'ekitautolu 'a e folofolá koe'uhī he kuo tau 'osi fai 'etau tukupaá. Ko e malava ke lau, mo ma'u 'a e fiefia a'í, pea ako'i 'a e folofolá 'oku 'ikai ngata pē 'a e fie ma'u ke palani'i, 'oku fie ma'u ki ai ha teuteu mo ha lotu. 'Oku 'ikai ke fie ma'u ke palani'i 'a e holi ke laukonga, fiefiá pea mo hono ako'i 'o e folofolá, ka 'oku toe fie ma'u 'a e teuteu pea mo e lotú.

Lau 'a Molonai 10:3. Ko e hā 'a e me'a 'oku talamai 'e Molonai 'o kau ki he lau 'a e folofolá?

'I he'etau lau 'a e folofolá, 'oku totonu ke tau fakalaulauloto ki ai 'i hotau lotó. Na'e pehē 'e Palesiteni Māloni G. Lomenī, " 'I he'eku lau 'a e ngaahi folofolá, ne fakatukupaa'i 'e he fo'i lea ko e *fakalaulauloto* . . . 'wigh mentally, matu'aki fakakaukau loloto ki ai, deliberate, meditate,' . . . 'Oku ou fakakaukau ki he *fakalaulaulotó*, ko e ko e kongā ia 'o e lotú. Ko ha fa'ahinga kole ia ki he laumālie 'o e 'Eiki." ("Magnifying One's Calling in the Priesthood," *Tūhulu*, Siulai 1973, p. 90.)

'Oku fakahā mai 'e Molonai 10:4 hili 'etau fakalaulauloto ki he folofolá (ko 'etau ako 'i hotau ngaahi 'atama'i ko e hā e me'a ne tau lau), 'oku totonu ke tau kole ki he Tamai Hēvaní pē 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni;" mo e "te ne fakahā mai 'a e mo'oni ko iá kiate kitautolu 'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni."

Faka'osi

Koe'uhī ke tau lava 'o ako'i lelei 'a e ngaahi folofolá, kuo pau ke tau teuteu ki he folofolá ko ia 'aki 'etau fakakaukau ki ai, ongo'i ia, pea tau lotu 'aki hotau lotó mo'oni. Pea kuo pau leva ke tau ngāue'aki 'a e me'a

---

te tau ako kiai 'aki 'a e Laumālié. 'I he'etau fai 'ení, te tau lava leva ke aki 'a e folofolá 'aki 'a e mālohi mo e fakalotoí.

Ngaahi Tukupā

1. 'I ho'omou lau 'a e ngaahi folofoá 'i he 'aho takitaha, lainei pe faka'ilongaí 'a e ngaahi veesi 'a ia'oku mahuinga kiate koé. Fakakaukau pē te nau fakatatau fēfeeí ia kiate kitautolu (vakai 1 Nifai 19:23).
2. Akoí ho fāmílí mei he ngaahi folofolá 'i he efiafi fakafāmílí, 'i ho'omou nofó 'i he tēpile kaí, pe 'iha fa'ahinga fakatah'anga fakafāmílí pē 'aki hono ngāue'aki 'a e ngaahi talanoa 'i he Tohi Tapú pea ngāue'aki ia ki he ngaahi fie ma'u ho fāmílí.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Mai

2 Nifai 4:15–16 (ko e fiefia 'anga 'o Nifai 'a e ngaahi folofolá)

T&F 11:21–22 ('oku totonu ke tau ako 'a e folofolá ki mu'a ke tau faiako)

T&F 42:12–15 ('oku totonu ke tau faiako mei he folofolá)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 10, "Ngaahi Folofolá," 'i he tohi lēsoni *Ngaahi Tefitoí Mo'oni 'o e Ongoongoleleí*.
2. Fakamanatu ki he kalasi ke nau 'omai 'enau ngaahi Tohi Tapú ki he kalasi.
3. Vahe ki he kalasi ke nau fai 'a e ngaahi talanoa mo e ngaahi folofolá 'i he lēsoní.

Ako 'Aki 'a e Mālohi Pea mo e Ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni

Lēsoni 18

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'eni ke tokoni kiate kitautolu ke tau ako'i 'a e ongoongolelei 'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Talateu

Na'e pehē 'e Palesiteni Tēvita O. Makei: "Ko e kau faiakó, kamata'aki 'a e teuteu'i 'a ho'omou ngaahi lēsoni 'a e lotú. Ako'i ho'omou ngaahi lēsoni 'aki 'a e loto falala ki he 'Otuá. Pea mou toki lotu ki he 'Otuá ke ne tokoni'i ho'o pōpoaki 'aki 'a e ivi 'o hono Laumālie Mā'oni'oni." (*Gospel Ideals*, p. 223.)

Kapau te tau ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'oku totonu ke tau ma'u ha tataki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'E ngata pē 'i he foungó ni te tau lava 'o ako'i 'aki 'a e mo'oni, he ko 'etau ngaahi fakakaukau 'oku 'ikai ko e ngaahi fakakaukau 'a e 'Otuá; ko 'etau ngaahi foungó 'oku 'ikai ko e ngaahi founga 'a e 'Otuá. (Vakai, 'Īsaia 55:8–9.)

Ako'i'aki 'a e Ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni

Kole ki he kalasí ke nau lau 'a e T&F 42:12–14. Ko e hā 'a e me'a 'oku talamai 'e he folofola ko 'eni ke tau akó? Te tau ma'u 'i fē 'a e ngaahi lao ko 'eni? Te tau ma'u fēfē 'a e Laumālie ke tau ako'i 'aki? Kapau he 'ikai ke tau ma'u 'a e ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko e hā 'a hono 'uhinga 'oku 'ikai totonu ai ke tau faiakó?

Ke tau 'ilo 'a e me'a pea mo e tamai ke tau faiako ai, kuo pau ke tau ako ke tua 'ilo 'a e ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā A. Fietoe Tetolo 'a e ongo 'okú te ma'u 'i he'ete lea'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni:

" 'Okú ke lava 'o 'ilo 'a e taimi 'oku ha'u ai 'a e fakahaá? 'Oku ou fie fakahā atu 'a e me'a ko 'eni kiate kimoutolu.

"Na'á ma ō [mo 'Eletā Māloni G. Lomeni ki Sōleki Siti, pea hili ha fakataha na'á na kau ki ai, na'e pehē ange ai 'e he taha 'o e kau Takí, " 'E Lomeni, na'á ke lea'aki 'a e ue'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he pooni.'

"Na'e pehē ange 'e Lomeni, 'Ko e mo'oni ia, na'á ku lea'aki ia. 'Oku mo 'ilo pē na'á ku 'ilo fēfē? Koe'uhí he na'á ku 'ilo foki ha me'a na'e 'ikai te u 'ilo ki ai.'" ("Teaching the Word to the Rising Generation," ko ha lea na'e 'ikai ke paaki 'i he 'aho 10 'o Siulai 1970, 'i he BYU Summer School, pp. 9–10.)

Na'e fakaivi'i fēfē'e 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a Palesiteni Lomeni? 'E lava fēfē 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakatupulaki 'a hotau ivi ke ako'i?

'Oku 'ikai ngata pē 'a hono ako'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e faiakó, ka 'okú ne hanga foki 'o fakama'u 'a e ngaahi lea 'a e faiakó ki he loto 'o e kau fanongó. "He 'o ka lea ha tangata 'i he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'oku fakahū ia 'e he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá" (2 Nifai 33:1).

'Oku fakaiv'i fēfēe'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'akinautolu 'oku ako'i?

Fakahā 'a e fakatātā 18-a, "Na'e liliu 'e he Tu'i ko Penisimaní 'a e loto 'o ha tokolahi 'i he'ene ako'i kinautolu 'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni."

Na'e ui 'e he Palōfita 'o e Tohi Molomona, ko e Tu'i ko Penisimaní 'a hono kaka'i ke nau fakatahataha mai 'i he ofi ke ne maté ke ne 'oange kiate kinautolu ha ngaahi fakamo'oni makehe pea mo fakamālohia fakalaumālie kinautolu.

Kole ki he kalasí ke nau lau 'a e Mōsaia 5:1–2. Ko e hā na'á ne fakatupu 'a e kaka'i ke nau tui ki he ngaahi lea 'a e Tu'i ko Penisimaní? Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Mōsaia 5:3–4. Ko e hā na'e fu'u ongongofua ai 'a e kaka'i ko 'ení ki he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni?

Ko e Ma'u 'a e Tataki 'o e Laumālie Mā'oni'oni

'Oku talamai 'e he Tohi Molomoná ko e tokolahi 'o e kau palōfita pe ko e kau faifekau 'i he taimi ko iá na'e tataki kinautolu 'i he'enau faiako'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e toko fā 'o e kaka'i ko 'ení ko e ngaahi foha 'o Mōsaia.

Kole ki he kalasí ke nau lau 'a e 'Alamā 17:2–3. Ko e hā ha ngaahi sitepu 'e tolu na'e fai 'e he ngaahi foha 'o Mōsaia 'o nau lava ai ke akonakí'aki 'a e mālohi? Hiki 'a e ngaahi sitepu 'e tolu (na'a nau fekumi ki he ngaahi folofolá, na'a nau 'aukai, pea na'a nau lotu) ki he palakipo'e.

Na'e fakahā mai 'e Palesiteni Mālohi G. Lomení ha me'a na'e hoko ki hono uaifí 'i he'ene muimui ki he ngaahi sitepu ko 'ení 'i he'ene teuteu'i ha lēsoni na'e 'ai ke ne ako'i 'o kau ki he mata-me'a-hā-mai 'a e palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he Tamaí pea mo e 'Aló. Na'e 'i he'ene kalasí ha fefine kei talavou 'a ia na'á ne ako 'i he 'Univēsiti' pea na'e 'ikai t ne kau ki he Siasí. Ne te'eki ma'u 'e Sisitā Lomení 'i he'ene kei sí' 'i he taimi ko iá ha potu fe'unga pea na'á ne manavasi'i telia na'a 'ikai ke tui 'a e fefine ako ko 'ení ki he'ene lēsoní. Na'e pehē 'e Lomeni: heck the english text.

"[Na'e 'ikai ko ha tokotaha 'a 'ene fa'eé, ka na'á ne ma'u ha fakamo'oni. Na'á ne pehē ange ki he'ene tamá, "Okú ke 'ilo 'a e founga na'e ma'u ai 'e he Palōfita 'a e vísone ko ia, 'i nē koā' . . .

"Na'e 'ikai ko ha tokotaha potu 'a 'ene fa'eé, ka na'á ne ma'u ha fakamo'oni. Na'á ne pehē ange ki hono 'ofefiné, "Okú ke 'ilo koā 'a e founga 'oku mau ai 'e he Palōfita 'a e vísone, 'ikai koā?"

"`'lo,' ko e tali ange ia 'a 'ene tamá, "na'á ne ma'u ia 'aki 'a 'ene lotu ki he 'Otuá ke ne ma'u ha potu.' . . .

"[Hili iá na'e hū atu 'a Sisitā Lomení] ki hono lokí pea na'á ne 'a'ahi ia; na'á ne fekuki pea mo e 'Otuá 'o hangē ko ia na'e hoko kia 'Inosí. Pea ko hono olá na'á ne lava ai ke fai 'a e lēsoní 'aki ha mālohi na'e 'ikai ko hano ivi. Na'á ne lava fēfē ke fai ia? 'lo, na'e ha'u kiate ia 'a e Laumālie

Mā'oni'oni ko e tali ki he'ene lotú. Na'á ne ma'u ha māfana 'i loto 'i hono laumālié. Na'á ne 'ilo na'e mamata 'a Siosefa Sāmita 'i ha vīsone, pea na'á ne 'ilo'i foki ia. Na'e 'ikai te ne sio 'o hangē ko ia na'e mamata ki ai 'a e Palōfitá, ka na'á ne ma'u 'a e 'ilo tatau. Na'á ne 'ilo mei he fakamatala 'a Siosefa Sāmita 'o kau ki he me'a na'á ne mamata ki ai, pea na'á ne fakamo'oni ki ai mei he Laumālie Mā'oni'oni ko e fakamatala 'a e Palōfitá na'e mo'oni." *New Era*, Mē 1976, pp. 10–11.)

Na'e teuteu'i fēfee'i 'e Sisitā Lomeni 'a 'ene lēsoni? Ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai te ne ako tokotaha ai pē ke ne mau ha falala te ne lava 'o fai 'a e lēsoni? Ko e hā 'etau ui 'a e fakamo'oni ne ma'u 'e Sisitā Lomeni?

Ko e hā hono faikehekehe 'o e foi lau 'ata'atā pē 'a e mo'oni pea mo hono tuku ki ha taha ke ne fakamo'oni mai 'o kau ki he mo'oni ko iá? Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Molonai 10:4–5. Ko e hā 'a e ngaahi founda 'e lava ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke ne tokoni'i kitautolu ke tau ako 'a e mo'oni? Ko e hā e me'a ke tau lava 'o fai ke tau mau ai 'a e fakamo'oni ko 'eni?

'Oku 'Omi 'e he Fakamo'oni ha Mālohi ke Faiako

Ko e faiako'aki 'a e fakamo'oni ko e faiako 'aki ha 'ilo 'oku mo'oni 'a e ongoongolelé. Kapau te tau ma'u ha fakamo'oni ki he me'a 'oku ako'i, 'e ongo'i 'ekinautolu 'oku nau fanongo ki he mālohi 'o e Laumālié pea mahino lelei ange kiate kinautolu 'a e ongoongolelé. 'I he'etau fai ha fakamo'oni ki he mo'oni, 'oku fakamo'oni 'a e Laumālié kiate kitautolu 'oku nau fanongo kiate kitautolu 'o kau ki hono mo'oni 'o 'etau fakamo'oni (Vakai, T&F 50:21–22).

Fakahā 'a e fakatātā 18-b, " 'Oku fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he ngaahi fakamo'oni 'o kinautolu 'oku nau fai 'a e fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé."

Na'e fai 'e 'Eletā 'Alavini R. Taea 'a e talanoa ko 'eni:

Na'e a'u atu ha ongo faifekau 'e toko ua ki ha 'api 'i he efiāfi 'e taha. Na'e toki teuteu 'a e fāmili ke ma'u 'e nau me'atokoni. Ko ia na'e 'ikai lava 'a e ongo faifekau' ke 'oatu 'ena pōpoakí. 'I he taimi na'e kamata ai ke tāpunii e he fefiné 'a e matapaá, na'e fai atu leva 'e he ongo faifekau' ha fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ongoongolelé. Ko e tokotaha 'o kinauá na'á ne fakakaukau ke hiki hake 'a hono le'ó ke le'ó lahi, koe'uhí ke fanongo mai ki ai 'akinautolu na'e 'i loto falé. Pea koe'uhí he na'e kamata ke 'uha, ne mavahe fakato'oto'o atu leva 'a e ongo faifekau'. Hili 'a 'ena lue atu 'i ha vaeua poloka, na'á na fanongo ki ha taha na'e ui mai kiate kinaua. Ko ha tamasi'i talavou ta'u hongofulu mā fā nai na'á ne tuli mai 'o ne pehē mai, " 'Oku fie ma'u 'e he'eku tangata'eiki ke mo toe foki mai." Na'á na foki ki he falé 'a ia na'á na toki mavahe mei ai. Na'e talaange 'e he tangata'eiki ko 'eni, na'á ne fanongo mai ki he'ena fakamo'oni 'i he matapaá. Na'e 'ikai te ne tokanga ia ki ai kae ta'e 'oua 'ene fanongo mai ki he toakotaha ko ē na'e fakamo'oni le'o lahi. Pea na'á ne toki pehē, "na'e ha'u kiate au ha ongo faikehe. Na'á ku 'ilo ne hala 'ema me'a na'e faí hono fekau ke mo ō." Ko e fakamo'oni na'e fai 'e he ongo faifekau' ni, na'e iku ai hono papitaiso 'o e fāmili ni (Vakai, "When Thou Art Converted," *Instructor*, Siulai 1961, p. 225.)

Ko e hā ne toe ui ai 'e he tamaí 'a e ongo faifekau ke na toe foki mai. Tuku kia kinautolu ki he kalasí na'e vahe ki ai ke nau fakahā mai 'a e ngaahi me'a na'e hoko kiate kinautolú 'i hono akoí kiate kinautolu 'a e ongoongolele?

Faka'osí

Koe'uhí ko e mātu'a pea mo e kau faiako kitautolu 'i he Siasí, 'oku 'i ai hotau fatongia ke tau liliu 'a e mo'uí 'o kinautolu 'oku tau akoí. Kaikehe, te tau lava 'o fai 'eni 'aki pē ha'atau faiako'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e taimi 'oku tau faiako ai 'aki 'a e Laumālie 'oku 'ikai ngata pē 'a 'etau fakatupulaki 'a e 'ilo pea mo e tui 'o kinautolu 'oku tau akoí, ka 'oku fakatupulaki ai foki mo kitautolu.

Ka 'oku ngata pē 'i he'etau akoí'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te tau toki lava ai 'o akoí 'a e mo'oni. Ka ke akoí'aki 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, kuo pau ke tau taau pea tau mateuteu. Ko e fa'ahinga teuteu ko ia 'oku kau ai 'a e akó, lotú, pea tauhi ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

"Pea 'e foaki 'a e Laumālie kiate kimoutolu 'i he lotu 'o e tui; pea kapau he 'ikai te mou ma'u 'a e Laumālie 'oua na'a mou faiako. . .

"Pea 'i ho'omou hiki hake homou le'ó 'i he fakafiemālie te mou lea mo kikite 'o fakatatau mo e me'a 'oku ha ngali lelei kiate aú;

"He vakai, 'oku 'iloí 'e he Fakafiemālie 'a e me'a kotoa pē." (T&F 42:14, 16, 17.)"

Ngaahi Tukupā

1. 'I hono teuteu 'o e lēsoní, fekumi ki he tatakí 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'aki 'a e ako ki he ngaahi folofolá, lotu ke ma'u ha tokoni mo 'aukai.
2. Fekumi ki he ngaahi faingamālie ke akoí 'a e fānaú, ngaahi kaume'á, mo e ngaahi kaungā'apí.

Folofola 'oku Tānaki Mai

Luke 24:32 (oku anga fēfē 'etau ongoí hono ueí kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni)

Sione 14:26 (oku akoí kitautolu 'e he Fakafiemālie 'i he me'a kotoa pē)

2 Nifai 32:7–8 (oku pou pou'í kitautolu 'e he Laumālie ke tau lotu)

Mōsaia 23:14 (oku totonu ke tau falala pe ki he kau faiako ko ē 'oku nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá)

'Alamā 5:43–52 (oku hanga 'e he lotú mo e 'aukaí 'o fakamālohia kitautolu 'aki ha ngaahi fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oni)

Molonai 10:7–10 (oku ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki mei he 'Otuá 'o makatu'unga 'i he tuí)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Muimui ki he ngaahi sitepu oku tu'u atu 'i he lēsoní ke fakaiivi koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o teuteu 'a e lēsoní.
2. Kapau 'okú ke loto ki ai, pea vahe'i ki ha toko ua 'i he kalasí ke na talamai ha ongo na'á na ma'u 'i hono ako'i kiate kinaua 'a e ongoongolelei.
3. Kumi mai ha sioka mo ha palakipoe.
4. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pea mo ha ngaahi fakamo'oni 'i he lēsoní.

18-b, 'Oku hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakapapau'i 'a e ngaahi fakamo'oni 'a e kakai ko ia 'oku nau fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei.

Ko e Ako'i 'o e 'Ulungāanga Faka'apa'apá pea mo e 'Ulungāanga Mā'oni'oni 'i 'Api

Lēsoni 19

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni kiate kinautolu ke tau 'ilo 'a e founa hono ako'i 'a e 'ulungāanga faka'apa'apa mo mā'oni'oni 'i 'api.

Talateú

Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peeka, 'i ha'ane lea 'o kau ki he ngaahi 'ulungāanga faka'apa'apá mo mā'oni'oni: "Ko e fatongia pea ko e totonu ke ako'i 'a e ngaahi me'a toputapu ko 'ení 'oku 'i he mātu'a ia 'i he 'apí. 'Oku 'ikai te u tui ko e fatongia ia 'o e ngaahi ako'angá, pe ko ha fatongia 'o e ngaahi houalotu 'o e Siasí. Ko e tokoni 'a e Siasí 'i he tafa'aki ko 'ení ko hono ako'i 'o e mātu'á 'i he ngaahi tu'unga 'o e 'ulungāangá 'a ia kuo fakahā mai 'e he 'Eikí mo tokoni' kinautolu 'i honau fatongia ko hono ako'i 'a e ngaahi tefito toputapu ko 'ení ki he 'enau fānaú." (*Teach Ye Diligently*, p. 256.)

Na'e fai 'e he Palōfita ko Molomoná ha tohi ki hono foha ko Molonái 'a ia na'á ne ako'i ai 'a e mahu'inga lahi 'o e 'ulungāanga ma'á. Na'á ne pehē, ko e anga-ma'á pea mo e anga mā'oni'oni 'oku mahu'inga ange ia 'i ha toe makakoloa mahu'inga (vakai, Molonai 9:9). 'Oku toputapu hotau ngaahi sinó; 'oku totonu ke tau tui ha ngaahi vala 'oku taau pea tauhi kitautolu ke tau ma'u mo mā'oni'oni.

'Ulungāanga Ma'a mo Mā'oni'oni

'Oku fakamamafa'i 'e he 'Eikí 'a hono mahu'inga 'o e anga-ma'á. Ko ia, 'oku mahu'inga ke tau 'ilo'i hono 'uhinga 'o e 'ulungāanga ma'a mo mā'oni'oni. Ko e 'ulungāanga ma'á 'oku fa'a faka'uhinga'i ia ki he anga 'o 'etau leá pea mo e vala 'oku tau tuí. Ko e anga-mā'oni'oni 'oku 'uhinga ia ki he founa 'oku tau ngāue'akí. Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo:

"Ko e taha 'o e ngaahi me'a lahi 'okú ne fakatupu 'a e anga-úli ko e 'ikai ke anga-mā'oni'oni. 'I he 'ahó ni 'oku tokolahi 'a e kau finemui mo e kau talavou 'oku nau loto nonga siokita 'i he'enau 'ilo ki he ngaahi mo'oni 'oku mo'uí. 'Oku nau fakakaukau 'oku nau 'ilo ki he ngaahi tali kotoa pē. 'Oku nau talanoa 'o kau ki he ivi 'o e fakatupú 'o fai noa'ia pe 'o hangē pe ko ha'anau talanoa 'o kau ia he motoká pe hele'uhilá pea mo e valá.

Pea 'oku fakatupu 'e he laumālie ta'e angaleléi ha tu'unga 'oku hangé 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a 'e toputapú.

"Ko e taha 'o e 'uhinga 'o e anga-'ulí pea mo hono maumau'i 'a e ngaahi 'ulungāanga mā'onioní ko e ngaahi ākenga 'o e valá 'i onopōnī. 'Oku ou tui ko e ni'hi 'o 'etau kau finemuí, mo 'enau ngaahi fa'eé, 'okú ne tokoni ia fakahangatonu pe heliaki ki he ngaahi 'ulungāanga kovi 'o e kuongá ni. Pea na'á mo e ngaahi tamaí 'oku nau hanga 'o faka'ai'ai ia 'i he taimi 'e ni'hi. 'Oku ou fifili pē 'oku nau fakatupu ki he sio 'a e kau talavou' 'i he'enau tuku honau sinó ke 'oua 'e 'uffufi'i. . . .

" 'Oku ou 'ilo pau ko e vala 'oku tau tuí 'e lava ke hoko ia ke ne holoki hifo 'etau 'ofa ki he anga-mā'onioní, mo 'etau tu'u ma'u 'i he anga-ma'á." (*Faith Precedes the Miracle*, pp. 163, 168.)

'Oku anga fēfē 'a 'etau 'ilo ki hotau ngaahi sinó 'oku toputapu 'o uesia 'a e founga 'oku tau tui 'aki hotau vala pea mo e founga 'o e me'a 'oku tau fai?

'Oku uesia fēfē 'a 'etau 'ilo ko e fānau kitautolu 'a e Tamai Hēvani 'a e founga ke tau tui hotau valá pea mo e ngaahi me'a 'oku tau fai?

Na

Na'e fai 'e 'Eletā Voni J. Fetasitouni ha talanoa 'o kau ki ha foha 'o ha tuí 'a ia na'á ne 'ilo ko hai ia pea mo e 'ulungāanga na'e totonu ke ne fai. Ne liukava 'a e Tuí ko Lui XVI 'o Falaniseé pea 'ave ia mei hono taloní 'o tuku pōpula. Na'e 'ave 'a hono ki'i foha kei síí, 'a ia ko e pilinísí, 'ekinautolu na'a nau puke pōpula 'a e tuí. Koe'uhí he ko e ki'i pilinisi ko 'ení na'e pau ke ne hoko 'o tuí, na'a nau loto ke nau faka'auha 'a hono 'ulungāanga. Na'a nau 'ilo kapau te ne fai ia, 'e 'ikai te ne teitei lava ke hoko ko ha tu'u 'i Falanise.

Na'e 'ave 'e he kakaí ni 'a e pilinísí ki ha kolo mama'o, 'a ia na'a nau 'ahí'ahíi 'a e tamasií 'aki 'a e me'a 'uli kotoa pē na'a nau lava 'o fai kiate iá. Na'a nau feinga ke fafanga'aki ia 'a e ngaahi me'akai 'a ia 'e vave ha'ane ta'e mapule'i ia. Na'a nau ngāue'aki 'a e lea fakalielia taha 'i he taimi kotoa pē. Na'a nau 'ahí'ahíi ia 'aki 'a e kau fefine pa'umutu. Na'a nau faka'asi ia ki he ngaahi anga ta'e fakalāngilangi mo ta'efalalā'anga. Na'e ātakai ia 'i he houa 'e uofulu mā faá 'i he 'aho 'aki 'a e me'a kotoa pē te ne 'ai ha taha ke mole 'a hono ngaahi mahu'inga faka'ulungāangá. Na'e fe'unga mo ha māhina 'e ono hono ngaahi kovia 'a e ki'i tamasií ni ka na'e te'eki ai tu'o taha ke ne tukulolo ia ki ha 'ahí'ahi. Na'e fai atu pē, pea hili 'enau fai 'a e me'a kotoa pē kiate iá, na'a nau fehu'i ange pē ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai te ne fai ai 'a e ngaahi me'á ni. Na'á ne tali 'o pehē, "He 'ikai te u lava 'a e me'a 'oku mou kole ki aí, he na'e fanau'i au ia ke u hoko ko ha tuí." (To'o mei he "The King's Son," *New Era*, Nōvema. 1975, p. 35.)

Na'e fanau'i kitautolu ke tau hoko ko e ngaahi tu'i (vakai, 1 Pita 2:9; Fakahā 1:6). Ko 'etau taumu'a 'i he mo'uí ni 'oku lahi ange ia 'i he'ete hoko ko ha tu'u 'o ha pulé'anga. Ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá, pea na'e

---

fanau'i kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo ia. Pea ke a'usia 'a e taumu'a ko ia 'oku ta'e malava ia 'o kapau he 'ikai ke tau anga-mā'oni'oni mo anga-mā'a. 2:9; Fakahā 1:6).

Ko e Mahu'inga 'o e Fa'ifa'itaki'angá

Ko e taha 'o hotau fatongia mahu'inga taha 'o e kau mēmipa 'o e Siasi 'o e 'Otua' ko 'etau fokotu'u ha fa'ifa'itaki'anga totonu 'o e anga-mā'oni'oni mo e anga-mā'a. 'Oku 'ikai totonu ke tau tauhi pē hotau 'atama'i mo hotau sinó ke ma'a, ka 'oku totonu ke tau fakahā 'oku tau fakakaukau ki hotau ngaahi sinó 'oku toputapu 'aki 'a e founga 'o e 'etau leá, 'a e fie hua 'oku tau fa'i, pea mo e ngaahi tohi 'oku tau laú. 'Oku mahu'inga tautautefito 'eni ki he mā'u'a pea mo e fānau mā'u'otu'a angé. 'I he'etau fokotu'u ha fa'ifa'itaki'anga totonu, 'e mā'u 'e he'etau fānau pe ko hotau ngaahi tokouá pea mo hotau ngaahi tuofāfiné 'a e ngaahi mahu'inga tatau 'a ia 'oku tau mā'u pea nau fai 'a e me'a tatau.

Tuku ki he kalasí ke nau fakakaukau taimi sili 'o kau ki he'enua ngaahi fakakaukau mo honau ngaahi 'ulungāanga pea fehu'i kiate kinautolu 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

"'Oku 'i ai ha me'a 'i he'eku fakakaukau mo hoku 'ulungāangá 'e fakatu'utāmaki kiate kinautolu 'oku ou feinga ke ako'i?"

"'Oku 'i ai ha me'a 'oku ou fakakaukau ki ai pē fai 'e 'ikai te u loto ke fai pē fakakaukau pehē 'a 'eku fānau?"

Lau 'a e Sēkope 2:35 'o kau ki hono valokii 'e Sēkope 'a e kau Nifai koe'uhí ko 'enua hoko ko e kau fa'ifa'itaki'anga kovi. Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke fokotu'u ha fa'ifa'itaki'anga totonu?

Ko Hono Ako'i 'o e Anga-mā'a mo e Anga Mā'oni'oni

Ko hono ako'i 'a e anga-mā'a mo e anga mā'oni'oni 'oku fie mā'u ki ai ha anga fakalaumālie lahi. Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peeka? "Kapau 'oku 'i ai ha fo'i me'a mahu'inga 'e taha 'o kau ki hono ako'i 'o e anga-mā'a mo e anga mā'oni'oni ko e mā'u pē 'a e Laumālie 'o e 'Eiki ke 'iate kitautolu 'i he'etau faiakó" (*Teach Ye Diligently*, p. 272).

'Oku toe 'aonga foki ke tau 'unu'unu mai ki he tefitó 'aki 'a e loto 'apasia mo e loto mā'ulalo. Ko e founga 'a 'Eletā Peeká ko e sipinga lelei ia 'o ha founga 'e taha ke tau ako'i 'aki ai 'a e anga-mā'a mo e anga-mā'oni'oni 'i ha founga loto 'apasia:

"Na'e 'omi ki hotau ngaahi sino fakaekakanó, pea 'oku toputapu 'eni, ha mālohi 'o e fakatupú. Ko ha maama, ko e fakatātā, 'okú ne mā'u ha mālohi ke ne tutu ha ngaahi maama kehe. Ko e me'a-foaki ko 'eni ke ngāue'aki pē 'i he ngaahi ha'i toputapu 'o e malí. 'I hono ngāue'aki 'a e mālohi ko 'eni 'o e fakatupú, 'e lava ke fa'u ai ha sino fakamatelie, pea hū ki ai ha laumālie, pea fanau'i leva ha laumālie fo'ou ki he mo'u'i ni. Ko e mālohi ko 'eni 'oku lelei. 'E lava ke ne fa'u pea poupou'i 'a e mo'ui fakafāmilí pea 'oku 'i he mo'ui fakalaumālie te tau 'ilo ai 'a e fauniteni 'o e fiefiá. 'Oku foaki ia ki he tokotaha kotoa pē 'oku fanau'i mai ki he mo'u'i ni. Ko ha mālohi toputapu mo mahu'inga ia . . .

“’Oku mou tupu hake ‘i ha sōsaieti ‘a ia ki mu‘a ‘iate kimoutolu ‘oku ‘i ai ha fakaafe ma‘u pē ke mou ‘ahi‘ahi ‘a e ngaahi mālohi ko ‘eni.’ ‘Oku ‘e tuku ha taha ke ne teitei ala pe va‘inga ‘aki ho sinó, pe ko ha tokotaha pē! Ko kinautolu te nau talaatu ha toe me‘a kehe ‘oku nau fakaafei koe ke nau ‘inasi ‘i he‘enau lotohalaia. ‘Oku mau ako‘i kimoutolu ke mou pukepuke ho‘omou angatonú. Ko e ngāue totonu ‘aki pē ‘a e mālohi toputapu ko ‘eni ‘oku toki fai pe ‘i he loto fuakava ‘o e malí. ‘Oua na‘a teitei ngāue hala‘i ‘aki ‘a e ngaahi mālohi toputapú ni.” (*Teach Ye Diligently*, pp. 259, 262.)

Kapau ‘oku mou lotó ke mou ako‘i lelei ‘a e ngaahi lao ko ‘eni ki hotau ngaahi fāmílí, kuo pau ke tau fu‘u tokanga ‘aupito ke malu‘i hotau ngaahi ‘apí mei he anga ta‘ema‘á. Na‘e talamai ‘e ‘Eletā A. Fietoe Tetolo kiate kitautolu, “ko e tamai ko e tokotaha malu‘i ai ‘o e ‘apí. ‘Okú ne malu‘i ia mei he hū atu ki ai ‘a e koví mei tu‘á. Ki mu‘a ange aí, na‘á ne malu‘i ‘a hono ‘apí ‘aki ‘a e ngaahi me‘angāue mo ha ngaahi matapā teke. ‘I he ‘ahó ni ‘oku toe fihifihí ange ‘a e ngāué. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi matapā ‘oku paa‘i pea mo e ngaahi matapā sio‘atá ‘o malu‘i pē ‘a e ngaahi me‘a fakatu‘asinó. ‘Oku ‘ikai ko ha me‘a faingofua ke malu‘i ‘a e fāmílí mei hono ‘ohofi ‘e he koví ‘a e ngaahi ‘atamai mo e ngaahi laumālie ‘o e kau mēmipa ‘o e fāmílí. ‘Oku lava ‘e he ngaahi me‘á ni pea ‘oku nau hū noa‘ia mai pē ki he ‘apí. (‘Oku ‘ikai ke poto lahi ‘a Sētane ia.) ‘Oku ‘ikai ke ne hae‘i ‘e ia ‘a e matapa‘á.” (“The Role of Father,” *Tūhulu*, Sānuali 1974, p. 67.)

Ko e hā ha ngaahi founga ‘e lava ke hū mai ai ‘a e ngaahi koví ki hotau ‘apí ‘i he ‘ahó ni? (Ko e ngaahi makasini fakalieliá, mo e ngaahi polokalama fakaletioó, ngaahi hele‘uhila televísoné, ngaahi tohi ‘a ia ko e ngaahi tohi pē ‘eni ‘e nīhi.)

Ko e hā kuo pau ake fai ‘e ha tamai ke malu‘i ‘e he fāmílí mei he fa‘ahinga me‘a ko ‘eni? (Ko hono filifilí lelei ‘o e ngaahi tohi ke lau kae ‘uma‘á ‘a e ngaahi polokalama ‘oku fakamafofa ‘i he letioó mo e televísoné.)

Lau pea aleai ‘a e T&F 93:40–43.

Na‘e valokí ‘e he ‘Eikí ‘a Feletiliki G. Uiliami koe‘uhí ko e ‘ikai ke ne fakahoko ‘a hono fatongiá ke ‘o hake ‘a ‘ene fānaú ‘i he māmá mo e mo‘oní.

‘E anga fēfē ha‘o ongo‘i ‘o kapau ‘e fakahā ‘e he ‘Eikí na‘e ‘ikai te ne angatonu ‘i hono ako‘i ‘a ho‘o fānaú ki hono mahuinga ‘o e ‘ulungāanga lelei mo e mālohí?

Ko e Taimi totonu ke Ako‘í

Fakahā ‘a e fakatātā 19-a, “’Oku totonu ke faka‘eke‘eke ‘e he tamai ma‘u pē ‘ene fānaú.”

Ko e ngaahi efiafi fakafāmílí ko e taimi lelei ia ke ako‘i ai ‘a e anga-ma‘á pea mo e anga-mā‘oní‘oní. ‘Oku tokolahi foki ‘a e ngaahi tamai ‘oku nau fai ‘a e ngaahi faka‘eke‘eke ki he‘enau fānaú pea na‘a mo onau ngaahi uaifí. ‘O hangē ko ‘eni, na‘e ‘i ai ha tamai ‘e taha na‘á ne faka‘eke‘eke tahataha ‘a ‘ene fānaú tu‘o taha ‘i he māhina ‘i he ‘aho Sāpate ‘aukaí. ‘Okú ne fai ‘a e ngaahi fehu‘i ‘o felāve‘i mo e anga-ma‘á pea ne fanongo

---

ki he'ēnau ngaahi palōpalema 'oku nau ma'ú. 'Okú ne ako peá ne fakamo'oni, pea tala kiate kinautolu 'a 'ene 'ofa 'iate kinautolú.

Ko e hā e ola 'i ho'o fakakaukau 'a e fa'ahinga faka'eke'eke ko 'eni ki he fānau?

Fakahā 'a e fakatātā 19-b, "Ko e ngaahi faingamālie ke ako'i 'oku fa'a hoko ia 'i ha ngaahi mōmēniti ta'e'amanekina.")

Neongo 'oku fu'u mahu'inga ke ako'i 'etau fānau lolotonga 'a e ngaahi faka'eke'eké pea mo e ngaahi efiafi fakafāmili peheé, ka 'oku totonu foki ke tau ongo'i ngofua 'enau ngaahi fiema'ú 'i he taimi kotoa pē. 'Oku totonu ke tau fakasiosio 'a e ngaahi taimi 'e mahino lelei taha ai kiate kinautolu 'a e me'a 'oku tau fie ma'ú ke nau 'iló. Kapau te tau talanoa ma'ú pē mo kinautolu pea fakahā 'etau 'ofa kiate kinautolú, 'e ha'u ma'ú pē 'etau fānau kiate kitautolu 'i he taimi 'oku nau fie ma'ú ai ke tau talanoa 'o kau ki honau lotó mo 'enau ngaahi palōpalemá.

Faka'osí

Kuo fekau mai 'e he 'Eiki ke tau faka'aonga'i 'a e faingamālie kotoa pē ke ako'i 'etau fānau (vakai, Teutalōnome 6:5–7). Kapau te tau fakasiosio ki he ngaahi faingamālie ke ako'i aí, te tau lava 'i he taimi 'e ni'ihi 'o ako'i mālohi 'i he ngaahi taimi ta'e'amanekiná. Te tau lava ke ako'i 'a e ngaahi mo'oni mahu'inga 'o kau ki he anga-ma'á pea mo e anga-mā'oni'oni, 'o hangē ko 'eni, 'i ha kaime'akai, hili 'a e sākalamēnití, lolotonga ha 'eva 'i ha kā, lolotonga ha mālolō, 'i he 'alu ki he akó, pe lolotonga 'a e taimi faingata'a tahá.

Te mou lava 'o fakakaukau ki ha me'a na'e hoko ki ho'o fānau pe ko ho'o mātu'á 'a ia na'e hoko ai ha fepōtalanoa'aki mo ha ako'i? Na'e hoko ia 'i fē? Na'e hoko 'anefē? Na'e palani'i, pe na'e hoko fakatu'upakē?

Ngaahi Tukupā

1. Palani ki ha efiafi fakafāmili ke alea'i ai 'a e anga-ma'á mo e anga-mā'oni'oni?
2. Fokotu'u ha fa'ifa'itaki'anga 'o e anga-ma'á mo e anga-mā'oni'oni 'i he anga ho vala 'okú ke tu'i pea mo e ngaahi me'a 'okú ke fai.
3. Kapau ko ha talavou koe, faka'a'ai 'a e kau finemu'i 'okú ke 'ilo ki ai ke nau vala lufilufi'i.

Ngaahi Folofola 'Oku Tānaki Mai

1 Timote 4:12 (ko e mahu'inga 'o e fa'ifa'itaki'angá)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Palani fakalelei 'a e anga ho'o fai 'a e lēsoni. Kapau 'oku 'i ai ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki kei talavou 'i ho'o kalasí, 'oua na'á ke fai ha fakamatala fakahangatonu kiate

19-a, 'Oku totonu ke potalanoa ma'u pe 'a e tama'i mo 'ene fānau

kinautolu i he kalasí. 'E lava ke ke aleaí mo kinautolu ha ngaahi founa 'e lava ke tokoni ai 'a e kau talavou ki he'enau mātuá ke nau fepōtalanoa'aki 'o kau ki he tefito pelepelengesí ni. Aleaí 'a hono 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e anga-maá mo e anga-mā'oni'oni pe ko e hā 'e lava 'o fai 'e he kalasi ke nau fokotu'u ai ha sippinga lelei ki ha niíhi kehe.

2. Kapau te mou loto ki ai, vahe ki ha tokotaha ke ne fai ki he kalasí ha talanoa 'o kau ki ha fepōtalanoa'aki kae 'umaá ha akoí na'e hoko i he vaha'a 'o e mātuá mo e fānaú. Aleaí 'a e me'a na'e hoko pea fakapapauí 'a hono 'uhinga na'e lava ai ke fepōtalanoa'aki 'a e mātuá mo e fānaú. (Ko ha taimi lelei ki he alea ko 'ení ko ha taimi 'e aleaí ai 'a e ngaahi fakakaukau i e konga hono nimá, "Ko e Tamai Totonu ke Akoí.")
3. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pē ko e ngaahi folofola i he lēsoni ko 'ení.

Ko Hono Fakalelei'i 'o e Ngaahi Palōpalema Fakafāmilí

Lēsoni 20

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ko hono poupou'i kitautolu ke tau fakalelei'i 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí koe'uhí kae lava ke langa hake 'a e mo'ui fiefiá 'i 'api.

Talateú

Fakahā 'a e fakatātā 20-a, "Ko e 'ofá ko e fakava'e ia 'o e mo'ui fakafāmilí fiefiá."

Na'e fakahā mai 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita ko e hā e me'a 'oku totonu ke tau fai 'o kapau 'oku tau fie ma'u ha ngaahi 'api lelei:

"Ko e hā. . . 'a e 'api lelei. . . ? Ko ha 'api. . . 'a ia 'oku mateaki līoa ai 'a e tamaí ki he fāmilí 'aki 'a e me'a kuo tāpuaki'i 'aki ia 'e he 'Otuá, 'o lau ia ko e 'uluaki me'a mahúinga, pea 'oku nau tuku 'a e 'Eikí ke nofo 'i honau lotó. Ko ha 'api 'oku 'i ai 'a e falalá, uouangataha, 'ofá, mateaki toputapu 'i he vaha'a 'o e tamaí, mo e fa'eé mo e fānaú mo e ongomātuá." (*Ngaahi Tokāteline 'o e Ongoongolelei*, pp. 302–3.)

Neongo 'oku tau feinga kotoa pē ke áusia 'a e 'api lelei mo fiefiá, ka 'i he taimi lahi 'oku tau fepaki ai mo e ngaahi fepakipakí. Pea na'á mo e palōfita ko Siosefa Sāmitá na'á ne ongo'i 'a e moveuveu 'i hono 'apí 'i he taimi 'e níihi.

'I ha pongipongi 'e taha, ko e fakatātā pe 'eni, lolotonga 'a 'ene liliu 'a e Tohi 'a Molomoná, na'e lavea 'a hono lotó 'i ha me'a na'e fai 'e hono uaifi ko 'Emá. Ki mui mai, 'i he'ene feinga ke liliu 'a e Tohi 'a Molomoná, na'e 'ikai te ne lava. Ko ia, na'á ne 'alu ki he vao'akaú 'o ne lotu, pea 'i he'ene foki maí na'á ne kole fakamolemole kia 'Ema. Ko e taimi pē ia na'á ne toki lava ai ke liliu: (Mei ha fakamatala na'e fai 'e Tēvita Uitemā 'i he 'aho 15 'o Sepitemá, 1882, *Comprehensive History of the Church*, pp. 1, p. 131.)

'Oku toe 'amanaki mai foki 'a e 'Eikí ke tau 'ilo 'a e tupu'anga 'o e moveuveu 'i hotau ngaahi 'apí pea mo tau sōlova 'etau ngaahi palōpalemá.

Ngaahi Tupu'anga 'o e Feke'ike'i 'i Hotau Ngaahi 'Apí

'Oku fakahā mai 'e he folofolá ko e tefito'i tupu'anga 'o e moveuveú pea mo e feke'ike'i ko hono fakalotoa kitautolu 'e Sētané.

Lau 'a e 3 Nifai 11:29–30.

Ko e taimi pē 'oku hū ai ki hotau ngaahi 'apí 'a e laumālie 'o e moveuveú, 'e mole atu leva 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. Pea kapau he 'ikai

---

ke tau ma'u 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i hotau 'apí, 'e 'ikai lava ke tau fiefia pe te tau ongo'i 'a e fiefia 'a e 'Eikí pea mo 'ene ongoongolelei.

'Oku lava foki ke hoko hotau ngaahi vaivai'anga fakafo'ituituí ko ha toe founda ia 'e hoko ai 'a e feke'ikeí mo e ni'ihi kehé (vakai, Sēmisi 4:1). Kapau 'oku 'ikai ke melino ha taha mo ia, 'oku fu'u faingata'a ke ne melino ia mo ha taha kehe. Ko e ni'ihi 'eni 'o e ngaahi vaivai 'okú ne fakatupu 'a e moveuveú, ko e holi fakaekakanó, mānumanú, holi koví, mo e ngaahi me'a 'okú ne fakatupu 'a e ta'eangatonú. Na'e lave 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ki ha fo'i vaivai 'e taha: " 'E lava ke hoko ki ha ongome'a mali 'a e masivá, mahamahakí, lotomamahí, ngaahi vaivai'angá, pea na'a mo e mate 'i he fāmilí, ka he 'ikai ke lava 'e he ngaahi me'a ni kotoa ke ne to'o 'a e melinó meiate kinaua. 'E lava ke hoko ko ha mali fiefia 'o kapau he 'ikai ke hū mai 'a e siokitá 'iate kinaua. Ko e ngaahi faingata'á mo e ngaahi palōpalemá 'oku lava ke ne fakavāofi 'a e ongo me'a malí ki ha nofo faaitaha 'oku ta'emalava ke toe veteki 'o kapau 'e 'i ai 'a e ta'esiokita kakató." (*Marriage and Divorce*, pp. 19, 22.)

Ko e hā e me'a na'e lave ki ai 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ko e tupu'anga 'o e feke'ikeí lahi mo e ta'e fiefia 'i he malí?

'O hangē ko e me'a na'e lave ki ai 'a Palesiteni Kimipoló, ko e ngaahi palōpalema 'oku tau fa'a fakakaukau 'okú ne fakatupunga 'a e lotomamahí, 'o hangē ko e masivá pea mo e mahamahakí, 'e lava pē ke ne 'omi 'e ia 'a e fāmilí ke toe vāofi ange.

Ko e hā e ngaahi me'a 'e tolu ne tau lava ki ai 'a ia te ne lava ke fakatupu 'a e feke'ikeí 'i hotau ngaahi 'apí? (Hiki 'a e ngaahi talí 'i he palakipoé. 'Oku totonu ke kau ai 'a e nunu'a 'o Sētané, ngaahi fepakipaki fakatāutahá, pea mo e siokitá.)

Me'a te ke Fai ki he Ngaahi Palōpalema Fakafāmilí

Ko e ngaahi founda 'eni kuo tuku mai 'e he 'Eikí ke maluí pe solova 'aki 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí: fakafāmilí:

TALI 'O E FATONGIÁ

'Oku takitaha 'i ai pe fatongia 'o e mātu'á ki he fānaú pea mo e fānaú ki he mātu'á.

Lau 'o kau ki ha ni'ihi 'o e ngaahi fatongiá 'i he 'Efesō 6:1–4. Ko e hā ha fatongia 'oku totonu ke fai 'e he talavou ki he'ene mātu'á? Ko e hā 'a e ngaahi fatongia 'oku ma'u 'e he ngaahi mātu'á ki he'enua fānaú? 'E lava fēfē 'e he'ete tali 'a e ngaahi fatongia ko 'eni ke tokoni ki hono fakama'uma'uluta 'o e 'apí?

FAKA'EHI'EHI MEI HE NGAahi LEA TA'E'OFÁ

Ko e ngaahi lea 'itá, mo e ngaahi lea ta'e'ofá 'oku 'ikai totonu ke faka'aongaí 'i hotau ngaahi 'apí. Na'e ekinaki 'a 'Eletā Poiti K. Peeka 'o pehē, " 'I he taimi 'okú ke fai ai 'a e fuakava 'o e malí, [oku totonu ke 'oua 'aupito na'á ke lea'aki] ha lea 'oku faka'ita—'o 'ikai ha fo'i lea 'e taha. 'Oku 'ikai 'aonga pe lelei. 'Oku tokolahi 'a e kakai 'oku nau akonaki 'o pehē ko e me'a pe ia kuo pau ke hoko pea ko e konga tokua ia 'o e

nofo malí. . . 'Oku ou 'ilo 'oku lava ke nofo fakataha 'i he 'ofá pea 'e 'ikai ke 'i ai ha lea fakaita 'e lava ke ha'u mei ha taha 'o kimoua. ("Eternal Marriage," *Speeches of the Year*, BYU, 'Epeleli 14, 1970, p. 6.) Ko e tali mokomoko mo fakafiemālie 'okú ne fakanonga kitautolú ka ko e ngaahi lea 'itá 'okú ne fakatupu pe 'e ia ha toe fepaki 'oku toe lahi angé (vakai, Lea Fakatātā 15:1).

Ko e hā hono faikehekehe 'i he vaha'a 'o e alea'i 'o e ngaahi faikehekehe pea mo e fakakikihii?

TALI 'A E NGAahi FEHĀLAAKÍ

Na'e 'omi 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'a e akonaki ko 'ení:

"Koe'uhí ko e tangata pe kitautolu, 'e 'i ai ha ngaahi faikehekehe 'o e fakakaukau 'okú ke ma'ú pea hoko ai ha fanga kii kē. . . . Tau pehē 'eni kuo hoko ha kii lavea; pea hā mo ha ngaahi lea ta'e'ofa; lavea 'o ha ngaahi lotu pea takitaha ongo'i ko e koví kotoa 'oku 'i he tokotaha kehé. 'Oku 'ikai ha me'a ke fai ke fakamo'ui 'a e laveá. 'Oku 'osi atu ha ngaahi houa. 'Oku 'i ai 'a e tā vave 'o e mafú 'i he lolotonga 'o e poó, pea 'i he 'aho 'oku 'i ai 'a e lotomamahí mo e anga ta'e'ofá pea kanoni'aki 'a e 'a e ta'emahinó. 'Oku fokotu'utu'uniu 'a e lavelaveá mo e lotu mamahí 'o alu ai pē ki hono ui 'o e loeá, maumau 'o e 'apí pea 'auha 'a e mo'uí 'a e mātu'á mo e fānaú.

"Ka 'oku 'i ai ha lolo fakamo'ui 'a ia, kapau 'e ngāue kei taimi 'aki, 'e 'ikai fuoloa kuo toe fakafoki koe ki he fakakaukau [totonu]. . . . pea 'e kei ma'uma'uluta pē ho'o 'ofá, mo kimoua, mo ho'omo fāmilí, mo ho'omo ngaahi ta'engatá—'e 'ikai te ke lava ke veteki ia. Kuo pau ke ke fakavaiva'i koe pea 'aki 'a e lotu-to'a, [te ke pehē ki ho uaiifí:] "E hoku 'ofa'anga.' 'oku ou kole fakamolemole atu.' Na'e 'ikai te u lotu ke u fakamamahii koe. Fakamolemole 'o kātaki'i ange au. Pea 'e tali mai 'e ho uaiifí: 'E hoku 'ofa'anga 'oku ou kole fakamolemole atu. Na'e 'ikai te u lotu ke u fakamamahii koe. Fakamolemole 'o kātaki'i ange au. Pea [e tali mai 'e ho uaiifí:] "E hoku 'ofa'anga, ko au pē ia na'e koví kae 'ikai ko koe. Fakamolemole 'o kātaki'i ange au.' Pea te mo fefā'ofua'aki pea 'e hoko 'a e mo'uí [o toe lelei] ange. 'I ho'o 'alu 'o mohé 'i he poó, kuo 'osi fakangalo'i, pea 'e 'ikai ha toe vā 'iate kimoua 'i he taimi 'oku fai ai 'a ho'omo lotu fakafāmilí." (*Faith Precedes the Miracle*, p. 134–35.)

Ko e hā ha ngaahi me'a 'okú ne fakatupu 'a e ta'efemahino'aki pea mo e keé? 'E lava fēfē 'e he fakamahino 'a e tupu'anga 'o e ngaahi palōpalemá ke ne tokoni kiate kitautolu ke solova, ia? Ko e hā 'oku fu'u faingata'a ai ke tau fakahā 'etau ngaahi fehālaaki?

Na'e pehē Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ke tau fakahā 'etau ngaahi fehālaaki pea tau lava 'o lea 'o pehē, " 'Oku ou kole fakamolemole atu." 'I he taimi te tau lava 'o fakahoko ai 'ení, kuo tau laka 'i ha sitepu lahi ki mu'a 'i hono fakalelei 'o e vākovi 'i he fāmilí. 'Oku totonu ke fai 'eni 'e he ngaahi mātu'á ki he'enu fānaú, 'o 'ikai ki he malí pē.

KO E LOTÚ

Ko e uouangataha 'i he 'apí 'oku fakamālohia 'i he taimi 'oku tau kole ai ki he 'Eikí 'i he lotu fakafāmilí pea mo e lotu lilo ke tokoni kiate kitautolu ke tau ikunaí 'etau ngaahi faikehekehé.

Lau 'a e 3 Nifai 18:19–21. Hanga 'o fakatokangaí ange ko hotau fatongiá ke tau lotu 'i hotau ngaahi fāmilí. 'Oku tokonií fēfee'i 'e he lotú ke solova 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí?

ANGALELEI

Ko e taha 'o e ngaahi lao kuo 'omi 'e he ngaahi folofolá ke tokonií kitautolu ke fakafiefiá'i ange hotau 'apí ko e angavaivaí. Kuo fekau'i kitautolu, ke tau angavaivai, 'ofa pea fa'a fakamolemole. 'Oku ekinakí'i 'a e fānaú pea mo e kakai lalahi 'i he fāmilí ke nau fefaka'apa'apa'aki pea feangalelei'aki 'o hangē ko e sippinga kuo tā 'e Kalaisí. 'I he ngaahi me'a ko 'ení 'oku totonu ke tau tuku ma'u ai pē 'a Kalaisi ko hotau fa'ifa'itaki'anga. (Vakai, 'Efesō 4:29–32.)

Kole ki he tokotaha Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ke ne talamai 'a e ngaahi me'a 'e lava ke fai 'e he talavou ke tokoni ai ke fakama'uma'uluta 'a e melino 'i he 'apí.

Ne ako 'aki 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo kiate kinautolu 'a hono founga ke a'usia ai 'a e fiefia fakafāmilí 'aki 'a e ngaahi lea ko 'ení: "Mou fehu'i mai. 'Ko e hā 'a e totongi 'o e fiefiá?' Te mou 'ohovale 'i he fu'u faingofua 'a e tali ki aí. Ko e fale tuku'anga koloa 'o e fiefiá 'e lava ke fakaava ia pea tuku ma'u pē ke ava kiate kinautolu 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi kī ko 'ení: 'Uluakí, kuo pau ke ke mo'u'i'aki 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí 'i hono tu'unga ma'a mo faingofuá. . .Uá, kuo pau ke ke fakangalo'i koe pea ke 'ofa ki ho hoá 'o lahi ange 'iate koe. Kapau te ke fai 'a e ongo me'a ni, te ke ma'u 'a e fiefiá 'o lahi 'aupito pea 'ikai toe ngata." (*Faith Precedes the Miracle*, p. 126.)

'E anga fēfē 'a e hoko 'a e angalelei pea mo e lotú ke ne maluí pea mo solova 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí?

'Oku fakahā mai 'e he talanoa ko 'ení 'a e founga hono ma'u 'e he fa'eé 'a e fiefiá 'i hono 'apí:

"Mahalo pē ko e uike pē 'eni 'e taha hili 'ema 'ave ha kī'i tamasīi ta'u hongofulu ko Ueini hono hingoá ki homau 'apí tu'unga 'i he Polokalama 'a e Kau 'Initiá. Ko ha kī'i tamasīi 'atamai 'āā, talavou, kaikehe, na'e pau pē ke ne fakahā 'ene lelei ki he tamaiki tangata kehé. Na'á ne fa'a fuhu ma'u pē mo kinautolu, pea na'á ne poto 'i he fuhú 'o ne lava ke ne fuhu mo ha fa'ahinga taha pē.

" 'I ha 'aho 'e taha na'e telefoni mai 'a e faiakó. Na'e talamai 'e he faiakó 'a e fakatupu kovi 'a Ueini 'i he 'apí'akó. Na'e anga ta'e faka'apa'apa 'a Ueini kiate ia pea ki he kau faiako kehé. Ko e me'a 'eni na'á ku loto

mamahi taha aí. Ne tē'eki ai 'aupito ke hoko 'a e fa'ahinga palōpalema ko iá ki he'eku fānau totonu. Pea na'á ku fu'u 'ita lahi 'aupito. Ko e mo'oni ne fai pē 'o lahi 'a 'eku 'ita 'o hangē ko ia 'oku fa'a hokó, pea na'á ku kamata ke u fakakaukau ki he ngaahi me'a te u talaange kia Ueini, 'o ka ne ka foki mai ki 'api mei he akó. 'Kuo pau pē ke u ta'ofi 'a e palōpalema ko 'ení telia na'a fai ke toe lahi. Ko 'eku fakakaukau ia kiate aú.

"Ko e me'a na'e toe kovi ange kiate aú, ko e tōmui 'a e foki mai 'a Ueini ki 'api mei he akó, koe'uhí na'e toe ha'u ia 'o fuhu mo ha tamasi'i 'i he kaungā'apí. Ne na fuhu tu'u mai pē 'i he halá mei he tau'anga pasí. Pea fai pē 'o na a'u mai ki mu'a 'i homau 'apí. Ne na fakatou poto 'i he fuhú. Na'á ku tu'u pē 'o siofi 'i he taimi si'i, pea toki mahino kiate au 'oku fu'u fakalalahi 'a e fuhú, peá u hū atu 'i he matapaá 'o ui 'a Ueini ke he hū mai.

"Na'e 'ikai te ne tokanga mai kiate au. Na'e 'ikai te ne fie tukulolo ki he tamasi'i 'e tahá. Pea 'i he'eku siofi ia na'e toe lahi ange 'eku 'itá. Na'á ku fekau 'a Ueini ke hū ki fale. Na'á ku fu'u 'ita lahi 'aupito pea na'á ku 'ilo 'e 'ikai te u lava 'o solova 'a e palōpalemá lolotonga 'a 'eku fu'u 'ita peheé, ko ia na'á ku fekau ke hū ki hono lokí 'o lautohi.

"Na'á ku tete 'i he'eku 'itá, peá u hū ki hoku loki mohé 'o tū'ulutui 'o lotu. Na'á ku lotu ke u ma'u ha poto ke u fakalelei 'aki 'a e palōpalemá, pea na'á ku kole foki ke u 'ilo 'i he laumālié 'a e me'a ke u lea'akí. 'I he'eku tu'u hake hili 'eku lotú, na'á ku ongo'i māfana mo nonga. Na'e kamata mei hoku 'ulú 'o faai hifo ai pē ki hoku va'é.

"'I he'eku fakaava atu 'a e matapā ki he loki 'o Ueini na'á ku sio atu 'okú ne tangutu 'i he ve'e mohengá 'o ne to'oto'o ha tohi, ne lele hake 'a e fakakaukau 'e laui milliona 'i he'eku fakakaukau. Na'á ne fou mai 'o hangē 'oku totonu ke 'oua te ne 'i he loki ko iá; kaikehe na'e totonu ke ne nofo pē 'i tu'a 'o ne lele tau'atāina holo ai, 'o hangē ko ia na'á ne angá'akí. Pea fakafokifā pē ne ongo mai ki hoku lotó 'a e kii tamasi'i ko 'ení 'okú ne nofo tokotaha, ko ha kii tamasi'i na'e to'o mai mei he ngaahi 'ātakai na'á ne anga ki aí 'o 'omi ki ha māmani na'e toe kehe ange, 'o pulēi 'e ha fa'ahinga lao na'e kehe ange. Na'e pau ke ne fakamahino ki he tamaiki kehé 'oku lelei pea 'okú ne lelei ange ia 'iate kinautolu.

"Na'á ku tangutu hifo 'i he ve'e mohengá 'o ofi atu kiate ia, peá u hili hake 'a hoku nimá ki hono umá. Na'e faka'ohovale kiate au 'a e ngaahi lea na'á ku fuofua lea'akí. He na'á ku pehē ange, 'E Ueini, fakamoleme'i au ko 'eku fu'u 'ita lahi 'iate koé. Na'á ku fakahā ange 'a e telefoni na'e ma'u mei he'ene faiakó, peá u tuku ange ke lea mai. Ne ma talanoa lelei 'aupito; na'á ne falala mai kiate au, pea 'i he'ema pō talanoá, na'á ma fefanafanahi pē. Na'e fu'u kehe 'aupito ange 'eni ia mei he le'o lahi na'á ku 'amanaki ke ngāue'akí, ki mu'a peá u toki lotu ki

---

he'eku Tamai Hēvaní ke ne tokoni mai. Ko e taimi fakalaumālie mo'oni 'eni pea na'á ne tokoni 'o lahi ange 'a homa vā mo Ueiní 'o laka ange ia 'i ha toe me'a.

“ 'Oku ou fakamālō koe'uhí ko 'etau lotú pea mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oní'oni ke ne tataki kitautolu 'o kapau te tau kole ki ai.” (Myrna Behunin, “We Talked in Whispers,” *Tūhulu*, Sānuāli 1976, pp. 51–52.)

Faka'osí

Ko e ngaahi me'a 'okú ne malu'í pe fakalelei'í 'a e ngaahi palōpalema fakafāmilí—

- Tali 'o e faingamālie.
- Faka'ehi'ehi mei he lea ta'e'ofá.
- Tali 'o e fehālaakí.
- Lotú.
- Angalelei.
- Fakakakato 'a e talangofua ki he ongoongolelei.
- 'Ofa lahi ange ki hotau ngaahi malí 'o lahi ange 'iate kitautolu.

Ngaahi Tukupā

1. Langa pea mo fakalalakaka 'a e fiefia 'i ho 'apí 'aki hano fakamahino ange ha fa'ahinga tupu'anga 'o e vākoví 'i he vā 'o e kau mēmipa 'o e fāmilí.
2. Kapau kuo hoko ha ngaahi lea ta'e'ofa 'iate koe mo ha taha 'i he fāmilí, fakahā ho'o fehālaakí.
3. Angalelei ki he kau mēmipa 'o ho fāmilí.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Mātiu 7:12 (ko hotau vā mo e nīhi kehé)

Kalētia 5:22 (ko e ngaahi fua 'o e Laumālié)

T&F 88:119–26 (ko e akonaki mei he 'Eikí ki he kau mēmipa 'o e Siasí)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni.

1. Lau 'a e vahe 36, “ E Hoko 'a e Fāmilí 'o Ta'engata,” 'oku hā ia 'i he tohi lēsoni 'o e *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongolelei*.
2. 'Omi ha sioka pea mo ha palakipoe.
3. Kapau te ke loto ki ai, vahe ki ha taha 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ke ne talamai ha tokoni 'a e kau talavou ke 'omi 'a e fiefiá ki he 'apí.
4. Teuteu ke hivaí 'a e “ 'Oku Māsani 'a e Me'a Kotoa” *Ngaahi Himi 187*, 'i he faka'osinga 'o e kalasi.
5. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fai ha ngaahi talanoa pē ko e ngaahi folofola 'i he lēsoni ko 'eni.

Ko Hono Ngāue‘aki ‘a e Pa‘anga Fakafāmilí

Lēsoni 21

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tokoni kiate kitautolu ke tau ‘ilo pe ngāue‘aki ‘a e ngaahi tefito‘i lao ‘o e ngāue fakapotopoto ‘aki ‘a e pa‘angá.

Talateú

‘I he ngaahi fakamo‘oni lahi ‘i he folofolá ‘oku kau ki he pa‘angá mo e koloa, ‘oku lahi ‘a e ngaahi fakamo‘oni ko ‘ení ‘okú ne fakatokanga kiate kitautolu ke ‘oua te tau mānumanu ki he koloa. Pea ‘i he ‘uhinga ko ‘ení, ‘oku tokolahi ai ‘a e kakaí ‘oku nau ilifia ‘o pehē ko e pa‘anga kotoa pē ‘oku kovi pea te nau fakatupu houhau ki he ‘Eikí ‘o kapau ‘e fakamoleki honau taimí mo honau iví ke kumi pea ngāue‘i ‘a e pa‘anga. Ka ‘oku ‘ikai ke mo‘oni ‘ení. Ko e ‘ofa ki he pa‘angá “ko e aka ia ‘o e kovi kotoa pē,” ka ‘oku ‘ikai ko e pa‘angá (vakai 1 Timote 6:10).

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo: “‘Okú ‘ikai ko e pa‘anga kotoa pē ‘oku ‘ulí. ‘Okú ‘i ai pē ‘a e pa‘anga ma‘a—ke fai mai ‘aki ha me‘a tokoni, vala, pea mo ha nofo‘anga pea pehē ke fai‘aki ‘a e ngaahi foaki.” Na‘e hoko atu ‘a e fakamatalá ‘a Palesiteni Kimipolo ‘o pehē ko e pa‘anga ma‘á ko ha totongi ia ‘oku tau ma‘u mei ha ngāue totonu. Na‘á ne pehē ‘oku hoko ‘a e pa‘angá ‘o ‘uli ‘o kapau pē ‘e ma‘u ia ‘i ha fa‘ahinga founa ta‘etotonu. (Vakai, *Faith Precedes the Miracles*, pp. 235–36.)

‘Okú ‘ikai hoko ‘a e koloá pe ko ‘ete masivá ke fakahā ‘aki ‘a e tu‘unga taau ‘okú ke ma‘ú. ‘Okú ‘i ai ha ni‘ihi ‘o e kau tangata lahi ‘a e ‘Otuá ‘oku nau ma‘u koloa pea ko honau ni‘ihi ‘oku masivá. ‘Okú ‘ikai ke mahu‘inga ‘a e lahi ‘o e pa‘anga ‘oku tau ma‘ú, ka ko e founa hono ma‘ú pea mo e anga hono faka‘aongaí. ‘Okú faka‘aongaí ia ke tauhi ‘aki kitautolu mo hotau fāmilí, ko e fakatātaá ‘ení, ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i he‘ene totonú, ka kuo fekau‘i mai ‘e he ‘Eikí ke tau fai pehē (vakai, 1 Timote 5:8). Ko e fekau‘i ke tau tauhi hotau ngaahi fāmilí ‘oku faingofua ange ke tau talangofua ‘aki ‘etau ako pea mo tauhi ki he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o hono .ngāue fakapotopoto‘aki ‘a e pa‘angá.

Ko e Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni ‘o Hono Ngāue Fakapotopoto ‘aki ‘a e Pa‘angá

Neongo ko e me‘a kotoa ‘i māmaní ‘oku ‘a e ‘Eikí ia (vakai, Saame 21:1), ka ‘okú ne tuku mai ke tau ngāue‘aki ia pea tau ma‘u ‘a e ngaahi me‘a fakamāmaní. ‘Okú fakatokanga foki kiate kitautolu ke tau fakamatala ki he ‘Eikí ‘a e founa ‘o ‘etau ngāue‘aki ‘a e me‘a ‘okú ne tuku mai ke tau

---

ngāue'akí. 'I he tala fakatātā ki he ngaahi talēnití, ko e fakatātaá 'eni, 'oku ako'i ai 'e he Fakamo'uí kitautolu 'a hono mahu'inga 'o e ngāue fakapotopoto 'aki 'etau ngaahi koloa fakaemāmaní.

Kole ki he mēmipa 'o e kalasí na'e vahe ki ai ke ne fai 'a e talanoa fakatātā ki he ngaahi talēnití 'a ia 'oku 'i he Mātu 25:14–30. ('I he ngaahi 'aho 'o Sisuú, ko e talēnití ko e pa'anga ia na'e ngāue'akí.)

'Oku lahi 'a e ngaahi tefito'i lao 'oku totonu ke tau fakakaukau ki ai 'i he'etau ngāue fakapotopoto 'aki 'etau pa'angá.

Hiki 'a e tefito'i mo'oni 'o hono ngāue fakapotopoto 'aki 'a e pa'angá 'i he palakipoé lolotonga hono alea'i.

FAKAMU'OMU'A 'A E 'EIKÍ

Ko e totongi 'uluaki mo mahu'inga taha 'oku totonu ke tau fa'i ko e vahehongofulu. Na'e tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kitautolu 'oku totongi totonu 'etau vahehongofulú te ne "fakaava. . . 'a e ngaahi matapā 'o e langi pea hua'i hifo. . . ha tāpuaki, 'a ia 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai" (Malakai 3:10). Neongo 'oku 'ikai tala'ofa mai 'a e 'Eikí kiate kitautolu ha koloa lahi 'o kapau te tau totongi 'etau vahehongofulú mo 'etau ngaahi feilaulaú, ka 'okú ne tala'ofa mai kiate kitautolu 'a e ngaahi kola fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi.

NGĀUE

Ko e ngāue 'oku mama'o ia mei he fakamatala'i, ka ko ha tāpuaki ia 'okú ne tuku mai ke tauhi 'aki hotau ngaahi fāmilí. Koe malu fakamatelié 'oku tau ma'u pē ia 'aki 'etau ngāue ma'u pē. (Lēsoni 23 'o e tohi lēsoni ko 'ení 'oku 'i ai ha ekinaki 'o kau ki he fakalalakaka mo e fakalaka ki mu'a hotau ngaahi poto fakaengāué.)

FAKA'EHI'EHI MEI HE NGAahi FAKAMO'UA TAE'AONGÁ

Kuo pau ke tau faitotonu ki hotau kāinga. Kapau 'oku 'i ai hatau mo'ua 'oku totonu ke tau kamata ke faka'ata'atā kitautolu mei ai 'aki 'a 'etau totongi ma'u pē ia, 'io neongo ko e ki'i totongi si'isi'i 'i he taimi takitaha. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni 'o e Alea'anga 'e Toko Honofulu Mā Uá, "'Oua na'a tau fakamole 'o laka ange 'i he me'a 'oku tau ma'ú. Tau totongi mu'a 'aki hotau mo'ua. . . Tau fakafanongo ki he ekinaki 'a e kau taki 'o e Siasí. Totongi homou mo'ua!" ("Totongi Ho Mo'ua, pea Mo'ui," *Speeches of the Year*, BYU, Fēpueli 28, 1962, p. 12.)

'E anga fēfē ha'a tau faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua ta'e'aongá?

PALANI KIMU'A PEA TOKI FAKAMOLE

Lau 'a e Luke 14:28. Ko e hā hono 'uhinga 'a e "lau 'o e totongi"?

'O hangē ko ia 'oku talamai 'e he folofola ko 'ení kiate kitautolú, kuo pau ke tau palani'i fakalelei ki mu'a pea tau toki fakamole 'etau pa'angá.

予算

一・月必要経費合計 300000円

一・月必要経費	300000円
食料	100000円
住宅費	200000円
税金	200000円
雑費	100000円
教育費	300000円
その他	250000円
合計	270000円

270,000

'Oku tokolahi 'a e kakai 'oku nau tō 'o mo'ua, koe'uhí ko e 'ikai te nau mapule'i 'enau fakamolé. Kapau 'e 'i ai ha fāmili te ne palani ki he anga 'o e fakamoleki 'o ha fāmili te ne palani ki he anga 'o e fakamoleki 'o 'enau pa'angá, 'e 'ikai te nau faingata'a'ia fakapa'anga.

KO E FAKAHŪ PA'ANGA

Ki he kakai tokolahi, 'oku faingata'a ke fakahū ha silini. Ka ki he kau mēmipa 'o e Siasí, kuo enginaki'i ma'u pē kitautolu ke tau fakahū ha konga 'o hotau vāhengá. Kapau te tau fakapapau'i ke fakahū 'io ha ki'i konga si'i pē 'etau siliní, 'o tatau ai pē pe ko e pa'anga pe ko ha koloa, 'e 'i ai 'a e 'aho te tau fiefia 'i he'etau fai iá. 'I he'etau fokotu'u ha'atau polokalama fakahū pa'anga pe fakahaofi koloa, 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'oku faingofua ange 'etau fakahū 'o kapau te tau fakahū 'aki ha taumu'a makehe, 'o hangē ko e 'alu 'o ngāue fakafaifekaú pe ō ki he tempale ke silai.

FAKAMOLE FAKAPOTOPOTO

'Oku fiema'u ke tau fakakaukau fakalelei ki hono mahu'inga 'o e fakatau takitaha 'oku tau fa'i pea tau toki fakatau ia. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a 'oku tau fakatau mai 'oku 'ikai ke 'i ai hano fu'u mahu'inga kiate kitautolu pē ki hotau ngaahi fāmili. Kapau pē te tau ki'i fakakaukau 'o kau ki he'etau ngāue'aki 'i he kaha'ú ha me'a ki mu'a pea tau toki fakatau ia, 'e 'ikai pē te tau fakatau mai ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau fu'u fiema'u.

Lau 'a e 2 Nifai 9:51. Ko e hā ha ngaahi me'a 'o e " 'ikai fu'u mahu'inga " e 'ahihā'i ai kitautolu ke fakamole ki ai 'etau pa'angá?

Ngāue'aki 'a e Fakataha Alēlea'anga Fakafāmili Ke Mapule'i Lelei 'Aki 'a e Pa'angá

'Oku fa'a hoko, ke tau fakamoleki pē 'a e kotoa 'a e silini 'oku tau ma'ú. 'Oku hangē 'oku tupulaki 'a 'etau ngaahi fiema'ú 'o vave tatau pē pe vave ange ia he silini 'oku tau ma'ú. Ko ia, 'oku fu'u matu'aki mahu'inga ke tau patiseti'i fakalelei 'etau pa'angá. Neongo 'oku kehekehe 'a e ngaahi fāmili takitaha 'i he'etau ngaahi fiema'ú mo e me'a 'oku totonu ke nau ma'ú, ka ko e meimei ngaahi fāmili kotoa 'e fu'u tokoni ke nau muimui ki ha palani 'o ha me'a 'o hangē ko 'ení:

Fakahā 'a e fakatātā 21-a, "Ko e fakataha alēlea'anga fakafāmili ko e taimi lelei ia ke fai ai 'a e patiseti."

Ko e mēmipa kotoa pē 'o e fāmili 'oku totonu ke kau 'i hono alea'i 'o e ngaahi me'a fakapa'angá pea nau fokotu'u ha founa ke ngāue'aki 'enau pa'angá. 'E lava ke fai 'eni 'aki ha ui ha fakataha'anga fakafāmili 'a ia 'e pule ai 'a e tama'i pea kau ki ai mo e kau mēmipa 'o e fāmili 'i he fakataha'anga ko 'ení, 'oku totonu ke hiki 'e he fāmili ha lisi 'o e ngaahi ma'u'anga kotoa pē ke ngāue'aki 'e he fāmili. 'E kau 'i he lisi ko 'ení 'a e pa'anga 'oku ngāue'i 'e he kau mēmipa 'o e fāmili, ngaahi vesitapolo

21-b, Ko ha sipinga 'o ha patiseti

Patiseti

Pa'anga Hū mai Fakakātoá _____

Vahehongofulú—pēseti 10 _____

Ngaahi foaki faka-Siasí _____

Pa'anga Fakahū _____

Me'akai _____

Valá _____

Nofo'angá _____

Fakamole fakafaito'ó _____

Fefononga'akí _____

Ngaahi Nāunaú _____

Me'akehé _____

Me'akehé _____

Me'akehé _____

Fakakātoa 'o e fakamolé _____

---

pea mo e ngaahi ngoue fua 'o e ngoué, pe ngaahi me'a 'oku ngaahi 'i 'apí ke fakatau atu ki he níihi kehé.

'Oku hoko ai, 'a e totonu ke hiki 'e he fāmílí 'enau ngaahi fiema'ú, 'o hiki mu'omu'a 'a e ngaahi fakamole 'oku mahu'inga angé pea toki hoko ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai fu'u 'aonga ka 'oku nau loto ki aí. 'E lava ke kau 'i he lisi ko 'ení 'a e ngaahi foaki ki he Siasí, ngaahi pa'anga fakahū ke 'alu ki he tempalé, ngāue fakafaifekau, pe totongi 'aki ha ako), ngaahi tukuhau, pa'anga 'oku patiseti ki he falé, me'akaí, valá, ngaahi me'a ngāué, me'alele, pea mo e ngaahi fakafiefiá.

Ko hono faka'osí, 'oku totonu ke lototaha 'a e fāmílí ki he lahi 'o e pa'anga 'e lava ke tuku ki he me'a takitaha. Ko e ngaahi me'a 'e níihi 'i he ngata'anga 'o e lísi he 'ikai lava ke teitei fakatau ia, ka 'oku sai ange ke fakatau mai 'a e ngaahi me'a 'oku 'aonga 'i hono fakatau mai 'o e ngaahi me'a 'oku 'ikai mahu'ingá pea iku 'o 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakatau'aki 'a e ngaahi me'a 'oku 'aongá. Na'e pehē 'e Palesiteni 'longi, "Ko 'etau ngaahi fiema'ú 'oku lahi, ka ko e ngaahi me'a 'oku fu'u 'aonga mo'oní 'oku síisií. 'Ofa ke tau puleí 'etau ngaahi fiema'ú 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku 'aongá, pea te tau 'ilo 'oku 'ikai totonu ke tau fakamoleki 'etau pa'angá 'i he ngaahi me'a 'oku ta'e'aongá." (Discourses of Brigham Young, vahe 26, pp. 53, p. 297). Na'á ne toe fakamatalaí 'i ha taimi 'e taha 'oku fakatupu 'a e masivá 'i he 'atamai ta'e fakapotopotó. Na'á ne fakatokangáí ko e kakai tokolahi 'oku síisií 'enau pa'anga 'oku ma'ú 'oku nau fakamoleki ia 'i he ngaahi me'a ta'e mahu'ingá 'o a'u ai pē ki he'enau fakamo'ua lahi" (*Discourses of Brigham Young*, p. 297). Ko e taha 'o e me'a na'á ne fakamatalaí 'oku ne fakatupunga 'a e masivá ko e 'ikai ke fakapotopotoi 'a e fakamolé. Na'á ne pehē ko e kakai ko ē 'oku 'ikai ke lahi 'a e pa'anga 'oku nau ma'ú, 'oku nau fakamoleki 'enau pa'angá 'i he ngaahi me'a 'oku 'ikai mahu'inga kae 'oua kuo lahi 'aupito honau mo'ua. (Vakai, *Discourses of Brigham Young*, p. 317.)

Fakahā 'a e fakatātā 21-b, "Ko ha sipinga 'o e patisetí."

'E tāpuakií lahi kিতautolu 'o kapau te tau palani fakalelei mo patisetíí 'etau pa'angá. Ko e fokotu'u 'o e ngaahi taumu'á, fai mo ha ngaahi palani, pea ngāue fakataha ke a'usia ia te tau lava ai ke tokangaí hotau ngaahi fāmílí 'o hangē ko ia 'oku fekau mai 'e he 'Eiki. Ko ha tāpuaki makehe 'oku ma'ú mei he ngāue fakatahá ko e 'ofa ia 'oku lahi mo toe ma'uma'uluta ange ai hotau ngaahi fāmílí.

Kole ki ha taha na'e vahe ki ai ke ne fai ha talanoa 'o kau kai ha taha 'o e kāngalotu 'i he Pasifiki Tonga ko Vahaí Tonga.

"Na'á ku palōmesi ange ki he'ema fānau 'e toko faá, kapau te nau tokoni 'e lava ke mau 'alu fakataha ki he tempalé. Na'á ku fifili 'iate au pē, "E anga fēfē ha'o pehē, ke ke hoko ko ha tamasií pe ta'ahine lelei, kapau 'oku 'ikai te u silaí kinautolu 'i he tempalé?" Na'á ku ma'u ha fakakaukau 'oku 'ikai 'áaku kinautolu.

“Na’e fe’unga mo e tā’u ‘e ua ‘emau feilaulau’i ‘a e me’a kotoa pē na’a mau ma’u. Na’á ku vahevahe ‘eku vahe mei he akó kiate kimautolu takitaha, pea na’a mau fakahū ia. Ka na’a mau totongi ‘emau vahehongofulú mo ‘enau ‘aukaí. Na’e toe pē ‘a e sēniti ‘e 70c ‘i homau nimá ‘i he māhina takitaha. Ko e founa ‘eni ‘a ‘eku mo’ui mo hoku fāmilí, ko e 70c ‘i he māhiná. ‘o fe’unga mo ha tā’u ‘e ua. ‘Oku ou manatu’i ‘a e ‘ā hengihengi hake ‘a hoku uai’í ke ngaohi ‘emau sālati ‘aki ‘a e siaine pea mo e niu. Na’e ‘ikai ke lava ‘e he’eku fāna’u ke fakatau ha lole pe ha sū pe ‘alu ki he hele’uhilá koe’uhí na’a mau fakahū ‘emau pa’angá ke mau ‘alu ki he tempalé. . . .

“Tu’unga ‘i he feilaulau na’a mau fai na’e lava ke mau ō ai ki Nu’usila ke sila ‘i he tempalé. Na’e pau pē foki ke mau fai mo ha ngaahi ngāue kehe ke ikuna’i ‘aki ‘emau taumu’á, ka na’e hoko ia ko ha tāpuaki lahi kiate kimautolu.” (“We Lived on 70 Cents a Month for the Temple,” *Tūhulu*, Fēpueli 1976, p. 31.)

Faka’osi

Kuo ‘osi fale’i kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ke tau fakapotopoto’i ‘etau pa’angá, koe’uhí ke tau lava ‘o tauhi hotau fāmilí pea ke tau fiefia ai. Kapau he ‘ikai ke tau tokanga’i hotau ngaahi fāmilí ‘e tukuakii ‘e he ‘Eikí kitautolu. Koe’uhí ke tau lava ‘o tokanga’i hotau ngaahi fāmilí, ‘oku totonu ke tau muimui ‘i he ngaahi tefito’i sitepu mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o hono ngāue fakapotopoto’i ‘aki ‘o e pa’angá. Kapau te tau fakamu’omu’a ‘a e ngaahi me’a fakalaumālié, ‘e tokoni ‘a e ‘Eikí kiate kitautolu ki hono faka’aonga’i fakapotopoto ‘aki ‘etau pa’angá.

Tukupā

Hanga ‘o fakapotopoto’i ‘a e founa hono faka’aonga’i ho’o pa’angá pea fokotu’u ha patiseti ‘a ia ‘e lava ‘o ngāue’aki ‘i ho’o muimui ki he ngaahi tefito’i mo’oni ‘oku fakahā atu ‘i he lēsoní.

Ngaahi Fakamo’oni ‘oku Tānaki Atu

Lea Fakatātā 22:7 (ko e tokotaha kolé ‘e hoko ia ko e tamaio’eiki ki he tokotaha ‘oku nō mei ai)

Malakai 3:8–11 (‘oku ‘omi ‘e he totongi ‘o e ngaahi vahehongofulú pea mo e ngaahi foaki kehé ha ngaahi tāpuaki)

Sēkope 2:18–19 (‘oku totonu ke tau fekumi ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá ki mu’a ke tau kumi ki he ngaahi koloá)

T&F 56:16–17 (ko e ngaahi fakatokanga ki he kau ma’u koloa pea mo e masivá)

T&F 104:11–13 (‘e ‘ekea mei he kakai tangata kotoa pē ‘a e anga ‘ene tauhi ki he ngaahi tāpuaki fakaemāmani)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a ke fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 27, "Ko e Ngāuē pea mo e Fatongia Fakatāutahá," 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongoleleí.
2. Lau 'a e vahe 23, "Ko e Fakalalaka mo e fakalaka ki mu'a 'a e ngaahi poto fakangāuē, 'i he tohi lēsoni ko 'ení.
3. Kumi ha sioka mo ha palakipoe.
4. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai 'a e ngaahi talanoa pe ko e ngaahi folofola 'i he lēsoni ko 'ení.

Ko e Ngaahi Me'a 'i 'Apí mo hono Tauhí

Lēsoni 22

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoníi 'a e lakanga fakataula'eiki takitaha ke mahino kiate kinautolu pea mo ngāue'aki 'a e ngaahi me'a 'aonga 'i 'apí mo hono tauhí.

Talateú

Kuo fale'i 'e Palesiteni Kimipolo 'a e kāingalotú kotoa pē ke nau falala kiate kinautolu pea 'oua 'e falala ki ha taha (vakai, "Mateuteu Fakafāmilī," *Tūhulu*, 'Aokosi 1976). 'Oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga lelei ki he ngaahi fale'i ko 'ení. Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Māloni G. Lomenī "'oku tau nofo 'i he ngaahi 'aho faka'osi. 'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku hoko ki he hā'ele 'angaua mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Kuo fakahā mai ke tau teuteu'i kinautolu pea tau lava 'o. . . mo'ui-'o 'oua te tau toe falala ki ha toe tokotaha 'i lalo 'i he nāunau fakaselesitalé." (*Conference Report*, 'Epeleli 1975, p. 165; vakai foki, T&F 78:13–14.)

Fakahā 'a e fakatātā 22-a, " 'E hoko 'a e ngaahi ngaahi fakaevahā 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau 'amanaki ki aí."

Na'e poupou'i 'e Palesiteni Kimipolo kinautolu ke tau hoko 'o falala pē kiate kinautolu koe'uhí ko e ngaahi kikite 'o ono 'aho 'oku lolotonga fakahokó. Na'a ne pehē: " 'I he taimí ni 'oku ou fakakaukau 'e hokosia 'a e taimí 'e toe lahi ange ai 'a e faingata'a, pea 'e toe lahi ange ai 'a e ngaahi afā pea mo e ngaahi tāfeá. . . lahi ange mo e ngaahi mo e ngaahi mofuiké. . . 'oku ou fakakaukau 'e toe 'o lahi ange 'ene hoko 'a e ngaahi me'a ni koe'uhí kuo toe ofi ange ki he ngata'angá." (*Conference Report*, 'Epeleli 1974, p. 184.)

Na'a ne toe pehē: "Ka hoko mai 'a e ngaahi taimi koví, ko e tokolahi te nau faka'amu pehē ange mai na'a nau fa'oaki kotoa 'enau ngaahi hiná, fo'i'akaú pea tō mo ha ngoue 'i honau tu'afalé, pea pehē ki ha ngaahi 'akau kai, koe'uhí ke nau falala ki ai 'i he taimi faingata'a ni. Na'e palani 'e he 'Eiki ke 'oua na'a tau falala ki ha taha, ka 'oku tau fakatokanga'i 'oku lahi 'a e ngaahi faama 'oku nau fakatau mai 'enau hu'akaú mei he ngaahi tautau'anga pulú pea fakatau mai 'e he ngaahi 'apí 'enau vesitapoló mei he falekoloá. Pea he 'ikai lava ke fakafonu 'a e ngaahi kānita 'o e ngaahi falekoloá, 'o tokolahi 'iate kinautolu 'e fiekaía." (*Conference Report*, 'Okatopa, p. 6.)

Tuku ki he kalasí ke nau fakakaukau kapau 'e tāpuni 'a e ngaahi falekoloá, kuo pau ke nau falala ki he'enua ngaahi me'aká 'a ia kuo nau fa'oaki. Fehu'i kiate kinautolu ko e hā 'a e me'a 'oku nau fie ma'u ke tō 'i honau ngaahi 'apí 'o kapau 'e hoko mai 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku nau fakakaukau ki aí.

22-a

Ke Ma'u 'Etau Ngaahi Fiema'ú

Na'e fakahinohino'i kitautolu 'e Palesiteni Kimipolo ke tau "ako 'a e ngaahi founga lelei taha hono ma'u 'etau me'akaí. . . Kapau 'oku mou ma'u ha fānau 'i homou 'apí, fakakau kinautolu 'i he ngaahi fatongia 'i hono ngaohi 'o e me'akaí." ("Family Preparedness," p. 124.)

Na'e fakahā mai 'e Pisope Voni J. Fetasitouni 'a e ngaahi pōto'i ngāue 'oku totonu ke tau fakatupulakí koe'uhí 'oku tau ngāue'i 'etau ngaahi fiema'ú: "Ko e ngaahi me'a 'eni 'oku felāve'i mo e ngaahi me'a ke ngaohi 'i 'apí: Fafanga ha fanga manu 'o kapau 'oku fakangofua 'e he laó 'o homou fonuá. Tō ha ngaahi 'akau fua, kālepi, moli, mei, mo e hā fua 'a e ngaahi vesitapoló. 'E ma'u ai 'a e me'akai ki ho fāmilí, pea ko e konga lahi 'o e ngaahi me'a ni 'e kai 'oku kei fo'ou. Ko e ngaahi me'akai kehe 'okú ke toó 'e lava ke ke fakatolonga ia pea fakakau 'i he konga 'o e me'akai 'okú ke fa'oaki 'i 'apí. Ko e feitu'u ko ē 'oku lava 'o fai aí, pea ke ngaohi 'a e ngaahi koloa kehe 'oku 'ikai ko e me'akaí. Ngaohi pea langa 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'ú. Te u toe tānaki atu foki, 'ai ke faka'ofó'ofa, monomono, pea tauhi ho'omou koloa kotoa." *Tūhulu*, Mē 1976, p. 117.)

Faka'alí'ali ha fakatātā lahi 'oku hā ai 'a e ngaahi me'a ko 'eni:

Tauhi 'o e fanga pulú

Tō 'a e ngaahi 'akau fuá, 'a e molí, tavá, meí, mo e hā fua.

Tō ha ngoue vesitapolo.

Fakatolonga pea tauhi 'o e me'akai.

Ngaohi pe langa 'o e ngaahi me'a 'oku fie ma'ú.

Monomono pea tauhi 'a e koloá.

TAUHI 'A E FANGA PULÚ

Faka'alí'ali 'a e fakatātā 22-b, " 'Oku faingofua ke fafanga mo tauhi 'a e fanga moá."

Kapau 'oku tau ma'u ha kekelele fe'unga, pea tau nofo 'i ha feitu'u 'oku fakalao ke tauhi ai ha fanga manu 'o hangē ko e pulú, 'oku totonu ke tau fakatau mai pea tauhi ha fanga manu. Ki mu'a pea tau toki fili 'a e monumanu te tauhí, kuo pau ke tau mateuteu ke tokanga'i fakalelei kinautolu. 'Oku 'uhinga 'eni ke tau ako 'o kau ki ha fa'ahinga me'akai, nofo'anga, mo hono tauhi 'o e fanga manu ko 'eni ke nau mo'ui lelei. Ko e fanga manu 'eni 'oku faingofua hono tauhí ko e fanga moá, pató, pea mo e kosí.

Aleaí 'a e fa'ahinga monumanu oku lahi taha 'i homou feitu'u. Aleaí 'a e fa'ahinga me'akai, nofo'anga, mo e anga hono tauhi 'o e monumanu takitaha.

TŌ 'A E 'AKAU FUÁ, MOLÍ, MEÍ, VÍ

Koe'uhí ko e ngaahi 'akau fua ko 'eni hangē ko e molí, víí mo e meí 'oku nau fua 'i he ta'u kotoa pē. 'Oku 'ikai totonu ke tō ia 'i he ta'u ki he ta'u 'o

22-a, 'E lava ke hoko mai 'a e fakatu'utāmaki fakanatulá 'i he taimi 'oku 'ikai te tau 'amanaki 'e hoko mai af

hangē ko e vesitapoló. Kaikehe 'i he taimi 'e ni'ihī 'e 'ikai te nau fua 'i ha 'e tahá hili pe hono tō kinautolú, pea 'oku totonu leva ke tau tō 'i he vave tahá 'o kapau ko e fa'ahinga faua'iakau 'ia 'oku tau fie ma'u fakavavevavé. Ki mu'a pea tau tō iá 'oku totonu ke tau ako ki he anga hono toó pea mo hono tauhí pea tau tokangaí fakalelei ia.

Aleaí 'a e fa'ahinga 'akau fuá, hangē ko e molí, mo e meí 'oku lava ke tupu lelei 'i ho feituú. Aleaí mo e founga 'o hono tokangaí.

TŌ 'O E NGOUE VESITAPOLÓ

Faka'alíali 'a e fakatātā 22-c, " 'Oku totonu ke tō 'e he fāmili kotoa pē 'enau ngoue vesitapolo."

Kuo kole 'e Palesiteni Kimipolo ki he fāmili kotoa pē 'i he Siasí ke nau tō ha'anau ngoue vesitapolo. Kuó ne talamai neongo pē 'e 'ikai ma'u ha silini mei he ngoue ko 'eni ka 'oku totonu ke faka'aongaí ia 'e he fāmili takitaha ke nau ma'u me'atokoni mei ai. 'Oku ma'u mei he'etau ngaahi ngoue'angá ha ngaahi me'akai fo'ou kae 'umaā foki ha me'akai lahi te tau lava ke fakatolonga pea mo tauhi.

FAKATOLONGA 'O E MEAKÁÍ

'Oku tapui 'i he ngaahi fonua 'e ni'ihī 'a hono fakatolonga 'o e me'akaí. Na'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo ko kinautolu 'oku nau nofo 'i he ngaahi fonua peheé 'oku totonu ke nau faka'apa'apa, talangofua, pea poupou'i 'a e lao 'o e fonuá pea 'oku totonu ke 'oua te nau fakatolonga ha me'akai (vakai, "Mateuteu Fakafāmili" p. 124.) Ka ko e ngaahi feitu'u ko ē 'oku ngofua 'i he laó ke fakatolonga 'a e me'akaí, 'oku totonu ke tau muimui ki he ngaahi fale'i 'a 'Eikí ke tau tauhi 'a e me'akaí telia na'a hoko mai 'a e taimi 'oku 'ikai toe ma'u ai ha fa'ahinga me'akai kehe. 'I he afā na'e tō 'i Honitulasi 'i he faha'ita'u fakatōlau 'o e 1974, ko e kāingalotu 'o e Siasí 'a ia na'e 'i ai 'enau me'akai fakamōmoá na'a nau fiefia 'i he'enau fai iá. 'I he ngaahi māhina si'i pē ki mu'a 'a e afaá, na'e fakatokanga 'a e Palesiteni Fakamisioná ki he ngaahi fakaevaha 'e tō, 'o ne tala kiate kinautolu ke nau kamata 'a e polokalama fakatolonga 'o e me'atokoní. Ko e ngaahi piini, mahoa'a, laise mo e ngaahi me'akai kehe na'a nau hanga 'o tauhí na'a ne fakahaofi 'a e kāingalotú mei he fiekaí. (Vakai, Bruce B. Chapman, "Ko e Afā 'i Honitulasi," *New Era*, Sānuáli 1975, p. 31.)

'Oku ai ha ngaahi founga lahi ki hono fakatolonga pea mo tauhi 'etau ngaahi me'atokoní. Te tau lava 'o—

Tauhi 'i he kelekelé. 'Oku 'aonga 'a e founga ko 'ení ki he ngaahi vesitapolo 'e ni'ihī pea mo e ngaahi lau'iakau kaí, mo e ngaahi vesitapolo lau 'o kapau 'oku mokomoko mo mātu'u 'a e feitu'u te tau tauhi ai iá. 'E maumau 'a e me'atokoní ka fu'u lahi 'a e 'uhá pe ko e kovi 'a e fakatafé.

Fakamōmoa ia. 'E lava pē ke fakamōmoa 'i he la'aá 'a e fua'i'akaú pea mo e vesitapoló. Ko hono palōpalemá pē he kuo pau ke 'ufi'ufi'i ia pe 'omi ki fale 'i he taimi 'e 'uha aí.

Fa'ò hina. Ko e founa 'eni ia 'oku faingofua, ka 'oku fakatu'utāmaki ka 'ikai ke fai fakalelei ia. Kapau 'e fa'òaki fakalelei mo totonu, ko ha founa lelei 'eni ke tauhi mo ma'u 'a e ifo 'o e me'akaí. 'Oku fie ma'u 'a e hina totonú ki hono fa'ò ke tolonga 'o e me'akaí. (Ko e me'a fa'ò'anga ko 'ení 'e lava ke ngāue'aki 'e he ngaahi fāmili lahi 'a e me'a 'e taha.) Ko e founa foki ko 'ení 'oku fie ma'u ke malu'i 'a e hiná mei he'ene mafoá.

Fakamāsina. Ko e founa ta'e fakamole 'eni 'o hono fakatolonga 'o e ngaahi fua'i'akaú, vesitapoló, mo e kakano'i manú pea 'oku 'ikai loko fie ma'u ki ai ha toe fa'ahinga me'angāue.

NGAOHI PE LANGA HA NGAahi ME'A 'AONGA

Kapau 'e hoko mai ha ngaahi fakatu'utāmaki fakaevaha, 'oku fie ma'u ke tau mateuteu ke ngaahi ha me'a tokoni, fakamāfana hotau 'apí, fō hotau valá, mo hotau sinó, pea mo e hotau ngaahi 'ātakai. Pea 'i he 'uhinga ko 'ení, 'oku mahu'inga ke tau fa'òaki ha lolo mo ha koa, pea ke tau poto hono ngaahi iá. 'Oku toe fu'u mahu'inga foki 'a e ngaahi me'a feesi 'eití, kae 'umaā 'a e ngaahi faito'ó, ngaahi koa pea mo e ngaahi me'a fufulu kehé, ngaahi te'elangó, masí, pea mo e ngaahi me'a pē 'oku 'aonga ki he uelofea 'a e fāmili. Kapau 'e lava 'oku totonu ke 'oua 'e ngata pē 'i he'etau tauhi 'a e ngaahi me'a ko 'ení ka ke tau ako foki ki hono ngaahi iá.

MONOMONO PEA MO TAUHI 'A E KOLOÁ

'I he ngaahi me'a fakatu'upakeé, te tau lava foki ke fehangahangai mo e fie ma'u ke toe langa hake hotau 'apí, ngaahi feleokó, pea mo e ngaahi fale peheé. 'Oku mahu'inga foki ke ako 'a e kau mēmipa hotau ngaahi fāmili ke nau poto 'i he ngāue fakameaá pea mo e ngaahi ngāue langa falé pea ke nau ako foki ki hono ngāue'aki 'o e ngaahi me'angāue, koe'uhí ke nau lava 'o monomono mo ngaahi 'a e ngaahi nāunau falé pea mo e ngaahi me'a kehe 'oku fie ma'u. 'I he'etau ako ke monomono pea tokanga'i 'etau ngaahi koloá, te tau fakahaofi ai 'a e taimí fakataha mo e pa'angá pea 'ikai foki ke tau toe falala ki ha ni'hi kehe.

Ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau tauhi 'etau ngaahi koloá ke maau mo lelei?

Ako 'o ha Ngaahi Pōto'i Ngāue Fo'ou

Kuo 'i ai ha ni'hi 'iate kitautolu kuo tau ako ki ha ngaahi poto'i ngāue ke tau lava 'o ako'i ki ha ni'hi kehé. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi poto'i ngāue 'oku 'ikai ke 'ilo 'e ha taha 'iate kitautolu, te tau lava 'o ako ia mei he ngaahi tohi pe ngaahi makasiní, pea mo e ngaahi kalasí, pe kau ngāue fakapule'angá, pe mei he ngaahi polokalama fakaakó.

Ko hai 'iate kitautolu 'oku i ai hano poto'i ngāue ke ne ako'i ha nīhi kehe? Ko e fē ha feitu'u 'oku i ai ha kakai te nau lava ke ako'i kitautolu ki he ngaahi poto'i ngāue ko ia 'oku tau fieako ki ai? Ko e fē 'a e ngaahi kalasi 'oku totonu ke tau poupou'i 'etau fānaú ke nau ako ki ai i he akó koe'uhí ke nau ma'u ai ha ngaahi poto 'oku 'aongá? 'E anga fēfē ha'atau poupou'i hotau ngaahi fāmilí ke nau ako 'a e ngaahi poto'i ngāue ko 'eni?

Faka'osi

Ko e ngaahi palōpalemá pea mo e ngaahi 'ahi'ahí ko ha konga fakanatula ia 'o 'etau mo'ui i māmaní. Kaikehe, kapau te tau ako ke tokanga'i pea ngaohi mo fakatupu 'iate kitautolu 'etau faingata'áiá koe'uhí he te tau mateuteu pē. Na'e pehē 'e he 'Eikí, "Kapau te mou mateuteu, 'e 'ikai te mou ilifia" (T&F 38:30).

Ngaahi Tukupā

1. Vahe'i hao taimi i he uiké ni ke ke lava 'o talanoa ai mo ho uaifi pea mo ho fāmilí 'o kau ki hono tauhi mo fakatolonga 'o e me'atokoní.
2. Fakapapau'i 'a e me'a 'okú ke fie ma'u ke tauhi i ha ta'u 'e taha.
3. Fokotu'u ha palani ke ke lava 'o ma'u ai 'a e ngaahi fie ma'u ho fāmilí 'aki ha'o kamata pe hoko atu hono tō ha ngoue, ako ha poto'i ngāue, pe ngāue i ha ngāue'anga kehe.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a ke fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Vakai'i ki he kau ngāue 'a e pule'angá pe ko ha kakai 'oku nau poto'i ngāue:
  - A. Vakai'i pe ko e hā 'a e fa'ahinga monumanu 'oku tauhi i ho feitu'ú pea mo ia 'oku faingofua taha hono tauhi.
  - E. Vakai'i pe ko e fē i he ngaahi 'akau fuá, vainé, pea mo e ngaahi 'akau 'oku tupu i he vaó 'oku mo'ui lelei i ho feitu'ú pea ko e hā 'a e tauhi 'oku nau fie ma'ú.
  - F. Vakai'i pe 'oku i ai ha fa'ahinga kalasi 'e fai 'e lava ke ako'i ai 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí ki he langa falé, ngāue fakamea'a, pea mo e ngaahi me'a kehe 'oku fie ma'ú. Kapau 'oku 'ikai ke i ai ha ngaahi kalasi pehē, kumi ha kakai 'oku nau poto i he ngaahi me'a ni 'a ia te nau loto ke ako'i kinautolú.
2. Teuteu ha fakatātā lahi 'o hangē ko ia 'oku lau ki ai 'a e lēsoní.
3. Vahe ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fai ha ngaahi talanoa pe lau ngaahi folofola 'oku i he lēsoní.

Fakatupulaki pea mo Toe Fakalakalaka Ange ‘a e Ngaahi Pōto‘i Ngāué

Lēsoni 23

Ko hono taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tokonií kitautolu ke tau ‘iloí ‘a hono mahuínga kuo tuku ‘e he ‘Eikí ki he ngāue pea mo e founga ‘o ‘etau filifili fakapotopoto ‘etau ngāué, pea mo e anga ‘o ‘etau fakalakalaka ‘etau ngaahi poto fakangāué.

Talateú

Ko e ‘uluaki fakahinohino ne lekooti ‘a ia ne fai kia ‘Ātama ‘i he hili ‘a e hinga ko e tefitoí mo‘oni ta‘engata ‘o e ngāué. Na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí kia ‘Ātama, “Ke ke kai ‘a e me‘akai ‘i he kakava ‘o ho matá ka‘e ‘oua ke ke foaki ki he kelekelé” (Sēnesi 3:19).

Kuo tuku ‘e he‘etau Tamai Hēvani kiate kitautolu ‘a e fekau tatau ko ‘ení. Kuo lea‘aki ‘e he ‘Uluaki Kau Palesitenisí ‘o e Siasí ‘o pehē, “Ko ha tāpuaki ia ‘o hono fiema‘u kitautolu ke tau ngāué, pea ‘oku totonu ke tau fai ia ‘i he loto lelei pea ‘ikai ha lāunga” (“First Presidency Urges Frugality,” *Tūhulu*, Mā‘asi 1975, p. 75). Ko e ngāué ko ha taha ia ‘ao e ngaahi kī ki he mo‘ui ta‘engatá. ‘Oku ‘afioí ‘e he‘etau Tamai poto mo ‘ofá ‘etau ako lahi angé, mo tupu lahi ange, mo ikuna lahi ange, mo ma‘u ha lelei lahi ange mei he mo‘ui ‘i he ‘etau ngāue ‘i ha‘atau nofo noa pē.

Fakahā ‘a e fakatātā 23-a. “Ko e ngāué ko ha tāpuaki kuo tuku kiate kitautolu ‘e he‘etau Tamai Hēvani.”

Fili Fakapotopoto ‘o e Ngāué

‘Oku mahuínga ‘aupito ‘a ‘etau fili ‘etau ngaahi ngāué. Kuo pau ke tau tānaki ha ngaahi mo‘oni, fai ha ngaahi fakakaukau ‘i he fa‘a lotu, pea ako mo ngāue ke maheni mo ia, pea fekumi ki he ngāue ‘a ia te tau lava ai ke ma‘au ha me‘a fe‘unga ma‘a hotau ngaahi fāmilií.

Hiki ‘a e ngaahi tū‘unga ko ‘eni ‘e fā ‘i he palakipoe.

TĀNAKI ‘A E NGAahi MO‘ONÍ

‘I he taimi ‘oku tau kei iiki aí ‘oku totonu ke tau fakakaukauí ‘a e fa‘ahinga ngāue ‘e lelei taha kiate kitautolú ‘i he‘etau fakakaukauí hotau ngaahi talēnití, hotau ngaahi potó, mo e ngaahi me‘a ‘oku tau manako aí. ‘Oku totonu ke tau ‘iloí ke tau toe tokanga ange ‘o kapau te tau fai ha me‘a ‘oku toe fiefia ai. Neongo ko e nī‘ihi ‘o kitautolu kuo tau ‘osi ma‘u ‘a e ngaahi ngāue kuo té‘eki ke tau ma‘u ha faingamālie ke fili ‘a ‘etau

ngāuē, ka te tau lava ke muimui 'i he ngaahi tu'unga tatau ke fakalakalaka 'aki 'etau ngaahi tu'unga ngāuē.

Ki mu'a 'i he'etau fakakaukau'i ha ngāue, 'oku totonu ke tau tomu'a fakakaukau ki he kaha'u 'o e ngāue ko iá. 'I he māmani ko 'eni 'oku liliu ma'u pē, 'oku 'i ai ha ngaahi ngāue 'e ni'ihi 'oku 'ikai toe fai pea 'oku 'i ai foki mo ha toe ngaahi ngāue kehe 'oku toe fokotu'u f'ou. 'E 'i ai 'a e 'aho 'e taha te tau lava ke ako ki he kaha'u 'o ha ngāue 'oku tau fakakaukau'i 'i he'etau 'eke ki he ngaahi kaungā-me'á, ngaahi kāingá, kae 'uma'á 'a e kau lakanga fakataula'eikí, pea mo e kau taki 'o e Siasí 'o fekau'aki mo ia. 'I he ngaahi kolo 'e ni'ihi 'oku 'i ai ha kau fale'i ngāue pea mo ha ngaahi kautaha te nau lava ke fai ha tokoni. 'Oku fa'a 'i ai foki ha ngaahi ako'anga fefakatau'aki, 'a e ngaahi ako'anga mā'olungá, mo e ngaahi 'univēsiti te nau lava 'o fakahā mai kiate kitautolu pe ko e hā 'a e fa'ahinga ngāue 'oku lava ke ma'ú. Kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga nusipepa, ko e konga ki he "tokoni 'Oku Fiemá'u" 'oku mahino mei ai 'a e fa'ahinga ngāue 'oku fie ma'ú.

Koe taimi 'oku tau fili ai ha ngāuē, 'oku totonu ke tau fekumi ki he ngaahi fa'ahinga ngāue ko ia te ne tokoni'i kitautolu ke tau ofi ki he Siasí. 'Oku 'i ai ha ngaahi ngāue 'e ni'ihi 'a ia 'e fie ma'u 'akitautolu ke tau mama'o mei hotau ngaahi 'apí 'i ha ngaahi vaha'a taimi fuoloa pē 'oku nau 'omai ha ngaahi fa'ahinga founga ngāue 'oku tau mama'o ai mei hotau tauhi totonu 'o e ongoongolelé 'o hangē ko ia 'oku totonu ke tau faí. 'E lava ke fakamama'o mei he ngaahi founga peheé mei he 'etau fili fakalelei 'a 'etau ngaahi ngāuē. Kapau 'oku tau 'i ha fa'ahinga tu'unga ngāue 'oku 'ikai ke fakafiemālie, te tau lava ke ngāue ke fakafe'unga'i kitautolu ki ha toe ngāue kehe.

Fakahā 'a e fakatātā 23-b, " 'E tatakí kitautolu 'e he 'Eikí ki he ngāue totonú 'o kapau te tau kole kiate ia."

LOTU

'Oku matu'aki mahū'inga ke tau fekumi ki he ngaahi tokoni 'a e 'Eikí 'i he taimi 'oku tau kumi ngāue aí. Ko e ngaahi fakakaukau 'oku fai ia 'e kitautolu, ka 'e tokoni mai 'a e 'Eikí ke tau fili fakapotopoto 'o kapau te tau lotu faivelenga. 'Oku 'ikai ke fe'unga pē 'a e lotú. Kuo lea'aki 'e Palesiteni Pilikihami 'longi 'o pehē: " 'Oku 'ikai ke takiaki'i atu au 'e he'eku tuí ke u fakakaukau 'e 'omai 'e he 'Eikí kiate au ha puaka tunu, [pea] ha mā kuo 'osi valí pata. . . ka te ne foaki kiate kitautolu ha ivi ke tau tō ha ngoue, ke tau ngaahi ha ma, pea ke toli 'a e ngaahi fua 'o e 'akaú 'i māmani, pea ke teuteu hatau ngaahi nofo'anga" (*Discourses of Brigham Young*, p. 291).

'I he taimi 'oku tau fai ai 'etau fakakaukau faka'osí 'oku 'aonga ke tau lotu pea ke tau ma'u 'a e fiemālié 'i he 'atamai 'a ia 'oku hoko mai 'i he taimi

'oku tau 'ilō'i ai 'oku hoko mai 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku 'aonga leva ke tau ngāue'i 'etau fakakaukaú. Na'e 'i ai ha lakanga taula'eiki 'e taha na'á ne ngāue'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni ke ne liliu'aki 'e ne mo'uí pea mo 'ene ngāue 'a ia ko Tasihou Kōmuli 'o Siapaní.

Lau 'a e talanoa ko 'eni:

Ko e ngāue 'a Tasihou 'i Siapaní ko e kosi'ulu. Na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha na'e fakafetu'utaki kiate ia 'a e kau faifekaú pea ki mui mai ai ne papitaiso. 'I he lolotonga 'a e ngaahi lēsoni ne fai kiate iá, ne ne ako ai 'o fekau'aki pea mo hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni.

'I he lolotonga 'ena fepōtalanoa'akí, na'á ne ako 'o fekau'aki mo e tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni. Ka neongo ia, ko e 'aho Sāpaté ko hono 'aho mo'ua taha ia 'i he falekosí. Ko ia ai 'i he hili 'ene lotu 'o fekau'aki mo e palōpalema 'o e tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni, na'á ne fakakaukau ai ke hū ki ha ako ke liliu 'a 'ene ngāue.

Tuku ki ha nī'hi 'o e kau mēmipa 'i he kalasí ke nau fakamatala'i 'a e anga hono tokoni'i kinautolu 'e he lotú ke nau fai ha ngaahi fakakaukau lelei.

FAKATUPULAKI 'O E NGAahi PŌTO'I NGĀUÉ

Fakahā 'a e fakatātā 23-c, " 'Oku fie ma'u ki he fakatupulaki 'o e pōto'i ngāue ha taimi pea mo e poto."

'Oku fie ma'u 'i he'etau fakatupulaki 'a e ngaahi poto fakangāue ke 'i ai hato taimi pea te fa'a ngāue. Kapau 'oku tau fiema'u ke tau fakalakalaka 'etau tu'unga ngāue, kuo pau ke tau loto lelei ke tau ako mo ngāue ke ma'u 'a e poto mo e ako 'oku fie ma'u ki aí.

'E lava ke tokoni'i kitautolu ke fakatupulaki 'etau poto fakangāue 'e he ako ki ha kikite fakangāue, ngaahi ako fetohi'aki pe mei 'apí, kalasi 'inisēvesí, ngaahi ako ngāue, ngaahi tohi lēsoni pea mo e ngaahi tohi. 'E lava ke faka'eke'eke kitautolu 'e ha kau taukei ngāue, 'a'ahi ki he ngaahi ngāue'angá, pea pehē ki ha ngāue 'i ha ngaahi ngāue'anga kehe ke ne tokoni'i kitautolu fakatupulaki 'etau ngaahi 'ilō pea mo e pōto'i ngāue.

Ko e lautohi mo e faitohi ko ha fa'ahinga poto ia 'e ua 'okú na tokoni ki he'etau ngāue. Kapau 'oku tau fekumi ki ha ngāue pea 'oku 'ikai ke tau lava 'o lautohi mo tohi, 'oku totonu ke tau fekumi ki ha tokoni mei ha taha 'okú ne lava ke fai pehē. 'Oku totonu ke 'oua 'aupito na'a tau fakatuotuai ke ngāue'aki 'a e 'ilo mo e ngaahi fakamatala 'a e nī'hi kehé ki he Siasí, hotau ngaahi fāmilí pea mo e koló.

Ko e hā 'a e ngaahi fa'ahinga poto'i ngāue mo e talēniti 'a ia te tau lava ke feling'aki mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he Kōlomú? Tuku ha taha kuo vahe'i ki ai ke ne fai ha lipooti 'i he ngaahi tokoni 'i he ngāue 'oku lava ke ma'u 'i ho feitu'u.

'I he taimi 'oku 'i ai ha'atau taumu'a ke tau ngāue ki ai, kuo pau ke tau mateuteu ke tau fai ha ngaahi feilaulau fakatāutaha ke tau a'usia ia. 'Oku 'uhinga 'eni ki he'etau loto lelei ke tau fai 'a e me'a kotoa pē 'oku 'aonga ke tau fakatupulaki hotau ngaahi potó. 'Oku lava pē ke hoko mai 'a e ikuna 'o kapau te tau fakakakato 'a e ngaahi fie ma'ú pea fai 'a e ngaahi fakakaukau 'e lava ke a'usia ai iá. "He ko ia 'oku tūtuu' 'e he tangatá, ko ia te ne utú foki" (Kalētia 6:7).

'Oku mahino mei he talanoa ko 'ení 'a e lava lelei 'e ha mēmipa 'o e Siasí 'i he Pasifiki Tongá ke ne ikuna' 'a 'ene ngaahi fakakaukau ke fakalalakakí 'a hono ngaahi poto fakangāué pea ke ne lava ke ma'ú ha me'a fe'unga ma'a hono fāmílí.

'I he kei si'i 'a Viliami Hāvilí, na'á ne ako ki he mahu'inga 'o e fakalalakaka fakatāutahá 'i he 'e he ako mo fakalalakaká 'a hono ngaahi potó 'a ia te ne malava ai ke ma'ú ha me'a fe'unga ma'a hono fāmílí 'i he kaha'ú. Na'e faifai 'i he taimi na'á ne mali a'í, na'e ngāue mālohi 'a Hāvilí ke ne ma'ú mo fakahaofi ha pa'anga fe'unga ke ne fakatau mai ha konga kelekele faama na'e fakatau ma'amá'a.

Na'e lau 'a e konga kelekele na'á ne fakataú mai ko ha konga kelekele 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga koe'uhi na'e tu'u ia 'i he ngaahi tafungofunga pea ofi ki tahi pea 'e lava ke faka'auha 'e he ngaahi matangí 'ene ngoué. Ka na'á ne ngāue mālohi ki he teuteu 'o e kelekele ki he toó. Na'á ne fakamoleki ha taimi lahi 'i he'ene ako 'a e ngaahi founa fakaenopooni taha 'o e ngoué. Ko e ni'ihí 'o e ngaahi fakamatala ko 'ení na'á ne fie ma'ú na'á ne lava ke ma'ú pē ia 'i he ngaahi tohi faka-Falaniseé, ko ia ai na'á ne ako ki he lea faka-Falaniseé 'o ne 'ilo lelei ke ne lau 'a e ngaahi me'a 'oku nau ako'í 'o fekau'aki mo e ngoué.

Na'á ne ako mei he ngaahi tohi ko 'ení 'a e anga hono fafanga 'o e kelekelé, 'a ia ne te'eki 'aupito ngāue'aki 'e he kau ngoué 'i he feitu'u ko iá. Na'á ne ako foki ki he anga hono ngāue'akí 'o e ngaahi fait'o 'e ni'ihí ke tāmate'í 'aki ' a e mahaki 'o e 'akaú. Na'á ne 'ilo foki pē ko e hā 'a e fa'ahinga ngoue na'e fakatau pea mo 'oatu ki tu'a pulé'anga ke ma'ú mei ai ha ngaahi totongi lelei. Pea na'e 'ikai ke 'i ai ha ofo, na'e hoko 'a 'ene ngaahi fakakaukau lahi pea mo e tokoni 'a e 'Eikí ko ha me'a ke ne 'ai ai 'a Hāvilí ko ha tangata ngoue lelei.

Ko e hā fua ha ni'ihí 'o e ngaahi faingamālie ki he ngāue 'i hotau feitu'ú?

'Oku lava ke ma'ú 'a e ngaahi ngāue ko 'ení mo e ngaahi ngāue kehe 'i he taimi 'oku tau teuteu'í ai kitautolu ki he ngaahi poto 'e fie ma'ú.

KUMI HA NGĀUE

Ko e tokotaha kuó ne ma'ú 'a e poto ki he ngāué he 'ikai ke lava ke fie ma'ú ia ke ngāue kae 'oua kuó ne fakafetu'utaki ki he tokotaha 'oku

---

totonu ke ne ngāue ki aí. 'Oku 'ako'i foki ke lava 'e ha tangatá ke ne palani ke ne ngāue 'iate ia pē ke ne fakatau atu 'a e ngaahi me'a kuó ne ngāue ki aí pea ko 'ene ngaahi ngāué kae 'oua kuó ne fakafetu'utaki ki he ni'ihī totonu 'e fai ia ki aí. Ko e lakanga fakataula'eiki 'oku 'ikai ke ngāué 'oku 'i ai hono fatongia ke ne 'alu atu pea fekumi ki ha ngāue.

Kapau 'oku faingata'a kiate ia ke ma'u ha ngāue mahalo pē na'a fie ma'u ke ne fekumi ki ha tokoni 'e taha 'o e Siasí 'o pehē, "ko e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku totonu ke fakahoko mei ai 'a e ngaahi faingamālie pea mo e ngaahi fakamatata ki he kumi ngāué. 'Oku totonu ke 'ilo'i 'e he'etau ngaahi kōlomú 'akinautolu 'oku nau fie ma'u ha ngāue pe 'oku 'aonga ke nau ma'u ha ngāue 'oku toe lelei ange, pea ke nau fai 'a e me'a kotoa pē te nau lava ke tokoni'i 'aki honau kāingalotú ke nau fekumi ha ngaahi faingamālie ki he ngāué." (Howard W. Hunter, "Prepare for Honorable Employment," *Tūhulu*,, Nōvema 1975, p. 123.)

Ko e hā ha me'a te tau lava ke fai 'i he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e kōlomú ke tokoni'i 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki ke nau ma'u ha ngāue?

Fakalakalaka 'a e Ngaahi 'Ulungāanga Fakangāué

Ne fale'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e Siasí ke 'oua na'a "fakapikopiko 'i he ngāué" pe 'aki hotau lelei tahá pea ke tau fekumi ki ha ngaahi founa ke tau fakalakalaka ai hotau ngaahi 'ulungāanga fakangāué. Kuo pau ke tau ma'u ha ngaahi 'ulungāanga lelei 'o fekau'aki mo e ngāué ka tau lava 'o fai 'a e me'a ko 'ení. 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he lisi ko 'ení ke tau lava ke pukepuke ha ni'ihī 'o e ngaahi 'ulungāanga mahui'inga 'o fekau'aki mo e ngāué.

- 'Oku ou faka'aonga'i lelei nai 'a hoku taimí?
- 'Oku ou ngāue fakataha nai mo hoku pule ngāué, 'eku supavaisa, pea mo hoku kaungāngāué?
- 'Oku ou ngāue'aki koā 'a e ngaahi nāunau pe ngaahi me'angāue 'a e tokotaha 'oku ou ngāue ki aí pe 'i he'eku fakatāutahá pe me'a fakasiasí ta'e ma'u ha ngofua pe 'ikai ke totongi 'akinautolu?
- Te u lava koā ke toe vave ange 'eku ha'u ki he ngāué pea foki vave mai 'i he taimi mālōloó?
- 'Oku ou fai nai 'eku ngāué 'i he founa lelei taha 'oku ou 'iló?
- 'Oku ngāue lelei mo hoku kaungāngāué, supavaisá, mo hoku pule ngāué?

Lau 'a e talanoa ko 'ení:

Na'e 'ilo'i 'e Palesiteni Hiipa J. Kalānite 'i he taimi na'a ne kei ta'u hongofulu tupu aí 'a e mahui'inga 'o hono fakalakalaka'i 'o e ngaahi poto fakangāué pea mo e ngāue mālohí. Na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha na'a ne

mapu ai mo e ni'ihi 'o e tamaiki tangata na'a nau sio ki he tangata tauhi tohi 'i he pangikeé. Na'e pehē ange 'e ha taha 'o e tamaiki tangata, " 'Oku ma'u 'e he tangata ko 'ená ha \$150.00 'i he māhina." Na'e fika'i hifo 'e Hiipa kiate ia, kuo pau ke ne fakangingila 'a e sū 'e 120 'i he 'aho kotoa pē 'i he māhina 'e taha ke ne ma'u ai 'a e pa'anga tatau mo ia. Ko ia ai na'a ne fakapapau'i 'i hono lotó 'e 'i ai 'a e 'aho te ne hoko ko ha taha tauhi tohi 'i ha pangikē.

'I he ngaahi 'aho ko iá, na'e hiki 'aki pē 'a e peni 'a e ngaahi lekooti kotoa pē mo e ngaahi tohi kotoa pē 'i he pangikeé, pea ko e taha 'o e ngaahi me'a na'e fie ma'u 'a e tokotaha tauhi tohi lelei ko hono talēniti ki he tohi lelei. Na'e tomua akoako 'e Hīpa ke ne tohi lelei peá ne toki ma'u 'a e ngāue ko 'ení.

'I he kamata'anga 'o 'ene ngāué, na'e matu'aki kovi 'a 'ene mata'itohi pea na'e fa'a fakakata 'aki ia 'e hono ngaahi kaungā-me'a. Na'a ne ki'i ā ai, pea na'a ne pehē, " 'E 'i ai 'a e 'aho te u lava ke 'atu kiate kimoutolu ha ngaahi lēsoni 'i he tohi nima lelei." Na'a ne fai 'a e ngaahi fakakaukau ke ne fakatupulaki 'a e fa'ahinga poto ko 'ení, he na'a ne hoko ko ha faiako 'o e tohi nima lelei 'i ha 'Univēsiti. Na'a ne tohi ha ngaahi tohi fakafe'iloaki, ngaahi kaati mali, ngaahi tu'utu'uni malu'i, ngaahi tohi fakamo'oni 'o ha koloa, pea mo ha ngaahi tohi fakalao 'e ni'ihi.

Na'a ne lea 'o pehē, "Te u ma'u ha pa'anga 'e \$20.00 'i he 'aho 'o e Ta'u Fo'ou 'i ha'aku tohi'i ha kaati tōseni 'e fāngofulu mo e fiefia 'i he Ta'u fo'ou kae 'uma'a 'a e hingoa 'o ha tangata 'i he tuliki. 'I he taimi na'e a'u ai ki he efiati faka'osita'u na'a ku tōmui atu ki he 'ōfisi 'i he'eku tohi ha ngaahi kaati. Na'e hū mai 'a hoku pule ko Misa Uotiefi, pea na'a ne pehē 'e ia 'oku lelei 'a e pisinisi. Na'a ne 'uhinga ki he'eku tauhi 'a e ngaahi tohi ki ha kautaha kehe ta'e ma'u mei ai mo ha toe pa'anga kehe. Na'a ne fai ha ngaahi lea fakahihiki'i kiate au, 'a ia na'a ku fiefia i. Na'a ne toe to'o hake mo ha \$100.00 'a ia na'e liunga ua 'i he ngaahi ngāue kehe kotoa pē na'a ku fa'i. Ko e fiemālie na'a ku ongo'i 'i he'eku 'ilo'i 'oku fiemālie pea falala kiate au 'a 'eku pule ngāué na'e mahu'inga ia 'o liunga ua kiate au 'i he \$100.00 na'a ne 'oma'i." (Vakai, Bryant S. Hinckley, *Heber J. Grant: Highlights in the Life of a Great Leader*, pp. 39–42.)

Faka'osi

Ko e holi ke fai ha ngāué ko ha tāpuaki. Kuo fakahā kiate kitautolu 'e he 'Eiki 'i he'ene kau palōfitá ko hotau fatongia ke tau ngāue pea ke teuteu ha me'a fe'unga ma'a hotau ngaahi fāmilí. Te tau lava ke ako 'a e ngaahi 'ulungāanga lelei mo ha ngaahi poto fekau'aki pea mo e ngāué mei he 'etau ngāué kae 'uma'a 'akinautolu kuo nau maheni ngāué. 'Oku totonu ke tau tokonaki ha ngaahi mo'oni ke tau lava ke ma'u ha ngāue 'oku fakafiefia, pea 'oku totonu ke tau lotua 'a 'etau ngaahi fakakaukaú, pea fakatupulaki hotau ngaahi poto fakangāué.

Ngaahi Tukupā

Fakalakalaka'i koe 'i he taha 'o e ngaahi konga na'e fakamatala ki ai 'i he lisi fakatāutahā 'o e ngaahi 'ulungāanga fakangāué 'a ia 'oku hā 'i he vahe ko 'ení.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

T&F 31:5 ('oku taau 'a e tokotaha ngāué ke ne ngāue'aki)

T&F 42:42 ('oku 'ikai ke ma'u 'e he tokotaha nofonoá 'a e ngaahi tāpuaki 'o e tangata ngāué)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 27, "Ngāue mo e Fatongia Fakatāutahā," 'i he tohi lēsoni 'o e *Ngaahi Tefitoi Mo'oni 'o e Ongongolelei*.
2. Toe fakamanatu 'a e lēsoni 12, "Ko e Fatongia 'o e Tama'i ki he Uelofea 'a Hono Fāmili," 'i he tohi lēsoni ko 'ení.
3. Teuteu ha palakipoe mo ha sioka.
4. Kapau te ke fie ma'u, pea ke fakahā ki ha mēmipa 'o e kalasí ke ne kumi mai pē ko e hā 'a e ngaahi ako mo e ngaahi fa'ahinga tokoni 'oku lava ke ma'u 'i Tongá ni ke fakalakalaka'i 'aki 'a e ngaahi poto mo e ngaahi faingamālie fakangāué.
5. Vahe'i ha kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pe fai ha ngaahi fakamatala ki ha ngaahi potu folofola 'i he lēsoní.

Tauhi ‘a e Sino Mo‘ui Lelei

Lēsoni 24

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘enī ke tokoniī kitautolu ke tau ‘iloī ‘a hono ‘uhinga ‘oku mahu‘inga ai ke tau tauhi ‘a hotau ngaahi sinó ke mo‘ui lelei.

Talateú

Ko e ‘uhinga ‘e taha na‘a tau omi ai ki māmaní ke tau ma‘u ‘a e ngaahi sinó. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Pilikihami ‘longi, “Ko hotau ngaahi sino fakamatelié ‘oku mahu‘inga kotoa kiate kitautolu; ‘o kapau na‘e ‘ikai ke ‘i ai hatau ngaahi sino he ‘ikai ke tau lava ke tau ma‘u ‘a e lāngilangi ‘i he ngaahi ta‘engata ‘a e hoko ma‘i” *Discourses of Brigham Young*, p. 56).

Neongo ‘e fakanāunauī hotau ngaahi sinó ‘i he ta‘engata (vakai, ‘Alamā 11:42–44), ka ‘i he mo‘ui ko ‘enī ‘oku nau ha‘isia ki he puké, mahakí, langa, mo elavea. ‘Oku ‘i ai foki ‘a e nīhi ‘oku nau faingata‘a‘ia fakataimi. ‘Oku ‘i ai ‘a e nīhi ‘oku nau heke ‘i he mo‘ui kotoa. Tatau ai pē pe ko e hā honau tu‘ungá, ka ‘oku mahu‘inga hotau ngaahi sinó kiate kitautolu, he ‘oku nau tokoniī kitautolu ke tau fakalalakala ki he haohaoá.

Ko e tangatá ko ha laumālie mo‘ui ‘okú ne ma‘u ‘a e sinó pea mo e laumālie. ‘Oku ‘ikai foki ke lava ke fakamavahevehe‘i ‘a e sinó pea mo e laumālie. ‘Oku ‘ikai ke lava ke a‘usia ‘e he laumālie mo e ‘atamai ‘a hono tu‘unga kakató ta‘e kau ai ‘a e pou pou pea mo e mālohi ‘o e sinó (vakai, T&F 93:33–34). Ka neongo ia, ‘oku ‘i ai ha kau lakanga fakataula‘eiki ‘oku nau fakatupulaki fakalaumālie kinautolu mo faka‘atamai, ka ‘oku ‘ikai ke nau fakatupulaki kinautolu ‘i honau tu‘unga fakaesinó.

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Tēvita O. Makei, “Ko e tangatá ‘oku mo‘ui lelei, ‘okú ne tokanga‘i ‘a hono sinó, ‘okú ne ma‘u ‘a e mālohi mo e ivi; pea ‘oku hoko ‘a hono sinó ko ha feitu‘u ‘oku fe‘unga ke nofo ai ‘a hono laumālie. . . .Ka neongo ia ‘oku ‘aonga ke tau tokanga‘i ‘a hotau ngaahi sinó, pea ke tau talangofua ki he ngaahi lao ki he mo‘ui lelei ‘a e sinó kae ‘uma‘ā ‘a e fiefiá.” (“The Whole Man,” *Improvement Era*, ‘Epeleli 1952, p. 221.)

Ko e Ngaahi Lelei ‘o e Mo‘uí

Ko e nīhi ‘eni ‘o e ngaahi lelei ‘etau ma‘u ‘a e sino ‘oku mo‘ui lelei:

'OKU TAU MALAVA KE NGĀUE KE TOE LELEI ANGE

Ko e lahi ange 'o 'etau mo'ui lelei, ko e lahi ange ia 'o 'etau malava ke tokoni ki ha ni'ihī kehe pea 'omai 'a e fiefia kiate kitautolu kae 'umaā foki 'akitautolu.

'OKU TAU HOKO KO HA KAU TAKI 'OKU TOE LELEI ANGE

'Oku fie ma'u ia ke ne ma'u 'a e mālohi mo e ivi koe'uhi ke ne hoko ko ha takimu'a. 'Oku fie ma'u ia 'i hono uiuii ke ne hoko 'o mo'ui lelei 'i he lahi taha te ne lavá.

'OKU TAU ONGOI 'O TOE LELEI ANGE KAE 'UMAĀ 'A E NI'IHĪ KEHÉ

Ko e taimi 'oku tau tauhi ai hotau ngaahi sinó ke mo'ui lelei, 'oku tau ongoi lelei kiate kitautolu pea 'oku tau loto'aki 'a 'etau ngāué. 'Oku toe lahi ange 'etau kātaki, 'ofá, mo e anga-'ofá ki he ni'ihī kehé.

'OKU LAVA KE TEUTEU'I HA NGAahi ME'A MA'A KITAUTOLU

Ko e mo'ui lelei ange hotau ngaahi sinó, ko 'etau malava lelei ange ia ke tau ngāue mo teuteu ha ngaahi me'a ma'a tautolu kae 'umaā 'a hotau ngaahi fāmilí.

Tauhi 'a e Sino Mālohi

'Oku hoko ha ngaahi palōpalema lahi ki he mo'ui lelei mei he 'ikai ke ma'a 'a e ngaahi tu'unga 'o e mo'ui, mahamahaki, fu'u mamafa, kai kovi, vaivaia, pea mo e si'i 'o e fakamālohisinó. Tatau ai pē pe ko e fē 'a e feitu'u 'oku tau nofo aí, 'oku lava ke uesia kitautolu 'i he ngaahi palōpalema ko 'eni 'o e mo'ui lelei. Ko e mo'oni foki, kuo pau ke tau fekumi ke 'ilo'i 'etau ngaahi palōpalema fakatāutahá ki he mo'ui lelei koe'uhi ke tau lava ke malu'i mo veteki 'a e ngaahi palōpalema ko iá. 'I he taimi 'oku tau 'ilo'i ai iá, te tau lava ke fakatupulaki 'a e ngaahi polokalama 'oku fe'unga mo 'etau ngaahi taimi tēpilé 'a ia te ne tokoni'i kitautolu ke tau kei ma'u 'a e sino mo'ui lelei.

Ko e ngaahi falemahaki ko ha ngaahi feitu'u lelei ia ke 'alu ki ai ke ma'u ha tokoni ki hono fa'ufa'u ha tau ngaahi polokalama mo'ui lelei fakatāutaha.

Tuku ange ki he mēmipa 'o e kalasi na'e vahe'i ki ai ke ne fai ha lipooti ki he'ene 'aahi ki he falemahaki.

'Oku totonu ke kau 'i he'etau polokalama mo'ui lelei fakatāutahá mo fakafāmilí 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

TALANGOFUA KI HE LEA 'O E POTÓ

Kuo 'osi fakahā mai kiate kitautolu 'e he 'Eikí 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e ni'ihī 'oku totonu ke 'oua na'a tau tuku ke hū ki hotau ngaahi sinó. 'Oku kai 'i he ngaahi me'a ko 'ení 'a e tapaká, kofí, tií, 'olokaholó pea mo e ngaahi me'akai 'e ni'ihī. Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, 'okú ne fokotu'u kiate

kitautolu ha ni'ihī 'o e ngaahi me'akai mo e ngaahi inu 'oku totonu ke tau ngāue'aki ke tau ma'u 'a e sino mo'ui lelei. Ko kinautolu 'oku nau tauhi 'a e Lea 'o e Potó 'oku taláofa kiate kinautolu 'aki 'a e mo'ui lelei kae 'umaā 'a e potó, mo e maluí (vakai, T&F 89:18–21).

Tuku ange ki he mēmipa 'o e kalasí ke ne fai ha lipooti ki he Lea 'o e Potó 'a ai 'oku ha 'i he T&F 89:1–17.

'Oku ha 'i he talanoa ko 'eni ha ni'ihī 'o e ngaahi tāpuaki 'oku hoko mai 'i he'etau talangofua ki he Lea 'o e Potó.

"Ne te'eki ke u atú ki he ta'u hongofulu mā uá, ka na'á ku ngāue fakataha mo 'eku tamaí 'i he utu ta'ú 'i he ngaahi ta'u ko 'eni 'e onongofulu kuo hili atú. Na'á ne tu'usi ka e fokotu'utu'u 'a e ngoue ko iá (fokotu'utu'u); 'a ia ko ha ngāue fakahela 'i he 'aho ki he 'aho.

"Na'e 'i ai ha Tokonaki 'e taha, na'á ma kamata ke ngāue ki he ma'a 'a e 'ahó pea toki tuku 'i he 8:30 'i he pō ko iá. Na'á ku fu'u hela'ia lahi pea na'á ku loto ke u tokoto ki lalo 'o mohe 'o ta'e toe tali ke kai.

"Na'e sio mai 'a 'eku tamaí kiate au pea ne pehē mai, " 'E Lī, ko e uite na'á ku tu'usi 'i he 'ahó ni na'e kei lanumata. Kapau te ta tali ki he Mōnite ke toki fokotu'utu'u ai 'e mingi 'a e ngaahi tenga. Kuo pau ke ta fai ia 'i he pooni. 'Oku māhina 'aupito 'a tu'a. 'Okú ke pehē te ke lava ke tokoni mai kiate au?"

"Na'á ku feinga ke ta'ofi 'a e lo'imatá mo kamo ange ki ai.

"Na'e pehē mai 'eku tangata'eikí, 'Lelei, ta ma'u mu'a ha ki'i me'atokoni efiafi.'

"Na'e 'ikai tuai kuo 'osi 'ema maá mo e hu'akaú, ka na'á ku kei fu'u hela'ia pea na'e faingata'a kiate au ke ue'i 'a hoku 'ulú. 'I he taimi na'e 'alu atu 'eku tangata'eikí ki tu'a ke fafanga 'a e fanga puaká, na'á ku tangutu 'i he tēpilé pea u fakakaukau 'i he lotomamahi, "Na'e te'eki ai ke u ifi pe te u inu; Na'á ku talangofua ma'u pē ki he Lea 'o e Potó. 'Oku pehē mai 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá kapau te tau talangofua ki he Lea 'o e Potó te ke lele pea 'ikai hela'ia pea te ke 'alu pea 'ikai pōngia. (vakai, T&F 89:20). Ka 'i he taimí ni kuó u fu'u hela'ia pea 'oku 'ikai te u fa'a ue'i 'a hoku 'ulú. Na'e ki'i ngaue hoku ngutú 'i he'eku feinga ke u ta'ofi 'a hoku lo'imatá mei he'eku fa'u hela'ia.

" 'Oku faingata'a ke tau fakamatala'i 'a e me'a na'e hokó, ka na'e hangē na'e hū 'o maama hinehina ki hoku sinó, pea na'e fonu 'a e konga kotoa pē 'o hoku sinó. Na'á ku tu'u hake 'i he taimi na'e foki mai ai 'eku tangata'eikí, pea na'á ma 'alu atu ki he ngoue'angá.

"Na'e ngāue vave 'aupito 'a 'eku tangata'eikí, ka na'e 'ikai ke vave ange 'a 'ene ngāué 'iate au 'i pō ko iá, neongo na'á ne ngāue 'i he vave taha

24-a, 'Oku fie ma'u ke fakamālohisino ma'u pe koe'uhí ke mo'ui lelei ai 'a e sinó.
24-b, Ko e fakamālohisinó ko ha polokalama lelei ia ki he fāmilí.

---

naá ne lava. Naá ku lele ki he ngaahi fokotu'ungá, peá u fokotu'u kinautolu, pea na'e 'i ai 'a e ngaahi fokotu'unga 'e ni'hi na'e mamafa ange 'iate au, mei he (otu 'i he 'otu). He 'ikai 'aupito ke ngalo 'iate au 'a e 'ohovale 'a 'eku tangata'eiki." (Leo W. Spencer, "To Run and Not Be Weary," *Tūhulu*, Māasi 1974, p. 45.)

NGĀUE

Ko e ngāué ko ha tāpuaki, ka 'oku 'ikai ko ha fakamala'ia. 'Oku 'ikai pē ko ha me'a 'okú ne 'ai kitautolu ke mo'ui lelei ai hotau ngaahi fāmilí, ka 'okú ne pukepuke ai 'a e longomo'ui 'o e mateuteu 'o hotau ngaahi sinó mo hotau ngaahi 'atamaí. (vakai, 1 Tēsalonika 4:11–12 mo e Saame 128:2–3).

MĀLŌLŌ FEUNGA

'Oku 'i ai 'a e kakai 'e ni'hi 'oku 'ikai ke nau ma'u ha taimi mohe fe'unga ke nau ma'u 'a e mālōlō totonu 'oku 'aonga ke nau ma'ú. 'Oku 'i ai 'a e kakai 'e ni'hi 'oku fuoloa ange 'a 'enau mohé 'i he taimi 'oku 'aonga ke nau fai pehē aí. Kuo akonekina kitautolu 'e he 'Eiki ke tau ma'u 'a e mohe 'oku fie ma'u ke tau ma'ú, kae 'oua 'e lahi ange 'i he'etau fie ma'ú. 'Oku tau kehekehe kotoa pē pea kuo pau ke tau mālōlō 'o fakatatau ki he'etau ngaahi fie ma'ú, ka kuó ne fakahā kiate kitautolu ke tau 'alu efi'afi ki mohenga pea ke 'ā pongipongia koe'uhí ke lava ke fakamālohia hotau ngaahi sinó mo hotau ngaahi 'atamaí. (Vakai, T&F 88:124.)

MA'A FAKATĀUTAHÁ

'Oku totonu ke tau kaukau, fufulu 'a e nifó, pea fanofano hotau ngaahi nima ma'u ai pē ke tau faka'ehi'ehi mei he puké. 'Oku totonu foki ke tau fō ma'u pē hotau ngaahi kofú, mo hotau ngaahi nāunaú ki he mohengá kae 'uma'ā ke fufulu 'a e ngaahi peletí.

'Oku lava ke faka'ehi'ehi mei he mahakí pea mo e puke 'i he'etau fakasi'isi'i 'a e ngaahi siemú. Te tau lava ke fakasi'isi'i 'a e siemú 'i he'etau teke'i 'a e fanga 'inisēkite mo e fanga manú mei he hotau ngaahi 'apí 'i he'etau faka'auha 'a e ngaahi tu'u mama'ó mo e tu'u ofi 'a e fanga manú, kae 'uma'ā 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. 'I he 'uhinga tatau pē ko 'ení, 'oku totonu ai ke tauhi 'a e me'akái 'i he feitu'u 'oku malu mei he siemú pea ma'a.

MEAKAI TOTONÚ

'Oku kau 'i he me'akai totonú 'a e ngaahi me'akai takitaha mei he fa'ahinga 'e tolu 'o e me'akái 'i he houa kai takitaha. 'Oku tau fie ma'u 'a e kakano'i manú 'i he ngaahi kiki kuo ngaohi mei he fanga manú ki he tupu; ngaahi fo'i'akau mo e ngaahi vesitapolo ki he malu'i mei he mahakí; pea mo e ngaahi koane mo e me'akai maho'a'a mo e ngaahi me'akai sitaasí ki he vaí. (Vakai, ki ha toe fakahinohino lahi ange, *The Latter-day Saint Woman: Basic Manual for Women, Part A*, Lēsoni 22: "Me'akai Fakatupu Ivi ki he Fāmilí.")

TOKANGA'I FAKAFAITOO PEA MO PEHĒ KI HE NIFÓ

Te tau lava ke malu'i kitautolu mo hotau ngaahi fāmílí mei he ngaahi mahakí 'e ni'ihi 'i he'etau fai ha ngaahi huhu malu'i ki he mahakí. 'I he meimei konga kotoa pē 'o māmani 'oku fai 'a e ngaahi huhu malu'i ki he mahakí 'i he ngaahi falemahakí pe ko e kau toketaá. 'Oku totonu foki ke 'i ai ha toketā nifo ke ne vakai'i ma'u ai pē hotau ngaahi nifó.

FAKAMĀLOHISINO

Faka'alilali 'a e fakatātā 24-a, " 'Oku fie ma'u 'a e fakamālohisinó ki he mo'ui leleí."

Ko e fakamālohisinó ko ha fa'ahinga me'a ia ke tau fiefia ai fakatāutaha mo fakafāmili. Ko e fakamālohisino leleí ko e taha ia 'e lava ke fai 'e he meimei taha kotoa pē ko e lele. Te tau lava ke lelei 'i ha feitu'u pē pe 'i ha taimi pe, pea 'okú ne 'omai 'a e fakalalakaka lahi taha 'i he taimi si'isi'i taha. Ko e lele tu'u ma'u mo e 'alu tu'u ma'u ko ha ngaahi fakamālohisino lelei ia foki. 'Oku tau lava foki ke ma'u 'a e mo'ui lelei pea mo e fiefia 'i he pasiketipoló, soká, henipoló, mo e kakaú.

Ki mu'a 'ia he te'eki ke tau kamata ha polokalama, 'oku totonu ke tau fai ha sivi ki hotau ngaahi sinó. Faka'eke'eke pea muimui ki he fale'i 'a e kau toketaá 'o fekau'aki pea mo e polokalama fakamālohisinó te ne lava ke ne malu'i kitautolu mei he'etau fai ha ngaahi me'a kovi kiate kitautolu kae 'ikai te ne tokoni'i kitautolu.

Fakahā 'a e fakatātā 24-b, "Ko e fakamālohisinó ko ha polokalama lelei ia 'a e fāmílí."

FAKAFIEFIA

Ko e ngaahi 'ekitiviti fakatu'asinó 'okú ne tukuange 'a e ngaahi faingata'a'ia 'a ia 'oku tātānaki mei hotau fatongia faka'ahó, ko ia ai 'oku totonu ke kau 'a e fakafiefiá 'i he'etau ngaahi 'ekitiviti fakatu'asinó. 'Oku tokoni'i kitautolu heni ke tau ma'u 'a e mo'ui lelei faka'atama'i mo fakatu'asino. Ko e lelei 'e taha 'o e polokalama fakamālohisinó ki he fakafiefiá ko ha faingamālie 'oku tau ma'u ai ke tau fakataha mo hotau ngaahi fāmílí. 'Oku ue'i lahi ange ai 'a e mēmipa 'o e fāmílí ke ne fakamālohisino pea ke nau toe vāofi ange ai 'i he 'enau hoko ko e kau mēmipa 'o e fāmílí.

Faka'osi

Ko e potupotu tatau 'o 'etau ngaahi me'a kotoa pē 'oku mahu'inga ia ki he mo'ui fiefiá. 'Oku 'uhinga 'eni ki he'ene pau ke tau feinga ke tau a'usia 'eni ki he'ene pau ke tau feinga ke tau a'usia 'a e potupotu tatau 'i he ngāué, mālōló, fakafiefiá. Ne akonaki 'aki 'e Palesiteni Pilikihami 'longi 'o pehē:

"Tuku ke tau feinga ke fakalahi atu 'a e mo'ui 'i he taimi lolotongá ki ha tu'unga māolunga taha te tau lavá 'aki 'etau tauhi ki he lao kotoa pē 'o e mo'ui leleí, pea 'i he'etau 'ai ke potupotu tatau 'a 'etau ngāué, akó, mālōló, mo e fakafiefiá. . . . ke tau teuteu ai ki ha mo'ui 'oku toe lelei

---

ange. Tuku ke tau ako'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni ki he'etau fānaú, ke . . . ako'i kinautolu ke nau fakatoka 'a e makatu'unga 'o e mo'ui leleí, pea mo e mālohí." (*Discourses of Brigham Young*, p. 186.)

'Oku fie ma'u 'e he Siasí ha kau lakanga fakataula'eiki 'a ia 'oku nau mateuteu fakalaumālie, faka'atamai, pea fakatu'asino, he 'oku tokoni'i 'e he mo'ui leleí kiate kinautolu ke tau matu'aki faka'aonga'i hotau ngaahi fatongia lahi.

Ngaahi Tukupā

1. Savea'i ho'mou ngaahi palōpalema fakatāutahá 'i he mo'ui leleí.
2. Fakatupulaki ha polokalama fakamālohisino fakatāutaha mo fakafāmilí.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

Lea Fakatātā 23:19–23 ('oku totonu ke tau fakapotopoto 'i he'etau fili 'a e ngaahi me'a ke tau inu mo kai)

Lea Fakatātā 31:1–4 ('oku totonu ke 'oua na'a tau faka'ulii kinautolu 'aki 'a e inu mālohí pea mo e faiangahalá)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e vahe 27, "Ngāue pea mo e Fatongia Fakatāutahá" mo e 29, "Ko e Lao 'a e Eikí ki he Mo'ui leleí," 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongoleleí.
2. Vahe'i 'a e mēmipa 'o e kalasí ke ne 'atahi pe ke ne fai ha lipooti ki he falemahakí 'i ho feituú 'a ia 'e lava ke tokoni'i ai 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú ke nau lava ke fakatuha 'a 'enau ngaahi fiema'u ki he mo'ui leleí.
3. Vahe'i ha mēmipa 'e taha 'o e kalasí ke ne fai ha lipooti miniti 'e nima 'i he Lea 'o e Potó (T&F 89:1–17).
4. Vahe'i ha mēmipa 'o e kalasí ke ne fai ha ngaahi talanoa mo fakamatala ki he ngaahi potu folofola 'i he lēsoni.

Tokoni ki he Fonuá mo e Pule'angá

Lēsoni 25

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'eni ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i hotau ngaahi fatongia ki hotau fonuá pea mo e pule'angá.

Talateú

'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí, 'oku totonu ai ke tau ongo'i fakakaungā tokoua mo 'ofa ki he kakai kotoa pē 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o māmani, kae tautautefito kiате kinautolu 'i hotau ngaahi kaungā'apí, fonuá, mo e pule'angá. 'Oku totonu ke tau mateaki'i hotau fonuá mo e kakaí, pea fai 'a e me'a kotoa pē te tau lava ke tokoni ki hotau pule'angá ke nau lava ke fakatuha 'a e ngaahi fiema'u 'akinautolu 'oku nau pulé.

“'Oku pehē 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, “'Oku mau tui na'e fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi pule'angá koe'uhí ke 'aonga ki he tangatá; pea 'okú ne 'eke'i mei he fa'ahinga 'o e tangatá 'a 'enua ngaahi ngāue 'o kau ki a'i” (T&F 134:1).

Ko Hotau Ngaahi Fatongia Fakatāutahá

Ko e konga lahi 'o e ngaahi palōpalema 'o e sōsaieti 'oku tupu ia koe'uhí 'oku 'ikai ke mo'ui faitotonu mo angatonu 'a e kakaí fakatāutaha 'e nīhi pea mo e ngaahi fāmili 'e nīhi, pea 'oku 'ikai ke nau ngāue ke tokoni'i 'aki kinautolu. 'I he te'eki ke tau fai ha ngāue ki hotau fonuá pe pule'angá kuo pau ke tau faitotonu mo mo'ui 'aki ha ngaahi mo'ui 'oku lelei. Kuo pau ke tau tomu'a tokanga'i kitautolu mo hotau ngaahi fāmili pea tau feinga ke ikuna'i ha ngaahi palōpalema 'okú ne uesia kinautolu.

Ko hotau fatongia lahi tahá ke tau mo'ui'aki 'a e Ongoongolelé. 'I he'etau fai 'eni, 'oku 'ikai ke tau tokoni'i ai pē kitautolu ka 'oku tau tokoni'i ai foki mo e nīhi kehe. 'Oku hoko 'a e sīpinga 'o 'etau ngaahi mo'ui ko ha me'a ke ne uesia 'a e nīhi kehé 'o lahi ange ia 'i he me'a te tau lava ke lea'akí. 'I he Tohi 'a Molomoná 'oku fakahā ai ki he kakai 'o e kolo faiangahala na'e fakahaofi kinautolu 'e he 'Eikí ko e ngaahi lotu 'a e kau angatonú na'a nau 'i he fonua ko iá.

Kole ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a 'Alamā 10:22–23.

'E 'i ai 'a e taimi 'e nīhi 'e tāpuekina 'e he 'Eikí ha fonua kakato koe'uhí ko e angatonu 'a ha kakai tokosi'i. Kuo fakamatala'i 'e Palesiteni Tēvita O. Makei 'a hono fiema'u 'o e kau mēmipa 'o e Siasí ke nau hoko ko e kau faifa'itaki'anga lelei: “'Oku totonu ki he tokotaha kotoa pē ke ne

---

laukau'aki 'a hono 'ai 'o e [foi lea] ko e "Māmo.nga" ko ha [lea] 'o e falalā'anga, fa'a kātaki, anga-mā'a, faitotonu, angatonu 'a ia ko e ngaahi me'a kotoa ko 'ení ko e ngaahi tefitoi mo'oni ia 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'on'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea 'i he'etau fakamafola atu kinautolu 'i he'etau ngaahi mo'ui 'oku tau tokoni ai ki hono [liliu] 'o e sōsaietí, pea 'oku tau liliu ai 'a 'etau lotú ki ha ngaahi tu'unga fakasōsialé 'oku toe lelei ange pea 'okú ne 'omai 'a e fakamo'ui pea mo e melinó ki he tangatá 'i māmani pea 'i he taimí ni." (Conference Report, Oct. 1927, p. 14.)

Te tau lava ke 'oatu ha fu'u mālohi lahi ki hotau fonuá mo hotau kolo 'i he'etau 'i he'etau mo'ui'aki 'a e ngaahi mo'ui 'oku faitotonu mo lelei, pea tau tokanga'i hotau ngaahi fāmilí 'o tautolú pea tau lotu ke ma'u ha mālohi pea ke hoko ko e ngaahi fa'ifa'itaki'anga lelei.

Ko Hotau Ngaahi Fatongia Ki he Kaungā'apí mo e Koló

'Oku 'amanaki mai 'a e 'Eiki kiate kinautolu ke tau 'ofa mo tokoni ki hotau ngaahi kaungā-apí mo e ngaahi kaungā-me'á. 'E 'ikai ke fie ma'u heni ke fai ha ngaahi ngāue pe ngaahi feilaulau lalahi; ka 'oku meimeí fakatefito 'a e anga fakakaume'á 'i he fanga ki'i ngāue anga-ofa iiki. Ko e konga 'o 'ete hoko ko e kaungā-apí lelei ko 'ete tokanga ki he ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihi kehé, 'o kau ai 'a e uitoú pea mo e kau paea. Ko e tokoni lahi taha te tau lava ke fai ma'a hotau ngaahi kaungā-apí ko ha'atau fakahā kiate kinautolu 'a e Ongoongolelei. Ka 'e tatau ai pē pe te nau tali pe 'ikai, 'oku kei totonu ke tau 'ofa ai pē kiate kinautolu mo tauhi kiate kinautolu.

'Oku 'i ai ha fie ma'u lahi 'a hotau koló ke tau falalā'anga pea tau hoko ko ha kakai fonua 'oku faitotonu pea 'oku nau loto ke fai ha tokoni.

Kole ki he kalasí ke nau lau 'a e T&F 58:27-28. Fakakaukau'i 'i ha miniti si'i ha ni'ihi 'o e ngaahi palōpalema 'oku fehangahangai mo e kakai 'i hotau fonuá. Ko e hā fua ha ni'ihi 'o e "ngaahi taumu'a lelei" te tau lava ke poupou'i 'i hotau koló?

Fakahā 'a e fakatātā 25-a, "Ko hotau fatongia ki he 'Otuá 'oku kau ai 'a e tokoni ki he fa'ahinga 'o e tangatá."

AKO

'I he ngaahi feitu'u 'e ni'ihi 'oku fie ma'u ke langa hake ai 'a e ngaahi 'apiakó pea ke toe fakalahi 'a e ngaahi 'apiakó. 'I he ngaahi feitu'u 'e ni'ihi 'oku fie ma'u ai 'e he ngaahi 'apiakó ha ngaahi tohi lēsoni 'oku toe lelei ange, ka e 'umaā 'a e ngaahi tokoni fakafaiako, pea mo e ngaahi lēsoni ke ako. 'Oku ha mei he talanoa ko 'ení 'a e anga hono fakalalakakā'i 'a e kāinga Mā'on'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e tu'unga 'o e lelei 'o e akó 'a ia 'oku 'i he ngaahi 'apiako 'o 'enau fānaú:

"Ko e taha 'o e ngaahi kongā 'o hotau kolo 'ōfeina ko Siató, 'i Uasingatonu, ko ha potungāue ako lelei 'i he feitu'u ko iá. 'I he

---

lolotonga 'a e ngaahi ta'u 'e uofulu na'a mau nofo ai na'e fa'a 'ahi'ahi'i kimautolu ke mau hiki ki he ngaahi tu'akoló ka na'a mau fa'a fakakaukau ma'u ai pē ke kei nofo pē 'i he koló, koe'uhí ko 'emau tokanga lahi ki he ngaahi faingamālie fakaako na'e ma'u ai 'e he'emau fānau 'e toko tolu 'i he ngaahi 'apiako 'a e pule'angá. . . .

"Ka neongo ia, 'i he ngaahi ta'u kimuí ni maí, ne mau mamata ki he ngaahi liliu 'i he potungāue akó mo 'enau kamata ke mavahe mei he ngaahi lao fakapa'anga mo fakaako ne fakamo'oni'i 'oku lelei. . . . 'Oku nau kamata ke fai ha ngaahi liliu 'i he ngaahi founa pea mo e nāunau fakalēsoní. . . . Peá ne hoko 'a e ngaahi lao 'e ni'hi ke ne maumauí 'a e lelei 'a e tamasi'i akó, peá ne tupu ai ha ngaahi palōpalema lahi 'o feka'aki pea mo e fiemālie 'a e kau akó, mo honau 'ulungāangá, pea mo hono ngāue'aki 'o e faito'o kona tapú.

"Ne hoko 'a e kovi lahi ko 'ení ko ha me'a ke ne ue'i 'a e loto 'o e tokolahi 'o kimautolú ke mau fakalalakala'i 'a 'emau ngāue mālohi mo e tokoni 'i he kautaha 'a e kau faiakó pea mo e ngaahi mātú'á pea mo e kōmiti fale'i 'a e akó ne filí. 'I ha feitu'u 'e taha 'o ha ako mā'olunga, pea na'e meimei tatau nai pea mo e ngaahi ngata'anga 'o homau uooti ne [fili] ai 'e he ngaahi mātú'á mo e ngaahi kaungā-me'a na'a nau tokanga ki he ngaahi palōpalema ko 'ení ha ni'hi 'o kimautolu ki ha ngaahi lakanga 'i he kautaha 'a e mātú'á mo e kau faiakó pea mo e ngaahi kōmiti fale'i 'a e akó.

"Na'e kamata 'e ha kau mēmipa 'o e Siasí 'a ia ne nau maheni mo e ngaahi me'a 'o e Siasí ke nau fai ha ngaahi me'a 'i he ngāue fakataha mo e ngaahi fakatahá, pea mo uesia 'a e anga hono pule'i 'o e akó. Na'a mau poupou'i 'a e ngaahi polokalama ako. Na'a mau poupou'i 'a e ngaahi polokalama lelei, pea na'a mau malava ai ke mau ha ola lelei ki he ngaahi polokalama ako mo e ngaahi founa fakafaiako tukufakaholo. Na'a mau lava ke ongo'i 'oku tupulaki 'a 'emau fiemālie pea 'oku fakasi'isi'i atu ai 'a e anga fie fakailifia 'a e tamaiki akó pea mo e ngaahi fakamālohi 'i he ngaahi hala 'i he fale pe mo e ngaahi mala'e 'i he 'apiakó, pea 'oku fakasi'isi'i atu ai 'a e 'ulungāanga kovi pea mo hono ngāue'aki 'a e faito'o kona 'oku tapú. Na'a mau ma'u 'a e tokanga 'a e ngaahi mātú'a lahi pea mo tānaki mai ['a e fānau akó ki he'emau kautahá]. . . . [Na'a mau] fakamo'oni'i ki he kaka'i 'e lava ke 'i ai honau le'o 'i hono fili 'a honau kau fakafongá. . . .

"Na'e hoko foki 'a e ngaahi me'a ko 'eni ko ha me'a ke toe fakamo'oni'i ai ko e Kau Mā'oni'oni ko e taimi 'oku nau ngāue fakataha ai pea nau tuku atu honau mālohí, 'oku nau lava ke poupou'aki ha mālohi lahi pea 'oku toe tokolahi ange 'a e fie kau maí.

"Kuo hoko 'a e fakamo'oni ko 'ení ko ha me'a ke ne takiaki'i atu au ki he ngaahi konga kehekehe 'o e fonuá, pea [kau 'i he ngāue] 'i he ngaahi me'a fakapisinisi, fakapule'angá, mo fakakonisitu'utone. Kuó ne 'ai au

ke u tui kuo pau ki he Kau Mā'oni'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea te nau lava ke fakahoko 'a e ngaahi liliu fakasōsialé 'a ia 'oku tau fie ma'u lahi." (David L. Tomlinson, " 'Oku tau Fetongi 'a e Ngaahi Ako 'oku 'i ai 'Etau Fānaú," *Tūhulu*, Sune 1976, pp. 52–53.)

Ko e hā 'a e ngaahi fiema'u 'oku hoko 'i hotau fonuá? Ko e hā 'a e ngaahi me'a te tau lava 'e kitautolu fakatāutaha pea mo e kulupu 'o e lakanga fakataula'eiki ke fai ke fakahoko ha tokoni?

NGAAHI 'ULUNGĀANGA

'Oku fa'a hoko ke lava ke ta'ofi 'a e pa'umutú, fakatātā pe tohi fakalielia, mo e ngaahi kovi kehe 'o kapau pē 'e ngāue fakataha ha falukunga kakai. 'Oku 'uhinga 'eni 'a 'ene pau ki ha taha ke ne tomu'a fokotu'utu'u ha falukunga kakai, pea 'oku nau 'i ha tu'unga lelei ange ke nau fakafepaki'i 'a e ngaahi kovi ko 'eni kae 'ikai ko ha tokotaha lakanga fakataula'eiki pe 'e taha? 'O hangē ko 'eni, ko e ngaahi kōlomu lakanga fakataula'eiki 'i Sōleki Sítí na'a nau fa'ufa'u ke fai ha ngaahi fakahāhālotō fakalongolongo 'i he ngaahi falefaivá 'oku hulu'i ai 'a e ngaahi hele'uhila ta'efe'ungá.

Ko e hā 'a e ngaahi palōpalema fakae'ulungāanga 'i hotau fonuá? Ko e hā 'a e me'a te tau lava ke fai ke ikunai 'aki 'a e ngaahi palōpalema ko 'eni?

MO'UI LELEI MO E MO'UI MALU

Ko e meimei ngaahi fonua kotoa pē 'oku nau fie ma'u ke fakalalakaka 'a honau ngaahi tu'unga 'i he mo'ui lelei mo 'enau malú. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi kolo 'e ni'hi 'oku nau fie ma'u ke toe lelei ange 'a e ni'hi 'oku nau fie ma'u ke toe lelei ange 'a hono pule'i honau ngaahi halá pe 'oku nau fie ma'u ke toe lelei ange 'a hono tokanga'i 'o e ngaahi lao 'o fekau'aki mo 'enau hao mei he fakatu'utāmakí. 'Oku 'i ai ha ngaahi feitu'u 'e ni'hi 'oku nau fie ma'u ke toe lelei ange 'a 'enau ngaahi va'i pea mo 'enau founa fakama'á.

'I he'etau feinga ke tau tokoni'i hotau fonuá, kuo pau ai ke tau fakakaukau'i 'a e ngaahi fiema'u makehe 'o hotau fonuá. 'I he taimi kuo tau fakakaukau ai pē ko e hā 'a e ngaahi palōpalema 'oku fie ma'u lahi taha ke tokanga ki a'i, 'oku tau lava leva ke fili 'a e fie ma'u 'e taha pea fai ha palani ke veteki ia. Kuo matu'aki 'aonga lahi 'a e kau mēmipa 'o e Siasí 'i he ngaahi polokalama ngāue lahi 'a e fonuá. Kuo 'i ai ha kau mēmipa 'e ni'hi 'o e Siasí, kuo ma'u ha ngaahi lakanga 'i he ngaahi me'a fakapule'angá, pea kuo nau ngāue 'i he ngaahi kōmiti, pea kuo nau fai ha ngaahi tokoni ke fakalalakaka 'aki honau ngaahi fonuá.

Ko Teti Puluvenitoní (Ted Brewerton), ko ha lakanga taula'eiki 'i Kalakuli 'i Kānata, pea ko ha fa'ifa'itaki'anga ia 'o e founa 'e lava ai 'e ha taha ke ne fai ha me'a ke ne fakalalakaka 'aki hono fonuá. Na'e fakalāngilangi'i ia ko e taha hu'i-vai tu'u-ki-mu'a taha 'i hono vahé 'i he'ene ngāue'aki 'a e faito'ó. Na'a ne tufaki atu 'a e ngaahi tohi tufa, pea ne fai mo ha ngaahi fakamatala, pea ne 'a'ahi ki ha ngaahi 'apiako, pea na'a ne

---

tokoni ki he kau 'ōfisa fakapule'angá ke nau lava ke mapule'i 'a hono ngāue'aki 'a e ngaahi faito'ó. Na'á ne fai ha fu'u fakalaka lahi 'i he ngaahi mo'ui 'a ha kakai 'e laui teau. (Vakai, Janice Smith, "Making a Difference," *Tūhulu*, Sune 1976, p. 50.)

Kuo 'i ai ha Kau Mā'on'i'oni 'l he Ngaahi 'Aho Kimui Ní kuo nau fakatonuhia'i kinautolu 'i he'enau tuku hanau taimi ki honau ngaahi fonuá 'i he'enau fakakikihi 'o pehē 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakalaka te nau fai 'i he sōsaietí, pea 'oku nau fu'u mo'ua. Pea 'oku finangalo mai 'a e 'Eikí kiate kinautolu ke tau kau 'i he ngāue pea fai ha fa'ahinga me'a 'oku toe lahi ange 'i he ngāue pe ki he Siasí. Ko 'ete ngāue fakalalakakai 'a e mo'ui 'i he fonuá ko e toe ngāue pē foki mo ia 'a e 'Eikí.

Alea'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e mo'ui lelei pea mo hono malu'i 'i hotau feitu'u. Ko e hā 'a e me'a te tau lava 'e kinautolu ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke tau fai ke fakatuha 'aki 'a e ngaahi fiema'u ko 'ení.

NGĀUE UELOFEÁ

'Oku matu'aki mahu'inga ki he Kau Mā'on'i'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke nau loto lelei ke nau fai ha tokoni ki he ni'ihí kehe 'i he ngaahi taimi 'o e faingatāmakí. Ko e fa'ifa'itaki'anga lelei 'o e ngaahi ngāue peheé na'e hoko ia 'i he 1976, 'i he taimi na'e pa ai 'a e 'ā ta'ofi 'o ha vaitafe pea tāfea ai ha ngaahi kolo 'e ni'ihí ofi ki Lesipeeki, 'Aitahō. Na'e fakakaukau ai 'a e kau mēmipa 'o e Siasí mei he ngaahi siteiki takatakai 'o e ngaahi feitu'u ko 'ení kuo pau ke nau tokoni ki hono fakama'a 'o e ngaahi koló 'a ia ne 'auha 'i he maumaú. Ne totongi ai 'e he to'utupu talavou mo e ngaahi kōlomu 'a e lakanga fakataula'eikí ha ngaahi pasi pea nau 'alu atu ki he feitu'u ne tāfeá. Na'á nau tokoni 'i hono fakama'a, monomonó, mo hono langa 'o e ngaahi 'api fo'ou. Ne 'i ai ha kau tangata mo ha kau fefine 'e ni'ihí ne au tokanga'i 'a e fānaú koe'uhí ke lava 'e he mātu'á ke ngāue 'i honau ngaahi 'api na'e maumaú. 'l he ngaahi uike si'i pe, ne 'osi leva 'a e meimei fakama'a kotoa pē ne fa'i pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō ki he kau mēmipa 'o e Siasí na'a nau pole ke fai 'a e ngāue 'a ia na'a nau loto ke nau tokoni ki he fa'ahinga 'o e tangatá

Ko e ngaahi founga 'e ni'ihí te tau lava ai ke fakamālohia hotau ngaahi kaungā-'apí mo hotau fonuá—

- Vahevahe atu 'a e Ongoongolelei ki hotau ngaahi kaungā-me'á mo hotau ngaahi kaungā-'apí.
- 'Ofa pea tokoni ki hotau ngaahi kaungā-'apí 'i he 'etau fai ha fanga kīi ngāue iiki ma'u ai pē 'o e anga-'ofa kiate kinautolu.
- Feinga ke "fakafemo'uekina'i" ki he ngaahi ngāue lelei ki he fonuá.
- Tokoni ke tau 'ilo'i pea mo veteki 'a e palōpalema 'i he koló.
- Tokoni ki he ngaahi tū'unga fakatakimū'a 'i he koló.

Ngaahi Fatongia ki Hotau Fonuá

Na'e pehē 'e Palesiteni N. 'Eletoni Tena, " 'Oku mau 'amanaki ki he tangata kotoa pē ke ne mateaki'i 'a hono fonuá--'a e fonua 'a ia na'e fanau'i ai iá, 'a e fonua 'okú ne nofo mo ngāue aí, 'o tauhi ai 'a hono fāmilí" ("Kapau te nau tohi 'a e 'Otuá 'o e fonuá," *Tūhulu*, Mē 1976). 'Oku fie ma'u ke tau ongo'i ha 'ofa ki hotau fonuá pea mo hono kaka'i pea 'oku tau fie ma'u 'a e lelei tahá kiate kinautolu. 'Oku hoko mai 'a e ngaahi 'ofa peheé ke tau ako ke tau fakahoungā'i 'a e hisitōlia mo e ngaahi feilaulau 'a e kau tangata'i fonua 'a hotau fonuá.

'Oku 'ikai ke 'uhinga 'etau mateaki'i fonuá ki he pau ke tau loto taha mo e tokotaha fakatāutaha kotoa pē 'oku taki 'i he pule'angá. Ko e meimei ko e kau 'ōfisa kotoa pē 'o e pule'angá, 'oku nau feinga 'i he loto fakamātoato ke nau fai 'a e totonu, pea 'oku totonu ke tau poupou'i kinautolu. 'Oku totonu ke tau lotu faka'aho ke nau fai ha ngaahi fakakaukau totonu pea fai 'a e ngaahi me'a totonú. Na'e 'i ai 'e taimi 'e taha na'e fe'iloaki ai 'a Palesiteni Hāloti B. Lī pea mo e Palesiteni 'o 'Ameliká 'a ia na'a ne "fakapapau'i ai kiate ia tatau ai pē pe ko e hā 'a hono hingoá pe ko e hā 'a e fa'ahi fakapolitikalé 'okú ne kau aí, ka ko kimautolu [ko e Siasí] 'oku mau fa'a tū'ulutui, pea lotu ki he 'Otuá ke ne tataki atu 'e ia pea mo e kau taki 'o e pule'angá pea mo māmani 'akitautolu ki he ngaahi [palōpalema 'o hotau kuongá nij]" ("Ko e Taimi 'o e Filí," *Tūhulu*, Siulai 1972, p. 29.)

'Oku kau foki 'i he'etau tokoni ki hotau pule'anga 'a 'etau talangofua ki hono ngaahi laó. 'Oku tau lava pē ke ma'u 'a e melino 'i he taimi 'oku lava pē ke ma'u 'a e melinó 'i he taimi 'oku talangofua ai 'a e tokotaha kotoa pē ki he laó. 'Oku pehē 'i he tefito 'o e Tui hono hongofulu mā uá: " 'Oku mau tui 'oku totonu ke fakaongoongo ki he tuí, mo e kau palesiteni, mo e kau pule mo e kau fakamaau fakapule'anga, pea talangofua mo faka'apa'apa mo poupou ki he laó."

Kapau 'oku 'i ai ha kau lakanga fakataula'eiki kei talavou 'i he kalasí, pea mou alea'i 'a e ngaahi founa te nau lava ke fakahaai ai 'a 'enau faka'apa'apa ki he kau taki mo e talangofua ki he laó. 'E lava fēfē 'e he talavou ke ne teuteu'i ai ke ne ngāue 'i hono fonuá pea mo hono koló?

'Oku 'i ai ha founa 'a e fonua takitaha ki he'enau fa'u 'a e ngaahi laó. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fonua 'e ni'hi 'oku nau tuku 'a e kakai 'o e fonuá ke nau fili 'a e kau fakafounga 'oku nau tokoni ki hono fa'u 'o e ngaahi laó. 'Oku fakatautautefito 'i he ngaahi fonua ko 'ení, 'a hono ma'u ai 'e he Kau Mā'oní'oní 'i he ngaahi 'Aho Kimui Ní ha fatongia ke nau ako ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a fekau'aki mo e pule'anga pea ke poupou'i 'a e kau tangata lelei 'i he'enau fili kinautolu ki he ngaahi lakangá. 'Oku totonu ki he tangata'i fonua 'o e fonua kotoa pē 'oku fai ai 'a e ngaahi fili fakafounga ke nau kau 'i he filí.

Faka'osi

'I he'etau hoko ko e Kau Māoni'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku 'i ai hotau fatongia ki hotau koló pea mo hotau fonuá. 'Oku tau ma'u ha fatongia ke tau mo'ui angatonu ea ke tokoni 'i hono veteki 'o e ngaahi palōpalemá pea hono tuha 'o e ngaahi fiema'u 'a hotau sōsaietí kotoa. Ko e nīihi 'o e ngaahi founa te tau lava ke fakahoko 'aki hotau fatongia ki hotau fonuá ko e—

- Mateakīi hotau fonuá mo hotau kakaí.
- Fa'a lotu koe'uhí ko hotau kau takí.
- Talangofua ki he laó.
- Ako ke 'iloí 'a e ngaahi tu'tutu'uni mo e ngaahi me'a fakapule'angá.
- Poupouí 'a e kau takimu'a 'oku nau faitotonu pea mo potó.

Ngaahi Tukupā

1. Fili 'a e founa 'e taha te ke lava ai ke tokoni'i ho kaungā-'apí pe koló. Fai ha palani fakatāutaha pea ke kamata ke fakahoko ia 'i he uike ko 'ení.
2. Fakakaukau'i mo ho'o kōlomú pe ko e hā 'a e me'a te mou lava ke fai fakakulupu 'i he lakanga fakataula'eikí ke fakalakalaka'i 'aki homou koló.
3. Lotua homou kau taki fakakoló mo fakapule'anga 'i ho'omou ngaahi lotu fakafāmilí ke nau tataki kimoutolu 'i he angatonú.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

1 Timote 1:8–10 (ko e fiema'u 'o e laó)

1 Timote 2:1–2 ('oku totonu ke tau lotu koe'uhí ko e kau taki fakapule'angá)

Taitusi 3:1 ('oku totonu ke tau talangofua ki hotau ngaahi pule'angá)

1 Pita 2:13–14 ('oku totonu ke tau tukulolo ki he ngaahi lao kuo fokotu'u 'e hotau ngaahi pule'angá)

Mōsaia 29 (ko e lea 'a e Tu'i ko Mōsaia 'o fekau'aki pea mo e pule'angá)

T&F 134 (ko e lea fekau'aki mo ha fie ma'u 'o e laó pea mo e tefito'i mo'oni 'o ha pule'anga)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a ke fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Vakai'i pe ko e hā 'a e ngaahi ngāue lelei" 'i homou ngaahi kaungā-'apí mo e koló te ke lava ke faka'aonga'i ai 'a e tokoni 'a ho'o kōlomú.
2. Vahēi 'a e kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai 'a e ngaahi talanoa mo e fakamatala ki he ngaahi potu folofola 'i he lēsoní.

Ko e Fakamo'oni Ki he Ongongolelei 'o Sīsū Kalaisí

Lēsoni 26

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ko hono tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e anga 'etau ma'u mo hono langa'i hake ha fakamo'oni mālohi ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí.

Talateú

Ko e fakamo'oni ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e taha ia 'a e ngaahi polokalama mahu'inga te tau lava ke ma'u. Na'e 'ilo'i 'e Palesiteni Tēvita O. Makei 'a e me'a ko 'ení 'i he'ene kei talavou. Ná ne lea 'o pehē: "Ná ku fiekaia ki ai; na'a ku ongo'i kapau te u lava ke ma'u ia [ha fakamo'oni], pe hangē 'oku 'ikai toe mahu'inga 'a e ngaahi me'a kehe kotoa pē" ("Ko ha Fakamo'oni Fakatāutaha," *Improvement Era*, Sepitema 1962, p. 628).

'E poupou'i kitautolu 'e he'etau ngaahi fakamo'oni 'i he'etau ngaahi mo'u'i kotoa 'i he taimi 'oku hoko mai ai 'a e ngaahi faingata'a mo e ngaahi 'ahi'ahi. 'I he ngaahi taimi pehé, he 'ikai ke lava ke poupou'i kitautolu 'e he ngaahi fakamo'oni 'a e ni'hi kehe ka kuo pau ke tau fakafalala ki he'etau ngaahi fakamo'oni pe 'atautolu ko'e'uhí ke tau lava ke tau matu'uaki 'a e ngaahi faingata'a 'i he tuí.

Ko e Hā 'a e Fakamo'oni?

Mahalo pē te tau lava 'o manatu'i 'etau fuofua fe'iloaki mo e kau faifekau' pea mo 'etau ako ki he ongoongolelei pe ko 'etau feohi mo ha taha na'a ne tokoni'i kitautolu ke tau ma'u ha fakamo'oni. Pea mahalo pē te tau lava ke manatu'i 'a e ongo'i mahalo pē te tau lava ke manatu'i 'a e ongo'i māfana na'a tau ma'u 'i he taimi na'a tau fanongo ai ki ha taha 'okú ne fai ha fakamo'oni kiate kitautolu. Ko e fa'ahinga ongo'i ko 'ení ko e fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki hotau ngaahi laumālié ke tau 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e me'a 'oku tau fanongo ki ai. Ko e fa'ahinga ongo'i ia 'o e nonga, pea mo e tāeue'a 'a 'ete 'ilo 'i hoto lotó 'i he fa'ahinga ongo'i ko 'ení, 'oku tau 'ilo'i ai ko Sīsū Kalaisi ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá pea ko Siosefa Sāmita ko ha Palōfita, pea ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha Siasi mo'oni pe ia 'e taha 'i he māmaní. 'Oku lava foki 'e he fa'ahinga ongo ko 'ení ke tau ma'u ai ha fakamo'oni ki he Lea 'o e Potó, pe ko e tefito'i mo'oni 'o e vahahongofulu pe ko e mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná.

'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku mahu'inga ke tau ma'u ha fakamo'oni ki he kau palōfita mo'u'i.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Hāloti B. Lī 'a e mahu'inga 'o e 'ilo ko 'eni 'o pehē:

“'Oku ou loto ke mou fakakaukau lahi ki he me'a ko 'eni. Kuo lea'aki 'e ha taha 'i he founa ko 'eni, ke ului mo'oni ha taha kae 'oua kuó ne mamata ki he mālohi 'o e 'Otuá 'i he'ene 'i he kau taki 'o e Siasi ko 'eni, pea 'oku kovi ia ki hono lotó 'o hangē ko ha aff.' 'Oku takiaki 'a e kau mēmipa 'o e Siasi ni 'i he hala totonu 'i he taimi 'oku nau ma'u ai 'a e tui ko iá, pea 'oku nau tui ko e kau tangata ko 'eni ko ha kau tangata ko ha kau tangata 'a e 'Otuá 'oku ue'i kinautolu 'e he Laumālié pea kuo fili totonu 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá.” (“Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí,” *Tūhulu*, Siulai 1972, p. 103.)

Tukuange ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke nau kīi fakakaukau 'i he kīi taimi sīi 'o fekau'aki mo 'enau ngaahi fakamo'oni. Fakahā ange kiate kinautolu ke nau fakamanatu 'a e taimi na'e fakahā ai kiate kinautolu 'a e mo'oni 'o e ongoongoleléi pea mo e anga 'enau ma'u 'a e fakamo'oni 'o e Laumālié 'oku mo'oni 'a e siasi, pea ko Sisuú ko e Kalaisi ia, pea ko e Tohi 'a Molomona 'oku mo'oni. 'Eke ange kiate kinautolu pē na'e anga fēfē 'a e hoko 'a e ngaahi me'a ko 'eni kiate kinautolu pea mo e anga 'o enau 'ilo'i 'enau ma'u ha fakamo'oni.

Ma'u ha Fakamo'oni

'Oku fakatefito 'a e fakamo'oni 'i he fakahā mei he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku hoko mai ia 'i he taimi 'oku lea ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ki hotau lotó, 'atamaí, pea mo e laumālié 'i he'ene fakamo'oni 'a e mo'oni kiate kitautolu (vakai, T&F 8:2--3). Na'e fakamatala'i 'e Kalaisi kia Pita na'e 'ikai ke ha'u 'a 'ene fakamo'oni mei ha tangata, ka mei he 'Otuá (vakai, Mātiu 6:13–17).

Na'e hiki 'e 'Eletā Paale P. Palati 'a e fakamatala ko 'eni 'i he fakamo'oni na'á ne ma'u 'oku mo'ui 'a e Tohi 'a Molomoná:

Na'á ne pehē, “Na'á ku fakaava hake 'a e [Tohi 'a Molomoná] 'i he loto vēkeveke,” pea u lau 'ulu'i tohi. Hili iá, ne u toki lau 'a e fakamo'oni 'a ha ni'hi 'o e kau fakamo'oni 'o fekau'aki pea mo e founa 'o hono ma'u 'o e tohi pea mo hono liliú. . . .na'á ku lau ia 'i he 'ahó kotoa; pea na'e 'ikai te u toe loto ke u mohe 'i he taimi na'e po'uli aí, he na'á ku sai'ia ange ke u lautohi 'i he mohé.

“'I he taimi na'á ku lau aí, na'e tō kiate au 'a e Laumālie 'o e

'Eikí, pea na'á ku 'ilo'i he na'e mahino kiate au 'oku mo'oni 'a e tohi, pea matu'aki faingofua 'o hangē ko ia na'e fakahā kiate au 'o hangē ko e mahino mo 'ilo'i 'e ha tangata 'okú ne mo'ui. Na'e matu'aki kakato 'a 'eku fiefiá pea na'á ku fiefia 'e lahi ange 'i he totongi 'o e ngaahi mamahi kotoa pē, ngaahi feilaulau kotoa pē mo e ngaahi ngāue kotoa pē 'o 'eku mo'ui.” (*Autobiography of Parley P. Pratt*, p. 37.)

Ko e ma'u 'o e fakamo'oni ki ha ni'hi ko ha me'a ia 'oku matu'aki mahino. 'Oku 'i ai 'a e ni'hi kehe 'oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku fu'u fakaofu, ka 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga. Kuo lea'aki 'e 'Eletā Lōleni C. Tani 'o pehē,

“Mahalo pe na’e ‘ikai ke hoko mai ia ‘o hangē ko e ʻāpa ‘o ha maama (‘oku ‘ikai te u ‘ilo’i pe ‘oku anga fēfē ho’o fetu’utaki pea mo e ‘Eiki), ka ‘oku hangehangē ko ha fakapapau’i ia ‘o ha fa’ahinga ongo’i ‘oku tō ki he lotó, ko ho’o founga fakanatula ka ko e founga mo’oni ia mei he ‘aho ki he ‘aho kae ‘oua kuó ke ‘ilo’i pau ia.” (“Watch Therefore: For Ye Know Not What Hour,” University of Utah Institute devotional, Nōvema 10, 1972, p. 5.)

Na’e fakamatala’i ‘e Palesiteni Māloni G. Lomeni ‘o pehē ko e founga ‘eni na’a ne ma’u ai ‘a ‘ene fakamo’oni:

“‘Oku ‘i ai ‘a e taimi ‘e ni’ihi ‘oku hoko māmālie mai ‘a e fakamo’oni ki ha taha ‘i ha vaha’a taimi fuoloa. ‘Oku ‘ikai ke u manatu’i ne u ma’u fakafokifā pē ha fakamo’oni. . . .Na’e ‘ikai foki ke u manatu’i ‘a e taimi na’e ‘ikai ke u ma’u ai ha fakamo’oni. Kuo hoko ia ko ha me’a ne fakamālohia ‘i ha ngaahi ta’u lahi, ka ‘oku ‘ikai ‘aupito ke u manatu’i pe ko e fē ‘a e taimi na’a ku tui ai. Tatau ai pē pe ‘oku hoko fakafokifā mai ‘a e fakamo’oni pe ‘oku hoko mai mei he tu’unga ki he tu’unga, ka ‘okú ne fai ha fa’ahinga me’a ki he tokotaha ko iá. ‘Oku fakalaka ‘a e tokotaha ko ia ‘i he taimi ‘okú ne ma’u ai ‘a e fakamo’oni.” (“Oku Anga Fēfē ‘Etau Ma’u Ha Fakamo’oni,” *New Era*, Mē 1976, p. 11.)

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘e ni’ihi kuo pau ke tau fai ke tau lava ke ma’u ha fakamo’oni. Ko e ngaahi tu’unga ko ‘eni ‘e nimá ‘oku matu’aki mahu’inga:

Hili ‘a e ngaahi tulunga ko ‘eni ‘e nima ‘i he palakipoé:

1. *Holi ki he tui.* ‘Oku fakamatala’i ‘e ‘Alamā ko e ‘uluaki tu’unga ‘o ‘etau ma’u ha ‘ilo ki he mo’oni ko ha’atau holi ke tui ki ai (vakai, ‘Alamā 32:26–27).
2. *Fekumi ki he ngaahi Tohi Tapú.* ‘Oku tataki kitautolu ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá ke tau “kumi ki he ngaahi Tohi Tapú—fekumi ‘i he ngaahi fakahā kuo pakau, pea kole ki he’etau Tamai Hēvaní ‘i he huafa ‘o Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí, ke ne fakahā ‘a e mo’oni kiate kimoutolu, pea kapau te mou fai ia ‘aki ‘a e mata ‘oku sio tāfataha ki Hono nāunaú pea ‘ikai ha veiveiua, te ne tali ia kiate kimoutolu ‘i he mālohi ‘o hono Laumālie Mā’oni’oni. Te mou ‘ilo’i ia ‘iate kimoutolu pe kae ‘ikai ‘i ha taha kehe. ‘E ‘ikai leva te mou toe fakafalala ki ha toe tangata kehe ke mou ‘ilo’i ai ‘a e ‘Otuá; pea ‘e ‘ikai ke toe ‘i ai ha fakaveiveiua.” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, pp. 11–12.)
3. *Fai ‘a e Finangalo ‘o e ‘Otuá.* Na’e fakamahino ‘e he Fakamo’u’i ‘i he te’eki ke fakapapau’i ‘e ha tangata pē ‘oku ha’u ‘a e Tokāteliné mei he ‘Otuá, kuo pau ke ne mo’u’aki ‘a e Tokāteline ko iá (vakai, Sione 7:16–18.)
4. *Fifili ki he Ngaahi Tefito’i Mo’oni ‘o e Ongongolelei.* Fifili ki he ngaahi ‘uhinga ‘o e ngaahi Tohi Tapú pea ako mo fakakaukau kiate kinautolu pea lotu ‘i he tui kia Kalaisi ke ma’u ‘a e ‘ilo mei he Laumālie

Mā'oni'oni pe 'oku mo'oni 'a e fakakaukau ko 'eni. (Vakai, Molonai 10:3–5.)

5. *Aukai pea mo Fa'a Lotu Ma'u Pē.* Ne 'ilo'i 'e 'Alamā kiate ia 'oku mo'oni 'a e Ongoongolelei koe'uhī na'a ne 'aukai mo lotu 'i ha ngaahi 'aho lahi. 'I he hili 'a 'ene 'aukaí, ne fakamo'oni 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi tokāteline 'o e 'Otua ki hono laumālie. (vakai, 'Alamā 5:45–46.)

Tuku ange ki ha taha 'o e kalasí na'e 'osi vahe'i ki ai ke ne fakamatala'i 'a e founga na'e ma'u ai 'ene fakamo'oni.

Langa Ha Fakamo'oni 'oku toe Mālohi Angé

Ko e taimi 'oku tau ma'u ai ha fakamo'oni, te tau ma'u ai pē ia? Ne lea'aki 'e Palesiteni Hāloti B. Lī 'o pehē, “Ko e Fakamo'oni 'oku 'ikai ko ha fa'ahinga me'a 'okú ke ma'u ia 'i he 'ahó ni, pea kuo pau ke ke ma'u ia ma'u ai pē. 'Oku pelepelengesi 'a e fakamo'oni. 'Oku fefeka ia ke pukepuke 'o hangē ko e huelo 'o e māhina. Ko e fa'ahinga me'a ia kuo pau ke ke pukepuke 'i he 'aho kotoa pē 'o ho'o mo'uí.” (*Church New*, Siulai 15, 1972, p. 4.)

Kuo pau ke tau feinga ke tau mo'ui angatonu, pea fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e lakanga fakataula'eikí, pea tokoni ki he nīhi ai ke tau lava ke fakamālohia 'a 'etau ngaahi fakamo'oni 'i he 'aho takitaha. Ko e fakamo'oni kuo pau ko ha tefito'i mo'oni ia 'o e ngāue pea kuo pau ke ne fakatupulaki ha mālohi.

Fakahā 'a e fakatātā 26-a, “E lava ke tau fakamālohia 'a 'etau fakamo'oni 'aki 'etau fakahā ia ki ha nīhi kehe.”

'I he'etau felingí'aki 'etau ngaahi fakamo'oni mo e nīhi kehé 'oku 'ikai ke tau fakamālohia pē 'a 'etau ngaahi fakamo'oni 'a tautolú, ka 'oku tau fakamālohia foki 'a e ngaahi fakamo'oni 'a kinautolu 'oku nau fanongo kiate kinautolú. 'Oku tau ma'u ai ha faingamālie ke tau fakahā 'a 'etau ngaahi fakamo'oni tu'o taha 'i he māhina 'i he'etau houalotu 'aukaí mo e fakamo'oni, 'oku totonu foki ke tau ngāue'aki 'a e faingamālie kotoa pē ke tau fai 'etau ngaahi fakamo'oni ki hotau ngaahi kaungā-me'á pea mo e fāmili.

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, 'oku tau ma'u ai 'a e fatongia ke vahevahe 'etau fakamo'oni mo e nīhi kehé, 'o fakatou tatau pē 'a e Siasi mo e ta'e Siasi. 'Oku tau fakahaai 'etau fakamo'oni 'i he 'aho takitaha, 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku tau lea'aki mo fakahokó. Ka 'i he taimi 'oku tau vahevahe ai 'etau fakamo'oni, te ne fakamālohia 'a e nīhi kehé pea mo kitautolu pē foki. Kuo pau ke tau tu'ukāivi 'i hono fakamo'oni 'o Sisuú (vakai, T&F 76:79).

Na'e akonaki'aki 'e Pita 'o pehē: “Pea mou nofo te u pē ke tala ia 'i he angavaivai mo e manavahē 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'akimautolu

---

ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú" (1 Pita 3:15). 'Oku a'u atu ki he nīhi kehe hō'mou fakamo'oni ki he mo'oni pea 'oku tokoni'i ai kinautolu ke nau holi ke toe lahi ange 'a 'enau 'iló. 'Oku mau fakamālohia ai kinautolu pea mo kitautolu foki.

Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e T&F 62:3 pea mo e T&F 84:61. Ko e hā e me'a na'e talá'ofa'aki 'e he 'Eikí kiate kinautolu ko e 'oku fai 'enau fakamo'oni?

'Oku lava ke hoko 'a 'etau ngaahi fakamo'oni ko ha ma'u'anga mālohi lahi ki hotau ngaahi fāmilí. Ko e taimi na'a ne ngāue fakafaifekau 'i he 1868 na'a ne tohi ki hono fohá 'o pehē: " 'E hoku foha, 'ofa ke hoko 'a e fakamo'oni ho'o tamai kiate koe ko ha fetu'u ke ne tataki koe 'i ho'o mo'uí hono kotoa" (to'o mei he Reinhard Maeser in *Karl G. Maeser*, p. 57).

Fehu'i ki he kau talavou pe 'oku anga fēfē 'a e hoko 'a e ngaahi fakamo'oni 'a 'enau ngaahi tamai ko ha ngaahi "fetu'u tataki" ki he 'enau ngaahi mo'uí. Fehu'i ange ki he tamai pe 'oku anga fēfē 'a e hoko 'a 'enau fakahā 'enau ngaahi fakamo'oni ko ha me'a 'e tokoni'i 'aki 'enau fānau ke nau ma'u ha ngaahi fakamo'oni.

Ngaahi Tukupā

1. Feinga ke ma'u, fakamālohia, pea fai ho'o fakamo'oni 'i he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí.
2. Feinga ke ke mo'ui tatau 'i ho'o ma'u ha fakamo'oni 'oku lahi ange ki he mo'oni 'i ho'o mo'ui ofi ki he 'Eikí pea ngāue faivelenga 'i ho uui'i 'i he lakanga fakataula'eikí.
3. Palani ha efiāfi fakafāmilí 'i 'api 'i he tefito 'o e fakamo'oni. 'I he fakataha ko ia, fai ha'o fakamo'oni ki ho fāmilí.
4. Fai ha'o fakamo'oni 'i he houalotu 'aukaí pea mo e fakamo'oni.

Ngaahi Fakamo'oni 'oku Tānaki Atu

Saame 19:7 (ko e mahu'inga 'o e fakamo'oni)

1 Kolinitō 12:3 (oku ha'u 'a e ngaahi fakamo'oni mei he Laumālie Mā'oni'oni)

2 Timote 1:8 (oku totonu ke 'oua na'a tau mā ke fai 'etau fakamo'oni)

T&F 76:22–23 (ko e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmita pea mo Sitenei Likitoní)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a ke fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Teuteu ha sioka pea mo ha palakipoe.
2. Kapau 'okú ke loto ki ai, pea ke vafe'i ha mēmipa 'o e kalasí ke ne fai ha fakamatata ki ha me'a na'e hoko kiate ia 'i he'ene ma'u 'ene fakamo'oni.
3. Teuteu ha fakataha pea kamata 'aki 'a e hiva " 'Oku Mo'ui Hoku Huhuí," Himi, fika 68.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'eni ke tokoni'i kitautolu ke tau fakamālohia 'etau tui kia Sīsū Kalaisí.

Talateú

Fakahā 'a e fakatātā 27-a, "Ko e 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi ko e Tui kia Sīsū Kalaisi." Fakahā ange ia 'i he lolotonga 'a e taimi kalasi hono kotoa.

Koe tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ko e 'uluaki tefito'i mo'oni ia 'o e ongoongoleléi. Kapau 'oku tau ma'u 'a e tui kia Sīsū Kalaisí 'oku tau falala kiate ia; 'oku tau tui kiate ia pea 'oku tau tali ia pea mo 'ene ngaahi akonakí. Na'e tohi 'e he 'aposetolo ko Paulá 'o pehē, " 'oku mau 'a 'a'eva 'i he tu, kae 'ikai 'i he maama" (2 Kolinitō 5:7). 'Oku 'uhinga 'eni 'i he hoko 'a e tui ko ha fakamo'oni fakalaumālie ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau lava ke mamata pe fanongo ki ai pea 'oku mo'oni. 'O hangē ko 'ení, 'oku 'ikai ke tau lava sio 'oku mate 'a Sīsū ma'a tautolu pe ke ne mamahi koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá, ka 'oku tau 'ilo'i ia 'i he'etau tuí. Na'e pehē 'e Alamā, " 'Oku 'ikai ko e Tuí 'a e 'ilo haohaoá ki he ngaahi me'a; ko ia kapau 'oku mou ma'u 'a e tuí, 'oku mou 'amanakí ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke ha mai, 'a ia 'oku mo'oni" (Alamā 32:21).

Tui kia Sīsū Kalaisi

'Oku malava 'e he tangata 'oku nau tui kia sīsū Kalaisí ke nau fai ha ngaahi feilaulau pē ke nau fai ha ngaahi ngāue faingata'a. 'O hangē ko 'ení, 'i he'enau tuí ne loto lelei ai 'a 'Ēpalahame ke ne feilaulau'aki 'a hono fohá, pea na'e lava ai ke liliu 'a 'Inoke, pea na'e fakamo'ui ai 'a Noa mei he lōmakí (vakai, Hēpelu 11). Na'e lava 'a e ngaahi me'a ko 'ení pea mo e ngaahi mamahi lahi kehe ke fakahoko 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. "He 'oku fai 'a e ngaahi me'a mana 'i he tui" (Molonai 7:37).

'Oku tau malava foki 'i he'etau tuí ke tau kātakii 'a e faingata'a, ngaahi 'ahi'ahí, pea mo e ngaahi mamahí. Na'e malava 'e Siope ke ne matu'uaki 'a e ngaahi mamahi lahi, koe'uhí ko 'ene tui kia Kalaisí. Na'e fakamālohia 'e he 'Eiki 'a Siope koe'uhí 'oku 'ilo'i 'e he 'Eiki mo ne tokoni'i 'a kinautolu 'oku nau falala kiate iá. (Vakai, Nehumi 1:7.)

Neongo na'e lahi ange 'a e mamahi 'a Siopé 'i he meimei taha kotoa pē 'o kitautolú, pea na'e 'ikai ke ne faka'ikai'i 'a 'ene fakamo'oni pea na'e 'ikai foki ke ne fakafepakii 'a e 'Otua. Na'e tāmate'i kotoa 'a 'ene fānaú 'i he taimi na'e 'auha ai 'a hono falé 'i ha fu'u matangi lahi. Na'e kāpui 'a hono sinó 'e he ngaahi hangatāmaki. Na'e manukii ia 'e hono ngaahi kaungā-me'a 'o a'u ki hono uaifí, pea nau fakahā kiate ia kuó ne

---

mamahi koe'uhí ko 'ene faiangahalá. Ka koe'uhí ko 'ene tuí, na'e kātaki'i ai 'e Siope 'a e ngaahi faingata'á. 'I he tumutumu 'o 'ene mamahí, na'á ne malava ke fakakikihi'i mo fakamo'oni'i 'a e 'Otuá: "He 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku huhuí, pea 'e tu'u ia 'i māmani 'i he 'aho fakamuí: Pea ka 'osi hoku kilí pea maumau hoku sinó, pea te u mamata 'i hoku kakanó ki he 'Otuá" (Siope 19:25–26). Na'e faifai na'e tāpuaki'i ia 'i he'ene tuí: na'e ngata 'a 'ene ngaahi mamahí pea na'e tāpuekina ia 'o lahi 'aupito 'e he 'Eikí.

'Oku mahino mei he talanoa 'o Siopé 'a e hangē 'a e tuí ko e taulá, 'i he'ene tokoni'i kitautolu ke tau pikitai ki he'etau ngaahi fakamo'oni 'i he taimi 'oku hoko māi ai 'a e ngaahi faingata'á (vakai, 'Eta 12:4). Te tau lava ke faingata'a'ia mei he mahakí, masivá, maté, 'ahí'ahí, ka 'i he taimi 'oku tau ngāue'i ai 'a 'etau tui kia Sisū Kalaisí oku lava ke fakamālohia kitautolu mo tāpuekina.

Ko e hā fua 'o e ngaahi palōpalema te tau lava ke ma'u 'i he'etau ngaahi mo'ui? Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku totonu ai ke tuku 'etau fakamāui 'a e ni'ihi 'oku 'i ai 'enau ngaahi palōpalemá?

Fakamālohia 'a 'Etau Tui kia Sisū Kalaisí

'Oku totonu ke tau feinga ma'u ai pē pea fakamālohia 'a 'etau tuí. 'I he'etau fai peheé, 'oku tau ma'u ai 'a e fiefia 'i he'etau ofi ki he 'Eikí pea tau ma'u 'a 'ene ngaahi tāpuakí. 'Oku fakahā mai kiate kitautolu 'e 'Alamā 'oku hangē 'a 'etau fakatupulaki 'a e tui Kalaisí ko 'etau tui, tauhi mo toli 'a e fua 'o ha 'akau.

Fakahā 'a e fakatātā 27-b, " 'Oku kamata 'a e tuí 'i hono tō ha kīi tenga 'e taha."

Ko e 'uluaki tu'unga 'i he'etau fakatupulaki 'a e tui 'oku lava ke fakafehoanaki ia ki hano tō ha tenga. Na'e lea'aki 'e 'Alamā 'o pehē: " 'Ahí'ahí 'a 'eku ngaahi leá, pea ngāue'aki ha kīi kongá sīi 'o e tuí, tuku ke ngāue 'iate kimoutolu 'a e tui ko iá. . . ke tō ai ha tenga." ('Alamā 32:27–28).

Te ke lava fēfē ke tō ha tenga 'o e tuí 'i ho'omou ngaahi lotó?

Ko e taha 'o e ngaahi founa 'oku fa'a kamata ai 'a e tui 'i he taimi 'oku tau fanongo pē lau ai 'a e folofola 'a e 'Otuá pea holi ke tui. 'I he taimi 'oku tau 'ahí'ahí ai 'a e ngaahi me'a 'oku tau fanongo ai mo lau aí, pea tau feinga ke tau tui mo mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni kuo ako'i kiate kitautolú, 'oku tau kamata ke tau ongo'i 'i hotau lotó kuo ako'i kitautolu 'i he ngaahi me'a 'oku mo'oni. (Sione 7:16–17).

Fakahā 'a e fakatātā 27-c, " 'Oku fie ma'u 'e he Fakamo'oni ke fafanga'i ma'u ai pē ia 'o hangē ko hono fie ma'u 'e he 'akau 'a e la'alaá, 'eá, mo e vai."

Ko e tu'unga hono ua 'oku tatau mo iá mo 'ete tokanga'i ha fu'u 'akau. 'Oku fie ma'u ke fafanga'i 'a 'etau tuí ke ne tupulaki 'o hangē pē ko e fie ma'u 'e he fu'u 'akau 'a e la'alaá, 'eá mo e vai ke ne tupulaki.

Te tau lava fēfē ke fafanga'i pē ke fakatupulaki 'a 'etau tui kia Sisū Kalaisí?

27-a, Ko e 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi ko e Tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Te tau lava ke fafanga'i 'etau tu'i i he'etau lau mo filifi ki he ngaahi Tohi Tapú, pea 'aukai 'o lotu ke tauhi ki he 'Eikí, pea poupu'i 'a e kau taki 'o e Siasí, pea talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku mate 'a e tui ta'engāue 'o hangē ko e fu'u 'akau 'oku 'ikai ke fakavai 'oku mate. 'Oku tau fafanga'i ma'u ai pē 'etau tu'i i he ngaahi ngāue angatonú. (Vakai, Sione 2:14–26).

Fakahā 'a e fakatātā 27-d, "Ko e ngaahi fua 'o e tu'i ko e melino mo e fiefia mo e mo'i ta'engata."

Te tau malava i he'etau faivelenga i hono fafanga'i 'a 'etau tu'i ke tau fiefia i ha ngaahi tāpuaki 'a 'etau tui ke tau fiefia i ha ngaahi tāpuaki lalahi 'o hangē ko 'etau fiefia i he ngaahi fua 'o ha fu'u 'akau kuo tau tokanga'i.

Ko e hā fua 'a e ngaahi tāpuaki pe ngaahi fua 'o e tui kia Sisū Kalaisi?

'E malava i he tu'i ke—

- "Piki ki he me'a lelei kotoa pē" (vakai, Molonai 7:28).
- 'Ausia 'a e melinó mo e fiefia, he 'oku 'ikai ke tau manvasi'i ki he kaha'ú.
- Ma'u 'a e ngaahi tali ki he'etau ngaahi lotú.
- Fakama'ama'a 'etau ngaahi kavengá 'e he 'Eikí (Vakai, Mātiu 11:28–29).
- Fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá i he'etau fakatomalá.
- Ngāue'i 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.
- Ma'u 'a e Laumālie Māoni'oni'iate kitautolu (vakai, Molonai 7:32).
- 'Ausia 'a e ngaahi mana i he'etau ngaahi mo'uí (Vakai, 2 Nifai 26:13).
- Toe foki atu ke nofo fakataha mo 'etau Tamai Hēvaní i he hili 'a e Toetu'ú.

'Oku fakamatala 'a e Tohi Tapú ki ha fefine na'a ne puke lahi i ha ta'u 'e hongofulu mā ua. Na'a ne ngāue'aki 'a 'ene koloá kotoa pē na'a ne ma'ú ke ne feinga'i ke faito'o ia 'e he kau toketaá, ka na'e 'ikai ke nau malava ke faito'o ia. Na'e i ai 'a e 'aho 'e taha na'e hāele mai ai 'a Sisū ki hono koló. Na'a ne fanongo kia Sisū pea na'a ne tui 'e lava ke fakamo'ui ia 'o kapau te ne ala pe ki ha kapa 'o hono kofú. 'I he'ene ngāue'i 'a 'ene tu'i, na'a ne ala ki he Fakamo'uí i he'ene hāele atu i hono pulupulú. 'I he'ene ngāue'i 'a 'ene tu'i, na'a ne ala ki ha Fakamo'uí i he'ene hāele atu i hono tafā'akí. 'I he'ene ala ki he kapa hono pulupulú, na'e mo'ui ia i he taimi pe ko ía, pea na'e ta'ofi 'a Sisū kiate ia mo pehē, " 'Ōfefine, ke ke fiemālie: kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tu'i, 'alu 'o fiemālie." (Vakai, Luke 8:43–48.)

27-b, 'Oku kamata 'a e tu'i 'aki hono tō ha tengai 'akau pe 'e taha.

Ko e fefine 'i he talanoa ko 'ení naá ne fafangaí 'a 'ene tuí kia Kalaisí 'aki 'ene tui te ne mo'ui 'o kapau te ne ala ki hono pulupulú. Na'a ne tuku 'ene tuí ke ngāueí 'i he'ene ala ki he pulupulu 'o Sisuú, pea na'a ne ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o 'ene tuí 'i hono fakamo'ui iá.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau ngāueí 'etau tui kia Sīsū Kalaisí 'i he taimi 'oku tau tāpuaki'i ai 'a e mahakí pea 'i he taimi kuo 'osi tāpuaki'i ai kitautolú.

Tuku ange ki ha taha 'i he kalasí ne vahe'i ke ne fakamatala pea ke ne lau 'a e talanoa ko 'ení.

Ko Lenitolo 'Elisiuefí (Randall Ellsworth) ko ha faifekau ia naá ne ngāue'aki 'a e tui lahi 'i he hili 'a 'ene lavea lahi 'i ha fu'u mofuike 'i Kuatemala. 'I he taimi na'e tō ai 'a e mofuike, na'a ne 'i ha fale pea na'e holo 'a e fale ko iá 'iate ia. Na'e fakamatalaí 'a e me'a ko 'ení 'e ha Taki Mā'olunga 'i he founga ko 'ení:

"[Na'e 'efihia ia] 'i ha houa nai 'e hongofulu mā ua. Na'a mau 'ilo ia kuó ne mamatea kotoa mei he kongalotó 'o fai ki lalo. Na'e 'ikai ha 'amanaki te ne toe lava ke 'alu. . . .

"Na'e fakapuna ia ki. . . .Meulileni pea . . . .na'e faka'eke'eke ia 'i he falemahakí 'e he kau faiongoongo 'a e televisoné. Na'e fehu'i ange 'e he faiongoongo, " 'Oku fakahā mai 'e he kau toketaá he 'ikai te ke toe lava ke 'alu. Ko e hā ho'o fakakaukau 'e 'Eletā 'Elesiuiefi?" Naá ne pehē ange, 'He 'ikai te u toe lava 'o 'alu, ka kuo uuiuí au 'e he palōfita ke u ngāue fakafaifekau 'i Kuatemala, pea kuo pau ke u toe foki pē ki ai ke faka'osi 'eku ngāue. . . .

"Naá ne fakamālohisino [o liunga ua] 'i he fakamālohisino na'e fakahā 'e he kau toketaá ke ne faí. Naá ne ngāue'aki 'a e tuí. Naá ne ma'u 'a e tāpuaki mei he pule'anga, pea ko e me'a mana ia 'a 'ene mo'uí. Na'e ofofo 'a e kau toketaá. Na'a ne kamata ke lava ke toe tu'u ki 'olunga 'o hono vaé. Naá ne kamata ke 'alu 'aki ha ngaahi tokotoko, pea na'e fakahā ange 'e he kau toketaá kiate ia, "Te ke lava ke ke foki ki he ngāue fakafaifekau 'o kapau 'e tuku koe 'e he Siasí ke ke 'alu." Naá ne foki ki he fonua ko ia na'e uuiuí ia ki aí, ki he kakai naá ne 'ofa lahi aí.

" 'I he lolotonga 'a 'ene 'i aí, naá ne 'alu, peá ne malanga 'i ha taimi tēpile kakato 'aki ha tokotoko 'i hono ongo nimá. [Na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha na'e sio kiate ia 'a 'ene palesiteni fakamisioná] peá ne pehē ange, " 'E 'Eletā 'Elesiuiefi, 'i he tui 'okú ke ma'ú ko e hā 'a e 'uhinga 'oku 'ikai te ke fie lí ai 'a e ongo tokotokó peá ke 'alú?. . .Naá ne tuku ki lalo 'a e ongo 'akaú, pea talu mei ai kuo te'eki ke ne toe ngāue'aki ia." (Vakai, Māloni G. Lomeni, "Tui ki he 'Eikí." *Tūhulu*, Mā'asi 1979.

27-c, 'Oku hangē pē 'a e fie ma'u la'ā 'a e tengaí 'akaú mo e 'eá mo e vai, 'oku pehē pē 'a e fie ma'u 'e he fakamo'oni hano fafanga.

Tuku ange ki he mēmipa 'o e kōlomú ne vahe'i ki ai ke ne fai 'a e talanoa ki he'ene tui pe ki he taimi 'a ia na'a ne mo'ui ai 'i he'ene tui 'i he lolotonga 'a e faingata'a fakatāutaha na'e hoko kiate iá.

Faka'osí

Kuo pau ke tau fafanga'i ma'u ai pē 'a 'etau tui koe'uhí ke tau lava ke fakatupulaki ia. Ko ha me'a'ofa ia mo ha tāpuaki 'oku tau fei ma'u 'i he taimi kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē. Ko e me'a kotoa pē 'oku tau fai 'i he Siasi 'oku fie ma'u ki ai 'a e tui kia Sīsū Kalaisi. 'I he'etau totongi vahehongofulú pe ko 'etau ngāue 'i he Siasí, pe ko 'etau fakahū ha pa'anga fe'unga ke 'alu ki he temipalé 'oku fie ma'u ki ai 'a e tui. 'I he'etau fafanga'i 'a 'etau tui kia Sīsū Kalaisí pea 'i he'etau talangofua kiate iá, pea 'i he'etau ako 'a 'ene ongoongoleléi, lotu, 'aukai, pea 'alu ki he'etau ngaahi fakatahá, pea ngāue 'i he Siasí, 'oku tau ma'u ai ha ngaahi tāpuaki faka'ofa lahi. Ko e tāpuaki tu'u-ki-mu'a taha 'o 'etau fakatupulaki 'a 'etau tui pea mo 'etau taau ke tau toe foki atu ki he'etau Tamai Hēvaní.

Ngaahi Tukupā

1. Ngāue'i ho'o tui kia Sīsū Kalaisí 'i he taimi 'oku uiu'i ai koe ke ke fakahoko ha ouau 'i he lakanga fakataula'eikí, 'o hangē ko ha faingāue ki ha taha 'oku puke.
2. Ngāue'aki 'a e tefito'i mo'oni 'o e tui ke ke fakataha 'aki ho'o ngaahi palōpalema fakatāutahá.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Ma'ake 6: 5–6 ('oku 'ikai lava ke fakahoko 'a e ngaahi maná 'o 'ikai ha tui)

Hēpelu 11 (lea 'i he mālohi 'o e tui)

1 Pita 1:3–9 ('oku fakahoko 'a e fakamo'uí 'i he tui)

Īnosi 4–8, 15 ('oku fakamolemole'i 'a e angahalá 'i he tui)

'Eta 12:12–21 (ngaahi sīpinga 'o e mālohi 'o e tui)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a ke fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 18, "Tui kia Sīsū Kalaisi, " 'i he Tohi Lēsoni ko e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongoleléi.
2. Lau 'a e Hēpelu vahe 11.
3. Vahe'i 'a e kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fai 'a e ngaahi talanoa pe ko e ngaahi fakamatala ki he ngaahi potu folofola 'i he lēsoní.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e anga 'o hono teuteu'i kitautolu 'i he'etau fakatomalá ke tau toe foki atu ki he'etau Tamai Hēvaní.

Talateú

Na'e i ai 'a e taimi 'e taha ne fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e tukupā ko 'ení: "Tuku ke tau toe kamata fō'ou 'i he 'ahó ni, pea ke tau pehē 'i he taimí ni, 'aki hotau ngaahi lotó kotoa, te mau lí'aki 'emau ngaahi angahalá pea mo'ui angatonu" (Tohi Fakahinohino ki he Tohi Lēsoni 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 1977, "Ko 'Eku Fekau Mei he 'Eiki" vahe 26, palakalafi 6 mei he ngata'angá.)

Ko kinautolu kotoa pē 'i he māmani ne tau ō mai ke ako mo tupulaki, pea 'oku tau fai kotoa pē ha ngaahi fehālaaki. 'Oku lahi ha fa'ahinga kehekehe 'o e ngaahi fehālaaki. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e nī'hi 'oku tau fai, 'o hangē ko ha'atau anga ta'e'ofa pe ko ha'atau 'ave ha me'a 'oku 'ikai 'atautolu. 'Oku ui 'a e ngaahi me'a ko 'ení ko e ngaahi faiangahala. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e nī'hi 'oku 'ikai ke tau lava ke fai 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke tau faí, 'o hangē ko e totongi 'o e vahehongofulú, pe ko 'etau anga fakakaume'á ki hotau ngaahi kaungā'apí. 'Oku ui 'a e ngaahi me'a ko 'ení ko e ngaahi faiangahala.

Ko Hono Fiema'u 'o e Fakatomalá

Ko e taimi 'oku tau 'ilo'i ai kuo tau fai ha fehālaaki, 'oku 'ikai ke tau fiefia. 'Oku tau mā 'i he 'etau ngaahi fehālaaki, pea 'oku tau 'ilo'i 'oku ikai ke tau lava ke tauhi totonu ki he 'Eiki. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e nī'hi 'oku lava ke hoko 'i he'etau ta'e fiefia ke tau anga ta'e'ofa ai ki he nī'hi kehé. 'Oku 'ikai ke finangalo mai 'a 'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolu ke ta'e fiefia. 'Okú ne finangalo kiate kitautolu kotoa pē ke tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuó ne teuteu ma'atautolú, ka 'e 'ikai ke tau taau mo ia. 'Oku 'ikai foki ke 'uhinga 'eni ke pehē kuó ne tafoki meiate kitautolu. 'Oku 'uhinga pē ia ki he'ene finangalo kiate kitautolu ke tau feinga ke ikuna'i kinautolu kapau 'okú ne tāpuekina 'aki kitautolu 'a e fai hala. Ko ia ai, ko e fakatomalá, ko e palani ia 'a e 'Otua ke tokoni'i 'aki kitautolu ke tau ikuna'i hotau ngaahi vaivaí pea tau lava ai ke taau ke nofo fakataha mo ia.

28-a

Ko e 'uhinga 'eni kuó ne fakahā mai ai kiate kitautolu ke tau vakai'i 'etau ngaahi mo'uí ke tau 'ilo'i pe ko e fē 'a e tafá'aki 'oku 'aonga ke tau fakalalakala aí. Na'e ako'i 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'o pehē: "Ko hotau fatongiá ke tau fai lelei ange 'i he 'ahó ni 'i he 'aneafí, pea lelei ange 'apongipongi 'i he 'ahó ni. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí 'oku tau 'i he hala. . . ki he haohaoá, pea 'oku toki lava pē ke a'usia ia 'i he'etau talangofuá mo 'etau holi 'i hotau ngaahi lotó ke tau ikuna'i 'a [etau ngaahi angahalá]." (*Tokāteline 'o e Ongongoleléi*, vahe 1, palakalafi 4 mei he ngata'angá.)

Lau 'a e 'Alamá 11:37. Ko e hā 'oku 'aonga ai ke fakatomalá? Lau 'a e Sione 1: 8–10; 'Alamá 34: 33-34; 3 Nifai 30. Ko e hā hono 'uhinga 'oku totonu ai ke tau fakatomala 'i he vave tahá?

'Oku Anga Fēfē Ha Fakatomala 'a ha Taha?

'Oku hangē 'a e angahalá ko ha 'uli 'i hotau ngaahi sinó. 'Okú ne 'ai kitautolu ke tau ta'ema'a fakalaumālie. 'Oku hangē 'a e fakatomalá ko hano fufulu 'o e 'ulí 'aki ha koa mo ha vai. 'I he taimi 'oku tau fakatomala aí 'oku tau ongo'i 'oku toe fakafo'ou kitautolu pea 'oku tau ma'a. Na'e fakamatala'i ia 'e 'Eletā A. Fietoa Tetolo 'i he founga ko 'ení 'o pehē:

"'Oku hangē 'a e fakatomalá ko ha koa. Ko e koa ia 'o e mo'uí. Pea hangē ko e koá, 'okú ne fufulu atu 'a e ngaahi angahala 'o e mo'uí. Kuo pau ke ngāue'aki ma'u ai pē ia 'i he taimi 'oku fie ma'u aí. Kuo pau ke manatu'i, kapau te tau ngāue ta'etotonu 'aki—ia pea 'ikai ke fakama'a ke ma'a kakato—pe 'i he lotolotouá 'e lava ke iku ia 'i he ma'a 'oku 'ikai ke 'ma'a lelei'. Ka neongo ia, kapau te tau ngāue totonu 'aki ia 'oku lava 'e he koa 'o e mo'uí 'o fakama'a lelei, kakato, mo tu'uloa. . . .

"'E 'i ai 'a e 'aho. . . 'e 'oatu ai kitautolu ki he 'ao 'o e fakamaau'anga 'o e 'Eikí. Te tau tu'u ai 'oku tau likoliko, 'uli, mo ta'ema'a, pea 'i he'etau tali 'o ngāue'aki 'a e me'a-foaki lahi mo fakafo 'o e fakama'a 'aki 'a e koa 'o e mo'uí—te tau lava ke tu'u 'oku tau ma'a, fakamolemole'i, pea mo ma'a 'ao 'o e 'Eikí. Ko e taimi ka hoko ma'i te ke ngāue'aki 'a e koá mahalo pē te ke fie ma'u ke ke fakakaukau ke fakama'a ho laumālié pea ke ngāue'aki 'a e koa 'o e mo'uí, 'a ia ko e lao faka'univeesi 'o e fakatomalá." (*"Fakatomala," Improvement Era*, Nōvema 1968, p. 64.)

'I he'etau fakatomalá kuo pau ke tau muimui pau ki he ngaahi sitepu ko 'ení:

Fakahā 'a e fakatātā 28-a, "'Oku fuoloa mo ngāue'i 'a e fakatomala mo'óni."

Alea'i 'a e ngaahi kongá 'e fitu 'o e fakatomala 'o hangē ko ia na'e fakamatala'i 'i he tohi lēsoni 'o e *Ngaahi Tefito'i Mo'óni 'o e Ongongoleléi*, vahe 19. Kapau 'oku faingamālie, pea tuku ki ha kau lakanga fakataula'eiki 'e ni'ihi ke nau takitaha 'a e kongá, pea ke nau teuteu ke nau alea'i ia, pea ke nau fakamatala'i ia ki he kalasí. Faka'alíali atu ha saati 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi lisi 'o e ngaahi kongá 'e fitu 'o e Fakatomalá 'i he taimi 'oku alea'i aí. (Ko e ngaahi kongá 'e fitu ko 'ete 'ilo'i 'a e angahalá, loto mamahi koe'uhí ko e angahala, líaki 'a e angahalá, vete 'a e angahala, totongi fakafoki pe fakalelei'i 'a e angahalá, fakamolemole'i 'a e ni'ihi kehé, pea tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.)

28-b 'Oku 'aonga 'a e fakatomalá koe'uhí kuo totongi 'e Sisū Kalaisi ki he'etau ngaahi angahalá.

'Oku 'ikai ke faingofua 'a e fakatomala mo'oní. 'Oku fuoloa ia pea ngāue'i. Ko e 'uhinga 'eni he 'ikai ke tau tuku ai ha 'aho ta'e fakatomala (vakai, 'Alamā 13:27).

Ko e Fiefia 'I he Fakatomalá

Fakahā 'a e fakatātā 28-b, " 'Oku lava 'a e fakatomalá koe'uhí na'e totongi 'e Sisū Kalaisi ki he'etau ngaahi angahalá."

'Oku tau fakatomala ke ma'u 'a e fakamolemole'i 'e 'etau ngaahi angahalá. Ka 'o kapau na'e te'eki ke totongi 'e Sisū Kalaisi ki he'etau ngaahi angahalá pea ne ki fakamolemole'i kitautolu. Ko 'ene feilaulau huhuí pe 'e taha 'e lava ai 'e he 'alo'ofá ke ne fakafiemālie'i 'a e fakatonuhiá pea te tau lava ai ke fakama'a 'a 'etau ngaahi angahalá meiate kitautolu (vakai, 'Alamā 34:10–16). Ko e tāpuaki lahi 'eni pea 'oku totonu ke tau fakamālō ma'u ai pē koe'uhí ko ia.

Ne totongi 'e Sisū Kalaisi ki he'etau ngaahi angahalá, ka 'e 'ikai ke mató'o ia meiate kitautolu kae 'oua kuo tau *fakatomala*. 'I he taimi na'e 'ilo'i ai 'e 'Alamā ko e si'i kuó ne faiangahalá, na'e pehē, " 'Io, ne u manatui 'eku ngaahi angahalá mo 'eku ngaahi hia kotoa pē, 'a ia na'e fakamamahi ai au 'aki 'a e ngaahi mamahi 'o *hefi*. . . .

"Ne u manatui foki 'eku fanongo ki he kikite 'a 'eku tama'i ki he kakai 'a ia na'e kau ki he hā'e'le mai 'a e tokotaha ko Sisū Kalaisi; ko ha 'Alo 'o e 'Otuá, ke ne totongi 'a e ngaahi angahala 'a māmaní.

"Ko 'eni, 'i he langaki mai 'a e fakakaukau ni ki hoku lotó, ne u tangi 'i hoku lotó: 'E Sisū ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'alo'ofa mai kiate au. . . .

"Pea ko 'eni vakai, 'i he'eku fakakaukau ki aí, na'e 'ikai te u toe lava ke u manatui 'a 'eku ngaahi mamahi. . . .

" 'Io, na'e fonu 'a hoku lotó 'i he fu'u fiefia na'e tatau 'a hono lahi pea mo 'eku mamahi.'"('Alamā 36:13, 17–20.)

Tuku ange ki ha taha 'i he kalasi ke ne fakamatala ki he talanoa fakatātā 'o e foha maumaukoloá (Luke 15:11–32). Ko e hā 'a e me'a na'e ongo'i 'e foha maumaukoloá 'i he'ene kamata ke fakatomalá? Ko e hā 'a e me'a na'e ongo'i 'e he'ene tama'i?

'Oku tau toutou fai 'a e talanoa 'o e foha maumaukoloá koe'uhí ko e hoko atu 'e he kakai 'a 'enau faiangahalá pea 'ikai fakatomala:

Tuku ange ki ha mēmipa ne vahe'i ki ai ke ne fai 'a e talanoa ko 'eni ko ha foha maumaukoloa 'i onopooni. Tukuange ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fakahā mai 'a e ngaahi tu'unga 'o e fakatomalá 'a ia na'a ne hokohoko atu ki ai.

"Na'a ku nofo ma'u 'i he Siasí 'o a'u ki he 'eku ta'u 17 , na'a ku ma'u kotoa 'a e ngaahi fakataha'angá pehē ki he'eku hoku ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki. Na'e 'ikai te u fakakaukau ke u li'aki 'a e Siasí. Na'a ku 'ofa 'i he Siasí pea mo hono ngaahi polokalamá.

Ka neongo ia hili hoku ta'u 17, na'e kamata ke mafao atu 'a hoku uouá, Ne kamata ke u angatu'u ki he ngaahi fakahinohino 'a e fāmili pea ne u tau'atāina ke fai 'eku ngaahi filí. Ko e taha 'o hoku ngaahi kaungā-

me'a mamaé na'e 'ikai foki te ne kau ki he Siasí, pea ne u tō ai ki ha tauhele 'i he'eku 'ahī'ahī ha ni'hi 'o e ngaahi me'a na'á ne foaki mai kiate aú— 'o hangē ko e kava mālohí, mo e tapaká. Na'á ku kaume'a no ha ta'ahine ta'e Siasi pea na'e 'ikai fuoloa mei ai kuó na fe'ofa'aki mo ha ta'ahine lelei mo'oni. Ne fakaafei au 'e he'ene ongomātu'á ke mau ō ki honau ki'i fale nofo'angá 'i he taimi mālōlō 'i he ngaahi ngata'anga 'o e uiké, pea ko e mo'oni na'e tupu mei he ngaahi me'a 'a e 'ikai te u toe 'alu ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí.

"Na'e hoko mai mo e Tau Lahi hono Ua 'a Māmaní, pea 'i he taimi na'e fakahā mai ai 'e he'eku Pisopé pe 'oku ou fie 'alu 'o ngāue fakafaifekau, na'á ku talaange te u loto ange ke u 'alu 'i he sōtiá peá u tokoni 'a hoku fonuá. 'Oku ou kei tui ki he mahuinga 'o hono tokoni 'o hoto fonuá, ka 'oku ou 'ilo'i he taimi ni na'e mei fakapotopoto ange kiate au kapau na'á ku tomu'a 'alu 'o ngāue fakafaifekau ma'a 'eku Tamai Hēvaní.

"Pea 'i he taimi ko 'ení, na'á ku kamata ke u 'ilo'i ko e ni'hi 'o e kau mēmipa 'o e Siasí 'a ia na'á ku sai'ia lahi aí na'e 'ikai te nau tauhi ki he ngaahi tu'unga kotoa pē 'o e Siasí. Na'á ku 'ai au ke u hoko ko honau fakamaau, pea na'e hangē kiate au ko ha kau mālualoi kinautolu. Na'á ku fuakava kiate au kapau he 'ikai ke u lava ke tauhi ki he ngaahi tu'unga 'o e tauhi ki ai 'a e Siasí, kuo pau pe ke u fakamama'o mei he Siasí kae 'ikai ke u ako'i 'a e me'a 'e taha ka e fai 'a e me'a 'e taha. Ko ha fehālaaki lahi foki 'eni 'e taha, 'i he'eku mama'o mei he Siasí pea ko e me'a 'eni na'á ku fai pea ko e me'a ia na'e fie ma'u 'e he fakatu'utāmaki.

"Ne u hoko ko ha pailate 'a e laulāpuná 'i he ta'u 'e fā pea ta'u 'e 15 na'á ku hoko ai ko ha tokotaha tu'uaki koloa pea na'e faingofua ai kiate au ke u vaivai 'i he Siasí, ka neongo ia, 'i he lolotonga kotoa 'a e ngaahi ta'u ko 'ení na'á ku kei tui ki he ngaahi mo'oni na'e fakatō ki hoku laumālié. 'I he taimi na'á ku ta'u 38, na'e hiki mai 'a hoku tokoua si'i ko Tomu 'o mau nofo 'i he uike 'e ongo. 'I he pongipongi Sāpate takitaha na'á ne 'alu tokotaha pē ki he fakataha lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi fakataha kehé, pea na'e kamata ke mahuhuhuhu 'a hoku konisēnisí. Na'e 'ikai ke u fiefia. Na'á ku 'ilo'i na'e 'i ai ha me'a ne fehālaaki pea na'e hoko 'a e fa'ahinga ongo'i ko 'ení ko ha fa'ahinga me'a ke u toutou fakakaukau ma'u pē ki ai. 'I he kuo hili na'á ku malava ke u li'aki 'a e ifi 'i he taimi kotoa pē. Na'á ku loto ai ke fai pehē, ka 'i he taimi ni na'á ku 'ilo'i 'oku 'ikai ke u kei lava. Ne u 'a'ahi ai ki he 'ōfisi 'o Tomú pea na'á ku 'ilo'i 'a 'eku fakaanga'i 'a e Siasí, pea 'i he'ene hili iá na'á ku ongo'i halaia neongo na'e 'ikai ke u fakahā ange kiate ia.

"Na'á ku fakalahi 'a e ngaahi houa 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'oku tu'unuku mai ki he'eku mo'uí, pea na'e hoko ia 'i he pō 'e taha'i he hili 'a e paati kava mālohi mo ha hulohula 'i ha kalapu 'i 'uta. Na'á ku mālōlō ki hoku mohengá kuo fuoloa 'a e pō'ulí ka na'e 'ikai ke u lava ke mohe pea na'e meimei ke te'eki ke hoko ha me'a pehē kiate au. Ka e faifai na'á ku tu'u ki 'olunga pea 'i he'eku loto ke 'oua na'á ku fakahoha'asi

---

hoku uaifí, naá ku 'alu holo ai 'i he faliki 'o e falé 'i ha fuofua taimi, pea fāifai naá ku 'iloí kuo pau ke u liliu.

"Na'e te'eki ke u malava ke u fakahaa'i ha fa'ahinga ongo tu'unga 'i he lo'imata pea mo e loto mā'ulalo, ka ko e me'a na'e hoko maí 'oku ou manatu'i naá ku 'i hoku ongo tuí 'o kole ki he'eku Tamai Hēvaní ke ne tokoni'i au 'i ha fuofua taimi 'i he ta'u 'eni 'e 19. 'I he lolotonga 'a 'eku lotú, na'e hoko kiate au ha fa'ahinga ongo'i 'o e manava'ofa mo e fiefia 'a ia ne ne fakafonu hoku sinó kotoa, pea na'e ma'u ai 'e he Laumālie Mā'oníoní 'aki ha fa'ahinga ivi ne u tangi lahi ai 'i ha taimi fuoloa. Pea 'i he taimi naá ku tu'u hake ai ki 'olungá, naá ku ongo'i lelei. Ne fonu hoku lotó 'i he fiefia mo e fakamālo. Ne te'eki ke hoko ki he'eku mo'uí ke u 'iloí ha fa'ahinga ongo'i māfana pehē ni, pea mo ha ongo'i vela ne fonu 'i hoku lotó kotoa pea na'e matu'aki mālohi 'a ia naá ku fakakaukau ai te u 'auha.

"Naá ku 'alu atu ki homau loki mohé peá u fafangu hoku uaifí. Naá ku kei tangi, pea naá ne 'eke kiate au pe ko e hā 'a e me'a 'oku hokó. Ne u fakahā kiate ia 'a 'eku holi ke liliu 'a 'eku mo'uí pea fā'ofua ki he ongongoleléi 'a Sīsū Kalaisí, pea naá ne fakahā mai kiate au 'i he taimi pē ko iá, kuo pau ke ne poupou'i au. Talu mei he mōmēniti ko iá kuo te'eki ai ke u toe ma'u ha holi ke ifi tapaka, pe [inu 'i ha fa'ahinga inu], pe ke ha ipu kofi.

"Ne kamata ke tāpuekina au 'e he 'Eikí, pea kuo te'eki ke ne ta'ofi 'a 'ene ngaahi tāpuakí 'o a'u ki he 'ahó ni. 'I he te'eki ke 'osi ha ta'u ne u ma'u ha faingamālie ke u papitaiso 'eku fānaú pea na'e 'ikai ke fuoloa mei ai, naá ku toe papitaiso mo hoku uaifí. Hili mei ai ha ta'u 'e taha na'a mau hū 'i he Temipalé 'i Lōkani ke malí ki he ta'engatá pea ke silai 'a 'ema fānaú kiate kimaua.

"'Oku ou fakamo'oníi 'oku hōifua 'a e 'Eikí 'i he taimi 'oku foki mai ai 'a 'ene sipi molé ki 'apí. 'Okú ne fakahaa'i 'a 'ene 'ofa mo 'ene anga-'ofa kiate kinautolu kotoa 'i he taimi 'oku tau fakatomala ai mei he'etau ngaahi angahalá mo tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú." (Lewis W. Cottle, "To e Toe Foki 'a e Foha Maumau Koloá, *Tūhulu*, 'Aokosi 1974.

Ko e hā 'a e ngaahi fa'ahinga ongo'i na'e ma'u ' he foha maumau koloa ko 'eni 'o onopōnī ' he taimi na'a ne fakatomala ai? Lau ' e Luke 15:10. 'oku anga fēfē e fakakaukau mai 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he'etau fakatomala? (vakai, T&F 58:42 mo 'Isaia 1:18). Ko e hā ha me'a ke tau fai ki ha taha kuó ne fakatomala?

Faka'osi

'Oku 'aonga kiate kitautolu kotoa pē ke tau fakatomala kapau 'oku ke tau hoko 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvaní pea nofo fakataha mo ia. Ko e 'uhinga 'eni ne fakafaingamālie'i ai ' Sīsū kiate kitautolu ke tau fakatomala peá ne huhu'i ki he 'etau ngaahi angahalá. Koe taimi 'oku tau fakatomala ai mei he'etau ngaahi angahalá 'oku tau 'omai 'a e fiefiá kiate kitautolu pea mo 'etau Tamai Hēvaní.

Na'e akonaki 'a Palesiteni Hāloti B. Lī ' pehē: "Ko e me'a mahu'inga taha 'i he ngaahi fekau 'a e 'Otuá ko e me'a ko ia 'okú ke faingata'a'ia taha ai 'i hono tauhi ki ai 'i he 'ahó ni. Kapau ko ha me'a ko iá ko e ta'efaitotonú, pea kapau ko e ta'eangama'á, kapau ko e fakamo'oni loí, pe ko e loí, ko e 'ahó ni ko e 'aho iá kiate koe ke ke ngāue ai 'i he me'a ko iá, kae 'oua kuó ke lava ke ke ikunaí 'a e vaivai ko iá. Hili iá peá ke kamata 'i he me'a 'oku hoko mai 'a ia 'oku kei faingata'a taha kiate koe ke ke tauhi ki ai." (*Church News*, Mē 5, 1973, p. 3.)

Ngaahi Tukupā

1. Koe ki he 'Eikí 'i ho'o ngaahi lotú fakatāutahá, ke ne tokoni koe ke ke ikunaí 'a e ngaahi palōpalema 'i he 'aho takitaha 'i ho'o fakalalakaka, pea 'i he taimi 'okú ke feinga ai ke ke fakalalakaka hoko atu ke ke lotu ke fakamolemoleí koe 'i ho'o ngaahi fehālaaki 'i he kuo hilí.
2. Fakahaai ho'o fiefiá 'i he fakatomala 'a e nīhi kehé, fakatautautefito ki he kau mēmipa 'o ho fāmili fo'ou.

Ngaahi Potu Folofola 'oku Tānaki Atu

Saame 51:1 (ko e lotu 'a Tēvita ke fakamolemoleí iá)

Īsaia 1:16–18 ('oku fekau'í kitautolu ke tau fakatomala)

Luke 15:7 ('oku fiefia 'a e langí 'i he'etau fakatomalá)

2 Kolinitō 7:10 ('oku hoko mai 'a e fakatomalá 'i he mamahi faka-'otuá)

Mōsaia 4:1–3 ('oku fakamolemoleí 'a e ngaahi angahalá koe'uhí ko e huhu'í 'a Kalaisí)

'Alamā 7:15 (ko e papitaisó ko e faka'ilonga ia 'o e fakatomalá)

'Alamā 12:14–15 ('oku 'omai 'a e fakamo'uí 'e he tui mo e fakatomala)

'Alamā 34:8–9 (Na'e huhu'í 'e Kalaisi 'a e ngaahi angahala 'a māmani)

T&F 19:16–17 (Na'e pekia 'a Sīsū ke huhu'í ki he ngaahi angahala 'a māmani)

T&F 76:40–42 (Na'e pekia 'a Sīsū ke fakalelei 'a e ngaahi angahala 'a māmani)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 19, "Fakatomalá," 'i he tohi lēsoni 'o e Tefito'í Mo'oni 'o e Ongoongolelé.
2. Fakamanatu ki he kalasí ke nau 'omai 'enau ngaahi Tohi Tapú ki he kalasí.
3. Kapau 'okú ke loto ki ai, peá ke tukuange ki he kalasí ke nau aleai 'a e ngaahi sitepu 'e fitu 'o e fakatomalá 'a ia 'oku ha 'i he vahe 19 'o e tohi lēsoni ko e Ngaahi Tefito'í Mo'oni 'o e Ongoongolelé.
4. Tuku ange ki he mēmipa 'o e kalasí ke ne lau 'a e talanoa mo e ngaahi folofola 'i he lēsoni ko 'ení.
5. Teuteu ki ha mēmipa 'o e kalasí ke ne lau 'a e talanoa mo e ngaahi folofola 'i he lēsoni ko 'ení.

Ko e Papitaisó ko ha Fuakava 'oku Hoko Atu

Lēsoni 29

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke poupou'i kitautolu ke tau hoko atu 'i hono tauhi ki he ngaahi fuakava kuo tau fai 'i he papitaisó.

Talateú

Ko kitautolu takitaha kuo tau papitaisó ko ha faka'ilonga ia kuo liliu 'ene mo'uí pea kuó ne loto ke talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'okú ne takiaki'i ia ki he fakamo'uí. 'Oku 'ikai ke fe'unga 'a e papitaisó. 'I he taimi ko iá, na'a tau kamata ha founa fo'ou 'o e mo'uí; pea kuo pau ke tau hokohoko atu 'etau fakalakalaká ke taulaka ki mu'a pea ke ma'u a e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui fo'ou.

Na'e tokanga 'a e palōfita ko 'Alamaá ki he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'i he hili 'a 'enau papitaisó, pea na'a ne fakahā kiate kinautolu 'o pehē: "Pea vakai foki, 'oku ou fehu'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga 'o e Siasí, kuo fanau'i fakalaumālie kimoutolu 'e he 'Otuá? Kuo mou ma'u hono tatau 'i homou matá? Kuo mou ongo'i mo e fu'u liliú ni 'i homou lotó?" ('Alamá 5:14). 'Oku mahu'inga tatau pē 'a e me'a ko ia 'i he 'ahó ni pea mo e kuo hili. Kuo tau ongo'i koā ha liliu 'i hotau ngaahi lotó pea tau a'usia 'a e fanau'i fo'ou fakalaumālie talu hono papitaiso kitautolu ki Siasi 'o Sīsū Kalaisí?

'Oku tokolahi ha kakai 'oku nau fiefia 'i he ongo'i fakalaumālie 'i he taimi honau papitaisó. Na'e fakamatala'i ia 'e ha mēmipa 'e taha 'o pehé ni: "he 'ikai ke teitei ngalo 'iate au 'a e fa'ahinga ongo'i ne u ma'u 'i hoku laumālie; ke u ma'a, kamata fo'ou 'o hangē ko ha taha 'o e fānau 'a e 'Otuá. . . ko ha fa'ahinga ongo makehe ia!" (*No More Strangers*, Vol. 3, p. 175.)

Ko 'Etau Fuakava 'i he Papitaisó

Fakahā 'a e fakatātā 29-a, " 'I he taimi 'oku tau papitaiso ai 'oku tau fai ai ha fuakava mo e 'Otuá ke tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú."

Ko e fuakavá ko ha aleapau ia 'i ha ongo me'a 'e toko ua pe tokolahi ange. 'I he taimi 'o e papitaisó 'oku tau fai ai ha fuakava mahu'inga pea mo e 'Otuá. Kuo lea'aki 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'o pehē: "Ko 'ete papitaisó ko 'ete fai ia ha fuakava mo e 'Otuá" ke te fai, kae 'ikai ke fakamama'o hono fai ha fa'ahinga me'a, pea ke ngāue 'i he angatonu pea ke fakamama'o mei he koví" (*Mana 'o e Fakamolemólé*, p. 94).

Tuku ange ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau mo faka'ilongā'i 'a e T&F 20:37, Mōsaia 18:8–10. Ko e hā 'a e ngaahi fekau pau na'a tau

---

fai mo e 'Eikí 'i he taimi 'o 'etau papitaisó? (Hiki 'a e ngaahi fuakavá 'i he palakipoé.)

Na'a tau fuakava ke—

- Kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisí.
- Ke ui 'aki kitautolu hono huafá.
- Ngāue ma'á e 'Otuá 'i he tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú.
- Fetokoni'aki 'iate kitautolu pea ke tau fefua'aki 'etau ngaahi kavengá.
- Hoko ko e fakamo'oni kia Kalaisi mo hono Siasí.

'Oku toe fakahā mai 'e he folofola ko 'ení 'o kau ki he kongá 'a e 'Otuá 'i he'etau fuakava 'i he papitaisó.

Ko e hā 'a e me'a na'e tala'ofa 'aki 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'i he taimi 'o 'etau papitaisó? (Hiki 'a e ngaahi talí 'i he palakipoé.)

Na'e tala'ofa 'a e 'Eikí te ne—

- Fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá.
- Tuku mai kiate kitautolu 'a e tataki 'a e Laumālie Mā'oníoní.
- Tuku ke tau tu'u hake 'i he 'uluaki toetuú.
- Foaki mai kiate kitautolu 'a e mo'ui ta'engatá.

Ko e papitaisó ko e kamata'anga ia 'o e "liliu lahi" kuo pau ke tau a'usia kotoa ia ko'euhí ke tau lava ke toe foki atu ki he'etau Tamai Hēvaní (vakai, 'Alamā 5:13–14 pea mo Mōsaia 5:7–9). Ko e meimei ko e kotoa 'o kitautolú 'oku 'ikai ke tau liliu 'i he taimi 'oku tau papitaiso aí ka 'i he taimi 'oku tau tauhi ai ki he'etau ngaahi fuakavá 'o u liliu 'a 'etau ngaahi holí mo 'etau ngaahi ngāué pea 'oku toe lahi ange 'a 'etau hoko 'o hangē ko 'etau Tamai 'i Hēvaní. 'Oku 'omai 'e he'etau papitaisó ha kamata fakalaumālie. 'Oku tau hangē ko Kalaisí, 'oku "tanu hifo" kitautolu 'i he vai 'o e papitaisó, pea 'oku toe fokotu'u hake ki he mo'ui fo'ou (vakai, Loma 6:3–4). Na'e kamata 'a e mo'ui fo'ou ko 'ení 'i he aleapau faka'osi mo e 'Otuá; pea kapau 'oku tau fai 'a hotau fatongiá, te ne fai 'e ia 'a hono fatongiá. 'I he'etau talangofua kiate iá, te ne tokoni'i kitautolu ke tau liliu pea mo takiaki'i atu kitautolu ke tau toe foki ki hono 'aó.

Tuku ange ki ha ongo lakanga fakataula'eiki ne vahe'i ki ai ke na fai ha ngaahi talanoa fakatāutaha 'o fekaufaki pea mo e ngaahi me'a na'a na ongo'i 'i he taimi na'a na papitaiso aí pea mo e anga hono liliu 'o 'ena mo'ui talu mei hona papitaisó. Fakakau 'a e to'u tupu talavou 'i he kongá ko 'ení 'o e lēsoní.

Ko 'Etau Fakalalaka 'I he Hili 'a e Papitaisó

'Oku fakakaukau ha kakai 'e nīhi 'oku hoko mai 'a e fakamo'uí 'i he'enau papitaisó. Ka neongo ia, ko e papitaisó ko e kamata'angá ia. Kuo pau ke tau hokohoko atu ke tau tupulaki 'i he angatonu i he hili 'a e papitaisó, 'o kapau 'oku tau fie ma'u ke ta a'usia 'a e mo'ui ta'engatá.

Kuo tuku kiate kitautolu 'e he 'Otuá ha ngaahi fekau ke tau tauhi 'i he hili 'a e papitaisó ke tokonií 'aki kitautolu 'i he me'a ko 'ení.

Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Molonai 6:4–9. Ko e hā hotau ngaahi fatongia hili 'a e papitaisó? (Hiki 'a e ngaahi tali 'i he palakipoé. Ko e tali 'e taha ko e muimui 'i he Laumālie Mā'oni'oni, ka 'e toki aleaí 'eni ia 'i he lēsoni 30).

Ko hotau ngaahi fatongia 'i he hili 'a e papitaisó ko e—

- Lotu ma'u pe.
- 'Aukai ki he ngaahi fiema'u makehé.
- 'Alu mo kau 'i he ngaahi fakataha 'a e Siasí.
- Ma'u 'a e sākalamēnití.
- Tokanga ki he fiema'u 'a e ni'ihí kehé.
- Fakatomala 'i he taimi kuo tau fai ai ha ngaahi fehālaakí.
- Muimui 'i he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko e taimi 'oku tau papitaiso a'í pea hilifakinima ki he Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fai ai 'e he 'Otuá ha ngaahi tala'ofa kiate kitautolu 'a ia kuo pau ke tauhi ki ai 'o fakatatau ki he'etau tauhi ki he 'etau ngaahi tala'ofá. Ka 'i he taimi 'oku tau 'alu atu ai 'i hotau ngaahi fatongia, o ngāue 'i ha pa'anga ke tokonií 'aki kitautolu mo hotau ngaahi fāmíli, pe ko 'etau 'alu ki he akó, pe ko e fai 'a e ngāue 'oku fie ma'ú, 'oku tau fa'a kau ai 'i ha ngaahi palōpalema fakamāmani, pea ngalo 'iate kitautolu 'a 'etau ngaahi fuakavá. Ko ia ai ko e ngaahi palōpalema kotoa pē 'oku tau fehanganhangai mo ia, mo e anga 'o 'etau tauhi 'i he'etau fakalaumālie pea 'áeva 'i he'etau mo'ui fo'ou. Ko e ngaahi me'a 'oku fakamatala ki ai 'a Molonai 'oku fakataumu'a ia ke tokonií 'aki kitautolu ke tau hokohoko atu 'i he mo'ui fo'ou pea kamata 'i he papitaiso, pea toe fanau'í fo'ou fakalaumālie ai kitautolu.

LOTU

'Oku mahu'inga 'a e lotu tāutahá kapau 'oku tau lotu ke tau ma'u ha mālohi ke tau tauhi ki he ngaahi fekau 'o e Ongoongoleléi. 'Oku tokanga'í kitautolu 'e he lotú ke tau ofi ki he'etau Tamai Hēvaní pea 'okú ne fakafaingamālie'í ai kitautolu ke tau fakahā 'a 'etau ngaahi fakamālō kiate ia pea mo fakahā 'etau ngaahi palōpalemá kiate ia.

'AUKAI

'Oku totonu ke fai ha lotu fakataha mo e 'aukai 'o 'oua 'e toe si'i hifo 'i he tu'fo taha 'i he māhina. 'I he Siasí ni 'oku tau fa'a 'aukai 'i he houa kai 'e ua 'i he Sāpate 'Aukaí. Ka 'i he'etau mo'ui fakatāutahá te tau lava ke 'aukai 'i he taimi kotoa pē 'oku 'aonga ai ke tau ma'u ha fakafiemālie kae 'uma'a ha mālohi fakalaumālie 'oku toe lahi angé. (Vakai, Lēsoni 31 'i he tohi lēsoni ko 'ení.)

KAU 'I HE NGAAHI FAKATAHA 'A E SIASÍ

Ko kitautolu kotoa 'oku tau ma'u ha mālohi fakalaumālie 'i he'etau 'alu ki he ngaahi fakataha 'a e Siasí, 'a ia 'oku tau ako ai 'o toe lahi ange ki he ongoongolelei pea 'oku toe fakamālohia ange ai 'a 'etau ngaahi fakamo'oni. 'Oku totonu ke tau poupou'i 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí ke nau 'alu ki he ngaahi fakataha kotoa pē 'a e Siasí. Koe taimi 'oku tau 'alu ai ki he ngaahi fakataha ko 'ení, 'oku totonu ke tau kau 'i he hivá, fakakaukau loto ki he 'Eikí, ngaahi malanga, pea loto-'apasia.

MA'U 'A E SĀKALAMĒNITÍ

Fakahā 'a e fakatātā 29-b, " 'Oku tau fakafō'ou 'a 'etau ngaahi fuakava 'o e papitaisó 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití."

Ko e 'uhinga 'e taha 'oku tau 'alu ai ki he houalotu sākalamēnití ke tau ma'u 'a e sākalamēnití. Ko ia ai 'oku tatau 'a e ngaahi fuakava 'oku tau fai pea mo e ngaahi fuakava na'a tau fai 'i he papitaisó. 'I he founga ko 'ení, ko e sākalamēnití 'i he uike takitaha 'oku tau manatu ai ki he'etau ngaahi fuakava 'i he papitaisó pea 'oku tau toe palōmesi ai ke tau tauhi ki he fuakava ko iá.

TOKONI 'A E NI'IHI KEHÉ

Tuku ki he mēmipa 'o e kalasí na'e vahe'i ki ai ke ne fakafehoanaki 'a e T&F 20:37 mo e T&F 20:77.

'I he taimi na'e papitaiso ai kitautolú, na'a tau fuakava ki he 'Eikí te tau loto fiamālie ke "fefua'aki 'etau ngaahi kavengá, . . . ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi; 'io, pea fakafiemālie'i 'akinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie. . . ." (Mōsaia 18:8–9). Ko e tokoni ki hotau ngaahi tokou—'a kinautolu 'oku nau fie ma'u 'a e tokoní, ako'i 'a hotau ngaahi fāmilí, mo tokanga ki he fie ma'u hotau kakaí—ko e konga ia 'etau aleapau mo e 'Eikí 'i he papitaisó. Ko ha konga mahu'inga ia 'o e mo'ui fo'ou kuo pau ke tau teuteu ma'a tautolu 'i he hili 'a e papitaisó.

FAKATOMALA MEI HE 'ETAU NGAAHI ANGAHALÁ

Ko e mo'oni, 'oku tau fai kotoa pē ha ngaahi fehālaaki, ko ia ai kuo pau ke tau fakatomala ke tau lava ke tauhi ki he'etau ngaahi 'ilo'i 'oku fakamo'oni 'i he mafai totonu na tau fai ha fehālaaki (vakai, ki he lēsoni 28). 'I he'etau fakatomalá 'oku tau lava ai ke tau fakama'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá pea 'oku tau hoko ai 'o taau ke tau ma'u 'a e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko e Hala ki he Haohaoá

'E 'i ai koā ha taimi 'a ia 'e 'ikai ke toe fie ma'u ai ke tau fakafō'ou 'a 'etau fuakava 'i he papitaisó? Ko e mo'oni, te tau tali 'ikai—kae 'oua kuo tau haohaoa 'o hangē ko e haohaoa 'a e 'Otuá. Ka 'i he te'eki ai ke hokosia 'a e taimi ko iá, kuo pau ke hokohoko atu 'etau fakahaohaoa'i 'etau

29-b, 'Oku tau fakafō'ou 'etau ngaahi fuakava 'i he papitaisó 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití.

---

ngaahi mo'uí, pea liliu 'a e ngaahi 'ulungāanga koví ki ha ngaahi 'ulungāanga lelei. Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo: " 'Oku hoko 'a 'ete mapule'i kitá ko ha polokalama hokohoko ia—ko ha fononga, ka 'oku 'ikai ko ha'ate toki kamata. He 'ikai lava ke tupukoso hake pē 'a e mā'on'i'oni 'a e tangatá 'o hangē ko ha tupu hake pe 'a ha ki'i tenga'i 'oke 'o hoko ko ha fu'u 'akau lahi. He 'ikai ke vave 'etau laka ki mu'a ki he haohaoá kapau he 'ikai te tau feinga ki he taumu'a ko iá." (*Mana 'o e Fakamolemolé*, p. 210.)

'Oku ako'i 'e he palōfita ko Nifái 'o pehē hili 'etau papitaisó kuo pau "ke tau vilitaki atu" pea kātaki 'o a'u ki he ngata'angá." Kuó ne tala'ofa 'o pehē 'e foaki mai 'e he 'Otuá kiate kিতautolu 'a e mo'ui ta'engatá 'o kapau te tau fakahaa'i 'etau 'ofa ki he'etau talangofua kiate ia (vakai, 2 Nifai 31:19–21). 'I he'etau talangofua mo tauhi ki he ngaahi fekau kuo tau fai mo e 'Eikí 'i he taimi 'o e papitaisó, 'oku tau a'usia ai 'a e fiefia 'i he mo'ui ko 'ení pea mo e fiefia ta'engata 'i he mo'ui ka hoko mai.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita hono fie ma'u ke tau kātaki ke a'u ki he ngata'angá 'i hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'i he founga ko 'ení: "Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a lalahi 'o e Siasi mo'oní ko hono ako'i 'o e kaka'i ki he ngaahi me'a kuo pau ke nau fai ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuakí kakato 'o e ongoongolelei hili 'a e papitaisó. . . .Kuo pau ke tau kātaki 'o a'u ki he ngata'angá; tauhi 'a e ngaahi fekau 'i he hili 'a e papitaisó; kuo pau ke tau ngāue'i hotau fakamo'uí. . . .pea mo mo'ui ke tau ma'u 'a e ngaahi 'ulungāanga 'o e 'Otuá pea hoko ko e fa'ahinga kakai 'oku nau lava ke fiefia 'i he nāunau mo e ngaahi me'a fakafo 'o e pule'anga fakaselesitalé. ("Ko e Palani 'o e Fakamo'uí," *Tūhulu*, Nōvema 1971, p. 5.)

Faka'osi

Na'e fakamatala'i 'e ha tāupo'ou mei he siasi Katoliká 'a e mahu'inga 'o 'ene papitaiso ki he Siasi 'o pehē:

"Na'e tō lahi kiate au 'a e me'a kotoa pē na'á ku mamata mo fanongo 'o kau ki he Siasí. Na'e hoko 'a e māfana mo e 'ofa, kae 'uma'ā 'a e fetokon'i'aki 'a e kau mēmipa 'o e Siasí, ko ha me'a ke u 'ilo'i 'oku pau pē 'oku 'i ai ha me'a me'a kehe 'o fekau'aki mo e Siasi ko 'ení. . . .

"Na'á ku 'ilo'i ai tā 'oku ou kau ki ha siasi hala pea ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'on'i'oni 'I he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e Siasi mo'oní pe ia 'i he māmaní. Na'á ku 'ilo'i foki na'e pau. . . .ke u kau ki ai. . . .

"Na'e 'ikai ko ha me'a faingofua 'a e liliu 'eku mo'uí mei he kuo hilí ki he lolotongá ni, ka ko e me'a na'á ne poupo'u'i lahi taha a'u ko e fakafo'ou 'o 'eku fuakava 'i he papitaiso 'i he uike kotoa pē 'i he sākalamēnití—'a 'eku fuakava ke u to'o 'a e Fakamo'uí kiate a'u, ke u manatu ma'u ai pe kiate ia, pea mo tauhi 'a 'ene ngaahi feka'i, pea ko e tala'ofa 'a e 'Eikí, kapau te u faka'apa'apa ki he ngaahi tala'ofá ni, 'e 'iate au ma'u ai pē 'a hono Laumālié.

“Ko e taha ‘o e me‘a na‘á ku manatu‘i ‘i hono papitaiso aú, ‘i hono fakauku kakato hifo au ‘i he va‘i. Ko e ‘uhinga ‘o e me‘a ni kiate aú, ko hano fakafongai ‘o e maté ‘a e siokita pea mo e angahalá pea toetu‘u kuo fakafou‘u ‘etau mo‘ui ‘o hoko ko ha fānau ‘a e ‘Otuá. Ne u toe fakakaukau ki he papitaisó, ko ha faka‘ilonga ‘oku fie ma‘u ‘e he Tamai Hēvaní ke tau mo‘ui—pea tau ikuna‘i ‘a e siokitá pea mo fakafepakii ‘a e ‘ahi‘ahí. Pea ‘i he foundá ni te tau ‘mate’ ‘iate kitautolu pea mo faiangahala pea tau toetu‘u mo fakalakalaka *faka‘aho* ‘i he hala ke tau toe foki hake ki he ‘afio‘anga ‘o ‘etau Tamai.

Na‘e faifai peá u fakafou‘u ‘eku fuakavá ke tauhi ‘a ‘ene ngaahi fekaú, ‘o u ‘ilo‘i pau kapau te u tauhi ‘a e fekaú ni ‘i he loto faivelenga ‘e ‘iate au ‘a hono Laumalié. “The Lord Takes Care,” *No More Strangers*, Vol. 3, pp. 154–59.)

Ngaahi Tukupā

Fakakaukau angé ko e hā e me‘a na‘á ke fai ‘i ho‘o mo‘uí hili hono papitaiso koé. Mahalo pē na‘á ke ongo‘i ‘i he taimi ko iá “‘oku ‘i ai ha liliu ‘i ho loto” ‘o kamata pē meiate koe. ‘O hangē ko hono fehu‘i ‘e he palōfita ko ‘Alamaá, “‘Oku mou lava ‘eni ke loto pehē?” (‘Alamā 5:26). Te ke lava nai ke ke kei ongo‘i ‘a e fakafou‘u” ‘a ia ‘oku lave ki ai ‘a e folofolá? Kapau ‘oku ‘i ai ha me‘a ‘oku mole meiate koe, mou kamata ke fakatomala pea fakatonutonu ‘a e palōpalemá ‘i he ‘ahó ni.

Ngaahi Folofola ‘oku Tānaki Atu

Kalētia 3:27–29 (‘oku tau to‘o kiate kitautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisi ‘i he‘etau papitaisó)

1 Pita 3:21 (‘oku fie ma‘u ‘a e papitaisó ki hotau fakamo‘ui)

T&F 27:2 (‘oku tau to‘o ‘a e sākalamēniití ko ‘etau fakamanatu kia Kalaisi)

Teuteu ‘a e Faiakó

Ki mu‘a ke kamata ‘a e lēsoni ko ‘ení:

1. Lau ‘a e vaha 20, “Papitaisó,” ‘i he tohi lēsoni ‘o e Tefito‘i Mo‘oni ‘o e Ongongoleléf.
2. Lau ‘a e lēsoni 28 mo e 31 ‘i he tohi lēsoni ko ‘ení.
3. Teuteu ha palakipoe mo e sioka, pe ko ha la‘i pepa lahi e ngaahi fuakava ‘o e papitaisó pea mo e ngaahi akonaki ‘i he Molonai 6:4–9.
4. Fa‘iteliha: Vahē‘i ha taha ‘i he kalasí ke ne fakafehoanaki ‘a e papitaisó pea mo e ngaahi fuakava ‘o e papitaisó.
5. Vahē‘i ki he kau mēmipa ‘o e kalasí ke nau lau ‘a e ngaahi talanoa mo e folofola ‘i he lēsoni ko ‘ení.

Ko e Foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni

Lēsoni 30

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'enī ke tokoni'i ke mahino kiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ange 'oku lava ke tau ma'u 'o fou mai 'i he foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Talateú

'I he ngaahi taimi lahi, ki mu'a pea tau toki kau ki he Siasí, ne lava pē ke ha'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kitautolu. 'O hangē ko ha ngaahi ongo fakafiefia na'a tau ma'u 'i he'etau fanongo ki he kau faifekau, ko e tokoni ia 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke mahino pea mo tau tali 'a e ongoongolelé. Ka 'oku 'ikai te tau ma'u 'a e totonu ki he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o tokoni'i ke mahino kiate kitautolu pea tau tui ki he ongoongolelé. Ka na'e 'ikai ke tau ma'u ha totonu ke tau 'a e Laumālie Mā'oni'oni kae 'oua kuo papitaiso pea hilifaki nima kiate kitautolu. 'I he taimi ko iá, na'e toki foaki mai ai kiate kitautolu 'e he mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki Fakamelekisētekí 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima.

Na'e fale'i mai kitautolu 'e Palesiteni Lōleni Sou Sinou 'o pehē: " 'Oku totonu ke tau feinga ke tau ako ki he natula 'o e Laumālie ko 'enī, koe'uhí ke lava pē ke mahino ai kiate kitautolu 'a 'ene ngaahi fanafana mai kiate kitautolu pea te tau lava ke fai ma'u ai pē 'a e me'a 'oku totonú. . . Talu mei he taimi ['oku tau ma'u ai 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni] 'oku tau ma'u ai ha kaume'a, kapau 'e 'ikai ke tau hanga 'o tuli ia ki tu'a meiate kitautolu 'aki 'etau faihalá. Ko e kaume'a ko iá ko e Laumālie Mā'oni'oni." ('i he Conference Report, 'Epeleli 1899, p. 52.)

Fakahā 'a e fakatātā 30-a, "Ko e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko ha totonu ia ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tatau ma'u ai pe."

'Oku anga fēfē 'a e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ha kaume'a? Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Sione 14:16, 17, 26 pea mo e Sione 16:13.

'Oku anga fēfē 'etau fiema'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko hotau takaua pea mo ha tau kaume'a? (Hiki 'a e ngaahi talí 'i he palakipoé.

Ko e ni'ihī 'eni 'o e ngaahi founa 'e lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o tokoni mai kiate kitautolú:

- Fakahā mai kiate kitautolu 'a e mo'oni.
- 'Okú ne tokoni ke ako'i kitautolu ki he ongoongolelé.
- 'Okú ne tokoni'i kitautolu ke tau manatu'i ha ngaahi me'a.
- 'Oku ne fakafiemālie'i kitautolu 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'á.

- 'Okú ne tokoni'i kitautolu mei he kovi.
- 'Okú ne ue'i kitautolu 'i he'etau ako'i 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi malangá mo e ngaahi lēsoní.
- 'Okú ne fakatokangāi kitautolu 'i he taimi 'oku tau 'i he fakatu'utāmaki.
- 'Okú ne fakahā 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke tau fai.

Lau 'a e 2 Nifai 32:5.

Na'e fai 'e 'Eletā Likuleni Lisiate 'a e lea ko 'ení: " 'E lelei ange kiate au ke u feohi ma'u ai pē 'a 'eku fānaú mo e hoku fanga makapuná 'i he feohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha'anau toe feohi mo ha me'a kehe 'i he māmaní, koe'uhí kapau te nau fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e laumālie ko iá te ne hanga 'o tataki 'akinautolu ki he ngaahi mo'oni kotoa pē pea ne hanga 'o fakahinohino'i kinautolu ke nau toe foki lelei ange ki he 'afio'anga 'o 'enau Tamai 'i Hēvani" (*Improvement Era*, Sune 1966, p. 540).

Koe'uhí ko e Laumālie Mā'oni'oni ko ha takaua lelei, 'oku totonu ke tau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau lavá ke tau ma'u ia ko hotau kaume'a mo hotau takaua.

Ko 'Etau Tauhi Ma'u pe 'a e Laumālie Mā'oni'oni

'Oku lahi ha ngaahi me'a 'oku tau lava ke fai ke nofo ma'u ai pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'iate kitautolu. Ko e founga 'e tahá ko 'etau ma'u 'a e sākalamēnití 'i he fe'unga mo e taau mo'oni. Ko e taimi kotoa pē 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití, 'oku tau palōmesi ai ke tau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí. Kapau te tau tauhi ki he'etau palōmesi ai ke tau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí. Kapau te tau tauhi ki he'etau fuakava ko iá, na'e tala'ofa mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu ke tau lava ke "ma'u ma'u ai pe hono laumālié" ke 'iate kitautolu. (Vakai, T&F 20:77).

Ko e founga 'e taha te tau lava ai ke ma'u ma'u ai pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko 'etau tauhi 'a hotau sinó ke ma'a haohaoa. Kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu ke 'oua na'a tau maumau'i ia (Vakai, 1 Kolinitō 3:16–17). 'E 'ikai ke lava ke nofo 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi faletapu 'oku 'ikai ma'a; 'oku mahu'inga ia, ko ia ai 'oku totonu ke tau tauhi 'a hotau ngaahi sinó ke ma'a pea haohaoa 'i he fakakaukau, lea, teunga, mo e ngāue, pea faka'ehi'ehi mei he matamata kovi kotoa pē. Na'e pehē 'e 'Eletā Melivini J. Palate, "Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e laumālie ongongofua taha ia 'oku ou 'ilo'i" (Tohi Lēsoni 'a e Lakanga Fakataula'eikí 1967–68, Kōlomu 'a e Kau Tikoní p. 70). Ko e me'a 'i he'ene ongongofuá, 'e lava pē ke fai ha hala ki he Laumālie Mā'oni'oni 'i e me'a 'oku fai ha hala ki he Laumālie Mā'oni'oni 'i he me'a 'oku tau pehē ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mahu'ingá. (*1967–68 Priesthood Study Course, Deacons Quorum*, p. 70). Koe'uhí ko 'ene ongongofuá, 'e lava pē ke lotomamahi 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi me'a 'oku tau pehē ko e ngaahi me'a ia 'oku 'ikai ke mahu'ingá.

Kuo pau ke tau taha mo kinautolu 'oku tau feohi mo iá koe'uhí ke tau lava ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'I he folofola 'a e 'Eikí ki he kakai Nīfai na'á ne pehē ai ko e laumālie 'o e feke'ikei 'oku tupu ia mei he tēvoló (vakai, 3 Nīfai 11:29). 'E 'ikai ke lava ke nofo 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he feitu'u 'oku 'i ai 'a e fe'ite'itaní mo e mavahevahé. Tu'unga 'i he 'uhinga ko 'ení, 'e hanga 'e he'etau kē mo hotau uaifí pe ko hotau tokouá pe tuofefiné 'o tuli 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke mama'o meiate kitautolu pea mo hotau ngaahi 'apí foki.

Hangē ko 'ení, na'e 'ikai ke lava 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá ke ma'u ha ngaahi ue'i fakalaumālie mei he 'Eikí kae 'oua pe kuó ne ma'u 'a e ngaahi ongo totonu ki he kakai kotoa pē. Na'e 'i ai ha pongipongi 'e taha na'á ne lotomamahi ai tu'unga 'i ha me'a na'e fai 'e hono uaifí ko 'Emá. 'I he'ene feinga ki mui ange ke ne liliu ha kongá 'i he Tohi 'a Molomoná, na'á ne toki 'ilo 'e 'ikai ke lava ha liliu. 'I he'ene hoha'a ki aí, na'á ne 'alu atu ai ki ha kíi vao'akau ofi mai pea na'á ne tū'ulutui ai 'o lotu, hili ko iá na'á ne foki mai leva ki hono fale peá ne kole fakamolemole kia 'Ema. Na'e toki lava leva ke ne liliu 'a e Tohi 'a Molomoná. (Na'e to'o 'a e kupu'i lea ko 'ení mei ha lea na'e fai 'e Tēvita Uitemā, Sepitema15, 1882, *Comprehensive History of the Church*, Vol. 1, p. 131.)

'Oku tatau tofu pē 'a 'etau fie ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo hono fie ma'u lahi ia 'e he Palōfítá.

'Oku tau fie ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke ne hanga 'o tatakí 'akitautolu 'i hotau ngaahi fatongiá, kae tautautefito ki he'etau hanga 'o tatakí hotau ngaahi fāmílí. Ko ia ai ko e taimi 'oku fai hala ai 'a e fānaú 'oku totonu ke 'oua na'a tau 'ita ai ka 'oku totonu ke tau kole ki he Laumālie Mā'oni'oni ke ne hanga 'o tatakí 'a kitautolu 'i he'etau hanga 'o fakatonutonu 'enau ngaahi halá (vakai, T&F 121:43).

Ko e hā ha ngaahi me'a 'e nīhí 'a ia 'oku tau fai 'oku ta'ofi ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni mei he'ene hoko ko hotau takangá? Ko e hā 'e ngaahi me'a te tau lava ke fai koe'uhí ke tau feohi ma'u ai pē mo ia? (Hiki 'a e ngaahi talí 'i ha kōlomu mavahevahe 'e ua 'i he palakipoé.)

Na'e pehē 'e palesiteni Siosefa Filitingí Sāmíta: "He 'ikai ke nofo 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo ha taha 'oku 'ikai ke loto ke talangofua pea mo tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. . . . Pea he 'ikai lava ke hū 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha fa'ahinga laumālie pehē.

"'Oku tau ma'u 'a e foaki ma'ong'onga ko 'ení 'i he loto-mā'ulalo mo e tui mo e talangofua. . . . Kuo mou tu'u 'apē 'o fakakaukau ki he faingamālie ma'ong'onga ko ia kiate kitautolu ke tau feohi ai mo ha taha 'o e ngaahi mēmipa 'o e Tolu'i 'Otuá? Kuo mou fakakaukau 'apē ki ai 'i he founga ko iá? Ko e faingamālie ia kiate kitautolu, kapau te tau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a ia kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolú." (*Ngaahi Ongongo 'a e Siasí*, Nōvema 4, 1961, p. 14.)

30-a, Ko e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko e totonu ia ke te ma'u ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko hoto takaua ma'u ai pē.

Ngaahi Founa 'oku Tokoni'i Kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni

Ko e taimi 'oku tau fakahā ai 'i he'etau tui mateakí 'oku tau fie ma'u ke hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko hotau takaua, 'okú ne tokoni'i leva kitautolu 'i he ngaahi founa ko 'eni koe'uhí ke tau mo'ui fiefia pea toe lelei ange foki:

'OKÚ NE TOKONI'I KITAUTOLU KE TAU HOKO KO HA KAKAI 'OKU TOE LELEI ANGÉ

'Oku hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o "ue'i hake 'a e anga-ma'á, anga-'ofá, angalelei, angamalū, angavaivai mo e 'ofa" (Palei P. Palate, *Key to the Science of Theology*, p. 101).

'OKÚ NE FAKAHĀ MAI KIATE KITAUTOLU 'A E ME'A KE TAU FAÍ

'E lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o tokoni'i kitautolu ke tau fai ha ngaahi fili mahu'inga.

Lau 'a e T&F 6:15 pea mo e T&F 8:2. 'Oku anga fēfē hono tokoni'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke fai 'etau ngaahi filí?

'OKÚ NE TOKONI'I KITAUTOLU KE TAU TUPULAKI 'I HE SIASÍ

Na'e fai 'e 'Eletā Feletilingi D. Lisiate 'a e talanoa ko 'eni fekau'aki mo e founa 'o e tataki ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni: "Kuó u 'osi fanongo ki he fanafana 'a e ki'i le'ó, pe ko e fanafana 'a e Laumālié, 'i he'eku fealēlea'aki mo kimoutolu 'e hoku fanga tokoua mo e fanga tuofāfine; pea 'i he'eku foaki 'a e lakanga fakataula'eikí ki he kau tangatá; pea 'i he'eku vahe'i 'a e kau tangatá mo e kau fefiné ki ha ngaahi lakanga 'i he Siasí, pea 'i he'eku tāpuakí 'a e kakai mahakí; pea 'i he'eku fai 'eku fakamo'oni ki he kakai ta'e siasí pea ki he kakai Siasí foki; pea 'i he'eku fai ha malanga pea mo e ngaahi taimi lahi kehe 'aupito" ("Ko e Hokohoko 'o e Mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni" *Tūhulu*, Mā'asi 1974, p. 4.)

'OKÚ NE FAKATOKANGA MAI KIATE KITAUTOLU

'Oku lahi 'a e ngaahi taimi 'oku hanga ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakatokanga'i kitautolu ki ha ngaahi fakatu'utāmaki pe 'ahi'ahi. Na'e fakamatala 'e 'Eletā Feletilingi D. Lisiate 'i ha talanoa 'a ha tamaí na'á ne " 'A hake 'i ha pō 'e taha koe'uhí na'e 'i ai ha le'ó na'á ne fafangu ia ke ne tu'u hake peá ne 'alu hifo ki lalo mei he 'uluaki fungavaka 'o e falé. Na'á ne fanongo ki he fakatokanga ko 'eni, pea 'i he'ene hū atu ki he peitó na'á ne 'ilo ai 'oku vela ha holisi 'e taha 'o e peitó. Na'á ne hanga leva 'o fafangu fakavavevave hono fāmilí peá ne ui 'a e potungāue tāmata afí pea 'i he tokoni'i ia 'e hono fāmilí na'a nau feinga leva ke tāmata'i 'a e afí, 'o feinga ke 'oua na'a vela lahi kae 'oua kuo a'u mai 'a e kau tāmata afí.

"Na'e 'ikai ke toe veiveiua 'a 'ene fakakaukaú ko ha fakatokanga 'eni ko e fakahā 'o e malu'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'a ia te ne lava ke fai kiate

kinautolu 'oku nau feinga ke taha 'a 'enau mo'uí mo e Laumālie Mā'oni'oni. (*Tūhulu*, Siulai 1973, p. 117.)

Fekumi ki he mēmipa 'o e kalasí ne vahe'i ki mu'a ke ne fai heni ha fakamatala 'o kau ki he fa'ahinga founa ne fakatokanga'i ai ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki ha 'ahi'ahi pe fakatu'utāmaki.

'OKÚ NE LAVA KE FAKAFIEMĀLIE! KITAUTOLU

Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ki ha fakafiemālie 'i he taimi 'o e mamahí. 'I he ngaahi taimi peheé, 'oku lava ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni'i 'kitautolu ke tau ma'u ha fiemālie mo ha nonga mo ha lotomahino. Na'e fai 'e 'Eletā Feletilingi D. Lisiate 'a e fakamatala ko 'ení ki he me'a na'e hoko kiate ia: "Na'á ku ma'u ha faingamālie ke fe'iloaki ai mo ha ongo fefine tu'u-ki-mu'a 'e ua 'i ia ko hamu kaungā-me'a ofi 'a ia ne mole hona ongo husepānití 'i ha fakatu'utāmaki ne hoko ki ha vakapuna. Ne na mamahi nai mo na tengihia 'a e mole kuo hokó? 'Ikai na'e 'ikai ke na mamahi ai. Ne te'eki ke u mamata ki he loto-to'a lahi mo e mālohi pehē. Na'á na fakamo'oni ki he mo'oni kuó na ongo'i mo'oni ki ha fakafiemālie mei he Laumālié, pea kuó na ma'u mo ha fakapapau 'e lelei 'a e me'a kotoa pē kiate ngāua mo hona fāmilí 'i he'enau nofo ofo ki he siasí pea nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí." (*Tūhulu*, Siulai 1973, p. 117.)

Fekau ki he mēmipa 'o e kalasí ne vahe'i ki ai ki mu'a ke ne fai 'a e talanoa ko 'ení.

Ko hono fakahā mai 'e Palesitēni Hipa J. Kalānite 'a e founa hono 'omi 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e 'ilo mo e fakafiemālie ki he kau mēmipa 'o e hono fāmilí:

"'I he toe ha houa nai 'e taha pea mālōlō 'a hoku uaifí, na'á ku fakahā kiate kinautolu 'oku 'amanaki ke mālōlō 'a 'enau fa'eé pea ke nau ha'u 'o lea fakamāvae kiate ia. Na'e 'i ai ha taha 'i he fānau fefine ko hono ta'u hongofulu mā ua nai ia na'á ne pehē mai kiate au: "E papa, 'oku 'ikai ke u loto au ke mate 'a 'eku fa'eé. Ko e māhina 'eni 'e ono 'o 'eku 'i he falemahakí mo koe. . . . Pea ko e taimi kotoa pē na'e faingatā'āia ai 'a 'eku fa'eé na'á ke fai ngāue kiate ia pea na'e fiemālie ai. 'Oku ou fie ma'u ke ke hilifaki 'a ho ongo nimá ki he'eku fa'eé pea ke fakamo'ui ia.'

"Na'á ku fakahā ange ki hoku kīi 'ofefiné kuo pau ke tau mate kotoa pē, pea 'oku ou 'ilo'i 'i hoku lotó kuo hokosia pe 'a e taimi ke 'alu atu ai 'a 'ene fa'eé. Na'e 'alu atu 'a e kīi ta'ahine ko 'ení mo e toenga 'o e fānau ki tu'a mei he lokí.

"Na'á ku tū'ulutui hifo leva 'i he ve'e mohenga 'o hoku uaifí ('a ia na'á ne pongia 'i he taimi ko iá) pea na'á ku fakahā ki he 'Eikí 'oku ou 'ilo'i 'a e ngāue 'a hono to'ukupu māfima'í 'i he mo'ui mo e mate, 'i he fiefia mo e mamahi, 'i he koloa'ia pea 'i he masiva. Na'á ku fakamālō kiate ia koe'uhí ko 'eku 'ilo 'oku 'a'aku 'a hoku uaifí 'o ta'engata. . . .Ka na'á ku fakahā ki he 'Eikí na'e 'ikai te u mālohi ke u lava 'o kātekina 'a e mālōlō

'a hoku uaifí pea ko e tahá 'e uesia ai 'a e tui 'a 'eku fānaú. Pea naá ku kole ki he 'Eikí 'aki hoku mālohí kotoa, ke ne foaki ki hoku 'ofefinē ha 'ilo ko hono finangaló ke mālōlō 'a 'ene fa'eé.

" 'I he hili mei ai ha houa 'e taha na'e mālōlō leva si'oku uaifí, pea naá ku toe ui leva 'a e fānaú ke nau hū ange ki he lokí. Na'e tangi lotomamahi 'a hoku kií fohá na'e ta'u nima mo e kongá pē ta'u ono nai, pea na'e hanga 'e he kií ta'hine ta'u hongofulu mā ua ko 'ení 'o puke mai ia 'i hono nimá peá ne pehē ange: " 'Oua te ke tangí, 'oua te ke tangí 'e Hipa;' ko e taimi ko ē naá ku hū ki tu'a mei he lokí naá ku fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí mei langi naá ne folofola mai 'o pehē, "Neongo pe 'e mālōlō 'a ho'o fa'eé ko e finangalo pe ia 'o e 'Eikí. . . .

" 'Oku. . . 'iloí 'oku fanongo pea tali 'e he 'Otuá 'a e ngaahi lotú! 'Oku ou 'ilo 'e hoko mai 'a e houa 'o e fakamamahi pea mo e faingataá ki he kāingalotú 'oku fakafiemāliei pea tāpuekina pea fakanongaí kitautolu 'o kehe ia mei ha toe fa'ahinga kakai!" (*Gospel Standards*, p. 361.)

'OKÚ NE FAKAMO'ONI KI HE MO'ONÍ

'Oku fou mai 'i he Laumālie Mā'oni'oni 'a 'etau ma'u 'a 'etau fakamo'oni ki he ongoongoleleí. 'I he founga tatau pē, 'e hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o tokonií kitautolu ke tau 'ilo 'a e taimi 'oku lea ai 'a 'etau kau takí 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e akoí 'e 'Eletā Henelí D. Moli 'o pehē: "Te tau lava pē ke tala 'a e taimi 'oku hanga ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o ueí 'a e kau tangata 'oku lea pe ko e taimi ia 'oku 'aonga ai ke ngāue 'osikiavelenga ma'a e kāingalotú kotoa pē 'o e Siasí 'i he'enau tui 'o hangē ko 'enau kau takí." ("Revelation: Yesterday and Today," *Improvement Era*, Sune 1962, p. 407.)

'Oku mo'oni 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni pea 'oku lava ke tau ma'u ia kotoa i he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí kapau te tau feinga mā'oni'oni ki ai.

Kole ki he kau mēmipa 'o e kalasí na'e tomu'a vaheí ki mu'a ke ne fakamatalaí ha fa'ahinga me'a 'a ia na'e hoko kiate ia 'a ia naá ne ongoí ai 'a 'ene feohi mo e Laumālie Mā'oni'oni.

Faka'osi

Ko e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ia kuo foaki kiate kinautolu kuo 'osi hilifakinima pea fakama'u ko e kāingalotu 'o e Siasí. Kapau te tau mo'ui ke fe'unga mo taau ke tau feohi mo ia, te ne hanga 'o tokonií kitautolu ke fakahoko lelei 'a 'etau ngāue 'i he māmaní. Te ne lava foki ke ne fai 'eni 'aki 'ene fakahinohinoí kitautolú, maluí, fakafiemāliei, peá ne tokonií foki kitautolu 'i he ngaahi tafa'aki kotoa pē 'o 'etau mo'uí.

Tukupā

Kimi ke feohi mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o mo'ui faka'ahó. Fehuí hifo kiate koe 'a e ngaahi fehuí ko 'ení, koe'uhí ke ke 'iloí ai 'a e ngaahi

tafa'aki 'o ho'o mo'uí 'a ia 'okú ke fie ma'u ke ke fakalelei'i ange ai koe koe'uhí ke ke lava ke ke feohi ma'u pê mo e Laumālie Mā'oni'oni:

- 'Oku ou feinga ke tauhi 'a e ngaahi fekau kotoá.
- 'Oku fai ma'u pe 'eku lotú?
- 'Oku anga fēfē 'eku fakahā ki he Fakamo'uí 'eku 'ofá?
- 'Oku anga fēfē 'eku fakahā ki he ni'ihí kehé 'eku 'ofá?
- 'Oku ou ngaohi ma'a nai 'eku fakakaukáu pea mo 'eku ngaahi tō'ongá?
- 'Oku ou fakamālō nai ki he 'Eikí koe'uhí ko 'ene ngaahi tāpuakí, 'o kau ai 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni?

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Ngāue 5:32 ('oku ha'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he kau talangofuá)

1 Nīfai 10:17–19 ('oku ma'u 'a e mālohi mo e 'ilo mei he Laumālie Mā'oni'oni tu'unga 'i he tui kia Kalaisí)

2 Nīfai 31:13 ('oku ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e ngaahi me'a ko 'ení, tuí, fakatomalá mo e papitaisó)

Mōsese 6:61 (ko e ngaahi mālohi mo e ngaahi tāpuakí 'o e Laumālie Mā'oni'oni)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 21, "Ko e Me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni," 'i he tohi lēsoni 'o e Ngaahi Tefitoi Mō'oni 'o e Ongoongolelei.
2. Fakamanatu ki he kalasí ke 'omi 'enau ngaahi Tohi Tapú ki he kalasí.
3. Kapau 'e 'ikai ke lava ke ma'u ha palakipoe mo ha sioka, tā ha fakatātā 'o e ngaahi lisi 'oku fokotu'u atu ke hikí.
4. Vahe'i ha kau mēmipa 'o e kalasí ke nau fai 'a e ngaahi talanoá pea lau mo e ngaahi potu folofola 'i he lēsoni ko 'ení.

Ko e Lotu mo e 'Aukai

Lēsoni 31

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu 'a e founga ke fakamālohia ai 'a hotau ngaahi fāmili mo e ngaahi kōlomu 'i he lotú mo e 'aukai.

Talateú

Fekau ki he kau mēmipa 'o e kalasí ne vahe'i ki ai ki mu'a ke nau fai ha fakamanatu nounou 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e 'aukai mo e lotu 'o hangē ko hono ako'i 'i he tohi lēsoni *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongolele'i*.

'Oku Hanga 'a he Lotú mo e 'Aukai 'o Fakamālohia Kitautolu mo Hotau Ngaahi Fāmili'

'E lava 'e he lotú mo e 'aukai 'o tokoni'i ke fakamālohia kitautolu mo hotau ngaahi fāmili'. 'Oku fakamālohia ange 'a 'etau ngaahi lotú ke tataki kitautolu koe'uhí he 'oku hanga 'e he lotú mo e 'aukai 'o fakamamafai 'a e fakamātoato 'o 'etau ngaahi lotú. Ko e taha, ko e taimi 'oku tau 'aukai mo lotu ai, 'oku tau tafoki ai mei he ngaahi me'a 'o e māmaní pea tau 'ilo'i 'a 'etau fakafalala ki he 'Eikí. 'I he founga ko 'ení, 'oku tau fakaava ai hotau lotó ke tau ako mo tau tali 'a e finangalo 'o e 'Otuá kiate kitautolu mo hotau fāmili'.

'Oku hanga foki 'e he lotú mo e 'aukai 'o fakatupulaki hotau potó ke tau ngāue 'aonga 'aki 'a e lakanga fakataula'eikí. 'Oku tāpuekina fakatou'osi foki kitautolu mo e kakai kehé 'i he taimi 'oku tau ako ai ki he founga ke tau hanga 'o pule'i lelei 'a e ngaahi mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí; pea ko e founga pe 'e lava ke pule'i lelei ai 'a e lakanga fakataula'eikí ko e taimi ko ia 'oku tau ngāue'aki ai 'a hono ngaahi tefito'i mo'oni 'i he māmaní. (Vakai, T&F 121:34–36.)

Fakahā 'a e fakatātā 31-a, " 'E lava 'e he 'aukai mo e lotú ke tokoni'i 'a e lakanga fakataula'eikí ke ne fai ngāue ki he mahakí ke ola lelei ange."

'Oku hanga 'e he talanoa ko 'ení 'o fakamatala'i 'a e founga na'e ako ai ha lakanga fakataula'eikí 'e taha ke ne 'ilo'i ia ke ne ngāue'aki 'a hono lakanga fakataula'eikí:

Na'e puke lahi 'aupito 'a e foha 'o Sione mo Piní pea na'e pehē 'e he kau toketaá ko hono puké ko ha fa'ahinga mahakí 'oku ui ko e mofi 'uto. Na'a nau fakahā ange leva ki he ongomātuá 'a e ki'i tamasi'i 'e maté 'a e ki'i tamasi'i pē 'e 'i ai hano mele fakasino mo faka'atamai. Ko ia 'i he

31-a, 'E lava ke tokoni 'a e lakanga fakataula'eikí 'e he lotú ke ne lava ai ke faingāue ki he mahakí ke ola lelei ange.

---

ma'u 'e Sione 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki na'a ne pehē ai ake ne foaki ha tāpuaki ki hono fohá. 'I he'ene teuteu ke ne fakama'u 'a e takai loló, na'a ne toki 'ilo'i 'oku te'eki ke ne 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Eiki ki hono fohá. Ko ia ai na'a ne hanga pē 'o tāpuaki'i 'a e kīi tamasi'i ke ne fiemālie.

Hili 'a hono tāpuaki'i 'o e kīi tamasi'i na'e 'aukai leva 'a Sione mo Poni koe'uhi ke na 'ilo'i 'a e finangalo 'o e 'Eiki pea ke na lava ke na tali lelei ia. 'I he 'osi 'a 'ena 'aukai, na'e 'i ha tu'unga leva 'a Sione mo Poni ke na tali lelei 'a e finangalo 'o e 'Eiki. Na'e hanga leva 'e Sione 'o toe tāpuaki'i 'a hono fohá. Ka 'i he taimi ko 'eni na'e fanafana ange kiate ia 'a e Laumālie ke ne hanga 'o tāpuaki'i 'a hono fohá ke mo'ui lelei kakato. Na'e mo'ui ai 'a hono fohá pea na'e 'osi mei ai ha 'aho 'e tolu na'a na foki leva mo ia ki honau 'apí mei he falemahakí.

'Oku anga fēfē hano tokoni'i 'a Sione mo Poni 'e he'ena 'aukai kapau na'e kehe 'a e tali ki he'ena ngaahi lotú?

Ako'i mo Fakamālohia Hotau Ngaahi Fāmilí 'i he Lotu mo e 'Aukai

'I he'etau hoko ko e ngaahi mātu'á, 'oku totonu ke tau loto ma'u ai pē ke tau 'ilo'i 'a e ngaahi fiema'u 'a 'etau fāna'u pea mo e founa te tau hanga ai 'o fakalato 'a e ngaahi fiema'u ko iá. Hangē ko 'eni, ko e taimi 'oku fehanga'angai ha taha 'o 'etau fāna'u mo ha palōpalema, te tau lava ke fakahā hake 'i he'etau ngaahi lotu fakafāmilí 'a 'ene palōpalema ki he 'Otuá. Ka neongo ia 'oku totonu ke tau tokanga ke 'oua na'a tau fai 'eni 'i ha fa'ahinga founa 'e pehē ai 'oku 'ikai ke totonú. Na'e 'i ai ha tamai 'e taha na'a ne lotu'i 'a hono fohá, 'i he lea peheni: [" 'E Tamai Hēvani], 'oku mau 'ilo 'oku feinga mālohi 'a Sione ke ne hanga 'o mapule'i 'a hono lotó. 'Oku houna kiate kimautolu 'a 'emau 'ilo'i 'okú ne tupulaki koe'uhi ko ho'o tokoni mo ho'o poupou'i homa fohá. Fakamolemole ka ke hokohoko atu pe ho'o tāpuekina iá. . . . tāpuaki'i mu'a kimautolu koe'uhi ke 'oua na'a au fakatupu 'ita kiate ia ka ake mau fakahā 'a 'emau 'ofa mo 'emau fietokoni kite iá." (*Tūhulu*, Mē 1973, p. 34.)

'Oku anga fēfē hano hanga 'e ha fa'ahinga lotu peheni 'o fakamālohia ha kīi talavou ke ne ikunai 'a 'ene palōpalemá?

Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā M. Lāsolo Palati Jr. ha me'a na'e hoko ki hano kīi foha ta'u nima 'a ia na'a ne manavahē ke 'alu ki he akó. 'I he'ene fakatokanga'i 'a e manavahē 'a hono fohá na'a ne pehē ange ki ia, " 'E Kuleki, 'oku 'i ai hao kaume'a te ne feohi ma'u pe mo koe. Ta tū'ulutui fakataha pea ta kole kiate ia ke ne tokoni'i koe." (*Tūhulu*, Nōvema 1976, pp. 87–88.)

'I he lotu mo e 'aukai fakafāmilí te ne lava ke ne 'omi ha mālohi mo ha uouangataha lahi ki he fāmilí 'o hangē ko e fāmilí 'oku fakamatala'i atu 'i he talanoa ko 'eni:

Ko e kīi talavou 'a 'Alani na'e ma'u hono uiui'i ke ne 'alu 'o ngāue fakafaifekau ma'á ne 'Eikí 'i ha misiona muli. Na'á ne loto vĕkeveke ke ne 'alu 'o ngāue, ka 'i he kamata ke ne ako ki he lea 'o e fonua ko iá, na'á ne fu'u hoha'a 'aupito koe'uhí na'e 'ikai ke ne lava ke ne ako 'a e leá. 'I he 'ilo'i 'e he tamaí 'a 'Alaní 'a e palōpalema 'oku tofanga ai hono fohá, na'á ne ui fakataha mai leva 'a hono fāmilí. Peá ne kole ange leva kiate kinautolu ke nau lotu mo 'aukai koe'uhí ke lava ke ikunaí 'e 'Alani 'a 'ene palōpalemá pea ke ne lava ke ngāue fakafaifekau ke ola lelei.

'E anga fĕfĕ nai ha hanga 'e ha fa'ahinga me'a peheé 'o fakamālohia 'a 'etau fānaú? 'Oku anga fĕfĕ 'a e hanga 'e he lotú mo e 'aukai 'o fakama'uma'uluta 'a e fāmilí? Lau 'a e 3 Nifai 8:21.

Fakahoko 'a e Ngāue 'a e 'Eikí 'i he 'Aukai mo e Lotu

Na'e 'i ai ha tangata na'á ne ha'u kia Sīsū peá ne tū'ulutui 'i hono 'aó peá ne pehē ange:

“ 'Eiki, 'alo'ofa ki hoku fohá, he 'oku vale ia, pea mamahi lahi; pea 'oku fa'a tō ki he afí, pea fa'a tō ki he vaí. Pea na'á ku 'omi ia ki ho'o kau ākongā, pea na'e 'ikai ke nau fa'a fakamo'ui ia.”

Na'e hanga leva 'e he 'Eikí 'o kapusi mei he tamasií 'a e laumālie 'ulí. Na'e ha'u leva 'a e kau ākongá kia Sīsū pea nau fehu'i kiate ia 'o pehē, “Ko e hā na'e 'ikai ai te mau fa'a kapusi ai iá?” Na'e fakahā ange leva 'e Sīsū kiate kinautolu na'e tupu ia mei he'enua ta'etuí, pea na'á ne toe pehē ange, “Ka 'oku 'ikai 'alu ki tú'a 'a e fa'ahinga ko iá,ka 'i he lotu mo e 'aukai.” (vakai, Mātiu 17:14–21.)

Ko e talanoa ko 'ení ko ha fakamatala ia 'a 'Eletā Mātiu Kauli ki ha pīsope na'e mahino kiate ia 'a e mahu'inga 'o e 'aukaí mo e lotú:

“[Na'e 'i ai ha pīsope ma'ume'a kei talavou 'i Honolulu] na'e ui ia 'i ha 'aho 'e taha mei he falemahakí ko e Kuiní ke ne 'alu ange 'o tāpuaki'i ha kīi tamasií na'e puke 'i he pōlioó. Ko e taha pe 'o e kau fefine 'i he fonua na'á ne ui tokoni kiate ia. Ko 'ene pīsopé ia, pea na'á ne pehē ange, “Pīsope, ha'u mu'a ki he falemahakí he 'oku puke 'a 'eku tamá 'i he pōlioó, pea kuó u fie ma'u ke ke ha'u 'o faingāue mo tāpuaki'i ia.” Na'á ne tatali ai 'i he 'aho ko ia ke ha'u 'a e pīsopé pea 'ikai ke ha'u ai. Na'a ne toe tatali 'i ha pō kakato ka na'e 'ikai pē ke ha'u ia. 'I he pō hono hokó na'e 'ikai pe ke ha'u ia ka 'i he ho'atā efiáfí na'e ne toki ha'u. Na'e hanga leva 'e he fefiné 'o valoki'i lahi ia. Na'á ne ui 'aki ia ha ngaahi hingoa kehekehe te ne lava ke ne fakakaukau ki ai. Na'a ne pehē ange ki ai, “Ko 'eku pīsopé koe, n a'á ku ui tokoni atu kiate koe koe'uhí he 'oku puke heni 'eku tamá 'i he pōlioó. Pea ko koe, 'oku 'ikai ke 'i ai hao pule, 'oku 'i ai ho'o ngaahi motokā, 'oku 'i ai ho'o 'iote faka'ofa'ofa, pea 'okú ke ma'u ho'o ngaahi me'a kotoa pē 'okú ke fie ma'ú, ko koe pē 'okú ke pulé 'i ho taimí, kae 'ikai pe te ke ha'u. Ko e 'osi 'eni ha 'aho kakato 'e taha mo e 'ikai pe te ke ha'u. Hili 'a 'ene hanga 'o valoki'i iá pea na'e 'ikai ke ne toe fakakaukau ki ha fa'ahinga me'a ke ne tafulu'i 'aki ia, na'e

---

malimali ange leva 'a e pīsopé mo ne pehē ange, “ ‘I he'eku tāpuni'i hifo pe 'a e telefoní 'aneafí, náá ku kamata leva ke u 'aukai pea ko e lava 'eni ha houa 'e uofulu mā fā 'o 'eku 'aukaí mo 'eku lotú. 'Oku ou mateuteu leva he taimí ni ke u tāpuaki'i 'a ho'o tama. 'I he taimi nima 'o e efiáfi pe ko iá na'e faka'atā leva 'a e ki'i tamasíí mei he falemahakí kuo 'osi sai 'aupito 'a hono puke he pōlió. “Ka 'oku 'ikai 'alu ki tu'a 'a e fa'ahinga ko iá, ka 'i he lotu mo e 'aukai.' ”

“Ko ia 'oku ou fifili ai pe na'e hoko 'a e me'a ko 'ení kapau náá ke 'alu pe 'i he 'aho pe ko iá na'e ui atu ai ke ke ha'u 'o faingāue. 'Oku ou pehē na'e fie ma'u 'aupito ke ne lotu mo ne 'aukai. Pea ko u pehē ko kinautolu ko ia 'oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihi 'oku 'ikai fe'unga 'a 'etau ngāue'aki iá. Kuo pau ke mou mateuteu ma'u pē 'i he taimi ko ia 'oku tau 'alu ai ke ngāue ke foaki ha ngaahi tāpuaki 'i he lakanga fakataula'eikí 'oku tau ma'ú.” (Ko e Lea 'a Mātiu Kaulí, p. 150.)

'Oku 'ikai 'aonga ma'u pē ke tau tatali fuoloa pehē ki mu'a pea tau toki fai ngāue ki ha mahaki,ka 'oku totonu ma'u pē ke tau kumi ke ma'u ha ngaahi fakahinohino mei he 'Eikí ki mu'a pea tau toki fakahoko ha fa'ahinga ouau lakanga fakataula'eikí.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau mateuteu fakalaumālie 'i he taimi 'oku tau fakahoko ai ha ngāhi ouau lakanga fakataula'eikí?

'Oku hangē pe 'a e fie ma'u ke mateuteu 'a e kau lakanga fakataula'eikí ke nau fakahoko ha ngaahi ouau fakataula'eikí, mo e totonu ke teuteu 'akinautolu 'oku nau kole ke ma'u ha ngaahi tāpuaki pea ke kau foki mo honau ngaahi fāmílí he teuteu ke ma'u ha ngaahi ouau. 'Oku hangē 'e he talanoa ko ia 'oku ha atu 'i laló 'o fakamatalaí 'a e founa na'e ngāue'aki 'e he ongomātu'á ha ki'i pēpē 'a e 'aukai mo e lotu ke teuteu'i ai kinaua mo 'ena ki'i pēpēé ki ha tāpuaki.

“ ‘I he ta'u nai 'e taha pe lahi ange kuo hilí na'e ha'u ai ha ongomātu'á ki hoku 'ōfisí 'okú na fuofua mai ha ki'i tamasíi. Na'e pehē mai 'e he tangata'eikí kiate au, 'Ko e lava 'eni ha 'aho 'e ua 'o 'eku 'aukai mo hoku uaifí pea kuó ma 'omi 'ema ki'i tamasíí kiate koe ke ke tāpuaki'i. Ko koe na'e fekau ke ma ō mai ki aí.' ”

“Na'á ku pehē ange leva, ko e hā 'a e me'a 'oku hoko kiate iá?”

“Na'á na pehē mai na'e fanauí mai pe ia kuó ne kui, tuli, pea noa pea 'ikai ke ngāue 'a hono ngaahi uouá, pea na'e 'ikai ke ne lava ke totolo 'i hono ta'u nimá. Na'á ku pehē hifo leva kiate au, ko 'eni ia. “ ‘Oku te'eki ai ke lava ke kapusi ki tu'a 'a e fa'ahinga ko 'ení kae 'i he 'aukai mo e lotu.” Na'á ku tui mo'oni ki he 'aukai mo e lotu na'e fai 'e he ongomātu'á ko 'ení. Na'á ku hanga ai 'o tāpuaki'i 'a e ki'i tamasíi ko 'ení pea na'e 'osi mei ai ha ngaahi uike síi náá ku ma'u ai ha tohi na'e pehē mai: “Síi tokoua Kauli, 'okú ma faka'amu te ke sio mai ki he'ema ki'i tamasíí he taimí ni. 'Okú ne totolo. Ko e taimi te na lí ai ha fo'i pulu ki ha tafa'aki

'e taha 'o e lokí te ne totolo atu ai 'i hono ongo nimá mo hono ongo va'é. 'Okú ne lava foki ke sio. 'I he taimi 'okú ma pasi'i ai 'a homa nimá 'i 'olunga 'i hono 'ulú 'okú ne puna. 'Okú ne lava foki ke ne fanongo." Kuo fakafisi 'a e saienisi fakafaito'ó 'o 'ikai ke nau lava ke faito'o ia. Kuo ala mai 'a e to'ukupu māfimafi 'o e 'Otua 'o fakamo'ui ia." (Matthew Cowley, "Miracles," *Speeches of the Year*, BYU, 1953, p. 8.)

Kuo tokolahi ha ngaahi hoa ngāue fakafaifekau kuo nau 'ilo'i 'a e ngaahi tāpuaki kuo ma'u mei he 'aukai mo e lotu fakatahá. Na'e fakamatala 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni 'i ha me'a na'e hoko kiate ia mo hono hoa 'i ha'ana 'aukai mo lotu.

"Tu'unga 'i ha me'a na'e hoko tonu kiate au 'oku ou 'ilo'i ai 'a e 'aonga pea mo e mālohi 'o e lotú. 'I he taimi na'á ku kei si'i ai' peá u ngāue fakafaifekau 'i he feitu'u 'Ingilani Tokelaú 'i he 1922, na'e fu'u lahi fau hono fakatanga'i na'e tupunga ai 'a hono fekau 'e he Palesiteni Misioná ke ta'ofi 'a 'emaui ngaahi malangá 'i he ngaahi halá, ka na'e 'i ai 'a e uiui'i 'i he ngaahi 'apí. "Na'e kole kiate au mo hoku hoá ke ma fononga ki he feitu'u ko Sēleti Tonga ke ma lea ai 'i ha houalotu sākalamēniti. Na'a nau pehē mai ke fakafonu 'a e ki'i falelotú. 'Oku tokolahi 'a e kakai 'i heni 'oku 'ikai ke nau tui kinautolu ki he ngaahi tu'uaki loi 'o fekau'aki mo kitautolú. Kapau te mo lava ke ha'u, 'oku mau tui te tau fai ha fakataha faka'ofa'ofa mo'oni." Na'á ma tali leva 'a e fakaafe ko iá.

"Na'á ma lotu mo 'aukai fakamātoato pea na'a ma 'alu ki he fakataha ko iá. Na'e palani 'a hoku hoá ke ne malanga 'o fekau'aki mo e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni. Na'á ku ako lahi 'aupito ke u lea 'o fekau'aki mo e hē mei he mo'oni. Na'e 'i ai ha ongo faifekau mo'oni 'i he fakatahá ni. Pea 'uluaki lea 'a hoku hoá peá ne fai ha malanga fakalaumālie mo'oni. Hili ko iá na'á ku tu'u hake ke fai 'eku lea pea ne 'ikai te u fai ha lea tau'atāina pehē ki mu'a 'i he'eku mo'ui. 'I he'eku ta'utu ki laló na'á ku 'ilo na'e te'eki pe ke u lava 'e au ki he he mei he mo'oni. Na'á ku malanga au 'o fekau'aki mo he Palōfita ko Siosefa Sāmitá peá u fakamo'oni ki hono uiui'i faka-'Otua ia pea mo e mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná. 'I he hili 'a e fakatahá na'e ha'u ha kakai tokolahi kiate kimaua pea na'e 'i ai ha ni'ihi 'iate kinautolu ko e kakai ta'e siasi pea nau pehē mai, "Kuo mau ma'u 'i he pooni ha fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ongoongolele'i pea ko kimoua 'a e ongo faifekau na'á mo ako'i mai iá. Kuo mau mateuteu he taimi ni ke papitaiso."

"Na'á ma 'aukai mo lotu fakamātoato peá ma toki ō ki he fakatahá. Na'e palani hoku hoá ke lea 'i he 'uluaki tefito'i mo'oni. Na'á ku teuteu lahi au ke u lea 'i he hē mei he mo'oni. Na'e 'i ai ha ongo fakafiefia mo'oni 'i he fakatahá ni. Na'e 'uluaki fai 'e hoku hoá ha malanga fakalaumālie mo'oni. Hili ko iá na'á ku tu'u hake ke fai 'eku leá peá ne 'ikai te u fai ha lea tau'atāina pehē ki mu'a 'i he'eku mo'ui. 'I he'eku ta'utu ki aló na'á ku 'ilo na'e te'eki pe ke u lave au ki he hē mei he mo'oni. Na'á ku malanga

---

au 'o fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmīta peá u fakamo'oni ki hono uiui'i faka-'Otua ia pea mo e mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná. 'I he hili 'a e fakataha na'e ha'u ha kakai tokolahi kiate kimaua pea na'e 'i ai ha ni'ihi 'iate kinautolu ko e kakai ta'e siasi pea nau pehē mai, "Kuo mau ma'u 'i he pooni ha fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ongoongoleléi pea ko kimoua 'a e ongo faifekaú na'á mo ako'i mai ia. Kuo mau mateuteu he taimí ni ke papitaiso.'

"Ko e tali 'eni ki he'ema 'aukai mo 'ema lotú he na'á ma lotu ke ma lea'aki 'a e ngaahi me'a pe ko ia 'e ongo ki he loto ko ia 'o homau ngaahi kaungā-me'a kae 'umaā 'a e kau fie fanongó." ("Lotú," *Tūhulu*, Mē 1977, pp. 33–34.)

Faka'osí

'Oku lahi mo e ngaahi taimi kehe 'oku hanga ai 'e he 'aukaí mo e lotu 'o tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o fakahoko 'a e ngāue 'a e 'Eikí. Hangē ko 'ení te tau lava 'o 'aukai mo lotu ki he ngaahi fāmili 'oku tau faiako faka'api ki aí. Te tau lava foki ke 'aukai mo lotu fakakōlomu ki ai. Te tau lava foki ke 'aukai mo lotu fakakōlomu ki ha taha 'i he'etau kōlomú pē ko hono fāmili.

'Oku makatu'unga 'i he lotu mo e 'aukaí, 'a hono tāpuekina fakatu'asino pea fakalahi 'a e tui pea mo e mālohi fakalaumālié. 'E hoko 'a e mālohi ko 'ení kapau te tau faivelenga 'i he'etau ngaahi ngāué pea mo fakamālohia kitautolu mo e ni'ihi kehé.

Ngaahi Tukupā

1. Fakakaukau'i ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a 'oku mou fie ma'u ke lotu mo 'aukai ki ai 'i ho'omou mo'ui fakafo'ituituí pea 'i ho'omou fāmili foki.
2. Fakakaukau ki ha ngaahi fie ma'u 'e ni'ihi 'a homou kau mēmipa 'i he kōlomú.
3. Fakatukupaa'i kimoutolu ke mou lotu mo 'aukai ki ha taha 'o e ngaahi taumu'a ko 'ení.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Mai

LOLTU

Mātiu 6:5–15 (ko e fakamatala'i 'e he Fakamo'u'í 'a e founa 'oku totonu ke tau lotu aí)

Luke 18:1–14 ('oku totonu ke tau kīkivoi' he lotú)

2 Nīfai 32:8–9 ('oku totonu ke tau lotu ki mu'a ke tau fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí)

'Alamā 34:17–28 ('oku totonu ke tau lotu 'o kau ki he me'a kotoa pē te tau fai)

Molonai 10:3–5 (te tau lava ke 'ilo 'a e mo'oni 'o e me'a kotoa pē tu'unga 'i he lotú)

T&F 19:28 (‘oku totonu ke tau fokotu’u ha fale ‘o e lotú pea mo e ‘aukai)

T&F 88:119 (‘oku totonu ke tau lotu ‘i he ngaahi feitu’u fakapule’angá pea pehē ki he fakatāutahá)

‘AUKAI

‘Ekesōtosi 34:27–28 (na’e ‘aukai ‘a Mōsese ki mu’a pea toki ma’u ‘a e fakahā mei he ‘Otuá)

Luke 2:36–37 (na’e ngāue ‘a ‘Ana ki he ‘Otuá ‘i he lotu mo e ‘aukai)

Ngāue 13:2–3 (e lava ke ‘omi ‘e he ‘aukaí ha ueí fakalaumālie mei he Laumālie Mā’oni’oni)

Mōsaia 27:23 (na’e tokonií ‘a ‘Alamā ke ne toe mo’ui ‘i he ‘aukai mo e lotu)

‘Alamā 6:6 (na’e ‘aukai ‘a e kakai Nifái kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo’i ‘a e ‘Otuá)

‘Alamā 17:9 (na’e ‘aukai mo lotu ‘a e kau faifekaú ke ma’u ‘a e laumālié)

‘Alamā 45:1 (ko e ‘aukaí mo e lotú ko e founa ia ‘e taha ke tau fakamālō ai ki he ‘Otuá)

Teuteu ‘a e Faiakó

Ki mu’a pea fai ‘a e lēsoni ko ‘ení:

1. Lau ‘a e lēsoni 8, “Ko e lotu ki he’etau Tamai Hēvaní,” ‘i he tohi lēsoni ko e 24 Ngaahi Tefitoí Mo’oni ‘o e Ongoongolelé. Vaheí ha mēmipa ‘o e kalasí ke ne fai ‘a e kī fakamatala miniti ‘e 3 ki he lēsoni ko ‘ení.
2. Lau ‘a e 25, “‘Aukai,” ‘i he tohi lēsoni Ngaahi Tefitoí Mo’oni ‘o e Ongoongolelé. Vaheí ha mēmipa ‘o e kalasí ke ne fai ha kī fakamatala nounou miniti ‘e 3 ‘o e lēsoni ko iá.

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘ení ke tokonií kitautolu ke tau ako ki he founga ke tau ako‘i ai ‘a e loto ‘apasiá ki hotau ngaahi fāmili pea fakatupulaki foki mo ‘etau loto ‘apasia ‘atautolú.

Talateú

Fakahā ‘a e fakatātā 32-a, “ ‘Oku fakahā ‘e he loto ‘apasia ‘i he fale lotú ‘a e ‘ofa pea mo e faka‘apa‘apa ki he ‘Otuá.”

Hiki ‘i he palakipoe ‘a e ngaahi lea ‘a Levitiko 19:30. “Te mou tauhi hoku ngaahi Sāpaté, ‘o faka‘apa‘apa ki hoku faletapú; ko au ko Sihova.” Fakahā ‘a e fakatātā fika 3-a, “ ‘Oku hanga ‘e he loto ‘apasia ‘i he fale lotú ‘o fakahā ‘a e ‘ofa mo e faka‘apa‘apa ki he ‘Otuá.”

Na‘e hiki ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ‘a e ngaahi me‘á ni. Na‘e pulusi ‘i he 1976 ‘i ha tohi tufa makehe ko hono tefitó *‘Oku Totonu Ke Tau Hoko Ko ha Kakai Loto ‘Apsia*.

Ko e kakai mohu tāpuekina kitautolu. Kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí kiate kitautolu ‘a e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ngaahi tala‘ofa ‘a ia ‘o e papitaisó, ngaahi fuakava ‘i he temipalé, ngaahi mo‘oni ‘o e ngaahi Tohi Tapú, hotau ngaahi fāmili, mo ‘etau ngaahi kola fakaemāmaní foki. ‘Oku totonu ai foki ke tau hoko ko e kakai loto ‘apasia taha pē ‘i he māmaní. Ka neongo ia, ko e tokolahi ‘o kitautolu ‘oku tau fa‘a faingata‘a‘ia ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘i he‘etau loto ‘apasia ‘i he founga totonú. ‘Oku fie ma‘u ke tau fehu‘i hifo kiate kitautolu ma‘u ai pē pe ‘oku hoko koā ‘a ‘etau ngaahi ngāue ‘i hotau ngaahi ‘apí pe ‘i he Siasí ko ha fakahā ia ‘o ‘etau loto ‘apasia ki hotau Tupu‘angá.

Ko e hā ‘a e Loto ‘Apsia?

Ko e loto ‘apasiá ko ha ongo‘i faka‘apa‘apa ‘i loto ‘i he ‘ofa mo e mateaki ki he ‘Otuá. ‘Oku tokolahi ha kau taki ‘o e Siasi ne nau pehē ko e loto ‘apasiá ko e taha ia ‘o ha ngaahi ‘ulungāanga fisifisimu‘a taha ‘o e Laumālié, he ‘oku tupu ia mei he tui mo‘oni ki he ‘Otuá, mo e ‘ulungāanga fisifisimu‘a pea mo e ‘ofa ki he ngaahi me‘a ‘oku lelei ange ‘i he mo‘uí ni.

‘Oku hangē tofu pe ‘a e loto ‘apasia ko e ngaahi tefito‘i mo‘oni kehe ‘o e ongoongolelei he ‘okú ne tohoakí‘i atu pea tākiekina kitautolu ki ha fiefia ‘oku lahi angé. ‘Oku ‘ikai ko ha fa‘ahinga anga fakamamahi ia ‘oku fakataimi ‘a ia ‘oku tau ohi mai pē ‘i he ‘aho Sāpaté, ka ko ha tupu‘anga ia ‘o ha mo‘ui‘aki ‘a e ongoongolelei ‘i he ‘aho kotoa pē. ‘Oku hanga ‘e

---

he loto 'apasia mo'oní 'o fakatupulaki 'a e fiefiá, 'ofá, faka'apa'apá, pea mo e loto houngá. Ko ha 'ulungāanga lelei ia 'oku tonu ke hoko ko ha kongá 'o 'etau mo'uí.

Loto 'Apsasia ki he 'Otuá

Kuo 'osi hanga 'e he 'Eikí 'o tokoni'i kitautolu 'o fou mai 'i he ngaahi fakahā fakaonopooni koe'uhí ke mahino kiate kitautolu 'a e 'uhinga mo e mahu'inga 'o e loto 'apasiá. 'I he T&F 76, na'e fakamatala'i ai 'e Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni 'a e loto 'apasiá 'o pehē ko ha 'ulungāanga mahu'inga ia 'o kinautolu 'oku nau a'usia 'a e nāunau fakasilesitialé:

"Pea ko ia ne u mau mamata ki he nāunau fakalangí, 'a ia 'oku hiliō 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia 'oku puli ai 'a e 'Otuá, 'io 'a e Tamaí, 'i hono 'afio'anga 'o ta'engatá pea ta'engata;

" 'A ia 'oku punou hifo 'i hono 'afio'anga 'i he 'apasia loto mā'ulalo 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'o nau 'atu kiate ia 'a e vīkiviki 'o ta'engata pea ta'engata.

"Ko kinautolu 'oku nonofo 'i hono 'aó ko e Siasi 'akinautolu 'o e 'Uluaki Fānaú; pea nau mamata 'o hangē ko hono mamata'i 'akinautolu, pea nau 'ilo 'o hangē ko hono 'ilo'i 'akinautolu kuo nau ma'u mei hono fonu pea mei he'ene 'alo'ofá.

"Pea 'okú ne ngaohi 'akinautolu ke tatau 'i he mālohi mo e māfimafi pea mo e pulé." (T&F 76:92–95.)

'Oku 'i ai foki ha fakahā fakaonopooni 'e taha na'e fai fakahangatonu mai ia 'o fekau'aki mo e loto 'apasia ki he huafa 'o e 'Otuá; pea 'oku fakahā mai ai kiate kitautolu ke 'oua na'a tau takua noa 'a e huafa 'o e Tamaí mo e 'Aló, pea ke tau faka'ehi'ehi foki mei hono toutou ngāue'aki 'a e ngaahi huafa ko iá (vakai, T&F 107:2–4). 'Oku pehē ni hono fakalea 'e taha 'o e ngaahi fekau 'e hongofulú: " 'Oua ná'a ke takuanoa 'a e huafa 'o Sihová ko ho 'Otuá; koe'uhí he 'ikai lau 'e Sihova ko e talehalala ia, 'a ia 'okú ne takuanoa 'a hono huafá." (Ekesōtosi 20:7).

Ko e faka'apa'apa ki he 'Otuá pea mo hono huafá ko e taha ia 'o e ngaahi anga mahu'inga taha 'o e loto 'apasiá. 'Oku pehē pe 'a e loto 'apasia ki hono fale tapú. 'I he fakahā mahu'inga ko ia na'e fai kia Siosefa Sāmitá 'a ia 'oku 'iloa ko e lotu tāpuakii 'o e Temipale Ketilaní, na'e fakahā ai 'e he 'Eikí 'e hoko 'eni mo e ngaahi temipale topu tapu kotoa pē 'e langa 'e he kāingalotú, ko ha potu ia 'o e loto 'apasia kiate ia (vakai, T&F 109:16–21).

Ko e me'a kotoa pē 'oku fakahā 'o fekau'aki mo e ngaahi temipale toputapu 'o e Siasí 'oku hoko tatau pē ia ki he "fale kotoa pē 'o e 'Eikí," neongo pē pe ko ha ha fale ia 'oku fai'anga lotu 'e he kāingalotú pe ko e 'apí pe 'o e kakai Siasí.

Loto 'Apsia 'i he 'Apí

'Oku kamata leva 'i fē 'a e loto 'apasiá pea 'oku anga fēfē 'a hono fakatupulaki iá? 'Oku hangē tofu pē ia ko e ngaahi 'ulungāanga faka-'Otua kehe kotoa pē, ko e 'apí ko e kī ia ki he loto 'apasiá. Lolotonga 'a e ngaahi lotu fakafāмили mo fakatāutaha 'oku ako ai 'e he fānaú ki he founga ki he punou 'a honau 'ulú, kūnima, pea kuikui honau matá lolotonga 'a 'enau talanoa ki he'etau Tamai Hēvani. Ko e fānaú ko ia 'oku nau ako ki he lotu 'i 'apí 'e vave pe 'a e mahino kiate kinautolu kuo pau ke nau fakalongolongo pea nofo ma'u lolotonga 'a e fai 'o e ngaahi lotú.

'Oku pehē tofu pē 'a e taimi 'oku tau fai ai 'a 'etau efiāfi fakafāмили 'i 'apí, 'oku hoko 'i he'etau fānaú pehē ha ngaahi taimi makehe 'o 'ikai ngata pē 'i he lotú ka 'i he 'apí foki 'a ia 'oku fie ma'u ai 'a e tokotaha kotoa pē ke ne angalelei.

'Oku pehē tofu pē 'a e taimi 'oku tau fai ai 'a 'etau eifāfi fakafāмили 'i 'apí, 'oku hoko 'i he'etau fānaú peheé ha ngaahi taimi makehe 'o 'ikai ngata pē 'i he lotú ka 'i he 'apí foki 'a ia 'oku fie ma'u ai 'a e tokotaha kotoa pē ke ne angalelei.

Loto 'Apsia 'i he Lotú

'Oku totonu foki ke tau 'alu fakataha 'akitautolu 'a e ngaahi mātu'á ki he ngaahi houalotú 'i he 'aho Sāpaté pea mo 'etau fānaú. 'I he'etau teuteu'í 'a 'etau fānaú ki he lotú, 'oku totonu ke tau ngāue fakataha mo hotau ngaahi uai'í ke fakapapau'í 'oku hoko 'a e ngaahi teuteu ki ai ko ha me'a fakafiefia ia ki he fāmilí. 'Oku fakatupu holomui ki he loto 'apasiá 'a e ngaahi teuteu fakavavevave faka'osi 'o tānaki 'a e fānaú pea tui honau vala pea fakavave'í ki he ngaahi houalotú. Ko e taimi 'oku tau fakavavevave ai ke teuteu, 'oku tau fa'a tōmui ai ki he lotú, pea 'oku fa'a hū mai ai mo e ngaahi lea koví kae 'uma'ā 'a e lotomamahí 'a ia 'e fakatupu ai 'a e lotomamahí 'a 'etau fānaú pea 'ikai ke nau tokanga ki he ngaahi houalotú. Te tau ongo'í loto 'apsia ange kapau te tau teuteu ki mu'a 'i he ngaahi houalotú pea tau ha'u ki mu'a ki he falelotú te'eki ke kamata 'a e ngaahi houalotú, pea tau ta'utu fakataha 'o fanongo ki he ngaahi fasi fakalaumālié ki mu'a pea ma'u ai ha taimi ke fakakaukau ki he Fakamo'uí pea mo 'ene ongoongolelei.

Ko kitautolu ko ē 'oku 'i ai 'etau fānaú ikí 'oku tau fa'a faingata'a'ia he taimi 'e nī'hi hono tauhi kinautolu ke nau fakalongolongo 'i he lolotonga 'a e ngaahi houalotú. Ka neongo ia, kapau 'e ako'í totonu 'i 'apí 'e faifai pea 'e solova 'a e palōpalema ko iá. Kapau 'oku tau puputu'u 'i he founga ke tau hanga 'o tauhi 'aki 'a 'etau fānaú 'i he lotú, te tau hanga 'o tauhi 'aki 'a 'etau fānaú 'i he lotú, te tau lava pē ke kole ha ngaahi fale'í mei he

32-a, 'Oku fakahā 'e he loto 'apasiá 'a e 'ofa pea mo e faka'apa'apa ki he 'Otua.

---

kāingalotú 'oku 'i ai ha'anau fānau ikí ka kuo nau lava 'o ikunaí 'a 'enau palōpalema ko iá pea 'oku fakalongolongo 'a 'enau fānaú 'i he lotú.

'Oku 'i ai 'a e taimi lahi, 'oku tau fa'a fakapupunga holo ai 'i he falelotú ki mu'a pea 'i he 'osi 'a e ngaahi houalotú ke tau fe'iloaki mo e kāingalotú. 'E lava pē ke hoko 'eni ko ha me'a fakaholomui he neongo pē 'oku tau fa'a fai ia 'i he'etau ongoi fakakaume'a kiate kিতautolu 'oku tau toki fetaulaki pe mo ia 'i he 'aho Sāpaté. Ka neongo ia, 'oku totonu ke hanga 'e he mātu'á 'o tā 'a e sipinga totonu ki honau fāmilí 'aki 'enau fe'iloaki pe mo e kāingalotú 'i tu'a 'i he falelotú pe hili 'a e ngaahi houalotú. Hili ha houalotu 'oku totonu ke tau tokoni ki hono 'ave 'o e ngaahi laumālie 'o e houalotu ko iá ki hotau ngaahi 'apí 'aki 'a 'etau aleaí 'i 'api 'a e ngaahi konga mahu'inga kehe 'o e houalotu fakataha mo hotau ngaahi fāmilí.

Ko e Fakatupulaki 'o e Loto 'Apsia

'E anga fēfē ha'atau tokonií 'a 'etau fānaú ke nau fiefia 'i he ngaahi houalotu 'a e Siasí pea ke nau loto 'apsia ange? Hili 'a e tali mai 'a e kalasí ki he fehuí, fekau ki ha mēmipa 'o e kalasí ke ne lau 'a e ngaahi fokotu'u ko 'ení:

'E lava 'e he mātu'á ke tokonií 'enau fānaú ke nau fiefia 'i he ngaahi houalotu 'a e Siasí 'aki 'a 'enau—

- Hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei.
- Fai ha teuteu ki he ngaahi fakataha'anga lelei pea mo ta'e fakavavevave'i.
- 'Au 'i ha miniti 'e nima pe hongofulu ki mu'a 'i he taimi kamata 'o e fakataha'angá.
- Tangutu fakataha ko e fāmilí.
- Aleaí ha malanga, pōpoaki, kau hiva, pe ko ha konga pe 'o e fakataha'angá hili hono fai 'o e houalotú.

'E anga fēfē ha'atau lava ke akoí 'a e loto 'apsia ki he fānaú ikí? Hili 'a e tali mai 'a e kalasí, fekau ki ha taha ke ne lau 'a e ngaahi fokotu'u ko 'ení:

'Oku totonu ke feinga 'a e fānau 'a e mātu'a 'oku 'i ai 'a 'enau fānau ikí ke nau—

- Tokonií 'a e fānaú ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a kuo hokó. 'E lava ke ngāue fakalongolongo pē 'a e fānau ikí lolotonga hono fai 'o e houalotú 'i ha'anau valivali ha'anau fanga kií tohi ta fakatātā, ka 'oku mahu'inga ke tokonií kinautolu ke nau 'iloí 'a e me'a kotoa pē 'oku fekau'aki pea mo e fakataha pe ko e houalotú. 'E lava ke tokonií 'a e fānaú ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku hoko 'i he houalotú kapau 'e kií fanafana atu kiate kinautolu ke fakamahinoí kiate

kinautolu 'a e pisinisi 'a e uooti 'oku fai pe ko e pōpoaki 'a e tangata malanga. 'O hangē ko 'ení, 'e lava ke fanafana 'a e tamaí ki he kīi tamasií 'o pehē, "ko e tamai 'ena 'a Sioné 'oku lea he taimí ni. 'Okú ne lea 'o fekau'aki pea mo e kau paioniá."

- Fakamamahíi 'a e ngaahi hivá. 'E lava ke hoko 'a e hivá ko e taha ia 'o e ngaahi konga fakafiefia taha 'o e houalotú ki he fānaú. Faka'aíai ke tokanga 'a e fānaú ki he himi 'aki 'a 'enau hivaí 'a e ngaahi himi mahino ngofua 'i 'apí pea akoí 'akinautolu ki he fānaú. 'E lava ke 'omi 'e he fai hiva 'a e uōtí ha lisi 'o e ngaahi himi ke hivaí 'i he ngaahi houalotu 'i he kahaú.
- Toe fakamālohia 'a e ngaahi 'ulungāanga na'e akoí 'i 'api 'i he Palaimelí, pe 'i he Lautohi Faka-Sāpaté foki. Tokonií 'a e fānaú ke nau manatuí ke kūnima pea punou honau 'ulú 'i he lolotonga 'a e fai 'a e ngaahi lotú pea ke nau toe fakalongolongo 'i he lolotonga 'o e fai 'a e sākalamēnití. 'Oku totonu ke mahino ki he fānaú ko e 'ulungāanga kovi ke nau va'inga 'i he ngaahi vahavaha'a seá 'i falelotú pe ke nau lele ki tu'a pe fehú'aki 'i he falelotú 'i he lolotonga 'a e houalotú.
- Ta ha faífaítaki'anga lelei. Ta 'a e sīpinga lelei 'aki ha'o fakahā ha'o mahu'inga'ia 'i he lotú, 'aki h'ó lea pe 'o kapau 'e fie ma'u pea kapau te ke lea pea ke fanafana pē, pea ke fakalotolahia mo h'ó fānaú ke nau fai mo e me'a tatau.
- Feinga ke ke fakapapauí 'oku mateuteu 'a e fānaú ki he ngaahi houalotú. 'Alu ki he fale mālōlōo pe inu 'i he faunitení ki mu'a pea toki kamata 'a e houalotú.

Ko e hā ha me'a te tau lava ke fai ke fakatupulaki ai 'a e loto 'apasiá 'i he'etau takitaha kalasí?

Faka'osí

Kapau 'e 'i ai ha fakalalalaka mo'oni he loto 'apasia 'e toki hoko ia kapau 'e ngāue fakataha 'a e kau takí pea mo e ngaahi fāmilí ke nau ikunaí 'a 'enau ngaahi palōpalema fekau'aki mo e loto 'apasiá. 'E lava ke hanga 'e ha ngaahi fokotu'u mo ha ngaahi fakatonu lahi mei ha ngaahi 'uluí 'ōfisi 'o e Siasí 'o tokonií kitautolu ke tau 'iloí 'a e founga ke tau hanga ai 'o fakaleleí 'etau ngaahi palōpalemá fekau'aki mo e loto 'apasiá, ka ko e ngāue mo'oni kuo pau ke hoko ia 'i heni 'i hotau 'iuniti fakalotofonua 'o e Siasí pe ko hotau ngaahi 'apí.

'Oku 'aonga 'a e loto 'apasia mo'oní kapau 'oku tau fie ofi ki he'etau Tamai Hēvaní. Ka 'i he mafola 'a e ngaahi mālohi 'o e tēvoló 'i he māmaní, ko ia 'oku faka'auha a 'a e loto 'apasiá. 'E 'ikai ke lava ke tau 'iloí kakato 'a e leleí te tau lava ke fai kapau te tau hanga 'e kitautolu ko e kāingalotu 'o e Siasi mo'oni 'o Kalasí, 'o ta 'a e sīpinga totonu ki he 'ulungāanga 'o e loto 'apasia. Tu'unga 'i he sīpinga te tau hanga 'o taá te tau lava ai ke tau hanga 'o liliu ai 'a e kakai tokolahi kae tautautefito ki he mo'ui 'a hotau ngaahi fāmilí pe 'otautolu.

Ngaahi Tukupā

1. Tālanoa pea mo ho fāmīlī 'o fekau'aki mo e ngaahi me'a 'e lava ke fai 'e ho fāmīlī ke fakalahi'aki 'enau loto 'apasia 'i he lotú.
2. 'Omi ha taha 'o ho'o ngaahi fokotu'ú ke ke ngāue'aki 'i he Sāpate ka hoko maí.
3. Kapau 'oku 'i ai ha'o fānau iiki, fili ha palani ke ke ako'i kiate kinautolu ke nau loto 'apasia 'i 'api pea mo e lotú foki.

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Fakamanatu ki he kau mēmipa 'o e kalasi ke 'omi 'enau Tohi Tapú ki he kalasi.
2. Teuteu ha palakipoe pea mo ha sioka.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu ke tau ako ki he 'ofa mo e tokoni ki he kakai kehé he 'oku mahu'inga ia ki hotau ngaahi uui'i 'i he lakanga fakataula'eikí

Talateú

Fakahā 'a e fakatātā 33-a, "Ko e fa'ifa'itaki'anga lelei taha 'o e 'ofá ko Kalaisi."

'Oku 'ofa 'a Sīsū Kalaisi ki he taha kotoa pē. 'Oku haohaoa 'a hono potó pe 'ofa. 'Oku kakato fau 'a 'ene 'ofá, he 'oku pehē 'e he folofolá ko 'ofá ia (1 Sione 4:7–12). 'Oku 'iloa lelei taha pē 'a e 'ofa 'a Kalaisi 'i he'ene ngaahi ngāuē na'á ne faí ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá.

'I he'etau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku tauma'u ai ha fatongia ke tau hangē ko Kalaisi. Ka ko e me'a kiate kitautolú ke tau fai ai ia, kuo pau ke tau ako ke tau 'ofa ke tau hangē ko 'ene 'ofá pea ke tau tokoni ki he kakai kehé 'o hangē ko iá. Na'e ako'i kiate kitautolu 'e Pīsope H. Peeki Pitasoni 'o pehē, "I he māmani ko 'ení 'oku feinga mālohi ai 'a Sētane ke ne 'ofa haohaoa, ta'esiokita, mo faka-Kalaisi" ("Ko e Konga Faka'aho 'o e 'Ofá," *Tūhulu*, Mē 1977, p. 69).

Na'e Fekau'i Kitautolu Ke Tau 'Ofa

Ne 'i ai ha 'aho 'e taha na'e ako ai 'a Kalaisi pea na'e fehu'i ai ha taha 'o 'ene kau tangata tohi kiate ia 'o pehē, "Ko fē 'a e fekau 'oku mahu'inga tahá?" Na'e tali ki ai 'a Sīsū 'o pehē, "Ke ke 'ofa ki he 'Eikí ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa, laumālie kotoa, mo ho 'atamáí kotoa, mo ho mālohí kotoa; ko e 'uluaki fekau' ia.

"Pea ko e fekau hono ua 'oku hangē pē ko iá, ke ke 'ofa ki ho kaungā-'apí 'o hangē pē ko koé. 'Oku 'ikai ha toe fekau 'e toe mahu'inga ange 'i he fekau ni." (Ma'ake 12:28:31.)

Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ange ai 'a e ongo fekau ko 'eni 'e uá 'i ha toe fekau kehe? (Ko e taimi 'oku tau 'ofa ai ki he 'Otuá mo hotau kāingá, te tau 'ai kinautolu ke fiefia pea mo ia ai, te tau tauhi 'a e ngaahi fekau kehe kotoa pē 'a e 'Otuá.)

Ko e konga lahi 'o e mo'u 'a e Fakamo'uí na'á ne fakamoleki ia ki hono ako'i 'o e 'ofá. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihí 'oku fa'a ui 'a 'ene ongoongolelei ko e "Ongoongolelei 'o e 'Ofá." Na'á ke akonaki 'aki foki 'o pehē ko e taimi 'oku tau 'ofa ai ki he kakai kehé 'oku tau hoko ai ko 'ene kau ākongā (vakai, Sione 13:35). Na'á ne toe fakamatala'i foki 'oku totonu

ke tua 'ofa ki hotau ngaahi filí (vakai, Mātiu 5:13–44). 'I he toe pe ha ngaahi houa síi pea kalusefai 'a Sisuú na'á ne folofola ai 'o pehē, " 'Oku ou foaki kiate kimoutolu ha fekau fo'ou, ke mou fe'ofa'aki; neongo 'eku 'ofa kiate kimoutolú, koe'uhí ke mou fe'ofa'aki" (Sione 13:34).

Na'e hanga 'e Palesiteni N. 'Eletoni Tena 'o fakamamafaí 'a e mahuinga 'o e fekau ke 'ofá 'o ne pehē, "Ko e moto pe 'oku fie ma'u ke tau fiefia aí. . . .ko e: Fe'ofa'aki ko e fo'i lea mahino ngofua mo'oni" (Ko e Fekau Lahi Tahá ia, "Improvement Era, Sune 1967, p. 29).

Ko e 'Ofá, 'a e 'Ofa Haohaoa 'a Kalaisi

Fekau ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau lau 'a e Molonai 7:45–47. Ko ehā 'a e 'ofá?

Na'e fakamatalaí 'e 'Eletā Ma'ake E. Pitasoni ko e 'ofá ko e " 'Ofa Haohaoa 'a Kalaisi 'a ia 'okú ne tokonií kitautolu ke tau 'ofa ki he 'Otuaí pea mo hotau Kāingá ("Fai 'a ia 'Okú ke Loto ke Fai ki he Niihi Kehé" *Tūhulu*, Mē 1977, p. 75). Ko e talanoa 'eni na'e fai 'e 'Eletā Mālohi D. Hengikisi 'a ia 'oku hanga ai 'e ha tamai 'o akoí 'a hono 'ofefiné ke ne fakatupulaki mo ne fakahā 'a e 'ofá.

" 'Oku ou fakakaukau ki ha fefine faka'ofa'ofa ne fā'e'le'i mai kuo 'i ai ha mele 'i hono sinó. . . .na'á ne fakamatala ai 'o kau ki he'ene kei síi. Na'e hanga 'e hano kaungā-me'a 'o u'aki ia 'a e ngaahi hingoa. . . .na'e fakatupu ai 'a 'ene lotomamahí pea na'e lahi 'a 'ene tangí. 'I he'ene foki ki hono 'apí na'e puke mai ia 'e he'ene tamai 'o hukihuki pea ne tangi pe 'a e ki'i ta'ahiné ka na'e pehē ange pe 'a 'ene tangata'eikí kiate ia. . . . [E lava ke hanga 'e he me'a ko 'eni] 'o ngaohi 'a ho'o mo'uí ke ke fiefia ange pea fua lelei ange kiate koe. Na'á ne toe pehē ange, "E 'ofa 'aonga, neongo pe 'oku hula ho tu'á pe 'ongo'i ia pea toe 'i ai mo ha'o toe ngaahi palōpalema faingata'a kehe, Ka 'oku 'ikai ko e fo'ui ia 'o'ou. 'Oku 'ikai ko e fo'ui ia ho'o mātu'á pe ko ho'o Tamai Hēvaní. . . .Ko e me'a 'oku ou u'aki koe 'e he tamaikí 'oku fakatupu 'ofa pe 'oku nau faitotonu ai kiate koe. Kapau 'oku totonu pea te ke anga-'ofa ki he kakai kehe 'o laka ange ia 'i he taimi 'e nīihi 'e he me'a te nau fai mai kiate koé, te ke fiefia koe 'i ho'o mo'uí pea 'e kakato mo 'aonga ia.'" ("More Joy and Rejoicing," *Tūhulu*, Nōvema 1976, p. 32.)

Ko e hā nai ha me'a 'oku fokotu'u mai 'e he ki'i talanoa ko 'eni 'a ia te tau lava ke fai ke tau ma'u ai 'a e manava'ofá?

Na'e fakamatalaí 'e 'Eletā Fiona M. Pēteni ko e " 'Ofá. . . 'a e 'ofa lahi fau 'a ia 'oku tau loto lelei ai ke tau foaki ha konga 'o kitautolu ki ha nīihi kehe. . . . 'Oku faingofua ke tau pehē, "Oku ou 'ofa 'iate koe.' Ka ko e 'ofa 'oku 'ikai ke totonu ke ngata pe 'i hono fakahā 'aki 'a e ngutu'; 'oku totonu pe ke fakamo'onií 'aki ia 'a e ngaahi ngāué. Kapau 'e 'ikai ke fakahā 'a e 'ofá, 'oku hangē pe ia ko ha fakafepaki 'o ha simipale tatangi pe ko ha taai 'o ha ngafa 'a ia 'oku fakatuli ki he telinga 'a 'ene longoa'á

---

ka 'oku 'ikai ke fakafiemālie ki he laumālie." ("If I Have Not Love—," *The Instructor*, June 1970, p. 201.)

'E hanga 'e he 'ofá 'o tokoni'i kitautolu ke tau mo'ui fiefia mo 'aonga. Kapau 'e ikai ke tau fakatupulaki 'a e 'ofá, te tau hangē ko e "toenga 'uli 'o e ukameá, 'a ia 'oku li'aki 'e he kau tangata fakama'a ukameá" (*Alamā* 34:29).

Ko e Ngāue Faka-Kalaisí

Fakahā 'a e fakatātā 33-a, "Ko Kalaisí ko e sippinga lahi ia 'o e 'ofá."

'Oku fakahā 'a 'etau ofa ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo 'ene fānaú 'i he'etau tokoni ki hotau kāingá. Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Lī na'e 'i ai ha toe taha na'e hoko ai ha me'a kiate ia, "hangē ha vīsoné" 'a ia na'e fakahā ai kiate ia 'o pehē, "Kapau 'okú ke fie 'ofa ki he 'Otuá, kuo pau leva ke ke ako ke ke 'ofa ke ke tokoni ki he kakaí. Ko e founa pē ia ke fakahā ai 'a ho'ō 'ofa ki ho 'Otuá." (*Stand Ye In Holy Places*, p. 189.)

"Ko e ngāue faka-Kalaisí" ko ha ngāue ia 'oku fai 'i ha loto fakamātoato pea 'ikai hano totongi ka 'oku fai ia ki ha taha 'okú ne fie ma'u 'a e tokoní. Ko e ngāué 'e 'ikai lava pē ke kole mai ke fai, he ko ha konga lahi ke tau feinga ki aí. 'E fie ma'u 'a e fa'ahinga ngāue ko íá 'i he taimi 'e nīihi pea 'i he taimi 'oku faingata'a ai kiate kitautolu ke tau fai íá. Ka neongo pē ko e hā hono lahi pe 'oku anga fēfē hono faí, ko ha tokoni ia 'oku fai koe'uhí he 'oku tau ofa ki he'etau Tamai Hēvaní.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku tau tokoni aí? Ko hai te tau lava ke tokoni ki aí?

'Oku totonu ke tau tokoni ki he kakai kotoa pē te tau lava ke tokoni ki aí 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fiema'ú. Ka na'e hanga 'e Eletā Tōmasi S. Monisoni 'o fakamanatu mai kiate kitautolu 'oku 'i ai ha nīihi 'oku nau fie ma'u ange 'a 'etau tokoní 'i ha nīihi kehe: "Ko e kau mahakí, faingata'aiá, fiekaíá, mokosiá ko e kafó, ko e tukupūsiá, ko e kau toulekeleká, ko e 'auhē 'oku nau kalanga ma'u ai pe kiate kitautolu ke tau tokoni ange." ("Ko ho hala ki Selikoó" *Tūhulu*, Okatopa 1977 p. 3.) 'Oku hanga 'e he talanoa ko 'eni 'o fakahā atu 'a e founa na'e ako ai 'a e ki'i talavou ki he mahuinga 'o e tokoní.

Tuku ange ki he mēmipa 'o e kalasí ne 'osi vahe'i ki ai ke ne fai 'a e talanoá he taimí ni.

Na'e ui mai 'e he pīsope 'a Sitiveni ki hono 'ōfisí ke na talanoa hili 'a e houalotu sākalamēnití. Na'e pehē pe 'e Sitiveni 'i hono lotó, "Ko e me'a 'eni na'á ku tatali ki ai. Te u hoko leva heni ko e palesiteni fo'ou 'o 'eku kōlomú 'o e kau akonakí. 'E loto 'a e kāingalotu kotoa pē 'o e uōtí ke nau lulululu nima mo nau fakamālō mai kiate au. 'E pōlepole 'aki au he'eku fa'eé!

Na'e pehē ange leva 'e he pīsopé, "Sitiveni, 'oku 'i ai ha'amau ngāue 'e vahe'i atu kiate koe ke ke fai. Ko ha ngāue 'eni 'oku makehe ke fai 'e ha

kaungā-‘api lelei. ‘Oku mau fu‘u tokanga ‘aupito ki he ki‘i tamasi‘i ko ia ko Hesiti Mikifalení. ‘Okú ne fie ma‘u ha taha ke ne fakakaume‘a ange kiate ia. ‘Oku ‘ikai ko ha mēmipa ia ‘o e Siasí. Ka ‘oku ‘ofa ‘a e ‘Otuá peá ne tokoni ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku tau ma‘u ai ha faingamālie ke tau fakahā ‘a e ‘ofa ko iá.”

Na‘e ‘ohovale ‘aupito ‘a Sitiveni. Na‘á ne fakakaukau loto leva ki he uike ‘e ua kuo hilí ‘a ia na‘á ne ‘alu ai mo hono ngaahi kaungā-me‘á ‘o nau fakamatalilí ‘a e tangata‘eiki ‘a Hesitií ‘aki ‘enau hiva ha fanga ki‘i hiva fakamatalilí mo fakaoli ‘a ia na‘a nau fa‘u kau kiate ia. ‘I he‘ene lotomamahí pea mo ‘ene ongo‘i halaiá na‘á ne toe ongo‘i ki he pehē mai ‘a e pisopé, “‘Oku ou loto ke ke ‘alu mo ke ‘a‘ahi kiate ia tu‘o ua pe tu‘o tolu ‘i he uike. Kapau ‘oku fu‘u lahi ‘a e ngāue ko ‘ení kiate koe ke ke fai ‘oua na‘á ke manavahē ke ke fakahā mai.”

Na‘e hangē ‘oku ki‘i māpuhoi pē ‘a Sitiveni pea na‘á ne fakahā pe ki he pisopé te ne fai ‘a e fekaú. Na‘e hanga leva ‘e he pisopé ‘o fakahinohino‘i ia ‘o fekau‘aki pea mo e ngāue ko ‘ení. “Te ke lava ‘o ta ‘a e fefie ki he‘enau afí, pea ‘ave kiate ia ha me‘akai, sipi kafu, pe ko e hā pe ha me‘a te ne fie ma‘u ke tokoni‘i ai ia ke ne ongo‘i ‘oku fie ma‘u ai. Hoko ko ha kaungā-me‘a lelei kiate ia. ‘Oku ‘ako‘i ‘e ho‘o tamaí ‘a hono vahe atu ‘a e ngāue ko ‘ení kiate koé, pea na‘á ne fakahā mai kiate au te ne tokoni‘i koe foki. ‘E tokoni‘i koe ‘e ho‘o Tamai Hēvaní.”

Ko e ta‘u hongofulu mā nima foki ‘eni ‘o Sitiveni pea na‘á ne fakakaukau foki ki he ngaahi me‘a kehe te ne fie fai ange ‘e ia hangē ko e kau he ‘akapulú, ‘alu ‘o tuli manu, taumāta‘u pe va‘inga mo hono kaungā-me‘á. Ka na‘a ne ‘ilo‘i kuó ne ‘osi loto ke ne fai ‘a e ngāue ko ‘ení.

Na‘e nofo fakaumiuminoa pe ‘a Hesiti ‘i ha ki‘i fale ‘i he tu‘akoló. Na‘e tu‘o taha ‘i he ta‘u ‘a ‘ene ‘alu ‘o kaukau ta‘e totongi ‘i he hōtele ‘a ia na‘e totongi ia ‘e he pule polisi ‘o e koló. Na‘á ne hanga ‘o tui ha me‘a ‘uli‘uli ‘o kofukofuí ‘aki ‘a hono mata ‘e taha, pea na‘e ‘i ai ha me‘a na‘e tui tu‘a ‘i ha kakai lalahi ‘e ni‘ihi na‘a nau hanga ‘o fa‘a fai ha ngaahi lea ta‘e‘ofa kau kiate iá.

Na‘e a‘u atu ‘a Sitiveni ki he fale ‘o Hesitií ‘okú ne ki‘i manavahē ‘aupito. Na‘á ne ki‘i tukituki atu ‘i he matapaá, pea na‘e ‘ikai ke fai mai ha tali ki he‘ene tukitukí. Na‘e faifai pe pea na‘e pehē ‘e Sitiveni ke ne hanga ‘o fakaava ‘a e matapaá hili ia ‘a ‘ene ui ki he tangata‘eiki. Na‘e momoko pea fakapo‘uli ‘aupito ‘a e lotofale ‘o Hesitií. Na‘á ne sio atu ai kia Hesiti ‘oku ne ta‘utu mai ‘i hono mohengá mo ha sipi kuo fu‘u ‘uli ‘aupito.

Na‘e pehē atu leva ‘a Sitiveni, “Te u lava ke u tokoni atu kiate koe ha fa‘ahinga me‘a Hesiti?” Na‘á ne fakahā ange ki he‘ene tangata‘eiki ‘a hono hingoá peá ne fakahā ange foki mo e fekau‘i ange ia ‘e he pisopé ‘o e Siasí. Na‘e ‘ikai ke lea ‘a e tangata‘eiki, ka na‘á ne sio fakamama‘u

---

pe ki he falikí. Pea hū leva ki tu'a 'a Sitiveni mei he ki'i falé 'o ne 'alu 'o fahi 'a 'enau fefié. Na'á ne fifili he taimi kotoa pē 'i he taimi na'á ne hiki ai 'a e tokí ke fahi'aki 'a e fefié pe ko e hā 'a e 'uhinga 'okú ne ha'u ai ki aí. Na'e hangē na'e pehē mai ha ki'i le'o kiate iá, "tuku ho'o lāungá. 'Oku mokosia 'a e tangata'eikí pea 'okú ne fie ma'u ha tokoni."

Na'e hanga leva 'e Sitiveni 'o tafu 'a e afí peá ne feinga ke ne talanoa kia Hesití he na'e 'ikai ke lea mai ia ki ai. Na'á ne pehē leva mahalo 'oku 'ikai ke fanongo mai 'a Hesití ki ai, ko ia na'á ne fakahā ange kiate ia te ne toe foki mai 'i he 'aho hono hokó mo ha sipi ma'a mo māfana. Na'á ne foki mai 'i he 'aho hono hokó mo ha sipi fo'ou, 'o hangē ko 'ene palōmesí. Ko ia 'i he uike 'e fā 'a hono hokó na'a ne 'a'ahi fakahili 'aho mai kia Hesití. Na'e faifai pe pea kamata ke talanoa 'a e tangata'eikí kiate ia. Ne 'i ai 'a e 'aho 'e taha na'e pehē ange 'e he tangata'eikí kiate ia, " 'E tamasíi, ko e hā 'a e 'uhinga 'okú ke ha'u aí? 'Oku ou tui 'oku 'i ai ha ngaahi me'a lelei ange ke fai 'e he'eku ki'i tamasíi 'o hangē ko koé pea ke ke 'alu pe 'o 'a'ahi ki ha ki'i motu'a vaivai mo mahamahaki 'o hangē ko aú." Hili ko iá na'á ne malimali leva.

'I hoko mai 'a e taimi 'o e fakafeta'i 'e he kau 'Ameliká (Thanksgiving), na'e fakaafe'i ai 'e Sitiveni kinaua ke na 'alu ange ke nau kai. Na'e 'ikai ke ha'u ia kia he fakaafe: Ka na'e hanga 'e he fāmilí 'o Sitiveni 'o 'ai ha kongá 'o 'enau me'akai kiate ia. Na'e mokulukulu pe 'a e lo'imatá mei he mata 'o Heistíi 'i he'ene feinga ke ne fakamālō kiate kinautolú.

Na'e faifai leva pea toki 'ilo 'e Sitiveni 'a e mo'ui 'a Hesitíi pea mo 'ene ngāue ko hono tauhi 'o e fanga sipí. Na'á ne 'ilo foki na'e mālōlō 'a e malí 'o e tangata'eikí pea mate mo 'ene fānaú mei ha mofi fakatu'utāmaki pea na'e kui 'a Hesití tu'unga 'i ha mahaki ne hoko ki ai. Na'e hangē 'eni 'oku 'ikai ke kei palakū 'a e tangata'eikí pea na'e fakama'a he taimí ni ko ia ne manako leva 'a Sitiveni ke ne ha'u ma'u pe ki ai 'i he 'osi ma'u pe ki ai. 'I he 'osi ma'u pe 'a e akó na'á ne fakato'oto'o ma'u pe ke foki ki ai 'o tokoni kiate ia mo fanongo ki he'ene ngaahi talanoa na'e fa'a faí.

'I he a'u ki he Kilisimasi na'e hanga 'e he fāmilí 'o Sitiveni 'o fakaafe'i 'a Hesití mo 'ene tangata'eikí ke na ha'u ke nau kai. Na'á na ha'u he taimi ko 'eni kuó na ma'a pea na tui mai ha suti pea ha faka'ofo'ofa. 'I he 'osi 'a e kai na'e fakamālō ange leva 'i he loto hounga mo'oni 'a e tangata'eikí ki he fāmilí 'o Sitiveni. Na'á ne pehē ange na'e maumau'i 'a 'ene mo'uí, ka ko e tu'unga 'i he 'ofa kuo nau fakahā ange kiate iá kuo nau ngaohi ai ia ke hoko ko ha tangata makehe.

Na'e mamata 'a Sitiveni ki he fiefia loto 'a Hesití peá ne ongo'i 'i hono lotó 'oku kamata ke māfana. (vakai "Hesití," *New Era*, Nōvera 1974, p. 48–49).

Ko ha ngāue faka-Kalaisi nai ia 'a e ngāue ko ia na'e fai kia Hesiti? Na'e anga fēfē 'a e tāpuekina 'a e ki'i talavou' i he ngāue na'a ne fai? Ko hai na'e tāpuekina lahi tahá?

Ko e taimi na'e papitaiso ai kitautolu na'a tau fuakava ai ki he 'Eiki ke tau "fefua'aki 'a 'etau ngaahi kavengá. . . .pea tangi pea mo kinautolu 'oku tangi. . . .Pea fakafiemālie'i 'akinautolu 'oku nau faingata'a'ia" (Mōsaia 18:8–9). 'Oku tau ma'u ha faingamālie pea mo e fatongia ke kumi 'akinautolu 'oku nau fie ma'u ha tokoní. Pea kuo tau fatongia leva ke tokoni'i kinautolu 'i he 'ofa mo e manava'ofa pea 'ikai he fakakouna'i mo e fekau'i. (vakai, T&F 58:26–29).

Faka'osí

Na'e toe fakamanatu mai 'e Pīsope H. Peeki Pitasoni kiate kitautolu 'o pehē, "Na'e fai mai 'e he 'Eiki kiate kitautolu kotoa kae 'ikai ko e tokosi'i pe 'i he fonuá, pea 'ikai ke 'i ai ha fāmili pe 'i heni pe 'i hena, ka ki he'ene fānaú 'i he feitu'u kotoa pē. Fakahā leva 'a ho'omou 'ofá 'i he taimí ni!" (*Tūhulu*, Mē 1977, p. 69.)

'Oku 'aonga 'a e fa'ahinga 'ofa peheé 'o 'ikai ke ngata pe 'iate kinautolu 'oku fai ki ai 'a e tokoní ka kiate kitautolu foki. Na'e pehē 'e Sipenisā W. Kimpipolo, "'Oku tau ako ki he founa ke tau tokoni 'i he taimi 'oku tau fai ai 'a e tokoni. Ko e taimi 'oku tau kau ai 'i he tokoni ki hotau kāingá, 'oku 'ikai ke ngata pe 'i he hanga 'e he'etau ngaahi ngāué 'o tokoni'i kinautolu ka 'oku tau fakahā ia 'a 'etau ngaahi palōpalema 'i ha founa 'oku mahino ange. . . .Pea 'oku si'i ange leva ai 'a e taimi 'oku tau nofo 'o tokanga pe kiate kitautolú. . . . 'Oku tau toe hoko ai ha ni'ihi 'oku toe mahu'inga ange 'i he'etau tokoni ki he kakai kehé." ("Fanga Ki'i Ngāue 'Ofa Iki," *Tūhulu*, Tisema 1974, p. 2.)

"'Oku toe lahi ange 'a hotau ngaahi fatongia he taimí ni 'i he kuonga 'i mu'á ke tau ngaohi hotau ngaahi 'apí ke fakahā atu mei ai 'a e 'ofá, mo e ngāue ma'á e fonuá, uouangatahá, mo e mateaki'i 'a hotau ngaahi kaungā-'apí. 'Ofa ke tau feinga ke mamata pea fanongo ki ai 'a hotau ngaahi kaungā-'apí. . . . 'Ofa ke tokoni'i kitautolu 'e he 'Eiki ke tau hoko ko ha kāingalotu mo e kau mēmipa 'o e lakanga fakataula'eiki 'o e Siasí, ke tau fakahā 'a e . . . 'ofá, . . . mo e ngāué!" *Instructor*, 'Okatopa 1964, p. 374.)

Ngaahi Tukupā

1. Lotu 'i he loto-māulalo pea 'i he fakamātoato mo'oni ke ma'u ha poto ke te 'ilo'i ai ha 'ofa 'o hangē ko Sīsū Kalaisí.
2. Fakahā 'a e ofa ki ho fāmili'aki ho'o fai ha ngāue lelei ki he mēmipa takitaha 'o e fāmili.
3. Fakahā ho'o 'ofa ki ha taha kehe 'okú ne fie ma'u ha tokoní 'aki ha'o fai ha fa'ahinga ngāue 'ofa kiate ia.
4. Tokoni'i ho'o kōlomú 'i he lakanga fakataula'eiki ke nau palani ha ngāue 'ofa ki he kakai kehé.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Mātiu 25:31–46 (ʻoku tau tokoni ki he ʻOtuá ʻaki ʻetau tokoni ki hotau kāingá)

1 Kolinitō 13 (ko e ʻofá ko e ʻulungāanga maʻongoʻonga)

Molonai 7:45–48 (ko e ʻofá ko e ʻofa haohaoa ia ʻo Kalaisí pea ko ha foaki ia mei he ʻOtuá)

Teuteu ʻa e Faiakó

Ki mʻa pea fai ʻa e lēsoni ko ʻeni:

1. Lau ʻa e vahe 28, “Ngāue ʻOfá,” pea mo e vahe 30, “ ʻOfa,” i he tohi lēsoni ʻo e Tefitoi Moʻoni ʻo e Ongongolelei.
2. Vaheʻi ha kau mēmipa ʻo e kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pea lau mo ha ngaahi potu folofola i he lēsoni.

Ko e taumu‘a ‘o e lēsoni ko ‘enī ke tokonīi kitautolu ke tau ‘iloī ‘a e mahuīnga ‘o e anga-ma‘á.

Talateú

‘Oku lahi ‘i he māmaní ‘i he ‘aho ní ‘a e ngaahi tu‘unga kehekehe ‘o e anga-ma‘á. ‘Oku fa‘a liliu ‘a e ngaahi tu‘unga ko ‘enī fakataha mo e taimi mo e ngaahi me‘a ‘oku hokó ‘i he mo‘uí. ‘Oku fehanga hangai lelei ia mo e ngaahi tu‘unga ‘a e ‘Otuá he ‘oku ‘ikai ke liliu ia; he ‘oku tatau ia ‘i he ‘aneafí, ‘ahó ni, pea ta‘engata. Ko ha taha ‘o e ngaahi tu‘unga na‘e finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau ma‘u ai pe ‘o kau ki aí ko e anga-ma‘á.

‘Oku fakahā ‘e he folofolá ‘o pehē, “ ‘E ‘ikai ke nofo ha me‘a ta‘ema‘a mo e ‘Otuá.” (1 Nīfai 10:21). Na‘e pehē ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá, “ ‘Ikai ‘oku mou ‘ilo ko e faletapu ‘o e ‘Otuá ‘akimoutolu, pea ‘oku nofo‘ia ‘akimoutolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá, ‘e maumau‘i ia ‘e he ‘Otuá, he ko e faletapu ‘o e ‘Otuá ‘oku mā‘oní‘oni, pea ko e faletapu ko iá ‘akimoutolu.” (1 Kolinitó 3:16–17). ‘Oku toputapu ‘a hotau ngaahi sinó. Na‘e ‘osi foaki mai ‘e he ‘Eikí kiate kitautolu ha ngaahi sino koe‘uhí ko ha ngaahi taumu‘a faka-‘Otuá, pea ‘okú ne ‘amanaki ke tau tauhi ‘a hotau ngaahi sinó ke ma‘a pe fe‘unga ke ma‘u ‘a hono Laumālié.

‘Oku Toputapu ‘a Hotau Ngaahi Sinó

‘Oku mahuīnga kiate kitautolu ko e lakanga fakataula‘eikí ke tau tauhi kitautolu ke tau anga-ma‘a, koe‘uhí he ko e ngaahi tāpuaki mahuīnga taha kiate kitautolú ‘oku tau ma‘u ‘o fekau‘aki mo ‘etau anga-ma‘á. Na‘e fakahā mai kiate kitautolu ‘e ‘Eletā Poiti K. Peeka ‘o pehē, “Ko e taha ‘o e ngaahi mālohi lahi ‘o e ‘Otuá, pe ko e taha ‘okú ne fakamahuīnga‘i lahi, ‘a e mālohi ke tau foaki ia mo tau to‘o ha mo‘uí. Kuó ne hanga foki ‘o ta‘ofi kitautolu ke ‘oua na‘a tau to‘o ha mo‘ui ka ‘okú ne fekau kiate kitautolu ‘o tau ‘inasi ‘i hono mālohi ke fakatupu iá, ‘aki ‘ene foaki kiate kitautolu ha faingamālie ke tau ‘omi ha fānau ki he māmaní. Tu‘unga ‘i he mālohi faka‘otua ko ‘enī kuó ne fekau‘i ai ‘a ‘ene fānau kotoa pē ke nau ngāue‘aki ia ‘i he founa totonú pea ke tauhi pe ia ke toki ngāue‘aki pe ia ‘i he taimi ‘o e malí. Kuó ne fakahā mai foki kiate kitautolu ko e holi ko ia ‘oku ha‘u fakataha pea mo e mālohi ko ‘enī kuo pau pe ke pule‘i lelei ia pea ngāue‘aki ia ‘o fakatatau ki he fungani fakaetangatá kuó ne fokotu‘u ke fakafiemālie‘i siokita. . . .Ko e konga lahi ‘o e fiefia ‘oku [tau] ma‘u mei ai ‘i he mo‘ui ko ‘enī ‘e makatu‘unga ia ‘i he anga ‘o [‘etau] ngāue‘aki ‘a e mālohi ko ‘eni ‘o e fakatupú.

“Ko e mālohi ki he fakatupu ko ‘ení ‘oku ‘alu fakataha mo ia ha ngaahi holi mālohi ‘i he lotó, pe ‘oku ‘a e tangatá ke nau tali ‘a e ngaahi fatongia ‘o ha ‘api pea mo e fāmílí. Pea koe‘uhí ko e mālohi ‘a e ngaahi holi ko ‘ení, ‘oku nau hanga ai ‘o fa‘a ‘ahi‘ahií kitautolu ke tau ngāue hala‘aki ‘a e mālohi ke fakatupu ko ‘ení. ‘Oku tu‘unga ‘i he ngāue hala ‘aki ‘a e mālohi ko ‘ení ‘a e maumauí ‘o e ngaahi fāmílí pea mole mo e fiefiá. Tu‘unga ‘i he ngaahi ‘uhinga ko ‘ení, ‘oku totonu ai ke ‘oua te [tau] ngāue‘aki ‘a e mālohi ko ‘ení mo ha taha kehe tukukehe pe [hotau ngaahi uaifí]. . . .Pea neongo pē ‘oku toputapu foki mo [hotau sinó]. Kuo pau ai ke ‘oua na‘a [tau] tuku ke ngāue‘aki hotau ngaahi sinó ‘ekinautolu pē pe ko ha nī‘ihi kehe ‘i hano feingai ke ‘ahi‘ahií ha ngaahi founa ‘oku ‘ikai ke fakanatula. Ko e founa totonu mo māoníoni hono ngāue‘aki ‘o e mālohi ko ‘ení ‘oku toki fai ia ‘i he ngaahi hāi ‘o e malí. (“Why Stay Morally Clean?” *The New Era*, Siulai 1972, pp. 4–6.)

Na‘e fakahā mai ‘e Molonai kiate kitautolu ko e anga-ma‘á ‘oku “mahu‘ingaia ‘i he ngaahi maka koloa kotoa pē” (Molonai 9:9). Kuo pau ke tau tauhi kitautolu ke tau anga-ma‘a koe‘uhí ke tau lava ke fokotu‘u ‘a hotau ngaahi fāmílí ‘i he māoníoni pea mo‘ui ‘i he nonga pea mo e uouangataha.

Ko e Lao ‘a e ‘Otuá ki he Anga-ma‘á

Ne te‘eki ai pe ke liliu ‘e he ‘Otuá ‘a ‘ene ngaahi fonó mo ‘ene ngaahi fekau ‘o fekau‘aki mo e angahala ‘i he fe‘auakí, pea neongo pē kuo feinga ‘a e tangatá ke liliu ia ke fe‘unga mo ‘ene fiefiá. Ko e ‘uhinga ‘o e lao ‘o e anga-ma‘á kuo pau ko e ‘ikai ke fetu‘utaki fakasino ha tangata mo ha taha kehe tukukehe pe ‘a hono uaifí. Kuo fekau ‘e he ‘Eikí ‘o pehē, “‘Oua na‘á ke tonu fefine” (Ekesōtosi 20:14). Ka neongo ia ‘oku ‘ikai ke fakangatangata ‘a e anga-ma‘á ki he tonu fefiné pē. ‘Oku toe ‘uhinga ia ki he ngaahi faka‘aonga‘i ta‘etotonu ‘a e mālohi faka-Otuá ko ‘ení.

Ko e hā ha ngaahi founa ‘e nī‘ihi ‘oku ngāue ta‘etotonu ‘aki ai ‘e he tangatá ‘a e mālohi ko ‘ení? (Hiki ‘a e ngaahi talí ‘i he palakipoé.)

Ko e taha ‘o e ngaahi founa ‘oku ngāue totonu ‘aki ai ‘e he tangatá ‘a e mālohi toputapu ko ‘ení ko e—

- Tono fefine mo e fe‘uaki (kau ai ‘a e nonofo ta‘emalí).
- Nonofo pe ‘a e tangata mo ha tangata.
- Fakatōtama
- Ngāue fakatonga.

‘Oku kau foki ‘i he anga-ma‘á ‘a e ma‘a ‘a e fakakaukau pea tui mo ha ngaahi teunga totonu. ‘Oku pehē foki ‘e he folofolá ko e ngaahi ngāue ‘oku tau faí ko e ola ia ‘o ‘etau fakakaukau (vakai, Lea Fakatātā 23:7); pea ko ia ai kuo pau ke tau tauhi ‘a ‘etau ngaahi fakakaukau ke ma‘a ‘o

kapau 'oku tau fie tauhi kitautolu ke tau anga-ma'a. Ko e founga 'e taha 'o e ha 'etau fakakaukau 'i he'etau mo'ui 'a e founga ko ia 'o 'etau teunga ko ia 'oku tau tu'i. Ko kinautolu 'oku nau tu'i 'a e ngaahi teunga 'oku lelei 'oku nau fakahaha ai 'oku toputapu honau sinó.

Fekau ki he mēmipa 'o e kalasí ne tomu'a vahe'i kimu'a ke ne fai 'a e talanoa ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Kimipoló.

“'Oku hangē pē 'a e angahalá ko ha'ate fononga ki ha feitu'u, 'oku kamata ia 'i he 'uluaki sitepú; pea 'oku pehē 'e he potó pea mo e 'iló 'oku faingofua ange ke te ta'ofi 'a e 'uluaki 'ahi'ahi 'i he ngaahi 'ahi'ahi 'oku toki fai mai 'amuí, 'i he taimi ko iá 'oku kamata ai ke fakatupulaki hake ai ha fa'ahinga ongo 'o e angahalá. 'Oku fakahā 'eni 'i he talanoa 'o e la'aké. Na'e ta'utu pe 'a e fo'i la'aké 'i ha fo'i va'a mā'olunga 'o ha fu'u 'akau 'o ne hao ai mei he fakatu'utāmaki, peá ne mamata ki ha tangata fononga 'okú ne fononga mai 'i he lao 'akaú 'okú ne to'oto'o mai ha ki'i puha 'uli'uli fakamisiteli kiate ia. Na'e puna hifo leva 'a e fo'i la'aké mei 'olunga 'o ne tu'u 'i he 'uma 'o e tangata fononga ko 'ení peá ne fehu'i ange, “Ko e tangata fononga ko 'ení pea ne fehu'i ange, “Ko e hā 'a e me'a 'oku 'i loto 'i ho'o puha 'uli'uli?”

Na'e taku ange leva 'e he tangata fonongá, “ 'Ko ha ngaahi 'unufe.’

“ 'E fakatau 'akinautolú?”

“ 'Io, pea 'oku ma'ama'a foki. Ko e totongí ko ha fo'i fulufulu 'e taha ki he fo'i 'unufe.’

“Na'e ki'i fakakaukau si'i 'a e fo'i la'aké. Na'á ne pehē loto pē 'oku laui milliona 'a hoku fulufulú. Te'eki ai pe ke u ongo'i 'e au ha mole ha taha 'o kinautolu. Ko hoku faingamālie 'eni ke u ma'u ai ha'aku kai lelei 'o kai pe ke u ngāue'i.' Ko ia na'á ne talaange ai ki he tangatá 'okú ne fie fakatau ha fo'i 'unufe 'e taha. Na'á ne kumi hake leva 'i hono lalo kapakaú ha ki'i fulufulu si'isi'i 'e taha. Na'á ne hanga 'o fusi'i ia pea na'á ne mamahi'ia, ka na'e hanga 'e he lahi mo e ifo ko ia 'o e fo'i 'unufé 'o fakangalo'i vave 'a 'ene mamahi'ia. Na'á ne toe puna hake ki he fu'u 'akaú peá ne toe kamata ke ne hiva faka'ofa'ofa 'aupito.

“ 'I he 'aho hokó na'á ne toe mamata pe ki he tangata tatau 'okú ne toe ha'u pea na'á ne toe fakafetongi'aki pe hono fulufulú ha fo'i 'unufe. Na'á ne pehē pe 'i hono lotó ko ha founga faingofua mo faka'ofa mo'oni ia ke te ma'u ha'ate me'akai ta'e te te ngāue'i!

“Ko ia ai 'i he 'aho kotoa pē na'e tuku ange ai pe 'e he fo'i la'aké hano fulufulu pea 'i he taimi kotoa pē na'e fusi'i ai ha fulufulu meiate ia na'e hangē pē 'oku 'ikai ke toe fu'u mamahi ia 'o hangē ko ia 'i mu'á. 'I he kamata'angá na'e lahi 'aupito 'a hono fulufulú, ka 'i he 'alu pē 'a e ngaahi 'ahó mo 'ene 'ilo'i 'oku faingata'a'ia pe ke ne puna ki 'olunga. Na'e faifai pē pea 'au ki ha 'aho 'e taha na'e fusi'i atu ai 'a hono ngaahi fulufulu lalahi, na'á ne toki 'ilo leva 'e 'ikai ke ne toe lava ke puna ki 'olunga ki he

---

fū'u 'akaú, pea tuku kehe mei ai 'a e 'ikai ke ne lava ke ne puna ia ki he langi. Ko ia naá ne 'ilo 'ikai ke ne puna mā'olunga ko e puna mā'ulalo holo pe 'i he 'eá. Ko ia naá ne kumi 'a 'ene me'akai fakataha mo e fanga ki'i manupuna iiki kehé.

"Na'e 'ikai ke toe ha'u 'a e tangatá ia mo e puha 'unufé he na'e 'ikai ke toe 'i ai ha fulufulu ke totongi'aki 'a e 'unufé. Na'e 'ikai leva ke toe lava ke hiva 'a e foi la'aké koe'uhi he naá ne ma 'i he tu'unga kuó ne áusia.

"Ko e founa 'eni kuo puke tu'u ai kitautolu 'i he ngaahi 'ulungāanga 'oku ta'efe'unga 'i he'ene 'uluaki hoko mai 'oku mamahí, pea 'e faifai pe pea 'ikai ke toe mamahi 'i he'ene hokohoko atú, kae 'oua kuo tau 'ilo kuo vete atu meiate kitautolú 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'okú ne ngaohi 'akinautolu ke tau hiva pea tau puna mā'olunga. Ko e founa 'eni 'oku lava ke mole atu ai 'a 'etau tau'atāina. Ko e founa 'eni 'oku tau mo'ulaloa ai ki he angahalá." (*Ko e Mana 'o e Fakamolemolé*, pp. 214–15.)

Ko 'etau hanga 'o pule'i 'a 'etau fakakaukaú, ko 'etau tui ha ngaahi teunga 'oku fe'ungá, pea tau fanongo pea tauhi 'a e ngaahi fekau 'a 'etau Tamai Hēvani ko ha ngaahi founa ia te tau lava ke fakapapau'i kiate kitautolu 'e 'ikai ke tau lava ke tau fakatupulaki ha ngaahi 'ulungāanga 'oku ta'efe'unga pea mole meiate kitautolu 'a hotau anga-ma'á.

'I he taimi na'e mo'ua ai 'a e foha 'o 'Alamaá 'i he tono fefine na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia, " 'Ikaí 'okú ke 'ilo, 'e hoku foha, ko e ngaahi me'a fakalielia 'a e ngaahi me'á ni 'i he 'ao 'o e 'Eikí; 'io, 'o fakalielie ange 'i he ngaahi angahala kotoa pē, tukukehe pē 'a e lilingi 'o e toto ta'ehalaia, pe ko e faka'ikai'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni'?" (*Alamā 39:5*).

'Oku fie ma'u ke tau 'ilo'i pe 'oku ta'u 'ilo'i lelei 'a e mamafa 'o e ta'e anga-ma'á. 'Oku 'ikai ke totonu ke ngata pe 'i he'etau mo'ui ma'á, ka 'oku totonu ke tau ako'i pea fakalotolahia 'a e anga-ma'á ki he kakai kehé kae tautautefito ki he'etau fānaú.

'E anga fēfē 'a 'etau fakalotolahia 'etau fānaú ke nau tui 'a e ngaahi teunga 'oku fe'unga pea ke tau anga-ma'a?

Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí 'i he Anga-ma'á

'Oku 'ikai ha taha te ne maumau'i 'a e lao 'o e anga-ma'a peá ne 'amanaki ke ne ma'u ha fiemālie kae 'oua kuó ne fakatomala mo'oni mei he angahalá. 'Oku fakahā mai 'e he Tohi 'a Molomona 'e 'ikai ke nofo 'a e Laumālie Mā'oni'oni' 'i he ngaahi fale tapú 'oku ta'emā'a (vakai, Hilamani 4:24.) Pea kapau 'e mole meiate kitautolu 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni' 'oku faingata'a leva kiate kitautolu ke tau ngāue'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki kuo foaki kiate kitautolú. Na'e folofola 'a e 'Eikí 'o e pehē, "Pea tuku ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i he ma'á 'i hoku 'ao'" (*T&F 42:41*). Ko e taimi 'oku tau anga-ma'a aí 'e lava leva ke

ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'iate kitautolu ke tokoni kiate kitautolu ke tau ngāue totonu'aki 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he founa ko 'ení, 'oku hoko ai 'a e lakanga fakataula'eikí ko ha malu'i ma'ongo'onga ia kiate kitautolu he angahalá. 'I he'etau ngāue mā'oni'oni 'aki ia, 'oku 'ikai ke ngata pē ai 'a 'etau ngāue 'aonga'aki ke tokoni ki he kakai kehe ka kuo tau feinga ke ma'u ai mo e mālohi ke tau tafoki mei he ngaahi 'ahi'ahi. Na'e fakamatala'i ai kiate kitautolu 'e 'Eletā A. Fietoa Tetolo ha sipinga 'o e founa 'o e anga ta'e mā'oni'oni 'aki 'etau ngāue'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí:

Na'e pehē 'e 'Eletā Tetolo, "Na'e 'i ai ha kī'i talavou vale na'e faka'eke'eke ia ke ne 'alu 'o ngāue fakafaifekau, pea neongo pē 'ene fehu'i kiate ia ha ngaahi fehu'i fakahanganou 'e nī'hi, ka na'á ne loi pe 'i he'ene tali ki he ngaahi fehu'i. . . .Pea ko ia na'á ne 'alu leva peá ne feinga ke ne ako'i 'a e ongoongolelé. Ko e sivi faka'osi foki ia pea na'e 'ikai ke ne lava ke ne ikuna 'a e sivi ko ia. Na'e 'ilo'i 'e he faifekau' 'e 'ikai ke ne lava ke ma'u 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. . . .Ko ia na'e pau leva ke ne fakatomala 'a e faifekau' kapau 'oku 'ikai ke ne ma'u 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. . . .Ko ia na'e pau leva 'a 'ene ngaahi hiá kuó ne lohiakī 'ai 'akinautolu kuo nau faka'eke'eke ia ki mu'a ia peá ne toki lava ke ma'u ia e Laumālie ko iá. ("Men With a Message," Ko e lea na'e fai ki he kau faiako Semineli mo e 'Inisitiuti 'o B.Y.U., 1958, p. 2.)

Na'e fai mai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ha fale'i 'a ia na'e mei 'aonga ki he faifekau 'i he talanoa 'i 'olungá, Na'á ne pehē, "Ko ha ngaahi 'aho fakakaume'a tatau tokoua 'o tupunga ai 'a e fetu'utaki fakasōsiale kotoa pē 'oku totonu ke fakatoloi ia kae 'oua kuo toki a'u ki he ta'u hongofulu mā ongo pe motu'a ange, pea neongo pē 'e a'u ki he ta'u ko iá 'oku totonu ke faka'uto'uta'i lelei mo'oni 'a 'ete hanga 'o fili 'a e nī'hi ke te kaume'a mo iá pea ke te fakafeohi fakamātoato mo ia. 'E kei lava pē 'e he to'utupú ke fakangatangata 'a 'enau ngaahi fetu'utaki vāofi 'i ha ngaahi ta'u lahi koe'uhí he'e 'alu foki 'a e kī'i talavou 'o ngāue fakafaifekau 'i he taimi 'okú ne ta'u hongofulu mā hiva aí." ("The Marriage Decision," *Tūhulu*, Fēpueli 1975, p. 4.)

Na'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo "Ko e konga lahi taha 'o e ngaahi faiangahala fekau'aki mo e fe'auakí 'oku mo'ua taha ia 'a 'etau kau talavou mo 'etau kau finemuí ko e ngaahi tō'onga fai kaume'a 'oku tō tu'a 'o hoko ai pe mo e faiangahala. 'Oku 'ikai ngata pē 'ene ta'etotonu 'a e ngaahi tō'onga ko 'ení ka 'oku fa'a iku pe ki he fe'auakí, feitamá pea mo e fakatōtamá 'a ia ko e ngaahi angahala palakū pea mo fakalielia lahi ia. Ko e ngaahi kovi lahi pē 'oku fa'a faingata'a ki he kau talavou' mo e kau finemuí ke nau hanga 'o fakafaikehekehe'i pe ko e fē hono ngata'anga pea mo hono kamata'angá. (*Ko e Mana 'o e Fakamolemolé*, p. 65.)

'E anga fēfē ha tokoni 'a e fale'i na'e fai 'e Palesiteni Kimipoló ki he kau faifekau talavou'?

'Oku hanga 'e he'etau tauhi kitautolu ke tau anga-ma'á 'o faka'atā ke hanga 'e he 'Eikí 'o tāpuekina kitautolu 'aki ha ngaahi mālohi fakalaumālie. Ka neongo ia 'oku 'i ai ha ngaahi taimi 'e nīhi 'oku tau fai ai ha ngaahi hala. Kapau kuo hoko 'eni, 'oku totonu ke tau talanoa ai mo 'etau palesiteni fakakoló, pīsopé, palesiteni fakamisioná 'o kau ki ai. Te ne hanga 'o fale'i kitautolu peá ne tokoni'i ke tau ma'u ha fakamolemole.

'Oku finangalo 'a e 'Eikí ke ne hanga 'o fakamolemole'i kitautolu 'i he taimi 'oku tau fakahā ai 'a 'etau angahalá peá ne tokoni'i kitautolu ke tau hokohoko atu ke tauhi hotau anga-ma'á. 'Okú ne 'ilo'i hotau ngaahi vaivaí pea te ne fokotu'u mai mo ha hala pe ko ha founga ke tau fakafepakí ai 'a e 'ahi'ahí. (vakai 1 Kolinitō 10:13.) Kuó ne 'omai foki mo ha tokoni makehe 'a ia ko e kau palōfita ke ne hanga 'o tataki 'akitautolu mo ako'i ki he founga ke tau mo'u'i'aki 'a e ngaahi tu'unga mo e ngaahi tu'utu'uni kuó ne foaki mai kiate kitautolú.

Kapau te tau fai 'a e me'a kotoa pē 'oku fie ma'u ke tau anga-ma'a ai 'i he 'ao 'o e 'Eikí, te tau lava pē ke tu'u—'i he fiefia pea ta'e manavahē pea ta'e ilifia pea 'ikai ke mā—'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e tala'ofa 'eni kuo fakahā mai ki he tangata mo e fefine anga-ma'a kotoa pē.” (Kōtoni B. Hingikeli, “From My Generation to Yours, With Love,” *Improvement Era*, Tisema 1970, p. 73).

'Oku anga fēfē 'a e hanga 'e he sipinga 'oku tau ta 'i he anga-ma'á 'o tohoaki'i mai 'a e 'ulungāanga 'o 'etau fānaú? Ko e hā 'a e me'a te tau lava ke fai ke ta 'a e sipinga 'oku totonú.

'I he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'e ikai ke tau lava ke tau fakahoko hotau ngaahi fatongia fakalaumālie kae 'oua pe kuo tau anga-ma'a. Ko e founga lelei taha pe 'e fakahoko ia 'ení ke 'oua pe na'a tau tuku ke hanga 'e ha fa'ahinga founga 'o e anga-ta'ema'á 'o ma'u 'a 'etau mo'uí. Kapau te tau ta 'a e talangofuá ki he ngaahi lao 'o e anga-ma'á, pea ka ai 'a 'etau fānaú pea nau 'ilo'i 'a e mahu'inga 'o e anga-ma'a pea nau feinga ke nau anga-ma'a 'i he'enau mo'uí foki.

Faka'osi

Kuo fakahā mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'a e ngaahi fekau ke ngaahi ai 'akitautolu ke tau fiefiá. Ko e taimi pe te tau talangofua ai ki he ngaahi fono 'a e 'Otuá, te tau ma'u ai ha tāpuaki; ka 'i he taimi pe 'oku tau maumau'i ai ha fono, kuo pau leva ke tau faingata'aia 'i he ngaahi me'a 'oku hoko ai kiate kitautolú. 'Oku 'aonga 'a e mo'u'i anga-ma'a 'i he ngaahi founga lahi. 'Oku hanga 'e he mo'u'i 'oku ma'á pea anga-ma'á 'o fakatupulaki 'a e ngaahi 'api 'oku fiefiá, falala pea mo e mamahí. 'Okú ne ngaohi kitautolu ke tau fe'unga mo taau ke tau ngāue ma'á e 'Eikí. 'Okú ne fakangofua kitautolu ke tau 'alu ki he temipalé. 'Oku ngāue 'aonga'aki hotau lakanga fakataula'eiki ki he tokoni ki he nīhi kehe. Ko e me'a mahu'inga tahá 'okú ne tokoni'i ai kitautolu ke tau mo'u'i koe'uhi ko 'etau lava ke nofo 'i he 'ao 'o e Tamai Hēvaní 'i he ta'engata.

Ngaahi Tukupā

1. Fai 'a e ngaahi founa 'oku fie ma'u ke ke hoko ai ko ha taha anga-ma'á.
2. Alea'i mo ho fāmili 'a e mahu'inga 'o e anga-ma'á pea mo e founa ke te anga-ma'a aí.

Ngaahi Folofola 'oku Tānaki Atu

Mātiu 5:27–28 ('oku totonu ke 'oua na'a tau tonu loto)

1 Tīmote 2:9–10 (ko e mahu'inga 'o e tui 'o e ngaahi vala 'oku tāú)

2 Nīfai 9:36, 39 (ko e ngaahi pale ki he anga-ma'á pea mo e tautea ki he anga ta'ema'á)

Sēkope 2:27–28 ('oku fiefia 'a e 'Eikí 'i he anga-ma'á)

T&F 42:22–24, 80–81 (ko e ngaahi tautea 'o e anga-'ulí)

T&F 88:86 ('oku hanga 'e he anga-ma'a 'o tauhi ma'u 'a 'ene tau'atāina fakatāutahá)

Teuteu 'a e Faiakó

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'ení:

1. Lau 'a e vahe 39, "Ko e Lao 'o e Anga-ma'á," 'i he tohi lēsoni ko e *Ngaahi Tefitoi Mo'oni 'o e Ongoongolei*.
2. 'Omi ha palakipoe mo e sioka.
3. Vahēi ha kau mēmipa 'i he kalasí ke nau fai ha ngaahi talanoa pe lau 'a e ngaahi potu folofola 'i he lēsoní.

Ko e taumu'a 'o e lēsoni ko 'ení ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i hotau fatongia ki hono fokotu'u 'o e ngaahi fāmili 'oku ta'engatá.

Talateú

Ko e mali ta'engatá ko ha tefito'i tokāteline ia 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi, pea ko ha konga mahu'inga ia 'o e konga 'o e palani 'a e 'Eikí kiate kitautolú. Kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha tokāteline pehē 'e 'ikai ke tau ma'u a e fiefia mo'oní 'i he mo'ui ko 'ení pe hakeaki'i 'i he nāunau fakasilesitale 'o ta'engata. Na'e tohi 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'o pehē, " 'Oku mahino ki he Kau Mā'on'i'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e malí ko ha [fuakava ta'engata] ia. . . .Ko e makatu'unga ia 'o e hakeaki'i 'oku ta'e ngatá, he kapau 'ikai ha fakalakalaka ta'engata 'i he nāunau 'o e 'Otuá." (*Ko e Tokāteline 'o e Fakamo'ui*, 2:58.)

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, " 'Oku 'i ai ha palani 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he tupulaki 'a e tangatá mei he kei valevalé 'o a'u ki he'enu hoko ko e 'Otuá. . . .Ko hono finangaló ke mo'ui fe'unga mo taau 'a e tangatá pea nau mali ki he taimi pea ta'engata." ("Ko e Palani 'a e 'Eikí ki he Tangatá pea mo e Fefiné," *Tūhulu*, 'Okatopa 1975, pp. 2, 4.) Ko e kamata'anga 'o ha fāmili 'oku ta'engata 'a e malí 'i he temipalé. 'I he mali ha'a ongo me'a 'i he temipalé peá na ma'u ha fānau pea tauhi 'a e ngaahi fekaú, 'okú na fakatupu ai ha fāmili 'oku ta'engata, 'a ia te ne 'omi 'a e fiefia kiate kinautolu 'oku ta'e ngatá.

Teuteu ke Hoko Ko ha Fāmili Ta'engata

Fakahā 'a e fakatātā 35-a, " 'Oku kamata 'a e ngaahi fāmili ta'engata 'i he temipalé.

'Oku pehē 'e he Kau Mā'on'i'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko e temipale ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u mahu'inga taha 'i he māmaní. 'Oku lava ke fakahoko 'i he temipalé 'a e ngaahi ouau te ne hanga 'o fakafaingamālie'i 'a e mo'ui fakatahá 'o ta'engata 'a e ngaahi fāmili 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'I he'etau hoko ko e ngaahi 'ulu 'o hotau ngaahi fāmili pea mo 'etau ma'u tataki hotau ngaahi fāmili ke nau a'usia 'a e hakeaki'i. . . .Ko hono 'uhinga leva 'eni, ko hotau fatongia ke teuteu'i hotau ngaahi fāmili ke tau 'alu ki he temipalé. 'Oku kamata 'a e ngaahi teuteu peheé 'iate kitautolu pe 'i he'etau feinga ke fakalāngilangi'i 'a e lakanga fakataula'eiki pea tau mo'ui ma'a.

'I he taimi 'oku mali ai 'a tangata mo fafine 'i he temipalé, 'oku nau mali ki he mo'ui ni, pea 'oku toe sila'i foki ai kinautolu ke ta'engata. Ko e

---

fānau kotoa pē te nau ma'u 'i he hili iá, kuo 'osi silá pē kinautolu ia ki he ongomātu'á pea 'oku fanau'i kinautolu 'i he fuakavá. Kapau 'e hili ia peá na ma'u ha fānau, 'e hoko leva 'a 'ena fānau ko ha kongá 'o hono fānili ta'engatá. Ko e taimi pē 'oku 'osi mali fakalao ai ha ongomātu'a peá na toki 'alu ki he temipalé 'o fakama'u ai ki he ta'engata, 'oku fakama'u ai 'a e husepānití mo e uaií ke na fakataha, pea hili ia 'oku fakama'u leva kiate kinaua 'a 'ena fānau. 'Oka hili 'ena fakama'u ko e fānau kotoa pē 'e fanau'i kiate kinaua te nau hoko foki ko e kongá 'o honau fānili ta'engatá.

Neongo pē ko 'etau teuteu ke mali 'i he temipalé, pe teuteu ke fakama'u mo hotau malí 'i he temipalé, kuo pau ke tau teuteu pe 'i he ngaahi founga tatau. Ko 'etau 'uluaki sitepu ke fokotu'u ha taumu'a ke 'alu ki he temipale. 'Oku totonu ke tau alea'i mo hotau uaiifi mo e fānau 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke tau fai ke tau teuteu aí, pea tau fokotu'u fakataha leva ha 'aho ke tau 'alu ai. 'Oku totonu ke tau hiki leva ha 'aho ko 'ení, pea lotu ki he 'Eikí ke ne tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o ikuna'i 'a e 'aho 'ení, pea hili ia pea tau fai 'a e me'a kotoa pē te tau lava ke tau teuteu aí. Ko e tahá, koe'uhí ko e temipalé ko ha feitu'u toputapu ia, kuo pau ai ke tau teuteu'i fakalaumālie kitautolu ke tau lava ke hū ki he temipalé. 'Oku tau fai 'i he temipale ha ngaahi fuakava 'oku fu'u mahu'inga fakalaumālie 'aupito, he 'oku tau fuakava ai ki he 'Eikí ke tau tauhi 'ene ngaahi fekaú kotoa pē pea talangofua kiate ia 'i he founga kotoa pē. Ko ia ai 'oku 'aonga ke tau mo'ui mā'oni'oni pea kumi ke ma'u 'a e Laumālie kapau 'oku tau teuteu'i kitautolu ke fai 'a e ngaahi fuakava ko 'ení.

Ko e hā te tau lava ke fai ke lelei ange ai hono teuteu'i fakalaumālie kitautolú? (Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi talí.)

Ko e ni'ihí 'o e ngaahi founga te tau lava ai ake teuteu—

- Lotu fakamātoato ma'u pe.
- Lau ma'u pe 'a e folofolá.
- Anga-ma'a pea mo haohaoa.
- Loto mā'ulalo pea mo loto fakatomala.
- Fai ma'u pe 'a e ngaahi efiāfi fakafāmilí mo e lotu fakafāmilí.

'I he'etau fai fakamātoato 'etau lelei tahá 'oku tau mateuteu fakalaumālie ai, pea te tau ma'u ai 'a e tokoni mei he Laumālie Mā'oni'oni.

Kole ki he mēmipa 'o e kalasí ne tomu'a vahe'i ki aí, ke ne fai 'i he taimí ni 'a e talanoa ko 'ení.

Na'e fakamatala ha fefine 'e taha ki he founga na'e hanga ai 'e hono fāmilí 'o fakatupulaki fakataha 'enau fiefiá, 'i he'enu teuteu ke fakama'u fakataha kinautolu 'i he temipalé:

“Neongo pe naʻá ku kei siʻisiʻi, ka naʻá ku lava ke ongoʻi ʻa e ʻitá, loto mamahí, mo e fekeʻikeʻi ʻi he taimi naʻe fakakikihi ai ʻene ongomātuʻá. Naʻe ʻi ai ʻa e taimi ʻe níhi naʻá ku faʻa tangi ʻo aʻu ai pe ki heʻeku mohe, he naʻá ku sio ʻiloʻi lelei pē ʻoku ʻikai totonu ke hoko pehē.

“Naʻe lava pē ke u tala ʻa e faikehekehe ʻi he ngaahi ʻapi ʻo hoku ngaahi kaungā-meʻá, he naʻe taha ai honau ngaahi fāmílí ʻi he ongoongolelé. . . . [ʻOku ou fakamālō pe ki he Písopé mo e Kau Faiako Fakaʻapí, he naʻe kamata ke liliu ʻa e ngaahi meʻa naʻe hoko ʻi honau ʻapí.] Naʻe kamata māmālie pe ke hoko ʻa e ongoongolelé ko ha konga ʻo ʻemau moʻuí. . . . Naʻe fakaʻau pe ke siʻisiʻi ange ʻa e ngaahi fakakikihi—pea vaha foki. . . . Naʻe ongoʻi ʻe homau fāmílí ʻa e mamafa ʻo e fatongia ke mau moʻui ʻo hangē ko hono akoʻi kimautolú, kae tautautefito ki he taimi ni, he kuo mau fokotuʻu ha taumuʻa ke mau ngāue ki ai ʻa ia ko e [temipalé]. Kapau ʻe fai mai ha lea ʻitá mo fefeka ʻi he fakatoʻotoʻo ki ha meʻa, ʻoku mau fakafoki ia ʻaki ʻa e lea ʻofa mo e leʻo vaivai pea fakamātoato. . . . Naʻa mau ongoʻi ʻa e fiefia ʻo e fetokoniʻakí. Naʻe ʻikai ke kei fekauʻi tuʻo tolu pe tuʻo fā ʻe he tangataʻeikí mo e fineʻeikí ʻa e ngaahi ngāue ke faí, pea naʻe lahi pea mo fakalongolongo ʻa e ngaahi ngāue, pea vave mo fai ʻi he taimi totonu foki. Naʻe hanga ʻe he ʻofá mo e fietokoni ʻo ikunaí ʻa e loto tāufehiʻa naʻe ʻi muʻa kae ʻumaʻā ʻa e loto hikisiá mo e fekeʻikeʻi naʻe ʻiate kimautolu.

“Ko e hā ʻa e meʻa naʻe tupu ai ʻa e faikehekehé? Naʻe lahi ʻaupito ʻa e ngaahi meʻá. Mahalo ko e taha ko e ʻiloʻi moʻoni kuo hoko ʻa e meʻa naʻa mau nofo ʻo ʻamanaki ki aí. ʻI he kamata ke hoko ʻa e ngaahi lotu fakafāmili mo e ngaahi efiāfi fakafāmili ko e konga ʻo ʻemau moʻuí, naʻa mau ako ai ke mau ʻiloʻi pea mau feʻofaʻaki foki. Naʻe hanga ʻe heʻemau founga moʻuí ʻo fakafaingamālieʻi ʻa e tupulaki ʻa ʻemau ngaahi fakamoʻoni—ʻa ia ko e ngaahi fakamoʻoni ia ʻo e lotu fakafāmili, lau ʻa e folofolá, efiāfi fakafāmili, pea mo e maʻu ʻa e ngaahi houalotu ʻa e Siasí. Ko ʻetau fakamoʻoni lahi taha ne maʻú, naʻe fekauʻaki ia mo e tefitoʻi moʻoni ʻo e fakatomalá. Naʻa mau ʻiloʻi foki ʻoku moʻui ʻa e ʻOtuá. Naʻe ʻosi mei ai ha kiʻi vahaʻa taimi, pea ʻi heʻemau maʻu ʻa e fakamoʻoni ko ʻení pea mo e fakapapu ʻoku mau feʻunga mo taau, naʻa mau mateuteu leva ke ʻalu ki he temipale ʻo e ʻEikí ke fakamaʻu ai kimautolu ke hoko ko ha fāmili ki he moʻuí ni pea taʻengata foki. . . .

“ ʻI heʻetau tuʻu ʻi he ngaahi matapā ʻo e temipalé, naʻe hangē naʻe ʻalu hake ha meʻa ʻi hoku ngutuʻu ke u leaʻaki ka naʻe ʻikai lava ke u leaʻaki. Naʻa mau kiʻi tuʻu taimi siʻi ai, pea mau toki hū atu leva. . . . Naʻe haʻu ha taha ʻi he kau ngāue ʻi he temipalé ke ʻave kimautolu ki he loki fakamaʻú. Naʻe ʻi ai ʻa ʻemau faʻeé mo ʻenua tama, ʻoku ha ngingila hona fofongá, pea kuó na teunga ʻaki hona ngaahi teunga fakatemipalé. Naʻa mau tūʻulutui takai leva ʻi he ʻolítá ʻo fepikinima. Naʻe hanga ʻe ha taha ʻo e kau

35-a

TEMPLE
OF THE
SACRED
SACRAMENT

---

ngāue 'i he temipalé 'o pukepuke 'a e ki'i pēpeē koe'uhí ke ne hoko foki ko ha konga 'o e siakale 'o e fāmílí.

"Na'e lea'aki leva 'a e ngaahi lea na'á ne hanga 'o fakataha'i kimautiló ke hoko ko ha fāmili ki he taimi pea ki he ta'e ngata foki.

"'Oku ou 'ilo'i 'oku 'ofa 'eku ongomātu'á 'iate au, koe'uhí na'á na hanga 'o fakama'u ai kiate kimaui ki he taimi pea ta'engata foki." *Tūhulu*, 'Aokosi 1974, pp. 61–62.)

Ko e konga mahu'inga 'o e 'alu ki he temipale 'a e tafa'aki fakapa'angá. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihí kuo pau ke hoko 'eni ia ko ha ngaahi ta'u lahi 'o e palaní, tātānaki sēniti mo e ngāue fakatahá. Kuo lahi ha ngaahi fāmili kuo nau feilaulau'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'a nau ma'ú ke nau 'alu ki he temipalé. Fakakaukau ki he mahu'inga hotau ngaahi fāmili kiate kitautolú. 'Oku 'i ai koā ha pa'anga 'e mahu'inga ange ia 'i hotau ngaahi fāmílí?

Kuo pau ke tau feinga ke tau 'ilo 'a e lahi 'o e pa'anga ki he totongi ki he temipalé ke tau lava ke totongi ia, 'oku fie ma'u foki ke tau hanga 'o fakafuofua'i mo e ngaahi fakamole ki he ngaahi me'a hangē ko e me'akai mo e nofo'angá. Ko e taimi 'oku tau fika'i ai 'o ma'u 'a e lahi 'o e pa'anga ko 'eni, 'oku totonu ke tau toki fakakaukau'i leva 'a e lahi 'o e pa'anga ke tau fakahū 'i he māhina takitaha. Kapau te tau fai 'eni, te tau lava leva ke 'alu ki he temipalé. (Vakai, ki he fakamo'oni 'a Vaha'i Tongá 'i he lēsoni 21.) Ko e hā pe ha me'a 'oku fie ma'u ke tau fai ke teuteu'i ai kitautolu mo hotau ngaahi fāmili ki he temipalé 'oku totonu ke tau kamata leva ia 'i he taimí ni. 'Oku lahi ange 'a e ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'ú kapau 'e fakafehoanaki ia mo e fakamole 'oku tau fai ki aí.

Fekau ki he mēmipa 'o e kōlomú ne vahe'i ki mu'a 'a ia kuó ne 'osi 'alu ki he temipalé mo hono fāmílí ke ne fai ha fakamatala ki he anga 'o 'ene teuteu ki aí, pea mo e me'a na'e hoko kiate íá, pea mo 'ene fakakaukau ki aí.

Ko e kau talavou mo e kau finemui ko ia 'oku te'eki malí, kuo lahi hono toutou fale'i kinautolu 'e he kau palōfitá ke nau teuteu ke mali 'i he temipalé. Na'e pehē 'e Palesiteni Kimipolo: "Neongo pē 'oku tokolahi 'a e to'utupu 'oku 'ikai tu'u ha ngaahi temipale 'i honau ngaahi fonuá. . . .ka 'oku 'i ai pe ha ngaahi faka'amu ko e taimi ko ia kuo mou fakakaume'a aí, pea ma'u ai kimautilo ki he ta'engata, koe'uhí kapau 'e 'i ai ha'amou fānau, pea ke 'amoutolu ia 'o ta'engata, pea mo hoko ko 'enau mātu'á 'o ta'engata, pea ke hoko ia ko ha mali 'e ta'engata." ("The Marriage Decision," *Tūhulu*, Fēpueli 1975, p. 4.)

35-b, 'Oku ma'u 'e he ngaahi fāmili 'oku fakama'u fakataha 'i he temipalé, 'a e tala'ofá kapau te nau fai mālohi ai pe, te nau lava ke fakataha ia pe 'o ta'engata.

台灣台北聖殿

耶穌基督

末世聖徒

Ko e Fokotu'u 'o e Fāмили 'oku Ta'engatā

Fakahā 'a e fakatātā 35-b, " 'Oku 'i ai 'a e tala'ofa ki he ngaahi fāмили 'oku fakama'u 'i he tempalé, kapau te nau fai mālohi ai pē, te nau mo'ui fakataha 'i he ta'engata."

Ko e kamata'anga 'o e fāмили ta'engatā 'a e mali 'i he tempalé. Ka ko e kamata'angá pe ia. Kapau 'oku tau fie fokotu'u ha fetu'utaki fakafāмили 'oku ta'engata, kuo pau ke tau tauhi ki he'etau ngaahi fuakava na'a tau fai 'i he tempalé. Kuo pau foki ke tau 'ilo hotau anga ki he fāмили ke hangē pe 'oku fie nofo fakataha fakafāмили 'i he ta'engata. 'Oku totonu ke tau feinga ke tau ngaahi hotau ngaahi 'apí ke hoko ko ha kongá 'o hēvani 'i he māmaní.

'I he'etau hoko ko e ngaahi tamaí, te tau lava ke fai ha ngaahi me'a lahi ke fa'u ha ngaahi fāмили ta'engata. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau ma'u koloa pe ako, ka kuo pau ke tau faka'apa'apa ki hotau lakanga fakataula'eikí. Kapau te tau pehē, 'e liliu pea 'e fakamālohia ai kitautolu 'e he lakanga fakataula'eikí pea te tau ma'u 'a e ngaahi ue'i 'i loto mei he Laumālie Mā'oní'oní 'a ia 'e tokoní'i ai kitautolu ke tau fokotu'u ha ngaahi 'iuniti fakafāмили 'oku ta'engatā. Ko e ní'ihí 'eni 'o e ngaahi me'a te tau lava ke fai ke fokotu'u ai ha ngaahi fāмили 'oku ta'engatā—

- Ui fakataha ma'u pe hotau fāmilí ke fai 'a e lotu fakafāmilí.
- Kole ki he taha ke ne tāpuakí'i ma'u pe 'a e me'a tokoní 'i he taimi kaí.
- 'Ave hotau ngaahi fāmilí ki he lotú.
- Totongi vahehongofulu mo e ngaahi foaki kehé.
- Faitotonu 'i he me'a kotoa pē 'oku tau faí.
- Tū'ulutui 'o fai ha'o ngaahi lotu lilo ma'u ai pē pea kole ki he 'Eikí ke ne tokoní'i kitautolu 'i he'etau ako'i hotau ngaahi uai'í mo e fānau 'i he 'ofa.
- Faka'aongaí 'a e faingamālie kotoa pē ke ako'i ki hotau fāmilí 'a e ongoongoleleí, kae tautautefito ki he efiāfi fakafāмили 'i 'apí.

'I he'etau tāpuekina hotau ngaahi fāmilí 'i he ngaahi founga ko 'eni, te tau fiefia ai 'i he'etau hoko ko ha kongá 'o ha fāмили 'oku ta'engata.

'E lava foki 'a e kau lakanga fakataula'eiki 'oku 'ikai malí ke tokoni ki honau ngaahi fāmilí ke nau fiefia pea ke mo'ui ko e ngaahi fāмили ta'engata. Ko e taimi pe 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a e palani 'a e 'Eiki ki hotau ngaahi fāmilí, te tau lava ke 'ilo ai ko e kakai mahu'inga taha 'i he'etau mo'uí 'a hotau fāmilí. 'Oku totonu ke tau 'ofa mo anga-'ofa kiate kinautolu, pea tau fai 'a e me'a kotoa pē te tau lava ke fakalotolahia mo fakamālohia ai kinautolu.

Kapau 'oku 'i ai ha kau lakanga fakataula'eiki kei talavou 'i he kalasí 'oku te'eki mali, pea mou aleaí 'a e ngaahi founga te nau lava ke teuteu ai ke mali 'i he tempalé. Kole ke nau fakamatala ki he 'uhinga 'oku mahu'inga ai 'a e mali ta'engatā kiate kinautolu. Aleaí 'a e ngaahi me'a te nau lava ke fai ke ngaahi ai honau fāmilí 'i he taimi ni ke nau fiefia.

Faka'osí

Kole ki he mēmipa 'o e kalasí ke tomu'a vahe'i ki ai, ke ne fai 'a e talanoa ko 'eni.

Na'e 'i ai ha ki'i talavou mei Mekisikou na'a ne fai 'a e talanoa ko 'eni 'o kau ki he'ene fa'e tangata mo hono mehikitungá. 'Okú ne hanga 'o fakamatala'i 'a e fiefia 'e lava 'o ma'u mei he mo'ui fakafāmilí 'oku makatu'unga ki he mali 'i he tempalé:

"Na'e fa'a ke ma'u pe 'eku fa'e tangata ko Tēvitá mo hono uaifí ko Kotalupe (Guadalupe). . . .Ko e feitu'u fakamamahi mo'oni honau 'apí, pea na'e faingata'a'ia ma'u pe 'ena fanauí he'enu mamata ki heke 'i he 'aho kotoa pe'e. Na'e faifai pe peá na māvae pea 'alu 'a Kotalupe ia mo e fānaú 'o nofo mo 'ene ongomātu'á.

"Lolotonga 'o 'ena māvae, na'e fe'iloaki ai 'a Tēvita ia mo e kau faifekau, pea na'e papitaiso ia 'i he hili pe ha ngaahi 'aho si'i mei ai. Na'e hanga 'e he'ene 'ilo fo'ou ko 'eni ki he ongoongoleleí 'o ngaohi ia ke ne 'ilo'i ko e fāmilí ko ha 'iuniti ia na'e ta'engata. Na'a ne fekau leva 'a e kau faifekau ke nau 'alu ki he tempalé. Na'e [faifai] na'a nau tali 'a e ongoongoleleí, 'o nau papitaiso ki he Siasí, pea kamata ke na toe fakataha. Ka neongo ia, na'e toe hoko atu pe 'a e ke mo e feke'ike'i 'o hangē ko ia 'i he kuo hilí.

"Na'a na alea'i 'a e mahu'inga 'o e mali tempalé, ka na'e hanga 'e he'ena ngaahi palōpalema faka'ekonōmika 'a ta'ofi kimaua mei he'ena ta'umú'a. [Hili ha ngaahi feilaulau lahi na'a na fai pea faifai peá lava 'o hū 'i he tempalé.] Na'e fakama'u fakataha 'a 'eku fa'e tangatá mo e hoku mehikitungá mo ha ni'ihi pe 'o 'ena fānaú, pea nau foki ki Mekisikou mo e sēniti pe 'e 15. . . .pea 'ikai ha ngāue 'a 'eku fa'e tangatá.

"Na'e 'ikai ke hanga 'e he mali 'i he tempalé 'o to'o kotoa 'a e ngaahi palōpalema ko 'eni, ka na'a ne 'oange foki ki he'eku fa'e tangatá mo hono malí ha mālohi ke na mo'ui ta'e 'i ai ha pa'anga, ka nau kei fiefia pe.

"Na'a nau lava pē ke ma'u ha ni'ihi me'akai fe'unga pe ke nau kai, pea na'e ma'u mo e ngāue 'a 'eku fa'e tangatá.

"Na'a ku lava ke sio ki he fu'u liliu lahi 'i hona fofongá pea mo 'ena mo'uí. Na'a na fiefia ange 'i ha toe taimi 'i mu'a, ka ko e me'a na'a ku ofo taha a'i ko e 'ikai te u toe fanongo ki ha'ana ke. Na'e 'ikai te u toe fanongo ki he ke'e, ka na'a ku fanongo ki he ngaahi lea 'ofá. . . .

"Ne toki fakahā mai pe 'e he'eku fa'e tangatá 'a e me'a ko 'eni kiate au, "E Siosi, 'i he hili 'eni ha ta'u 'e 24 'o 'ema malí, pea mo e mo'ui faingata'a'ia lahi 'aupito, kuó ma ma'u 'a e fiefiá. 'Oku hangē pē ko ha'ama toki mali fo'ou pe, pea 'okú ma fakafiefiai 'eni 'o ta'engata 'ema malí." (Jorge Carlos Tejada Peraza, "Eternal Honeymoon," *Tūhulu*, 'Aokosi 1974, pp. 62–63.)

Te tau lava ke ma'u ha fiefia lahi koe'uhi ko 'etau ngaahi fetu'utaki fakafamili 'oku ta'engata. 'Oku faingofua ange ke tau fehanga'angai mo e ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'a 'i he taimi 'oku tau 'inasi fakataha ai mo hotau ngaahi famili. 'Oku koloa'ia ange 'etau mo'ui pea fakafiefia ange koe'uhi ko e 'ofa 'oku tau 'inasi ai. 'Oku tau ongo'i ha nonga mo ha fiemalie lahi koe'uhi ko e fakapapau'i mai te tau lava ke mo'ui fakataha 'o ta'engata.

Ngaahi Tukupa

1. Kapau 'oku te'eki ai ke ke malu 'i he temipale, palani leva pea kamata ho'o teuteu ke ke 'alu 'o fakama'u 'i he temipale mo ho famili. Kapau 'e faingamalie, pea ke 'omi ha fakatata 'o e temipale pea tukuia 'i he feitu'u te ke lava ke mamata ma'u pe ki ai. Hanga leva 'o hiki'i 'i lalo 'i he fakatata 'o e temipale 'a e 'aho kuo fili 'e homou famili ke mou taumu'a 'aki.
2. Kapau ku'o ke 'osi mali 'i he temipale, fakakaukau'i leva 'a e ngaahi me'a kuo pau ke ke fai ke ke mo'ui fakataha ai mo ha famili 'o ta'engata. Fili ha founga 'e taha 'e lava ke feinga homou famili ke mou fakalalaka ai ki mu'a, pea kamata leva 'i he uike ni 'a e ngae ki ai.

Ngaahi Folofola 'oku Tanaki Atu

T&F 131:1–4 (kuo pau ke fakama'u kitautolu 'i he mali ke tau hu ki he nāunau mā'olunga taha 'o e nāunau fakasilesitalé)

T&F 132:19, 55 (ko e ngaahi tapuaki na'e tala'ofa kiate kitautolu 'oku fakama'u fakataha kinautolu ko e ngaahi famili ta'engata)

Teuteu 'a e Faiako

Ki mu'a pea fai 'a e lēsoni ko 'eni:

1. Lau 'a e vahe 36, " 'E Lava ke Ta'engata 'a e Fāmilī," 'i he tohi lēsoni 'o e *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongolele'i*.
2. Vahe'i ha kau mēmipa 'o e kalasi ke nau fai 'a e ngaahi talanoa pea lau mo e potu folofola 'i he lēsoni.
3. Vahe'i ha mēmipa 'o e kōlomū kuo 'osi 'alu ki he temipale mo hono famili ke ne fakamatala ki he anga 'o 'ene teuteu ki ai pea mo 'ene fakakaukau ki ai.

Ngaahi ma‘u‘anga tokoní

- Cowley, Matthew. *Matthew Cowley Speaks*. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1943.
- Durrant, George D. *Love at Home, Starring Father*. Salt Lake City: Bookcraft, 1973.
- Kimball, Spencer W. *Faith Precedes the Miracle*. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1972.
- Grant, Heber J. *Gospel Standards*. Compiled by G. Homer Durham. Salt Lake City: Improvement Era, 1941.
- Jensen, Margie Calhoun. *When Faith Writes the Story*. Salt Lake City: Bookcraft, 1973.
- Kimball, Spencer W. *Faith Precedes the Miracle*. Salt Lake City: Deseret Bookcraft, 1972.
- . *Marriage and Divorce*. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1976.
- . *The Miracle of Forgiveness*. Salt Lake City: Bookcraft, 1969. 1969.
- Lee, Harold B. *Stand Ye in Holy Places*. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1974.
- McKay, David O. *Gospel Ideals*. 2nd printing. Salt Lake City: Improvement Era, 1954.
- . *Treasures of Life*. Compiled by Clare Middlemiss. Salt Lake City: Deseret Book Company, 1962.
- Maeser, Reinhard. *Karl G. Maeser*. Provo: Brigham Young University, 1928.
- Packer, Boyd K. *Teach Ye Diligently*. Salt Lake City: Deseret Book Company, 1975.
- Pratt, Parley P. *Autobiography of Parley Parker Pratt*. Edited by Parley P. Pratt, Jr. 11th printing. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1975.
- . *Key to the Science of Theology*. 9th ed. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1966.
- Rector, Hartman, and Connie Rector. *No More Strangers*. Vol. 3. Salt Lake City: Bookcraft, 1976.
- Roberts, B. H. *A Comprehensive History of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, Century One*. 6 vols. Salt Lake City: The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 1930.
- Smith, Joseph. *Teachings of the Prophet Joseph Smith*. Selected by Joseph Fielding Smith. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1938.
- Smith, Joseph F. *Gospel Doctrine*. 5th ed. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1939.
- Smith, Joseph Fielding. *Doctrines of Salvation*. 3 vols. Compiled by Bruce R. McConkie. Salt Lake City: Bookcraft, 1954–56.
- Widtsoe, John A. *Evidences and Reconciliations*. 3 vols. in 1. Arranged by G. Homer Durham. Salt Lake City: Bookcraft, 1946.
- Woodruff, Wilford. *The Discourses of Wilford Woodruff*. Compiled by G. Homer Durham. Salt Lake City: Bookcraft, 1946.
- Young, Brigham. *Discourses of Brigham Young*. Selected by John A. Widtsoe. Salt Lake City: Deseret Book Co, 1941.

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Tohi

A

Ako

'a e ongoongolelé 'oku fakatefito
mei 'api, 183–92

lea fai 'e Marion G. Romney, 184
mahu'inga tohi lēsoni lakanga
fakataula'eikí ke 'ilo'i 'a e
ngaahi fatongia 'o e lakanga
fakataula'eikí, 14

mahu'inga 'a e folofolá ke 'ilo 'a e
finangalo 'o e 'Otuá, 14
fakatupu ha founa 'o e, 'i 'apí,
183

lea fai 'e David O. McKay, 186

Akonaki,

ngaahi fatongia 'o e, 68–78

Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, 60

Ako'i

fatongia 'o e taula'eikí ke, 81–91
'ofa kiate kinautolu 'oku tau,
221–22

lea fai 'e Boyd K. Packer, 227–28
teuteu ke, 'a e ongoongolelé,
221–22

hū mai, fai 'e Tēvita O. Makei, 221
'oku 'omi 'e he fakamo'oni 'a e
mālohi ke, 185

illustrated in story fai 'e Alvin R.
Dyer, 185

Anga-ma'a, 422–32

mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí,
422

lea fai 'e A. Theodore Tuttle, 429

lea fai 'e Boyd K. Packer, 423–24

lea fai 'e Gordon B. Hinckley, 431.

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 430
story illustrating loss of,

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 431
ako'i,

'i 'api, 231-240

lea fai 'e A. Theodore Tuttle,
236–237

lea fai 'e Boyd K. Packer, 231, 235

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 232

lea fai 'e Vaughn J. Featherstone,
233

Anga-ma'á

Vakai, Mo'ui Anga-ma'a

Anga-mā'oni'oni

mahu'inga ke fakamālohia 'a e
kōlomu 'o e lakanga
fakataula'eikí, 41

mahu'inga ke ma'u 'a e mālohi 'o e
lakanga fakataula'eikí, 9

Ātama

papitaiso, 15

fānau 'a, tau'atāina ke filí, 16

kapusi mei he Ngoue ko 'Ītení, 15

fokotu'u 'o e Siasí, 16

ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 14

ako'i 'a e ongoongolelé ki he'ene
fānaú, 15

'Apí

fakatefito ai hono ako 'o e

ongoongolelé, 183–184

lea fai 'e Marion G. Romney,
184–85

'ikai ke fakafiefia,

ma'u'anga tokoni 'i he, 145–46

fiefia 'i he, 187–189

lea fai 'e David O. McKay, 186

tokoni 'i he fatongia 'o e Lakanga

Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 107

Pule ta'e mā'oni'oni

ki he ngaahi uai'í,

ngāue hala'aki 'a e lakanga

fakataula'eikí, 160

lea fai 'e David O. McKay, 55-56

Ē

Ēlone,

tokoua 'o Mōsesé, 18

F

Faiako Faka'apí

fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki

Faka-Melekisētekí, 107

fatongia 'o e Akonakí 'i he

Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné,
68–77

mālohi 'o e, lea fai 'e 'a H. Burke

Peterson, 74–5

Faiako

'i he Siasí, 195–206

lea fai 'e Boyd K. Packer, 198-199

mahu'inga 'o e, 122

lea fai 'e David O. McKay, 203

lea fai 'e Vaughn J. Featherstone,
212

'i he mālohi 'o e Laumālie

Mā'oni'oni, 232–37

lea fai 'e Theodore Tuttle, 222

lea fai 'e Brigham Young, 224

lea fai 'e David O. McKay, 226

teuteu'í 'o e, 214–218

lea fai 'e Boyd K. Packer, 213,
221–22

lea fai 'e David O. McKay, 218–220

lea fai 'e Thomas S. Monson,
211–15

mei he folofolá, 215–217

fai'afa'itaki'anga 'o e, lea fai 'e

Spencer W. Kimball, 221–23

lea fai 'e J. Reuben Clark, 224

lea fai 'e Joseph Smith, 218–220

lea fai 'e Marion G. Romney, 220

mo e Laumālié, 216

'i he māmaní, 213

Fakafaifekau

fatongia 'o e taula'eikí ke hoko
ko e, 81

fatongia 'o e taula'eikí ke teuteu
ke ne hoko ko e, 56–57

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 57

Fakafalala kiate kita pē,

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 280

Fakafe'iloakí,

fatongia 'o e Akonakí 'i he Lakanga

Taula'eiki Faka-Ēloné, 69

Fakahokohoko 'o e lakanga

fakataula'eikí, 14

Fakahū,

'o e pa'angá mo hono

fakapotopoto'í, 255

Fakakaume'a

fatongia 'o e kōlomu 'o e lakanga

fakataula'eikí, 39–51

lea fai 'e Stephen L. Richards, 42

lea fai 'e Boyd K. Packer, 43

fakahinohino,

fai 'e Spencer W. Kimball, 251–52

Fakamālohisinó,

mahu'inga 'o e,

ki he mo'ui lelei, 302

Fakamole pea hono faka'aonga'i

lelei 'o e pa'angá, 255

Fakamo'onii 'o e ongoongolelei,

322–30

faka'uhinga'i, 323–24

lea fai 'e Harold B. Lee, 323–24

'omi ha mālohi ki he faiakó, 327

illustrated in story fai 'e Alvin R.

Dyer, 329

'oku totonu ke fakamo'oni 'e he

mātu'á, ki he fānaú, 187–88

ma'u, 191–92

lea fai 'e Joseph Smith, 323

lea fai 'e Loren C. Dunn, 325

lea fai 'e Parley P. Pratt, 335

fakamālohia, 327–28

lea fai 'e Harold B. Lee, 327

Fakanofa ki he Lakanga Taula'eiki

Faka-Ēloné,

fatongia 'o e taula'eikí, 81

Fakaongoongolelei 'a e ngaahi uiui'i

'i he lakanga fakataula'eikí, 53–54

kupu'i lea 'i he lakanga

fakataula'eikí

- lea fai 'e Victor L. Brown, 55
 lea fai 'e Wilford Woodruff, 53–55
- Fakatomalá, 345–56
 mo e fuakava 'o e papitaisó, 360
 fiefia 'i he, 361–70
 fiema'u ke, 347
 lea fai 'e Joseph Fielding Smith, 346
 lea fai 'e Harold B. Lee, 354
 lea fai 'e Joseph Smith, 345
 founa 'o e, 345
 lea fai 'e A. Theodore Tuttle, 347
- Fakatōtamá, 249
- Fāmīlī
 ngaahi tāpuaki 'o e, 172–173
 akonaki fakā'onga'i fakapotopoto 'o e pa'angá, 256–57
 'itāniti, 254–61
 langa 'o e, 258–60
 teuteu ke hoko ko e, 254–58
 lea fai 'e Spencer W. Kimball, 255
 tama'i ke akonaki mo e, kau mēmīpa 'o e, 172
 lea fai 'e ElRay L. Christiansen, 99
 lea fai 'e Richard L. Evans, 99
 fatongia 'o e tama'i fiema'u 'a e, 148–156
 ngaahi me'a fakapa'angá, 149–51
 efiāfi fakafāmīlī, 152
 lotú
 ngaahi tāpuaki 'o e, 172, 173
 tama'i ke ne taki 'a e, 172–174
 tokoni ke teke'i 'a e 'ahī'ahī, 173–175
 fai 'o e ngāue 'i 'apí, 158–160
 lea fai 'e Heber J. Grant, 178–179
 lea fai 'e Spencer W. Kimball, 1, 104–05
 ngaahi palōpalemá, fakama'uma'uluta 'a e, 145–51
 lea fai 'e Boyd K. Packer, 147
 lea fai 'e Spencer W. Kimball, 148, 149
 ngaahi fetu'utaki, fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 65
 'ikai ma'u 'a e fiefia me'a na'e hoko, kia Siosefa Sāmitá, 145
 ma'u'anga tokoni, 145–47
 fakamālohia 'e he lotú mo e 'auka'i, 386–396
 Sinó, fakamateliá, story illustrating,
 lea fai 'e M. Russell Ballard, Jr. 392
 ngāue, lakanga fakataula'eiki anga-tonú, 8
- Fānau
 'oku totonu ke fai 'e he mātu'a 'enau ngaahi fakamo'oní ki he, 111–13
 'oku totonu ke hino'i 'e he mātu'a 'a e, 93, 96–100
 lea fai 'e ElRay L. Christiansen, 99
 lea fai 'e Richard L. Evans, 99
- Fa'ifa'itaki'angá
 mahu'inga 'o e, 234-236
 lakanga fakataula'eiki ke hoko ko e, 8–9, 42
- Fitungofulú
 Kōlomu 'o e, 107
- Foaki 'Auka'i, 152
 Foaki 'ofa.
Vakai, Ki he 'Ofá
- Fonó
 'oku totonu ke faka'apa'apa'ia'i, talangofua, poupou'i 'e he Kau Taki Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e, 108
- Fonuá
 ngaahi fatongia 'o e, 316
 lea fai 'e Harold B. Lee, 317
 ngāue tokoni, 316–318
 lea fai 'e David O. McKay, 322
- Foomu Patisetí, 157
 Haohaoá, hala ki he, 218–19
 lea fai 'e Spencer W. Kimball, 21

He mei he mo'oní, 19
fuofua, 19
lahi, 26

K

Kainani, 16
Kalaisi, Vakai, Sísū Kalaisi
Kapusi,
    'Ívi mei he Ngoue ko 'Ítení, 15
Kau 'Aposetoló
    fakanofu 'e Sísū, 25
    Kōlomu 'o e Toko Hongofulu
    Mā Uá, 146
Kau Taki lakanga fakataula'eikí
    mahu'inga hono poupouí, 136
    lea fai 'e Boyd K. Packer, 138
    loto fiemálie ke muimui,
    'aonga ke ma'u 'a e mālohi 'o e
    lakanga fakataula'eikí, 85
Kau Pēteliake 'i he kuonga
    fakakōsipeli ní, 15
Kau Palesitenisí 'o e lakanga
    fakataula'eikí,
    ngaahi kī 'o e,
    ma'u 'e he kau palesitenisí
    'o e Siasí, 14
Kau Palōfita 'i he vaha'a taimi 'o
    Mōsese pea mo Sísū Kalaisí,
    14
Kau Pisope Pulé, 135
Kau Taki Māolungá
    fiema'u ki he, 133–146
    illustrated in story involving
    David O. McKay 139–83
    ngaahi fatongia 'o e, 133–146
    lea fai 'e Harold B. Lee, 85
    hikinimaí 'o e, 133
Ko e ngāue tokoni 'i he Kōlomú
    ko e fatongia ia 'o e Lakanga
    Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 88
Ko hono toe fakafoki mai 'o e
    lakanga fakataula'eikí, 20–23
Kōlomu 'o e Lakanga Fakataula'eikí
    fai hotau fatongia ko e kau
    mēmipa 'o e, 38

lea fai 'e J. Reuben Clark, Jr., 44
story illustrating, fai 'e Vaughn J.
    Fatherstone, 49–50
'oku founga fēfē hono fokotu'utu'u
    'o e, 40–43
lea fai 'e Boyd K. Packer, 42
lea fai 'e David O. McKay, 41–42
lea fai 'e Harold B. Lee, 26
lea fai 'e Stephen L. Richard, 26
ngaahi taumu'a 'o e, 39–44
Kuonga Fakakōsipeli ní
    kakato 'o e ngaahi taimí,
    foaki kia Siosefa Sāmita, 18
    fakapēteliake, 21
Lakanga Taula'eiki, Faka-'Ēloné
    foaki kia Siosefa Sāmita pea mo
    'Ōliva Kautele, 28–29
    fakahingoa kia 'Ēlone, tokoua 'o
    Mōsesé, 30
    mālohi pea mo e ngaahi fatongia
    'o e, 32
Lakanga Fakataula'eikí
    ma'u 'e 'Ātama, 15
    mafai pea mo e mālohi, 3-6
    taki 'i he 'apí, 93
    ma'u 'o e 'ofá mo e fealēlea'aki mo
    hono uaií, 161–163
    'i he taimi 'o e Tohi Molomoná, 28
    ngaahi 'aho 'o Sísuú, 14
    lea fai 'e Reuben Clark Jr., 111–25
    hili 'a e lōmakí, 17
    hisitōlia 'o e, 18–20
    ma'u 'e he, lava 'o liliu 'a e 'apí, 6
    lea fai 'e David O. McKay, 6
    'oku nau ma'u 'a e,
    hoko ko e fa'ifa'itaki'anga, 5–6
    ko e mālohi ia 'o e 'Otuá, 1
    kupuí lea,
    lea fai 'e Harold B. Lee, 1
    lea fai 'e Joseph Fielding Smith,
    1–2
    ngaahi kī 'o e
    ngāue kakato 'aki pē 'e he
    Palesiteni 'o e Siasí, 9
    ma'u 'e 'Ātama, 9

- laine 'o e mafaí, 2, 3
 mole mei he Siasí 'i he he mei
 he mo'óní, 13
 fakaongoongolei'i
 lea fai 'e Joseph Fielding Smith, 30
 lea fai 'e Wilford Woodruff, 53–54
 mālohi ma'u mei he 'Otuá, 3
 mālohi 'oku fakafou mai tu'unga
 'i he mo'ui mā'oni'óní, 2
 mālohi 'o e, fakatupú, 3–6
 lea fai 'e Theodore Tuttle, 251
 mālohi 'o e, ma'u 'i he 'ofá, 5
 lea fai 'e H. Burke Peterson, 2, 3
 mālohi 'o e, pea mo e mo'ui
 anga-ma'á, 251–52
 mālohi 'o e, lea fai 'e N. Eldon
 Tanner, 6
 taumu'a 'o e, lea fai 'e H. Burke
 Peterson, 3
 fakafoki mai 'o e, 16–23
 fakafou mai 'ia Siosefa Sāmita,
 13–14, 18–22
 lea fai 'e Joseph Smith, 80
 taau ke ma'u 'a e, lea fai 'e
 N. Eldon Tanner, 6–7
 Lakanga Taula'eiki, Faka-Melekisētekí,
 foaki kia Siosefa Sāmita pea mo
 'ōliva Kautele, 27–29
 foaki kia 'Aisake 'e 'Ēpalahame, 18
 foaki kia Sēkope 'e 'Aisake, 18
 ma'u 'e he kau palōfitá meia
 Mōsese kia Sisū Kalaisi, 18
 fakahingoa ki ha tangata ko
 Melekisētekí, 17 21–22
 mālohi mo e ngaahi fatongia
 'o e, 25
 to'o mei he fānau 'a 'Isilelí, 18
 Lakanga Taula'eiki Faka-
 Melekisētekí,
 Vakai, *Lakanga Taula'eiki, Faka-
 Melekisētekí*, 14
 Laumālie Mā'oni'óní, me'a-foaki 'o e,
 373–383
 tauhi, 223–24
 lea fai 'e Joseph Smith, 376–377
 lea fai 'e Joseph Fiedling Smith,
 377
 lea fai 'e Melvin J. Ballard, 376
 lea fai 'e LeGrand Richards,
 378–380
 lea fai 'e Lorenzo Snow, 380
 Ngāue 'a e 'Otuá 'o fakafou mai
 'i he, 373
 tokoni ki he, 374
 lea fai 'e Franklin D. Richards,
 378–380
 lea fai 'e Heber J. Grant, 376
 lea fai 'e Henry D. Moyle, 382–383
 founa 'oku tokoni'i kitautolu 'e he,
 377
 lea fai 'e Marion G. Romney,
 222–224
 faiako 'i he mālohi 'o e, 222–223
 lea fai 'e Theodore Tuttle,
 221–222
 lea fai 'e David O. McKay, 221
 Laumālié, faiako mo e, 221 *Toe
 vakai*, Laumālie Mā'oni'óní
 Lea 'o e Potó
 ngaahi tāpuaki 'o e talangofuá,
 298–299 177–78
 tapu ki ha ngaahi koloa pau, 301
 Liliu, fatongia Lakanga Taula'eiki
 Faka-Melekisētekí, 109
 Loto mā'ulalo, 'aonga ke ma'u 'a e
 mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí,
 6
 Loto 'Apsia, lea fai 'e Spencer W.
 Kimball, 404–405
 Lotú
 ko e fakahinohino ke totonu 'a e
 lakanga fakataula'eikí, 6
 ke 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Otuá, 7
 ki he fakamo'oni, 386
 Lotú, 228–34
 mo e ngaahi fuakava 'o e
 papitaisó, 216
 fāmílí. *Vakai*, Fāmili, lotú

M

- Mafai, laine 'o e lakanga fakataula'eikí, 3, 12, 14
 Mali ta'engatá, 434–451. *Toe vakai foki*,
 Fāмили, ta'engatá
 fai 'e kupu'i leá 'e, Joseph Fielding Smith, 434
 Mālōlō, mahu'inga 'a e, ki he mo'ui lelei fakasinó, 302
 Malu'i,
 'o e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí, story illustrating fai 'e Wilford Woodruff, 68
 Ma'á, 'oku mahu'inga ki he mo'ui lelei fakasinó, 295–305
 Melekisēteki, 17
 Me'akai fakaholó, mahu'inga, ki he mo'ui lelei, 301
 Mōsese
 tatakí 'a e fānau 'a 'Isilelí mei 'Isipite, 18
 ma'u 'a e ngaahi fono pea mo e ngaahi ouau, 18
 Mo'ua pea mo hono fakapotopotoi 'o e pa'angá, 255
 lea fai 'e Ezra Taft Benson, 257
 Mo'ui lelei, fakasinó
 'aonga 'o e , 295–296
 tauhi 'o e, 297
 lea fai 'e Brigham Young, 295
 lea fai 'e David O. McKay, 296

N

- Nofo 'a e Tangata mo e Tangata, 425

Ng

- Ngaahi kí
 'o e kau palesitenisí 'o e lakanga fakataula'eikí
 ma'u 'e he kau palesitenisí kotoa 'o e Siasí, 14
 ma'u 'e 'Ātama, 14

- 'o e ngaahi tāpuaki fakalaumālié pea mo e mālohi 'oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, 15
 Ngaahi Fiema'u Fakapa'anga 'a e fāmilí, 152–58
 Ngaahi tāpuakí 'oku makatu'unga 'i he talangofuá, 117
 lea fai 'e Joseph Fielding Smith, 117
 Ngaahi Mātu'á
 totonu ke akonakii 'a e fānau, 117-30
 lea fai 'e ElRay L. Christiansen, 99
 lea fai 'e Richard L. Evans, 99
 Ngaahi Fofolofá
 lea fai 'e Bruce R. McConkie, 191
 ako 'o e mahu'inga ke 'ilo'i 'a e finangalo 'o e 'Otuá, 9
 mahu'inga ke ma'u ha fakamo'oni, 192
 lea fai 'e H. Burke Peterson, 189
 lea fai 'e Joseph Smith, 192
 faiako mei he, 195–206
 fa'ifa'itaki'anga 'o e,
 lea fai 'e Spencer W. Kimball, 211–213
 lea fai 'e Harold B. Lee, 215
 lea fai 'e J. Reuben Clark, 210
 lea fai 'e Marion G. Romney, 216
 Ngaahi Uaiifí
 kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke nau 'ofá pea mo e fealēlea'aki mo e, 160–163
 lea fai 'e J. Reuben Clark, J., 161–162
 pule ta'emā'oni'oni,
 ngāue hala'aki 'a e lakanga fakataula'eikí, 161
 Ngaahi Fakataha'angá
 'alu ki he Lotú, 216
 Ngaohi mo tauhi
 'o e ngaahi koloa 'i Apí, 267–275

---

lea fai 'e Spencer W. Kimball,
267–269
lea fai 'e Vughn J. Featherstone,
269
Ngāue fakatemipalé
ko e fatongia 'o e Lakanga
Taula'eiki Faka-Melekisētekí,
109
Ngāue tokoni
'a e Siasí fatongia 'o e Lakanga
Taula'eiki Faka-Melekisētekí,
107
Ngāue fakafaifekau
ko e fatongia ia 'o e Lakanga
Taula'eiki Faka-Melekisētekí,
108
Ngāue Tokoni 'i he Koló
fatongia Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí, 308
fatongia fakatāutaha, 308–311
lea fai 'e David O. McKay, 310
Ngāue, Faka-Kalaisi, 322–330
lea fai 'e David O. McKay 322
lea fai 'e Harold B. Lee, 327
lea fai 'e Thomas S. Monson, 325
Ngāue uelofea
fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí, 109
Ngāue Fakatongá, 425
Ngāué
ko ha fekau pea mo e tāpuaki
'a e, 287–288
'ulungāanga, 289–290
Ngāue'anga
fakatupulaki mo fakalalakaka,
ngaahi pōto'i ngāué, 284–285
taukei 'i he, fai 'e Hiber J. Grant,
280
tokoni ki he kōlomú ke nau ma'u
ha, 286
lea fai 'e Howard W. Hunter, 287
fili ha, 286
Ngoue ko 'Itení
kapusi 'a 'Ātama mei he, 15

O

Ongoongoleléi
teuteu ke ako'i 'a e, 195–206
lea fai 'e David O. McKay, 203
ngaahi sitepu 'o e,
na'e 'omi 'e David O. McKay 203,
204
ako'i 'e 'Ātama ki he'ene fānaú
'a e, 15–16

P

Palesiteni Fakakoló,
vahe'i. *Vakai*, Písope, ngaahi
fatongia 'o e, 95
Palesiteni Fakakoló,
ngaahi fatongia 'o e.
Vakai, Písope, ngaahi fatongia
'o e 95
Papitaisó
fuakava 'o e, 359–70
lea fai 'e Spencer W. Kimpall, 360
fakalalakaka hili 'a e, 362–70
fatongia 'o e taula'eiki ke fai, 81
Pa'angá
faka'aonga'i fakapotopoto 'o e,
256
lea fai 'e Brigham Young, 260–61
lea fai 'e Spencer W. Kimball, 255
Pēteliaké, lakanga fakataula'eiki,
118
lea fai 'e Joseph Smith, 117
Písopé
vahe'i 'o e, 95–105
ngaahi ngāue 'a e, 97–105
temporal, illustrated by Thomas
S. Monson, 105
Pule ta'e mā'oni'oni
ki he ngaahi uai'í,
ngāue hala'aki 'a e lakanga
fakataula'eiki, 160
lea fai 'e David O. McKay, 55–56
Pule'angá, ngāue ki he, 328
lea fai 'e David O. McKay, 322

S

Saione

ko 'Inoke, na'e 'ave ki he langí, 17
fokotu'u 'e 'Inoke, 17

Sākalamēnití

mo e ngaahi fuakava 'o e
papitaisó, 360
fatongia 'o e kaumātu'á ke fai
fakamo'ui, 88
pea mo e me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oní'oni, 360
teuteu'i 'o e fatongia 'o e akonaki
'i he Lakanga Taula'eiki Faka-
'Éloné, 52

ko e toputapu 'o e,
lea fai 'e Vctor L. Brown, 52

Sāmita, Siosefa

fakanofa 'e Sione Papitaiso,
26–29
fakanofa 'e Pita, Sēmisi pea mo
Sione, 29–30
fakafoki mai 'o e lakanga
fakataula'eikí 'o fakafou mai 'ia,
20–21, 26–28

Sēkope, 18

Siasi 'o Sisū Kalaisí

fokotu'u 'e Sisū, 19
fakakalasi 'o e lakanga
fakataula'eikí, 20
lea fai 'e Pilikihami 'longi, 176

Sisū Kalaisi

ma'u 'a e tui kia, 196–204
fakafaingmālie'i 'a e tangatá ke
feilaulau, 196–98
'uluaki tefito'i mo'oni 'o e
ongoongoleléi, 196
lea fai 'e Brigham Young, 169
story illustrating, fai 'e Marion G.
Romney, 103
fakamālohia, 198–203
ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga
fakataula'eikí, 19
fakanofa 'a e kau 'Aposetoló,
19–20

fokotu'u 'a e Siasí, 19
fakafoki mai 'a e kakato 'o e
ongoongoleléi, 19

T

Tauu ke ma'u 'a e lakanga

fakataula'eikí,
lea fai 'e N. Eldon Tanner, 14–15

Talangofuá,

makatu'unga 'a e ngaahi tāpuaki
'i he, 172

lea fai 'e Joseph Fielding Smith,
170

Tamaí

ngaahi tāpuaki 'o e, 159–168
akonaki ki he kau mēmipa 'o e
fāmilí, 151

lea fai 'e ElRay L. Christiansen, 150

lea fai 'e Richard L. Evans, 99
fatongia 'o e, ki he ngaahi fiema'u
'a e fāmilí, 148–156

Taneila, 12

Tāpuaki, fakapētelialaké. *Vakai*,
Tāpuaki Fakapētelialaké

Tāpuaki Fakapēteleialaké, 117–30

lea fai 'e Eldred G. Smith, 121
lea fai 'e John A. Widtsoe, 122
lea fai 'e Joseph Smith, 118
lea fai 'e Joseph F. Smith, 117

Taula'eiki Lahí, ngaahi

fatongia, 107–113

Taula'eikí, ngaahi fatongia 'o e,
816–90

Tau'atāina ke filí, 16

fai 'e he fānau 'a 'Ātamá, 16

Tau'atāina ke Filí,

lea fai 'e Spencer W. Kimball, 159

Tikoní

ngaahi fatongia 'o e, 52–63
lea fai 'e Victor L. Brown, 22, 57
founga tokoni 'o e kōlomu 'o e
kau tikoní, 59–62

Tohihohokó,

fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí, 109

Tokanga'i 'o e nifó,
mahu'inga 'o e,
ki he mo'ui lelei fakasinó, 301

Tokoni
fokotu'u lakanga kōlomu lakanga
fakataula'eikí, 27
lea fai 'e 'a Harold B. Lee, 26
lea fai 'e J. Reuben Clark, Jr., 27
story illustrating, fai 'e Vaughn J.
Featherstone, 28–30
Tokoni ki he ni'ihī kehé mo e
ngaahi fuakava 'o e papitaisó,
360

Tokoni fakafaitoó,
mahu'inga 'o e,
ki he mo'ui lelei fakasinó, 179

Tokotaha Fakalelei,
hoko ko e,
fatongia 'o e akonakí
i he Lakanga Taula'eiki
Faka-Ēloné, 68

Tono fefiné, 259
Tui
kia Sisū Kalaisi, 17

U

Uouangataha,
'oku mahu'inga ki hono
fokotu'utu'u 'o e kōlomu 'o e
lakanga fakataula'eikí, 41–42

V

Vahehongofulú,
pea mo hono faka'aonga'i
fakapotopoto 'o e pa'angá, 152

Va'ingá,
mahu'inga 'o e,
ki he mo'ui lelei fakasinó, 295
lea fai 'e Brigham Young, 295

Ngaahi Temipale mo e Ngaahi Fale

---

1. Temipale Sōleki Sití
2. Temipale Polovó
3. Temipale Vaitafe Soatané
4. Temipale Uāsingatoní
5. Temipale 'Alesoná
6. Temipale 'Okitení
7. Temipale Lōkaní
8. Temipale Sao Pauló
9. Temipale Hauaií
10. Temipale Tōkioó
11. Temipale Suisalaní
12. Temipale Losi 'Enisilesí
13. Temipale Sā Siaosí
14. Temipale 'Aitahō Foló
15. Temipale 'Okalaní
16. Temipale Lonitoní
17. Temipale 'Alapetá
18. Temipale Nu'usilá
19. Temipale Sietó
20. Temipale Menitaí
21. Temipale Ha'amoá
22. Fai'anga Papitaiso Temipale 'Okalaní
23. Loki Selesitiale 'i he Temipale Polovó
24. Ko ha loki faisila 'i he Temipale 'Alesoná
25. Ko ha loki faisila 'i he Temipale Sōleki Sití
26. Loki Selesitiale 'i he Temipale Sōleki Sití
27. Ko e Temipale 'o Hēlotá 'i Selūsalema motu'a (fakatātā pē 'o e koló)
28. Ngaahi 'Ōfisi 'o e Siasí 'i Sōleki Sití
29. 'Uluí 'Ōfisi 'o e Siasí 'i Sōleki Sití
30. Ko e ngaahi lēkooti 'i he Mo'unga Kulenitífí 'oku tu'u 'o ofi ki Sōleki Sití
31. Ko e ngaahi falelotu 'o e Siasí 'i he tapa kehekehe 'o e māmaní

